

Endrődi-Kovács Viktória

A NYUGAT-BALKÁN GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓÉRETTSÉGE

Világgazdasági Tanszék

Témavezetők:

Dr. Palánkai Tibor

professor emeritus

Dr. Nagy Sándor Gyula

egyetemi adjunktus

A bíráló bizottság névsora:

Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

Endrődi-Kovács Viktória

**A Nyugat-Balkán gazdasági integrációérettsége
Ph.D értekezés**

Budapest, 2013

Tartalomjegyzék

Táblázatjegyzék	6
Alkalmazott rövidítések jegyzéke.....	8
1. Bevezetés.....	10
2. Hipotézisek megfogalmazása	17
3. Elméleti keret	19
3.1. Elmélyülés versus kibővülés	19
3.2. Optimális valutaövezetek elmélete	25
3.3. Csatlakozási feltételek	30
4. Az integrációérettség módszertana	41
4.1. Az integrációérettségről általánosságban	41
4.2. A gazdasági integrációérettség	45
4.3. A módszertan kiterjesztése a Nyugat-Balkán államok jellegzetességei alapján.....	56
5. Horvátország gazdasági integrációérettsége	72
5.1. Horvátország és az Európai Unió kapcsolatának rövid áttekintése	72
5.2. Működő piacgazdaság	74
5.3. Versenyképesség	77
5.4. Makrostabilitás	81
5.5. Konvergencia	83
5.6. Finanszírozás és finanszírozhatóság	86
5.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata	91
5.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	91
5.7.2. Horvátország és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	93
5.8. Összegzés, konklúziók levonása Horvátország esetében	96
6. Szerbia integrációérettségének vizsgálata.....	97
6.1. Szerbia útja az Európai Unió felé	97
6.2. Működő piacgazdaság.....	98
6.3. Versenyképesség	102
6.4. Makrostabilitás	105
6.5. Konvergencia.....	107
6.6. Finanszírozás és finanszírozhatóság	113
6.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata	117
6.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	117
6.7.2. Szerbia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	118

6.8.	Összegzés, konklúziók levonása.....	121
7.	Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság gazdasági integrációérettségének vizsgálata ..	122
7.1.	Macedónia és az Európai Unió kapcsolatának áttekintése	122
7.2.	Működő piacgazdaság.....	122
7.3.	Versenyképesség	124
7.4.	Makrostabilitás	126
7.5.	Konvergencia.....	128
7.6.	Finanszírozás és finanszírozhatóság	132
7.7.	Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata	135
7.7.1.	A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	135
7.7.2.	Macedónia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	137
7.8.	Főbb megállapítások	138
8.	Montenegró gazdasági integrációérettsége	140
8.1.	Montenegró és az Európai Unió kapcsolatának áttekintése	140
8.2.	Működő piacgazdaság.....	141
8.3.	Versenyképesség	143
8.4.	Makrostabilitás	146
8.5.	Konvergencia.....	147
8.6.	Finanszírozás és finanszírozhatóság	151
8.7.	Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata	154
8.7.1.	A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	154
8.7.2.	Montenegró és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	154
8.8.	Összegzés	156
9.	Bosznia-Hercegovina gazdasági integrációérettsége.....	158
9.1.	Bosznia-Hercegovina és az Európai Unió kapcsolatának áttekintése	158
9.2.	Működő piacgazdaság.....	159
9.3.	Versenyképesség	162
9.4.	Makrogazdasági stabilitás	163
9.5.	Konvergencia.....	164
9.6.	Finanszírozás és finanszírozhatóság	168
9.7.	Egyéb tényezők	170
9.7.1.	A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	170
9.7.2.	Bosznia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	171
9.8.	Összefoglalás.....	172
10.	Albánia gazdasági integrációérettsége.....	175

10.1. Albánia és az Európai Unió kapcsolatának rövid áttekintése	175
10.2. Működő piacgazdaság.....	175
10.3. Versenyképesség	178
10.4. Makrostabilitás	179
10.5. Konvergencia	181
10.6. Finanszírozás és finanszírozhatóság	187
10.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata	189
10.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások	189
10.7.2. Albánia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata	191
10.8. Összegzés	192
11. Összefoglalás, konklúziók levonása, ajánlások megfogalmazása.....	194
Mellékletek	201
Irodalomjegyzék	223

Táblázatjegyzék

1. TÁBLÁZAT: HORVÁTORSZÁG ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT	201
2. TÁBLÁZAT: SZERBIA ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT.	202
3. TÁBLÁZAT: MACEDÓNIA ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT	203
4. TÁBLÁZAT: MONTENEGRÓ ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT	204
5. TÁBLÁZAT: BOSZNIA-HERCEGOVINA ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT.....	205
6. TÁBLÁZAT: ALBÁNIA ÁTALAKULÁSI INDEXÉNEK VÁLTOZÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT	206
7. TÁBLÁZAT: HORVÁTORSZÁGNAK A NEMZETKÖZI MENEDZSMENTFEJLESZTÉSI INTÉZET VERSENYKÉPESSÉGI RANGSORÁBAN ELFOGLALT HELYE 2007 ÉS 2012 KÖZÖTT	207
8. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN ORSZÁGAINAK A VILÁGGAZDASÁGI FÓRUM RANGSORÁBAN ELFOGLALT HELYE 2007 ÉS 2012 KÖZÖTT.....	207
9. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN ÉS A KORRUPCIÓ MÉRŐSZÁMAI	209
10. TÁBLÁZAT: A K+F KIADÁSOK (GDP %-ÁBAN) ALAKULÁSA A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN ÉS NÉHÁNY UNIÓS TAGÁLLAMBAN 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT	210
11. TÁBLÁZAT: A FOGLALKOZTATOTTSÁG (15 ÉS 64 ÉV KÖZÖTTIEK) ALAKULÁSA A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN ÉS NÉHÁNY KIEMELT UNIÓS TAGÁLLAMBAN 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT.....	211
12. TÁBLÁZAT: A REÁL GDP NÖVEKEDÉSE A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN ÉS NÉHÁNY KIEMELT EURÓPAI ÁLLAMBAN 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (%)	211
13. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN ÉS NÉHÁNY KIEMELT EURÓPAI ÁLLAM MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTÁJÁNAK ALAKULÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (%).....	212
14. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN ORSZÁGOK ÉS NÉHÁNY KIEMELT EURÓPAI ÁLLAM INFLÁCIÓS RÁTÁJÁNAK ALAKULÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT.....	212
15. TÁBLÁZAT: EGY FŐRE JUTÓ GDP (VÁSÁRLÓERŐ-PARITÁSON) (EU-27 = 100).....	213
16. TÁBLÁZAT: AZ EGY FŐRE JUTÓ GDP ALAKULÁSA 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT SZERBIÁBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN (EURÓ)	213
17. TÁBLÁZAT: A MAASTRICHTI KRITÉRIUMOK MUTATÓSZÁMAI 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN	214

18. TÁBLÁZAT: A GDP SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA A SEKTOROK KÖZÖTT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT A NYUGAT-BALKÁNON ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN.....	215
19. TÁBLÁZAT: A MUNKATERMELEKENYSÉG ALAKULÁSA HORVÁTORSZÁGBAN, MACEDÓNIÁBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ TAGÁLLAMAIBAN 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT ..	216
20. TÁBLÁZAT: 100 FŐRE JUTÓ INTERNET-ELŐFIZETŐK SZÁMA A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT.....	216
21. TÁBLÁZAT: A VÁRHATÓ ÉLETTARTAM ALAKULÁSA A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAIBAN ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN.....	217
22. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN FŐBB MUNKAERŐPIACI STATISZTIKÁI	217
23. TÁBLÁZAT: A NYUGAT-BALKÁN ÁLLAMAINAK FŐBB DEMOGRÁFIAI STATISZTIKÁI .	218
24. TÁBLÁZAT: HORVÁTORSZÁG EXPORTJA ÉS IMPORTJA (JAVAK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK), KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE CÉLRÉGIÓK SZERINT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓBAN)	219
25. TÁBLÁZAT: SZERBIA EXPORTJA, IMPORTJA (JAVAK) ÉS KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE CÉLRÉGIÓK SZERINT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓBAN)	220
26. TÁBLÁZAT: MACEDÓNIA EXPORTJA ÉS IMPORTJA (JAVAK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK), KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE CÉLRÉGIÓK SZERINT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓBAN)	221
27. TÁBLÁZAT: MONTENEGRÓ EXPORTJA ÉS IMPORTJA (JAVAK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK), KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE CÉLRÉGIÓK SZERINT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓBAN)	221
28. TÁBLÁZAT: BOSZNIA-HERCEGOVINA EXPORTJA ÉS IMPORTJA (JAVAK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK), KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓ).....	222
29. TÁBLÁZAT: ALBÁNIA EXPORTJA ÉS IMPORTJA (JAVAK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK), KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGE CÉLRÉGIÓK SZERINT 2002 ÉS 2011 KÖZÖTT (MILLIÓ EURÓBAN)	222

Alkalmazott rövidítések jegyzéke

BCI	Üzleti Versenyképességi Index (Business Competitiveness Index)
BiH	Bosznia-Hercegovina (Bosnia and Herzegovina, Bosna i Hercegovina)
CARDS	Közösségi Támogatás az Újjáépítéshez, Fejlesztéshez
CEFTA	Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement)
CPI	Korrupciós érzet index (Corruption Perception Index)
EBESZ	Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
EBRD	Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (European Bank for Reconstruction and Development)
EFTA	Európai Szabadkereskedelmi Övezet (European Free Trade Area)
EIB	Európai Beruházási Bank (European Investment Bank)
EJEE	Emberi Jogok Európai Egyezménye
EJENY	Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
EK	Európai Közösségek
ENSZ	Egyesült Nemzetek
EU	Európai Unió (European Union)
FDI	Közvetlen külföldi beruházás (Foreign Direct Investment)
GCI	Globális Versenyképességi Index (Global Competitiveness Index)
GCR	Globális Versenyképességi Elemzés (Global Competitiveness Report)
GDI	Növekedési Fejlettségi Index (Growth Development Index)
GDP	Bruttó hazai termék (Gross Domestic Product)
GMU/EMU	Gazdasági és Monetáris Unió (Economic and Monetary Union)
ICTY	Jugoszlávia Nemzetközi Törvényszék (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia)
IFIs	Nemzetközi Pénzügyi Intézmények (International Financial Institutions)
IMD	Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet (International Institute for Management Development)
IMF	Nemzetközi Valutalap (International Monetary Fund)
IPA	Előcsatlakozási Támogatási Eszköz (Instrument for Pre-Accession Assistance)

ISPA	Előcsatlakozási Strukturális Politikák Eszköze (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession)
JSZK	Jugoszláv Szövetségi Köztársaság
K+F	Kutatás és fejlesztés
OCA	Optimális valutaövezetek elmélete (Optimum Currency Area)
ODIHR	Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (Office for Democratic Institutions and Human Rights)
PHARE	Pologne, Hongrie Aide à la Reconstruction économique
RSZ	Római Szerződés
SAA	Stabilizációs és Társulási Megállapodás (Stabilization and Association Agreements)
SAPARD	Speciális Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Csatlakozási Program (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)
SITC	Egységes Nemzetközi Kereskedelmi Áruosztályozás (Standard International Trade Classification)
TI	Transparency International
UNCTAD	Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlődési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development)
WEF	Világgazdasági Fórum (World Economic Forum)
WTO	Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization)

1. Bevezetés

Az Európai Unió történelme során folyamatosan újabb tagok felvételével bővült, illetve mélyült, reformokkal tette annak működését hatékonyabbá. A kibővülés és az elmélyülés párhuzamossága a szakirodalmat megosztja, a kettő egyszerre nehezen valósítható meg. Az Európai Unió álláspontja szerint a két folyamat egymást nem zárja ki, de ehhez legfőképpen az szükséges, hogy a tagjelölt államok teljes mértékben felkészültek legyenek a felvételre, hogy a jövőbeli reformok minél sikeresebbek legyenek, elérjék kijelölt céljukat. Az Európai Unió számára az elmúlt években rendkívül fontossá vált a Nyugat-Balkán¹ helyzete, ezen országok jövőjét csakis az Unión belül tudja elképzelni és nyilatkozatai alapján kifejezett célja ezen országokat felvenni a tagállamok sorai közé. A nyugat-balkán országok 2003-ban, a thesszalóniki csúcson kaptak megerősítést arról, hogy a megfelelő feltételek teljesítése esetén a közösség teljes jogú tagjaivá válhatnak. A csatlakozás előkészítési folyamatai már elkezdődtek, az Európai Unió számos országgal írt alá Stabilizációs és Társulási Megállapodást (Stabilization and Association Agreements, SAA), ami a csatlakozás egyik előfeltétele. 2007 januárjában az Európai Unió pedig két új tagállammal, Romániával és Bulgáriával bővült, így a 27 tagállamú Európai Unió közvetlenebb kapcsolatba került a Nyugat-Balkánnal.

A térség országai jelenleg (2013. július) vagy már tagjelöltek (Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró és Szerbia) vagy potenciális tagjelöltek (Albánia, Bosznia-Hercegovina és Koszovó az ENSZ BT. 1244 sz. határozatában foglaltak szerint). Ugyanakkor a Nyugat-Balkán térsége nagyon különböző fejlettségű és adottságú országokat foglal magába, jelentős gazdasági, politikai, társadalmi különbségek vannak az egyes országok között, így nem lehet őket egységesen megítélni. Horvátország 2013. július 1-jével az Európai Unió tagállama, a többi tagjelölt állammal – Montenegró kivételével, akivel csupán nemrég, 2012. június 29-én kezdődtek el a tárgyalások - még csak el sem kezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Az Európai Unió szándékait egyértelműnek mutatja, azonban felmerül a kérdés, hogy a csatlakozással ezek az államok az Unió elmélyülését hátráltatnák-e, készek-e a csatlakozásra, integrációérettek-e.

¹ Nyugat-Balkán kifejezés alatt az Európai Unió által alkotott országcsoportot értem, azaz Horvátországot, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaságot, Szerbiát, Montenegrót, Albániát, Bosznia-Hercegovinát valamint Koszovót az ENSZ BT. 1244 sz. határozatában foglaltak szerint.

Az Európai Unió egyik fontos céljának tartja a gazdasági és monetáris unió megvalósulását (és esetleg a távolabbi jövőben a politikai unió elérését)², ezért fontos az, hogy a csatlakozni kívánó államok eleget tegyenek bizonyos feltételeknek a teljes jogú tagság elnyerése érdekében. A Római Szerződés (RSZ) az Európai Közösségekben (EK) való részvételre csupán csak azt írta elő, hogy az illető ország európai és demokratikus legyen. Az integráció előrehaladásával a résztvevők integrációs felkészültsége egyre inkább felértékelődött. Ennek nyomán az EK konkrét csatlakozási kritériumokat először 1991-ben a gazdasági és monetáris unióra való áttérés kapcsán fogalmazott meg (Palánkai [2004], p. 377.). Az euró bevezetéséhez szükséges maastrichti kritériumok után a keleti kibővülés kapcsán születtek újabb feltételek 1993-ban, az úgynevezett koppenhágai kritériumok, amelyek a következők: demokrácia, törvényesség, az emberi és kisebbségi jogokat garantáló intézmények stabilitása. Működőképes piacgazdaság, a gazdasági és monetáris unió céljának elfogadása (és egyben ahhoz a jövőbeni csatlakozást, azaz a maastrichti kritériumok teljesítését is magában foglalja), valamint az unió felkészültsége az újonnan csatlakozók felvételére (Európai Tanács [1993]).

A Koppenhágában megfogalmazott feltételeket 1995-ben Madridban kiegészítették a demokratikus intézmények hatékony működésével, amely vonatkozik a törvényhozói, a végrehajtói hatalom és az igazságszolgáltatás megfelelő működésére, a jogharmonizáció elfogadására és gyakorlati alkalmazására, a korrupció elleni fellépésre, a jog- és közbiztonság fejlesztésére, továbbá az ország gyarapodását szolgáló társadalmi és gazdasági folyamatok véghezvitelére (Európai Tanács [1995]). Két évvel később, az Amszterdami Szerződésben (1997) már konkrét politikai tagsági kritériumokat is elfogadtak, mindezeket a közösségi jog részévé tették, így teljesítésük a tagállamok mindegyikétől elvárt és számon kérhető (Palánkai [2004], p. 375-378.). Ily módon a

² Az integráció mélysége Balassa Béla által meghatározott lépcsőfokok szerint állapítható meg, amelyek a következők: 1) szabadkereskedelmi övezet (lényege: övezeten belül a külkereskedelem a vámok és kvóták leépítésével liberalizált, azon kívül minden tagország nemzeti vámokat és kvótákat alkalmaz), 2) vámunió (övezeten kívül már közös külső vámokat és végső soron külkereskedelem-politikát alkalmaznak). 3) Közös piac (négy szabadság elvének érvényesülése, azaz áruk, szolgáltatások, tőke és munkaerő szabad áramlása az övezeten belül), 4) egységes piac (a vámunió annyiban mutat túl, hogy a nem vám jellegű korlátokat is teljes körűen leépítik) 5) gazdasági és monetáris unió (közös vagy egyetlen valuta bevezetése, feltételezi a közös monetáris politikát és központi bankot). 6) Politikai unió (a hatalom és törvényhozás közösségi szintre emelése). Az Európai Unió az integráció negyedik lépcsőfokán áll, 1992-ben valósult meg az egységes piac. Jelenleg a gazdasági unió útján halad, de még számos tennivaló akad addig, amíg a gazdaságpolitikákat közösségi szintre emelik, illetve addig, amíg minden állam a közös valutát (eurót) fogja használni (Palánkai [2004, p. 36-37.]).

tagjelölt államoknak a következő főbb politikai kritériumoknak kell megfelelniük: 1) demokrácia általános érvényesülése (amit Rómában, 1957-ben fogalmaztak meg), „2) a demokratikus intézmények stabilitása (1993, Koppenhága), 3) „Működő” demokratikus intézmények (1995 Madrid), valamint 4) a demokratikus elveknek való megfelelés (1997 Amszterdam, 2000 Nizza)” (Palánkai [2005a], p. 294).

Ezek a gazdasági, illetve politikai követelmények azonban nem teljesen tükrözik a tagjelölt államok felkészültségét a csatlakozásra. Összességében nem tekinthetők koherensnek, világosan strukturáltnak és kidolgozottak. Ezért érdemes bevezetni az integrációérettség fogalmát, elméletét, illetve ez alapján megvizsgálni a nyugat-balkán államok integrációérettségét.

Az Európai Unió abban bíz, hogy a nyugat-balkán államok felvételével megoldódik a térség problémája (amit a délszláv háború is felszínre hozott), csökken az esélye a visszarendeződésnek és a vallási-etnikai konfliktusok kialakulásának. Ez pedig elemi érdeke, hiszen szeretné elkerülni, hogy közeli szomszédjában konfliktusok alakuljanak ki. Ezen államok felvétele több szempontból is komoly kihívások elé állítja az Európai Uniót. A kutatásom témája ezen államok integrációérettségének vizsgálata, hiszen ha ezek az országok úgy csatlakoznának az Európai Unióhoz, hogy nem felkészültek erre, az súlyos problémákat okozhat az integráció életében, veszélybe is sodorhatja a további elmélyülését, akár jövőjét is.

Az elemzés alapsokasága az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó országok (azaz a nyugat-balkán államok, Izland és Törökország). Közös jellemzőjük, hogy ezek az államok beadták csatlakozási kérelmüket, valamint az, hogy vagy hivatalosan tagjelölt államok (Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró, Szerbia, Izland és Törökország) vagy potenciális tagjelöltek (Albánia, Bosznia-Hercegovina és Koszovó az ENSZ BT. 1244 sz. határozatában foglaltak szerint). Horvátország pedig azóta az unió teljes jogú tagállamává vált. Megfigyelési egységem egy országcsoport, mégpedig a nyugat-balkán térség hat állama, azaz Horvátország, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró, Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia. Koszovót nem vizsgálom, amelyet azzal indoklok, hogy fiatal állam, elismertsége még vitatott, bár kétségtelen hogy egyre több állam, nemzetközi szervezet ismeri el, tart fent vele diplomáciai kapcsolatokat. Az Európai Unió a függetlenség kikiáltása után tudomásul vette létrejöttét, de nem ismerte el azt, öt tagállama pedig valószínűleg sosem fogja (Spanyolország, Ciprus, Görögország, Románia és Szlovákia). Ezen indok mellett az is

az ország kivétele mellett szól, hogy az országgal kapcsolatban kevés adat, információ áll rendelkezésre, így hosszabb távú és összehasonlító elemzést nem tudnék végrehajtani. Végül, az ország épp most kezdi kiépíteni államigazgatását, gazdasági kapcsolatait, nemrég fogadta el alkotmányát, tehát biztosan nem rendelkezik működő piacgazdasággal, érett jogállamisággal, tehát ennek elemzése túl egyértelmű lenne. A hat nyugat-balkán állam vizsgálata alapvetően keresztmetszeti lesz, mivel elsősorban azt kutatom, hogy egy adott időpontban (2013. július) mennyire tekinthetők ezek az államok gazdaságilag integrációérettnek. Emellett azonban az elemzés kvázi-longitudinális is, valamint kvázi trendvizsgálatot hajtok végre, mivel a kutatás során alapvetően a 2002 és 2011 közötti 10 évet tanulmányozom majd a gazdasági dimenzió, illetve annak mutatói kapcsán, és ez segít annak megállapításában, hogy történt-e előrelépés ezen országok gazdasági aspektusaiban. A kezdődátum azért tekinthető jelentősnek, mivel 2003-ban jelentette be az Európai Unió, hogy kész felvenni a jövőben ezeket az államokat tagállamai közé, így nyomon követhető ennek hatása a gazdasági fejlődésükre. A végső dátum pedig az adatok rendelkezésre állása szempontjából fontos. Az azóta eltelt időben a fontosabb eredményeket természetesen beleépítem vizsgálatomba. A disszertációhoz szükséges adatgyűjtés elsősorban másodelemzésen alapul, hiszen az integrációérettség méréséhez szükséges adatok, információk majdnem mindegyike rendelkezésre áll az Eurostat adatbázisában, vagy más fórumokon, kiadványokban (például a versenyképességi indexek megtalálhatóak az IMD Világ Versenyképességi Évkönyvében (*World Competitiveness Yearbook*) vagy a Világgazdasági Fórum Globális Versenyképességi Jelentésében (*The Global Competitiveness Report*)). Tehát a meglévő statisztikák másodelemzésére fogok összpontosítani. Kutatásom alapvetően leíró jellegű, és az adatgyűjtés is elsősorban másodelemzésen, illetve már meglévő statisztikák elemzésén alapul.

Az integrációérettség fogalmát Palánkai Tibor alkotta meg, és kutatásai során azt a kelet-közép európai országokra alkalmazta. „Az *integrációérettség* az adott integrációs formából származó előnyök maximális kihasználásának képessége a költségek és a hátrányok minimalizálása mellett. Az integrációérettséget a költségek és hasznok mérlegével lehet mérni. Egy ország akkor integrációérett, ha a tagság pozitív végösszegű játék, vagyis egészében előnyös számára.” (Palánkai [2004], p. 378.). Palánkai Tibor szerint a gazdasági integrációérettség az alábbi alapkritériumokkal határozható meg: *működő piacgazdaság, versenyképesség, makrostabilitás és*

stabilizáció, konvergencia, finanszírozhatóság és finanszírozás. Ezek nem teljesen objektív, egyértelmű fogalmak, mérésük nem könnyű. A működő piacgazdaság leginkább az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) 1994 óta folytatott éves „átalakulási mutatójával” ragadható meg. A makrostabilitás és stabilizáció szempontjából elsősorban a reál GDP növekedést, a munkanélküliséget és az inflációt kell megvizsgálni. A versenyképesség fogalma és mérése rendkívül komplex és problematikus, számos tényező határozza meg. Ennek ellenére (de fenntartásokkal), a versenyképesség mérésére elsősorban a Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet (International Institute for Management Development, IMD) által, illetve a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF) által használt elemzéseket, mutatókat érdemes figyelembe venni. Emellett a Lisbon Score Board egyes mutatószámai sem hagyhatók figyelmen kívül. A konvergencia mérése meglehetősen összetett, mérőszámai között említhetők meg az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) vagy különböző infrastrukturális mutatók (például az 1000 főre jutó kórházi ágyak száma vagy a lakosság internet hozzáférése). Végül, a gazdasági dimenzióban a finanszírozhatóság és finanszírozás úgy ragadható meg a leginkább, ha megvizsgálom, hogy ezek az országok a rendelkezésükre álló pénzeszközökből mennyit és mire használtak fel (Nemzetközi Valutaalap, USAID vagy az Unió pénzeszközeiből - CARDS, ISPA és SAPARD) (Palánkai [2005]).

Kutatásomat elsősorban erre a módszertanra alapozom, azonban a Nyugat-Balkán államai sok tekintetben különböznek a kelet-közép európai országoktól, ezért a módszertan kiegészítésre, módosításra szorul, amely alkalmazkodik a térség országainak jellegzetességeihez, sajátosságaihoz. Mindenképpen komolyabb figyelmet kell fordítani ezen országok felzárkóztatására, gazdasági konvergenciájukra, hiszen ezek az országok (Horvátország kivételével) jóval fejletlenebbek, mint az Európai Unió tagállamai, vagy akár a korábban csatlakozott kelet-közép-európai országok. A legutóbbi bővítések tapasztalatai is ezt indokolják. Emellett az 1991 és 1995 között zajló délszláv háború komoly károkat okozott az államok gazdaságában, visszavetette gazdasági fejlődésüket. A versenyképesség mérésekor kiemelt figyelmet kell kapjon a korrupció, hiszen mértéke nagyban befolyásolja a versenyképességet, valamint a tőkevonzó-képességet (utóbbi a felzárkózás, a konvergencia területén bír kiemelkedő jelentőséggel). Ugyanakkor ki kell emelni, hogy mind a korrupció, mind a versenyképesség mérése igencsak bonyolult, számos hiányossága akad. A konvergencia

mérésekor a következő mutatókat, kritériumokat vizsgálom meg az egyes államok esetében: az egy főre jutó GDP-t az EU15-tel és 27-ekkel összehasonlítva, valamint az EU által meghatározott konvergencia-kritériumokat: a koppenhágai kritériumrendszert és a maastrichti kritériumrendszert. A koppenhágai kritériumrendszer részletesebb bemutatása azért bír jelentőséggel, mivel ezen államok történelmükből, tradícióikból adódóan más értékeket, normákat vallanak, például mást jelent számukra a demokrácia, működő piacgazdaság fogalma, mint a nyugat-európai államoknak és ezen kritériumok teljesítését szigorúan kell venni. Emellett egyéb mutatókat is érdemes megvizsgálni, mint például a gazdaságok termelékenységét vagy a lakosság internet-hozzáférését. A gazdaság strukturális szerkezete sem hagyható figyelmen kívül a konvergencia folyamatának elemzésekor. Továbbá, abból a tényből, hogy az Európai Unió a pénzügyi forrásaiból nem képes és nem hajlandó teljes mértékben finanszírozni ezen országok felzárkózását, az országba érkező működő tőke mennyiségét, összetételét sem hagyhatom figyelmen kívül a finanszírozhatóság vizsgálatakor. Ezek mellett a térség különbözőségeiből adódóan részletesebben meg kell vizsgálni a munkaerőpiacot (a munkakorú népesség foglalkoztatási rátáját, munkanélküliséget), az elmúlt évtizedek következtében kialakult demográfiai helyzetet. Végül, a csatlakozás feltételezi azt, hogy az Európai Unió és a tagjelölt államok között szoros bilaterális kapcsolatok legyenek, ezért az egyes országok külkereskedelmének jellemzőit is figyelembe kell venni a nyugat-balkán országok gazdasági integrációérettség vizsgálatakor.

A téma újszerű, hiszen a jelenleg rendelkezésre álló szakirodalom a csatlakozási kritériumok teljesítése szempontjából vizsgálja ezen országok felkészültségét a csatlakozásra. Emellett tudomásom szerint a szakirodalomban nem létezik a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettségének komplex, átfogó vizsgálata. Az integrációérettség módszertana a csatlakozásra való felkészültséget mélyebben képes vizsgálni, ennek tekintetében részletesebb betekintést nyújt, mint csupán annak vizsgálata, hogy a tagjelölt állam teljesíti-e a csatlakozási feltételeket. A téma fontosságát és aktualitását a horvát csatlakozás adja, illetve az, hogy egyértelmű, hogy ebből a régióból kerülnek majd ki a jövőbeli tagországok, hiszen a Nyugat-Balkán valamennyi tagállama hivatalos vagy potenciális tagjelölt állam. Ennek ellenére az egyáltalán nem mindegy, hogy mikor és milyen felkészültség mellett csatlakoznak majd ezek az országok, hiszen a nem kellően felkészült jelöltek felvétele komoly problémákat okozhat az Európai Unió működésében, céljainak megvalósításában, további

elmélyülése kapcsán. Ez kiváltképpen igaz a jelenlegi helyzetben, amikor az Európai Unió komoly válságban van. A fentiekből adódóan a kutatásom deduktív jellegű.

A következő fejezetben felvázolom a kutatás hipotéziseit, majd a téma elméleti hátterét ismertetem. A negyedik fejezetben az integrációérettség módszertana kerül bemutatásra, kiemelve a gazdasági dimenziót, illetve kísérletet teszek a módszertan adaptálására a nyugat-balkán térség jellegzetességei alapján. Az ezt követő fejezetekben részletesen elemzem a térség országainak gazdasági integrációérettségét, majd a záró fejezetben összefoglalom a disszertáció eredményeit, levonom a következtetéseket, valamint igyekszem összehasonlító elemzést végrehajtani és a jövőre vonatkozó ajánlásokat megfogalmazni a térség országai számára.

2. Hipotézisek megfogalmazása

Horvátország gazdasága és helyzete kimagasló az országcsoporton belül: befejeződtek a csatlakozási tárgyalások (a többi térségbeli állammal még el sem kezdődtek az érdemi csatlakozási tárgyalások – még Macedóniával sem, pedig már 2005 óta hivatalos tagjelölt állam), és 2013 júliusában elsőként csatlakozhatott a régió országai közül. Ez alapján első fő hipotézisem az, hogy *Horvátország teljesíti az integrációérettség gazdasági feltételeit, ezért gazdaságilag integrációérettnek tekinthető (H1)*. E kijelentés és az adaptált módszertan alapján feltételezhető, hogy az országban megvalósult a működő piacgazdaság intézménye (H1.1); stabil makrogazdasági mutatókkal rendelkezik (H1.2); az ország, illetve vállalatai állni tudják a versenyt a többi tagállammal illetve vállalataival szemben (H1.3). Emellett Horvátország a konvergencia területén sincs jelentős mértékben lemaradva a legutóbb csatlakozott országoktól, tehát a csatlakozás nem ró kimagasló terheket az Európai Unióra (H1.4). Végül az ország finanszírozható (H1.5), valamint az Európai Unióval szoros gazdasági kapcsolatokkal rendelkezik (H1.6). Összességében tehát Horvátország sikeresen tudja majd kihasználni az integrációból származó előnyöket és minimalizálni azok hátrányait. A második fő hipotézisem pedig az, hogy *Horvátország kivételével azonban a gazdasági hiányosságok miatt a nyugat-balkán államok nem mondhatóak gazdaságilag integrációérettnek (H2)*. Feltételezem, hogy a csatlakozási folyamatok nem elsősorban a politikai érdekek miatt haladnak lassan, hanem komoly gazdasági hiányosságok állnak mögötte. Azaz ezen országokban (Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaságban, Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban és Szerbiában) nem működik megfelelően a piacgazdaság (H2.1). Emellett makrogazdaságilag nem tekinthetők stabilnak (H2.2), nem lennének képesek a megnövekedett versenynyomásnak megfelelni (H2.3), konvergencia területén elmaradottak (H2.4), ezen országok nehezen finanszírozhatók (H2.5), valamint az Európai Unióval szorosabb gazdasági kapcsolatokat kellene ápolniuk (H2.6). Véleményem szerint utóbbi államok összességében még nem készek a csatlakozásra, számos gazdasági probléma vár megoldásra (például ezekben az országokban nagyon magas a munkanélküliség vagy komoly szerkezeti problémákkal küszködnek).

A vizsgálat különösen Macedónia esetében tűnhet érdekesnek, hiszen 2005-től hivatalos tagjelölt az állam, mégsem kezdődtek el az érdemi csatlakozási tárgyalások,

ami elsősorban Görögországgal való névvitájának köszönhető. Érdemes megvizsgálni, hogy a csatlakozás ellen felhozható politikai érdekek mögött vajon állnak-e gazdasági problémák is. Erre a gazdasági integrációérettség vizsgálata lehetőséget kínál, hiszen objektív képet mutat az országok gazdasági teljesítményéről. Ezekből következően, a várható következtetésem az, hogy az Európai Uniónak inkább az elmélyülésre kellene koncentrálnia az újabb bővülés helyett. Ezt a feltételezést csak megerősíti az a tény, hogy az Európai Unió nemrég van túl több mint 50 éves múltjának legnagyobb bővítésén: 2004-ben Ciprussal és Máltával együtt nyolc kelet-közép európai csatlakozott az unióhoz, majd 2007-ben további kettő, Bulgária és Románia; ezen országok felzárkóztatása napjainkban az egyik fő feladata. Emellett az Unió jelenleg válságban van, ami ugyancsak a szükséges reformok megvalósítása, az elmélyülés mellett szól. A függő változók mindkét hipotézis esetében Horvátország/a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettsége, a független változók pedig az ezt leíró mutatók (ld. a módszertant részletesebben kifejtő fejezetben, például az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, infláció).

A kutatás eredményei segítenek felmérni a nyugat-balkán államok felkészültségét a csatlakozásra, kiemelik azokat a területeket, amelyek terén a tagjelölteknek további erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy csatlakozásuk minél zökkenő mentesebben történjen a jövőben, illetve minél jobban ki tudják használni a csatlakozásból származó előnyöket. Ha első fő hipotézisem bizonyításra talál, az azt jelzi az Európai Unió számára, hogy Horvátország felvétele után nem jelentene gondot a további horvát felzárkózás, bekapcsolódása az EU gépezetébe minden komolyabb probléma nélkül történne, az integrációból származó előnyöket nagy valószínűséggel ki tudja majd használni. A második hipotézis bizonyítása pedig azt az üzenetet hordozza magában, hogy Horvátország felvétele után érdekesebb lenne az Európai Uniónak inkább az elmélyülésre koncentrálnia. Még sok idő kell ahhoz, hogy ezek a nyugat-balkáni államok felzárkózzanak az Európai Unióhoz (de még Horvátországhoz is). A felzárkóztatást természetesen tovább kell folytatnia az Európai Uniónak, de nem csatlakozás formájában, hanem különböző pénzügyi források, technikai együttműködések keretében.

3. Elméleti keret

E fejezetben, bevezető jelleggel az integrációérettség tágabb elméleti keretét szeretném elemezni, amely alapján érdemes az integrációérettség elméletével részletesebben is foglalkozni. Elsőként az elmélyülés és kibővülés dilemmáját értekelem, amely arra keresi a választ, hogy az Európai Unió képes-e egyszerre bővülni és mélyülni, és ha igen, milyen feltételek mellett. Az elméleti keret bemutatásának következő lépéseként az optimális valutaövezetek elméletét elemzem, amely arra segít választ kapni, hogy az Európai Unió egyik alapvető céljának, a gazdasági és monetáris unió elérésének milyen feltételei vannak, milyen feltételek mellett lehet sikeres. Végül, az Európai Unió csatlakozási feltételeit értekelem, azt, hogy az Európai Unió szerződése, az Európai Bizottság és Parlament jelentései, ajánlásai alapján mely kritériumok teljesülése esetén válhat egy tagjelölt állam az Európai Unió teljes jogú tagjává. Itt szeretném kihangsúlyozni, hogy az elméletek bemutatása jellegüknél fogva egy-egy külön értekezést is megérnének, mégis a teljesség igényével megpróbálom röviden összefoglalni a legfontosabb hazai és nemzetközi szerzők gondolatait, amelyek ismerete nélkülözhetetlenek a kutatási téma szempontjából.

3.1. *Elmélyülés versus kibővülés*

Az Európai Unióban alapvetően két álláspont figyelhető meg a bővítéssel kapcsolatban: egyes tagállamok (például Németország vagy Hollandia) inkább az elmélyülésre koncentrálnának a jövőben, míg mások (például Nagy-Britannia vagy Magyarország) egyértelműen a kibővülés³ pártján állnak. A szakirodalmat erőteljesen megosztja az a kérdés, hogy vajon az Európai Unió képes-e egyszerre kibővülni és elmélyülni, azaz felmerül a kérdés, hogy a horvát, majd a többi nyugat-balkán állam csatlakozása meggátolja-e majd az Unió további elmélyülését, a gazdasági és monetáris unió teljes megvalósulását, a szükséges reformok végrehajtását? Képes-e a kibővülés az elmélyülési folyamatot megakasztani?

A téma mélyebb elemzése előtt a fogalmakat kell tisztázni. A szakirodalom egyetért abban, hogy az Európai Unió kibővülése alatt új tagok felvételét értjük. Az integráció elmélyülésének definíciója azonban nem egységes, sok esetben a téma

³ Kutatásom során a kibővítés, kibővítés, bővítés kifejezéseket szinonimaként használom az angol „enlargement” szó magyar fordításaként.

kutatói meg sem próbálják határozni. Egyes szerzők - például Erik Bergloff et al. [2008]), és az Európai Unió képviselői (többek között Olli Rehn [2006], Christian Noyer [2000] korábbi ECB alelnök) - nyilatkozataiból arra lehet következtetni, hogy a Balassa-féle integrációs formák magasabb szintjére történő lépést, illetve az ehhez elengedhetetlen reformokat tekintik elmélyülésnek, míg mások (pl. Richard Baldwin et al. [2001], Ulrike Guérot [2004]) szavaiból arra lehet következtetni, hogy az Európai Unió intézményeinek hatékony működését garantáló reformintézkedéseket értik a fogalom alatt. Jürgen Stehn [1997] definíciója szerint az elmélyülés mindenekelőtt a tagállamok gazdasági kapcsolataiban a négy szabadság elvének alkalmazását jelenti, azaz a kereskedelmi javak és szolgáltatások, tőke, valamint munkaerő határokon átnyúló szabad mozgását. A. Faber [2006] pedig úgy definiálja a fogalmat, mint az intézményesülés fokozatos és vertikális folyamatát. R. Daniel Kelemen et al. [2011] szerint a formális szabályok és informális gyakorlat megváltoztatása annak érdekében, hogy az EU joghatóságát erősítse a már az EU kompetenciájába tartozó területeken vagy kiterjessze azt új területekre. Lakos Zoltán és Szivi József [2005] szerint az elmélyülés az egyesült Európa fokozatos megteremtését jelenti, ami az Európai Unió alapvető célja. A fentieket figyelembe véve elemzésem során az elmélyülés legtagabb definícióját alkalmazom, azaz az Európai Unió magasabb integrációs szintre való lépését, az egységes Európa megvalósítását és olyan reformok meghozatalát, megvalósítását értem a fogalom alatt, amely az Európai Unió céljait szolgálja.

A korai kibővülések óta egyre inkább teret nyert a szakirodalomban az a félelem, miszerint a kibővítés az EU intézményeinek működését akadályok elé állíthatja. Az 1995-ös bővítés és a közelgő keleti bővítés vetette fel az Unió jövője kapcsán az elmélyülés és kibővülés közötti választás dilemmáját (De Witte [2002] p.239). Az elképzelés egyre inkább elfogadottá vált, aminek alapja az, hogy a kibővülés növeli a tagállamok érdekeinek, preferenciáinak különbözőségét, és ez akadályozza a kollektív döntéshozatali eljárást. Ezt az elképzelést vallja többek között Philippe Schmitter [1998], Jan Zielonka [2001] és Ulrike Guérot [2004]. Philippe Schmitter a 2004-es csatlakozás előtt azt írta, hogy a tíz új tagállam felvétele az európai uniós intézmények túlterhelését veszélyezteti (p.141). Jan Zielonka [2001] pedig azt hangsúlyozza, hogy a politikai, gazdasági és katonai integráció csak relatíve homogén környezetben működhet. Ulrike Guérot [2004] szerint az Európai Unió elmélyülése megakadt miközben az Európai Unió a kibővülésre koncentrált. Véleménye szerint rá kell jönnie

az Európai Uniónak, hogy mit is akar valójában: ha tovább folytatja az új államok felvételét, akkor számolnia kell azzal, hogy a politikai unió célját sosem éri el.

Ezt az elképzelést számos elmélet is alátámasztja, amelyek elsősorban a multilaterális együttműködés és kollektív cselekvés problémájából indulnak ki (például Downs és Rocks [1995], Downs, Rocks és Barsoom [1998], Kahler [1998], Olson [1965]). Gondolatmenetük alapja az, hogy ahogy a tagállamok száma nő, úgy szükségszerűen a tagállamok érdekei közötti különbözőségek is nőnek, ami nehezebbé teszi a közös politikákban és reformokban való egyetértést, bonyolultabbá válik a közös cselekedetek végrehajtása és végső soron a közjavak előállítása. Empirikus tanulmányok közül is számos példa hozható fel a kibővítés és elmélyülés közötti dilemma létezésére. Mark A. Pollack [2009] szerint a bővítések csökkentették az Unió törvényhozásának hatékonyságát⁴, kevesebb fontos döntés született meg, amivel az Unió problémáit érdemben orvosolni lehetne. Christina Zimmer et al. [2005] pedig előre jelezték az EU költségvetésével kapcsolatos konfliktusokat, amely a nettó befizetők és haszonélvezők között valósult meg a keleti bővítés után.

Az elmúlt években e nézet ellensúlyozására számos tanulmány született, amelyek azt próbálják bizonyítani, hogy a két folyamat nem ellentétes egymással, jól megférnek egymás mellett, a kettő érvényesülhet egyszerre. A tanulmányok többsége (például Faber [2006], Kelemen et al. [2011]) elsősorban történelmi kontextusban vizsgálják a kérdést. Daniel Kelemen et al. [2011] intézményi megközelítést alkalmaznak, és empirikus adatok alapján arra a következtetésre jutnak, hogy csak bizonyos körülmények fennállása esetén képes a kibővülés akadályozni az elmélyülést. Ez csak akkor történhet meg, ha a csatlakozni kívánó államnak teljesen más elképzelései vannak olyan politikai területeken, amelyek elmélyítéséhez a tagállamok konszenzusos döntése szükséges. Sokkal több olyan eset található, amikor a kibővítés megkönnyíti az elmélyülést. Például megnőnek a szupranacionális szereplők lehetőségei, hogy diszkréten meggyőzzék a tagállamok képviselőit az elmélyülés fontosságáról, valamint a gyakorlat szerint a kibővítés az intézményi reformok megvalósulását kifejezetten ösztönzi, hogy elkerüljék a kiskapuk kihasználásának lehetőségeit. Jürgen Stehn [1997] a jóléti gazdaságtan szemszögéből vizsgálja a kérdést. Arra a következtetésre jut, hogy az Európai Unió kibővülése és elmélyülése között nem létezik ellentmondás. Az

⁴ Hatékonyság alatt értekezésem során az elért eredmények, hatások (hosszú távú eredmények) és a hozzájuk szükséges költségek (inputok) viszonyát értem.

elmélyülés tényleges foka messze túlhaladja a gazdasági optimumot. Ennek oka az, hogy ahhoz, hogy a tagjelöltek teljes jogú taggá váljanak, komoly reformokat kell végrehajtsanak a csatlakozás előtt az Európai Unión belül (például a Közös Agrárpolitika vagy Kohéziós Politika területein), valamint a tagjelölt államokban komoly gazdasági fejlődés kell megvalósuljon (ezt segítette elő például a közép-kelet európai államok Európai Szabadkereskedelmi Övezet (EFTA) tagsága). Ezeket a tanulmányokat empirikusan az Európai Unió maga is megpróbálja alátámasztani.

Az Európai Unió álláspontja szerint a kibővülés és elmélyülés az Unió napirendjén párhuzamosan van jelen, történelme során egyik célt sem helyezte a másik elé, mindkettőt egyformán fontosnak tartja. Olli Rehn, a korábbi bővítésért felelős biztos szerint ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a történelem⁵: az Egyesült Királyság, Dánia és Írország 1973-as csatlakozását két fontos kezdeményezés előzte meg: a Davignon-jelentés elfogadása (1970), amely elindította az Európai Politikai Kooperációt (ami az EU Közös Kül- és Biztonságpolitikájának előfutára volt), valamint a Werner-jelentés, ami a monetáris unió megteremtésére tett kísérletet. A nyolcvanas évek bővítései (Görögország (1981), Portugália és Spanyolország (1986) csatlakozása) az Egységes Európai Okmány elfogadásával esett egybe, amely segítette az egységes piac megteremtését, valamint erősítette a társadalmi kohéziós politikát a strukturális alapok segítségével. A berlini fal leomlása után ismét a kibővülés és elmélyülés párhuzamossága figyelhető meg: 12 tagállamú integrációból 27 tagállamúvá vált, az elmélyülési folyamatának szempontjából pedig jelentős lépéseket tett a politikai és gazdasági integráció megvalósulása felé: létrejött az egységes piac, a közös valuta, és a Schengen-övezeten belüli szabad utazás, megerősítették a Közös Kül- és Biztonságpolitikát. A korábbi bővítésért felelős biztos nem hiszi, hogy az európai fejlődés az új tagok felvétele miatt lelassulhatna (Rehn [2006]). Habár meggyőzőnek tűnhetnek Olli Rehn szavai, véleményem szerint a történelmi kontextus nem igazolja egyértelműen azt, hogy a kibővülés és elmélyülés dilemmája nem létezik. Árnyalja kijelentéseit például az a tény, hogy a Werner-jelentés nem járt sikerrel, aminek oka biztosan nem tudható: valószínűleg az 1970-es évek válságai miatt nem volt hosszú életű, de ennek más okai is lehetnek. Emellett a berlini fal leomlása utáni időszak túl hosszú és komplex időszakot ölel fel, ha diverzifikálnánk a képet, akkor megállapíthatnánk, hogy habár az Unió mind a kibővülésre, mind az elmélyülésre

⁵ A. Faber [2006] is erre a következtetésre jut.

egyszerre próbált koncentrálni, mégiscsak az egyikre helyezte inkább a hangsúlyt és egyikbe fektetett be több energiát. Például a monetáris unió létrehozása a Delors-terv alapján 1999. január 1-jével lépett igazán az érdemi szakaszába, amikor is visszavonhatatlanul rögzítették a valuták és az euró közötti átváltási kulcsokat, valamint egységes monetáris politikát folytattak. Az előtte lévő két szakasz időpontjában először elsősorban az elmélyülésre (egységes piac megvalósítása), utána pedig a bővülésre koncentrált (előkészítse Ausztria, Finnország és Svédország minél probléma mentesebb csatlakozását). Emellett Balázs Péter [2002, 2009] rámutat arra, hogy az EU utóbbi két bővítési hullámát nem követte elmélyülés, amely a korábbi bővítésekre jellemző volt. Az EU bővítés hatásairól pedig megjegyzi, hogy a bővítések után hosszú ideig nem születtek átfogó programok, elképzelések. Úgy tűnik, hogy a politikai integrálódás kérdését halogatnák, valamint a bővítési folyamat is lelassult. Utóbbi nem tekinthető meglepőnek, hiszen az Unió 12 új tagállammal „gazdagodott”, amely jelentős kihívások elé állítja, emellett az eurózóna válsága is befolyásolja mélyülési és bővítési döntéseit.

A fentiekkel szemben felhozható az az ellenérv, hogy minden kibővülés eleve fontos kihívások elé állítja az Európai Uniót, amelyek megoldása érdekében az Uniónak fontos intézményi és eljárási reformokat kell végrehajtania a csatlakozás utáni zavartalan működés érdekében. Ez a legutóbbi bővülés esetében kiváltképpen jellemző volt (Baldwin et al. [2001], p.101). Ez esetben a kibővüléshez szükséges egy megfelelő szintű elmélyülés, a kettő szorosan összefüggő, egymástól elválaszthatatlan folyamat, de ebben a helyzetben az elmélyülésnek meg kell előznie a kibővülést. Christian Noyer [2000] szerint is elengedhetetlen az integráció elmélyülése új tagok felvétele előtt, a kibővítést kombinálni kell az előbbivel. A gazdasági és monetáris unió megvalósulását pedig az elmélyülés forrásának és katalizátorának tekinti.

Amint látható, ez az elmélet meglehetősen megosztja a szakirodalmat, minden érv ellen felhozható egy ellenérv is. E kutatás keretein belül azt az állásfoglalást teszem, hogy *a két folyamat egymással nem ellentétes, de nem érvényesülhet egyforma intenzitással, azaz ha az Európai Unió inkább az elmélyülésre koncentrál, a kibővítésbe kevesebb energiát és kapacitást tud fektetni.*

Bármelyik elmélet is fogadható el, az integrációs folyamat fejlődésének két fontos elemét, az elmélyülést és a konvergencia folytatódásának szükségességét kell szem előtt tartania az Európai Uniónak. Az elmélyülési folyamat folytatása biztosíthatja azt, hogy a kibővült Unió fenntartsa külső és belső azonosságát, valamint jellegét. Emellett ez

járul hozzá ahhoz, hogy a tagállami érdekeknek megfelelően az integrációs folyamat továbbhaladjon olyan területeken, amelyek jelentős hasznokat hoznak a tagok számára. Az elmélyülés teszi lehetővé, hogy az EU kövesse az általa vallott hagyományos európai társadalmi, kulturális és morális értékeket, valamint fenntartsa és javítsa szervezeti működését. A fejlettségi különbségek mérséklése az integrációs folyamat egyik legnagyobb összetartó ereje és vonzereje, ezért is kell a jövőben is folytatni a perifériák felzárkózását/felzárkóztatását a centrumhoz (Palánkai [2004], p. 59-60.). Ez a legutóbbi csatlakozás fényében kiemelt fontossággal bír, hiszen a 2004-ben 25 tagúvá bővült Unión belül megkétszereződtek a jövedelemkülönbségek (addig a legfejlettebb és legfejletlenebb tagállam közötti különbség körülbelül 2,8-szoros volt). Az újonnan csatlakozott tíz közép-kelet európai tagállam fejlettségi szintje az EU15-ök átlagának körülbelül egyharmadát érte el. Románia és Bulgária pedig 2007-es csatlakozásakor még ezt az értéket sem közelítette meg (GDP/fő vásárlóerő-paritáson számolt adatok, az Eurostat [2012] adatbázisát alapul véve). Ebből is látszik, hogy a következő években az Európai Uniót jelentős kihívás elé állítja a felzárkóztatás, az új tagállamok konvergenciájának elősegítése. A nyugat-balkán államok felvétele a konvergencia elősegítését még nehezebbé tenné, több forrásallokációt tenne szükségessé, hiszen Horvátország kivételével ezen államok az EU27-ek vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP-jének körülbelül egyharmadát éri el a 2011-es adatok alapján. (Horvátország az átlag 61%-át éri el, összehasonlításképpen: Magyarország a 66%-ot, Lengyelország a 65%-ot éri el, és ezzel Bulgária és Románia után a legelmaradottabbak közé tartozik (Eurostat adatbázisa [2012] alapján). A felzárkóztatásra fordított összegnek az unió GDP-jéhez viszonyított aránya pedig alapvetően alacsonynak tekinthető. Emellett a tagállamoknak (kiváltképpen a nettó befizetőknek) nem áll érdekükben jelentősen növelni a támogatásokra nyújtott összegeket. Ebből az a következtetés vonható le, hogy Horvátország kivételével új tagállamok felvétele nem ajánlott a közjövőben, és az Európai Uniónak a már tagállamok konvergenciájára kellene koncentrálnia, a hivatalos és potenciális tagjelöltek konvergenciájának előmozdítását az integráción kívül kell segítse, hogy a bővülés ne okozzon a későbbiekben mélyülési és felzárkózási problémákat. Emellett az elmélyülést és a kibővülést a válságok is meghatározzák (lásd a Werner-terv esetét). Az Európai Unió jelenleg válságban van, ami jelentősen befolyásolja integráló készségét és kapacitásait. Emiatt az elmélyülésre, a szükséges reformok meghozatalára kellene inkább

koncentrálnia, mint a kibővítésre. Ennek ellenére a válság azt igazolta, hogy az Európai Unió sebezhetősége nem növekedett a keleti kibővüléssel, sőt sok esetben az új tagállamok jobban teljesítettek, mint néhány régi tagállam. Az adósságválság elkerülését segítette az is, hogy az új tagállamok döntő többsége (Ciprus, Málta és Magyarország tekinthető kivételnek) kedvező kiinduló helyzettel rendelkezett (Eurostat [2012] adatai alapján). Az Európai Bizottság által készített Single Market Scoreboard eredményei⁶ is arra utalnak, hogy a nem teljesítők leginkább a régi tagállamokból kerülnek ki (Belgium, Franciaország, Olaszország és Írország) (Európai Bizottság [2013]). Az utóbbi években a válságkezeléssel kapcsolatosan az elmélyülés területén számos eredmény is megfigyelhető (például Európai Szemeszter, Európai Pénzügyi Alap, Fiskális Unió elemei). E folyamatra az Egyesült Királyság, Magyarország és Csehország kimaradó politikája sem volt érdemi hatással (Palánkai Tibor [2013]).

3.2. Optimális valutaövezetek elmélete

Az Európai Unió egyik fontos céljának tartja a gazdasági és monetáris unió megvalósulását (és esetleg a távolabbi jövőben a politikai unió elérését). Az európai gazdasági és monetáris unió (*GMU, Economic and Monetary Union, EMU*) elméleti háttere leginkább az optimális valutaövezetek (*Optimum Currency Area, OCA*) elméletéhez kapcsolható, hiszen azok az európai uniós tagállamok, akik csatlakoznak az euróövezethez, elméletileg egy optimális valutaövezetet alkotnak.⁷ Az elmélet és a gazdasági és monetáris unió kapcsolatáról számos publikáció született, aminek részletezése messze túlmutat ezen kutatás keretein. Ennek ellenére – a teljesség igényével - megpróbáltam röviden összefoglalni a legfontosabb ismereteket és eredményeket, amelyek az elemzés szempontjából lényegesnek tekinthetők.

Az optimális valutaövezet az egységes valutához szükséges optimális földrajzi területként definiálható, vagy olyan különböző valutákhoz szükséges optimális földrajzi területként, amelyek visszavonhatatlanul egymáshoz vannak rögzítve. Az egységes vagy egymáshoz rögzített valuták együttesen ingadoznak más pénznemekhez képest. Az

⁶ A tábla célja, hogy az egységes piac gyakorlati kezelését számos indikátor vizsgálatán keresztül bemutassa és rávilágítson olyan gazdaságkormányzási területekre, amelyek esetében az egyes tagállamoknak még tennivalójuk akad.

⁷ Meg kell jegyezni, hogy a monetáris unió megvalósulása fontos, de csak egy szegmense a gazdasági és monetáris uniónak, illetve utóbbi megvalósulása nagyban függ a tagállamok politikai érdekeitől, hiszen az Európai Unió végső sorban egy politikai folyamat, amit nem szabad lebecsülni (Mongelli [2008]).

övezet határai a szuverén államok azon döntésétől függenek, hogy csatlakozni kívánnak-e az egységes valutához vagy sem (Mongelli [2008]). Az optimális valutaövezet fennállásának feltételei egyes szerzők esetében mások és mások, mivel az elmélet folyamatosan a nemzetközi szakirodalom középpontjában áll, és számos neves szakértő próbálja meg tökéletesíteni.

Az OCA elmélete Robert A. Mundell nevéhez fűződik, aki a hatvanas évek elején publikálta először elméletét.⁸ Korai felfogása szerint a valutaövezet optimális működését önmagában a jegybank nem képes garantálni és alapvetően három feltételt sorol fel, amelyek képesek az előre nem látható aszimmetrikus sokkok⁹ negatív társadalmi következményeinek kezelésére. Ezek a következők: 1) a termelési tényezők (munkaerő, tőke) régiók közötti szabad áramlása (véleménye szerint egy optimális valutaövezet legtágabb határát a munkaerő mobilitása jelöli ki), 2) a fiskális transzferek alkalmazása a hátrányosabb régiók megsegítésére, valamint 3) árfolyampolitika alkalmazásának lehetősége, amely a monetáris unió esetében nem áll rendelkezésre. Ebben a tanulmányában Mundell nem látja biztosítva az elégséges szintű tényezőmobilitást és a megfelelő mértékű fiskális transzferek teljesülését, ezért nem javasolja a politikai uniót nem alkotó régiók valutaunióját (Mundell [1961]). A hagyományos OCA-elméletekhez sorolják még Ronald I. McKinnon (1963), Peter B. Kenen (1969), Milton Friedman (1953) és J. E. Meade (1957) munkásságát is.¹⁰ McKinnon a gazdasági nyitottság mértékére hívta fel a figyelmet. Rámutatott arra, hogy a nyitottabb gazdaság, a kereskedelembe kerülő javak nemzetközi árainak ingadozása tükröződik a hazai megélhetési költségekben. Másképpen fogalmazva: az árfolyam leértékelése kis és nyitott gazdaság esetében magasabb inflációhoz fog vezetni. Ez a jegybankot szigorúbb monetáris politikára fogja ösztönözni, ami hozzájárul majd a kibocsátási és foglalkoztatási veszteségekhez, tehát az árfolyam leértékelése nem tekinthető az aszimmetrikus sokkok kezelésének hatásos módszerének. Kenen szerint az

⁸ Mundell, R. A. (1961) "A Theory of Optimum Currency Areas", *American Economic Review* 51, 657-665.

⁹ Az aszimmetrikus sokkok olyan hatások, amelyek a különböző régiók gazdaságát eltérően érintik, és amelyek bekövetkezésekor egy kellően diversifikált ágazati szerkezet biztosítékot jelenthet arra nézve, hogy az egyes ágazatokat érő sokkok hatásai kiátlagolódnak.

¹⁰ McKinnon, Ronald I. (1963): Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, Vol. 52 pp. 717-725. Kenen, Peter B. (1969): *The Optimum Currency Area: An Eclectic View*, In: Mundell and Swoboda, (eds.), *Monetary Problems of the International Economy*, Chicago: University of Chicago Press. Friedman M. (1953): *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press. Meade, J.E. (1957): The Balance of Payments Problems of an European Free Trade Area, *The Economic Journal*, Vol. 67, pp. 379-96.

optimális valutaövezet további két fontos feltétele a termelés és fogyasztás diverzifikációja és a fiskális integráció. Előbbi, az import és export diverzifikációjához hasonlóan segít csökkenteni a sokkok lehetséges hatásait, mivel a diverzifikáció a nominális árfolyamokon keresztül csökkenti a cserearányok változtatásának szükségességét és ezzel számos lehetséges zavar ellen nyújt védelmet. Utóbbi arra utal, hogy a szupranacionális fiskális transzfer államok közötti megosztása megengedi azt, hogy a sokk által erősebben érintett államnak pénzügyi segítséget nyújtsanak a kiigazításhoz, ami a sokk által kevésbé érintett államok kiigazítását is megkönnyítheti és egyben valószínűleg kevesebb pénzügyi segítséget igényelne. Milton Friedman az árak és bérek rugalmasságának fontosságára hívta fel a figyelmet. Arra a következtetésre jutott, hogy amikor a nominális árak és bérek rugalmasak az egységes valutát használó országok között, akkor a sokkok kiigazítása kevésbé valószínűleg jár együtt a tartós munkanélküliség kialakulásával az egyik országban és/vagy inflációval a másikban. Ráadásul megakadályozza a nominális árfolyam kiigazításának szükségességét (Mongelli [2002]). Kenen a reál- és pénzügyi portfólió diverzifikáltságára hívta fel a figyelmet, mivel ezzel a szektor-specifikus sokkokat lehet csökkenteni. Munkássága kapcsán előtérbe kerültek azok a feltételek, amelyek mellett egyáltalán kialakulhatnak az ún. aszimmetrikus sokkok (Kenen [1969]). Az elmélet korai éveiben számos szerző tesz hozzá az elmülethez: többek között J. C. Ingram megjegyyezte, hogy a fiskális infláció csökkentheti az árfolyam kiigazításának szükségességét. J.M. Fleming megfigyelte, hogy a hasonló inflációs rátával rendelkező országok közötti cserearányok viszonylag stabilak maradnak. Gottfried Haberler pedig amellett érvelt, hogy a hasonló politikai preferenciájú államok valutauniója sikerebb, ezzel elsők között hívta fel a figyelmet a politikai integráció fontosságára (Mongelli [2008]).

A korai elméleteknek számos hiányossága akad, többek között Paul DeGrauwe és Francesco Paolo Mongelli szerint az elmélet figyelmen kívül hagyja az aszimmetrikus sokkok méretét és gyakoriságát, például nem különbözteti meg az állandó sokkokat az átmeneti sokkoktól. Legfőbb problémát azonban az elmélet endogenitása jelenti (Jeffrey Frankel és Andrew Rose ellenérve), azaz a monetáris integráció előfeltételei egyben annak következményei is lehetnek. Tehát egyrészt maga a monetáris unió, a közös valuta segítheti elő az elmélet szerint a reálkonvergenca feltételeinek megvalósulását. Másrészt, a nominális változók konvergenciája is a monetáris uniótól

várható, amennyiben megfelelően alakítják ki a közös monetáris politikát folytató intézményeket. Ez a probléma megnehezíti annak megítélését, hogy adott esetben optimális valutaövezetről beszélhetünk-e vagy sem. DeGrauwe és Mongelli szerint emellett négy területen merülhet fel az endogenitás problémája: a kereskedelmi integráció, fiskális integráció, aszimmetrikus sokkok, valamint a termék- és munkaerőpiac területén. Végül, a nominális és a reálkonvergencia körülményei bizonyos esetekben ellentétes irányba is hathatnak (például árfolyamstabilitás és reálkonvergencia) (DeGrauwe - Mongelli [2004]). Ezek tekinthetők a legfontosabb kritikáknak, de emellett más kritikák is léteznek az elmélettel kapcsolatban. A korábban említett Ronald I. McKinnon megjegyzi, hogy az elmélet túlbecsüli a lebegő árfolyamok stabilizáló hatásait és alulbecsüli a rögzített árfolyam vagy valutaunió előnyeit. Torsten Peters foglalja leginkább össze a korai elmélet öt olyan problémáját, amely az elmélettel és annak empirikus alkalmazhatóságával kapcsolatban felmerül: 1) alulbecsüli az egységes valuta alkalmazásának előnyeit, 2) hiányoznak a tényezők mobilitás, nyitottság és diverzifikáció mutatói. Továbbá, 3) a „pénz illúziójának” feltevése nem valószínű, 4) statikus az elmélet, a gazdasági szereplők viselkedésének változását nem veszi figyelembe, valamint 5) átsiklik azon a tényen, hogy az árfolyammozgások spekulatív támadások eredményei is lehetnek, amelyeknek nincs köze a gazdasági tényezőkhez (Európai Parlament [2012]).

Egyes szerzők azt vizsgálják az elmélettel kapcsolatban, hogy az Unió gazdasági és monetáris uniója optimális valutaövezetnek tekinthető-e, illetve milyen feltételek mellett válhat azzá. Például Richard Baldwin és Charles Wyplosz véleménye szerint az Európai Unió a klasszikus, régi elmélet három feltételéből (munkaerő-mobilitás, diverzifikáció és nyitottság) kettőt teljesít, azonban kudarcot vall a munkaerő mobilitásában; az új elmélet elemei (fiskális transzferek; preferenciák hasonlósága; szolidaritás, azaz bizalom az EU-ban és szuverenitás feladása) közül pedig a költségvetési transzferek tekintetében vall kudarcot, ráadásul a szolidaritás teljesülése kétséges. Ebből az következne, hogy az Európai Unió által alkotott gazdasági és monetáris unió nem optimális valutaövezet, de ezt a kijelentést árnyalja az, hogy az endogenitás több tényezője javít a GMU teljesítményén, az euró a világ egyik legelfogadottabb valutája, valamint az új tagállamok csatlakozása utóbbit csak növeli (Baldwin – Wyplosz [2004]). Békés Gábor európai uniós országok esetében azt vizsgálja, hogy hogyan teljesítik az OCA feltételeit, és arra a következtetésre jut, hogy

egy régió akkor alkalmas közös valuta bevezetésére, ha bizonyos területeken hasonló paraméterekkel rendelkeznek az őt alkotó államok, illetve elég integráltnak tekinthetők (Békés [1998]).

Mások az elméletet annak kapcsán alkalmazzák, hogy meghatározzák a jól működő integráció alapvető feltételeit, kísérletet tesznek a csatlakozási kritériumok megfogalmazására. Számos szerző próbálta az Európai Unióval összefüggésbe hozni az elméletet, és arra használni, hogy a maastrichti kritériumokhoz hasonló kritériumokat fogalmazzanak meg segítségükkel. A monetáris unióval kapcsolatban az OCA elmélete azt sugallja, hogy a GMU akkor tud a leginkább fennmaradni, ha az aszimmetrikus sokkok előfordulásának valószínűsége csekély, a rendszer adaptációs képessége magas, illetve ha az intézmények szavahihetősége is magas. Az OCA elmélete alapján az egyes integrációs lépcsőkkel kapcsolatban meghatározható az optimális integrációs övezet, ami segít eldönteni, hogy az egyes országok mely integrációs formához tartoznak. Az elmélet alapján a gazdasági és monetáris unióhoz való csatlakozáshoz a csatlakozni kívánóknak: 1) hatékony együttműködő képességgel, 2) az intézmények összehasonlíthatóságával, 3) költségvetési kifizetésekkel, 4) magas fokú tőke- és munkaerő-mobilitással kell rendelkezzenek, valamint 5) a politikai integráció magas foka kell megvalósuljon. Egy valutaunió létrehozásakor mindig van egy optimális taglétszám, ami ha nagyobb, azaz a valutaunióhoz többen csatlakoznak az optimálisnál, akkor a határköltség magasabb lesz a határhaszonnál. A valutaunió költségei és hasznai akkor lesznek a legmagasabbak, ha a kritériumoknak legmegfelelőbb partnerek csatlakoznak, viszont kevésbé alkalmas jelöltek bevonása esetén további költségek merülnek fel (ami a különböző ipari struktúrákból adódnak). Ezt az elméletet azonban nehéz a gyakorlatba ültetni. Ez alapvetően két problémába ütközik. Egyrészt, a kritériumok számszerűsítése nehezen megvalósítható, például mi a határa a munkaerő-mobilitásnak, hogyan is mérhető a politikai integráció foka, és mikortól tekinthető magas fokúnak. Másrészt, a kritériumok közül melyik/melyek kapnak elsőbbséget, mi alapján súlyozzák őket. Ezekkel a problémákkal szembesülve a GMU-hoz való csatlakozás feltételeinek megalkotásakor a döntéshozók inkább a könnyebb utat választva hüvelykujj-szabályokat alkottak, amelyek átlagokon alapulnak, ilyenek például a maastrichti kritériumok is (ld. következő alfejezetben) (Molle [2006], p.24-26). Palánkai Tibor [2004, p. 203-204] véleménye szerint a monetáris integráció habár nem feltételezi a fejlettségi színvonalak azonosságát, de a szerkezeti konvergencia

nagymértékben elősegíti az aszimmetrikus sokkok elkerülését. A maastrichti kritériumok ennél szűkebbek, gyakorlatilag csak a monetáris konvergencia számonkérésének tekinthetők, valamint kiterjednek az intézményi kérdésekre is (központi bank függetlensége).

Összegezve az optimális valutaövezetek elmélete azt a kérdést fogalmazza meg, hogy min múlik az, hogy a saját valuta és az önálló monetáris politika feladása sikeres legyen, azaz milyen esetekben a legkisebbek az ezzel járó jóléti költségek. A saját valuta és az önálló monetáris politika feladásának költségét alapvetően az határozza meg, hogy az üzleti ciklus ingadozása mennyivel lesz nagyobb az euró bevezetése után. A kérdés az, hogy mikor engedheti meg magának egy gazdaság, hogy a lebegtetés automatikus kiigazodási lehetőségeiről lemondjon. Az optimális valutaövezetek elmélete szerint a közös valutának öt alapvető feltétele van: 1) rugalmas tényezőpiacok (azaz fontos a termelési tényezők mobilitása és/vagy fiskális transzferek szükségesek, amihez elengedhetetlen a stabil költségvetés), 2) rugalmas árak és bérek. 3) Kis és nyitott gazdaság (azaz az országok nyitottak legyenek és legyen magas a közös kereskedelem aránya), 4) szinkronizált üzleti ciklusok (azaz a közös valutát bevezető tagállam üzleti ciklusai szinkronban legyenek a már közös valutát használó országok üzleti ciklusaival), végül 5) diverzifikált legyen a reál és pénzügyi portfólió, mivel ez segít az aszimmetrikus sokkok elkerülésében. A fentebb említett hiányosságok ellenére az elmélet rámutat arra, hogy miért is fontos az, hogy a csatlakozni kívánó tagállamoknak bizonyos feltételeknek kell eleget tenniük ahhoz, hogy teljes jogú taggá váljanak.

3.3. Csatlakozási feltételek

Egy integrációs szervezetnek szüksége van csatlakozási kritériumokra, illetve a hatékony működéséhez bizonyos tagsági kritériumokra. Ezek azért szükségesek, hogy ha azokat az újonnan belépő, illetve már tagország nem teljesíti, ne tudjon belépni, illetve az integráción belüli, arra nézve káros viselkedését szankcionálni tudják. Az Európai Unió esetében sincs ez másképp: a csatlakozási feltételekkel az unió értékeit, létrejöttének célját próbálja kifejezni, és ezek elfogadásával, teljesítésével képes csak egy tagjelölt állam az unió részesévé válni.

Az Európai Unió értékeiről leginkább az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változatából tájékozódhatunk. A szerződés szerint Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai - a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség -, valamint a jogállamiság egyetemes értékei bontakoztak ki. Az európai államok elkötelezettek a szabadság, demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása és a jogállamiság elvei mellett. Céljuk, hogy elmélyítsék a népek közötti szolidaritást, miközben történelmüket, kultúrájukat és hagyományaikat tiszteletben tartják. Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában. Az Európai Unió célja a béke, az általa vallott értékek és népei jólétének előmozdítása (Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata [2008]).

Az Unió küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen, előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet, a nők és férfiak közötti egyenlőséget, a nemzedékek közötti szolidaritást és a gyermekek jogainak védelmét. Ezek mellett előmozdítja a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást is. Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását (Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata [2008]). Az Európai Unió a tagfelvételnél figyelembe veszi az általa vallott európai értékeket, és a csatlakozási feltételekben ezek meg is jelennek (annak ellenére, hogy ezeket a fogalmakat nem definiálják pontosan a szerződésben). Az *acquis communautaire* voltaképpen azokat a politikai, gazdasági és kulturális értékeket tartalmazza, amelyeket az Európai Unió elért és terjeszteni kíván.

A Római Szerződés (1957) az Európai Közösségekben való részvételre csupán azt írta elő, hogy az illető ország európai és demokratikus legyen. Az integráció előrehaladásával a résztvevők integrációs felkészültsége, integrációra való érettsége egyre inkább felértékelődött. Ennek nyomán az Európai Közösség konkrét csatlakozási kritériumokat először 1991-ben a gazdasági és monetáris unióra való áttérés kapcsán fogalmazott meg. Az euró bevezetéséhez szükséges maastrichti kritériumok után a

keleti kibővülés kapcsán születtek újabb feltételek 1993-ban, az úgynevezett koppenhágai kritériumok (Palánkai [2004] p. 375-376).

Az Európai Unió jelenlegi álláspontja szerint minden olyan európai állam benyújthatja csatlakozási kérelmét illetve csatlakozhat, amelyik tiszteli a szabadság és demokrácia elvét, valamint a szabadságjogokat és alapvető szabadságokat, valamint a jogállamiságot. Az Európai Unióról szóló szerződés 6-dik és 49-edik cikke mondja ki ezeket a feltételeket.

A Maastrichti szerződés 6. cikke kimondja, hogy

- „1) Az Unió a szabadság, demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok tisztelete és a jogállamiság elvein alapul, amely alapelvek közősek a tagállamokban.
- 2) Az Unió tiszteletben tartja az alapvető jogokat, amelyeket a Rómában 1950. november 4-én aláírt Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló szerződés garantál. Ezek a jogok a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból erednek és a közösségi jog alapvető elvei.
- 3) Az Unió tiszteletben tartja tagállamainak nemzeti identitását.
- 4) Az Unió gondoskodik a céljai eléréséhez és politikái folytatásához elengedhetetlen eszközökről.”

Ugyanezen szerződés 49. cikke pedig a következőképpen fogalmaz: „Bármely olyan európai állam, amely a 6. cikk 1. bekezdésében felsorolt alapelveket tiszteletben tartja, kérheti felvételét az Unióba. Kérelmét a Tanácshoz kell benyújtania, amely a Bizottsággal folytatott konzultációt és az Európai Parlament tagjainak abszolút többségével elfogadott hozzájárulását követően arról egyhangúan határoz. A felvétel feltételeit és az Unió alapját képező szerződéseknek a felvétel miatt szükségessé váló kiigazításait a tagállamok és a felvételét kérő állam közötti megállapodás rendezi. Ezt a megállapodást alkotmányos követelményeinek megfelelően valamennyi szerződő államnak meg kell erősítenie (Maastrichti szerződés [1992]).

A szerződés a szabadság, demokrácia és jogállamiság fogalmát, pontos tartalmát azonban nem határozza meg. Az Európai Unió az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásakor az Európa Tanács keretében, 1950. november 4-én Rómában aláírt Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló szerződésre, illetve ezek kiegészítő jegyzőkönyveire¹¹ utal (a továbbiakban

¹¹ Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4-én Rómában aláírt Egyezményt hatálybalépése óta a szerződő felek többször is módosították és kiegészítették. A jelenleg is

Emberi jogok európai egyezménye – rövidítve: EJEE). Az EJEE a következő 13 jogot és szabadságot sorolja fel: élethez való jog; kínzás tilalma; rabszolgaság és kényszermunka tilalma; szabadsághoz és biztonsághoz való jog; tisztességes tárgyaláshoz való jog; büntetés kiszabásának tilalma törvényi rendelkezés nélkül; magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog; gondolat, lelkiismeret- és vallásszabadság; véleménynyilvánítás szabadsága; gyülekezés és egyesülés szabadsága; házasságkötéshez való jog; hatékony jogorvoslathoz való jog; megkülönböztetés tilalma. (Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről [1950]). Az 1950-es egyezmény az alapvető emberi jogok és szabadságok viszonylag korai katalógusának tekinthető, a fentebb felsorolt jogok és szabadságok mindegyike a polgári és politikai jogok köréhez kapcsolhatóak, illetve az ENSZ keretében létrejött 1948-as Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában (továbbiakban: EJENY) szereplő jogok nem mindegyikét tartalmazza¹² (Kardos-Lattmann [2010], p. 223-227.). Kutatásom szempontjából a jogok mindegyike jól körülhatároltnak tekinthető, az egyezmény cikkei megadják arra a kérdésre a választ, hogy az Európa Tanács tagjai mit is értenek az adott jog vagy szabadság alatt (annak ellenére, hogy nem tér ki minden egyes részletre). Egy kivétel tehető: a kínzás tilalma kapcsán az egyezmény csupán azt írja elő, hogy „senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.” (Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről [1950] 3. cikke). E kapcsán érdemes azt megjegyezni, hogy az egyezmény keretjellelű, az egyes jogok pontos lényegi tartalmát a végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga tölti ki tartalommal. Ennek ellenére értékelésem

hatályos változatának szerves részét képezik a 11. és 14. Kiegészítő Jegyzőkönyvek rendelkezései, valamint hatályban vannak az Egyezmény mellett az 1., 4., 6., 7., 12. és 13. sorszámú kiegészítő jegyzőkönyvek is (Szalayné [2010]). A kiegészítő jegyzőkönyvek egyrészt további védendő jogokat tartalmaznak, másrészt az egyezmény végrehajtási mechanizmusainak néhány reformlépését tartalmazzák. A későbbi kiegészítő jegyzőkönyvekben elismert egyes emberi jogok: tulajdonhoz, oktatáshoz, szabad választáshoz való jog (1. kiegészítő jegyzőkönyv, 1962), mozgásszabadsághoz való jog, kollektív kiutasítás tilalma (4., 1963), halálbüntetés kivételt ismerő tilalma (6., 1983.), diszkrimináció általános tilalma (12., 2000) és halálbüntetés kivételt nem ismerő tilalma (13., 2002) (Kardos-Lattmann [2010], p. 223-227.). Az 1950-ben aláírásra megnyitott és 1953-ban hatályba lépett egyezmény széles körű elismerésnek örvend: az Európa Tanács valamennyi tagállama részese, míg a kiegészítő jegyzőkönyveket kevesebb állam fogadta el kötelező érvényűnek. Például, legutóbbi, 2010. június 1-jén hatályba lépett 14. kiegészítő jegyzőkönyvéhez 2012 júniusáig eddig csupán 12 állam csatlakozott. (Európa Tanács [2012]). Ezért az eredeti egyezmény által biztosított jogokat használok fel elemzésem keretein belül.

¹² Az EJEE létrejöttének célja az volt, hogy megtegyék az első lépéseket az EJENY-ben szereplő egyes jogok „közös biztosítása” felé. (Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről [1950])

szempontjából az egyezmény összességében megalapozza az Unió által elfogadott emberi jogi alapelvek alapvető tartalmát, megadja lényegi definícióját.

Ha egy állam csatlakozni kíván, vállalnia kell egy hosszadalmas és szigorú eljárási folyamatot. A folyamat hivatalosan azzal kezdődik, hogy a csatlakozni kívánó állam betérjeszti csatlakozási kérelmét az Uniónak – bár e lépés a gyakorlatban megkívánja azt, hogy az Európai Unió és az adott ország között erősek legyenek a bilaterális kapcsolatok. Az érvényes jelentkezés azt eredményezi, hogy az Európai Unió vagy meghívja, vagy nem az adott államot, hogy csatlakozzon az integrációhoz. Az Unió álláspontja szerint a csatlakozás gyorsasága csupán attól függ, hogy a tagjelölt állam milyen sebességgel halad a közösségi célok teljesítése felé (Európai Bizottság [2012a]). (A gyakorlatban sokszor politikai, társadalmi és gazdasági okok is befolyásolták a csatlakozás gyorsaságát – például a görög csatlakozásnál erőteljesek voltak a politikai tényezők.)

A Maastrichti szerződés 49. cikke alapján a csatlakozni kívánó országnak csatlakozási kérelmét a Tanácsnak kell benyújtania. A kérelmező országról az Európai Bizottságnak el kell készítenie egy formális véleményt, amely alapján a Tanács dönt arról, hogy elfogadja-e a kérelmet. A kérelem elfogadása után a Tanács felhatalmazást ad ki, amely alapján elkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások. A tárgyalások az Európai Unió és a tagjelölt állam között csak akkor indulhatnak el, ha a tagjelölt állam megfelel bizonyos kiemeltnek tekintett kritériumoknak. Ezeket az alapvető kritériumokat más néven koppenhágai kritériumoknak hívják, amelyeket a közép-kelet európai bővítéssel kapcsolatban fogadott el az Európai Tanács 1993-as koppenhágai tanácskozás, illetve dán elnökség lezárásaként. Az Európai Tanács kijelenti, hogy a közép-kelet európai államok akkor lehetnek az unió tagjai, ha a következő gazdasági és politikai feltételeknek eleget tesznek:

- 1) a demokrácia, törvényesség, az emberi és kisebbségi jogokat garantáló intézmények stabilitása,
- 2) működőképes piacgazdaság megléte, amely biztosítja a tagjelölt államok azon képességét, hogy az Unión belüli versengő nyomással és piaci erőkkel megbirkózhassanak.
- 3) A tagság feltételezi, hogy a jelölt képes a tagság kötelezettségeit teljesíteni, köztük elfogadja és ragaszkodik a politikai, gazdasági és monetáris unió céljaihoz. (Ez utóbbi magában foglalja azt, hogy a jelölt államok a jövőben

teljesítik a maastrichti kritériumokat, csatlakoznak a gazdasági és monetáris unióhoz és bevezetik a közös valutát, az eurót.)

- 4) Az Unió felkészültsége az újonnan csatlakozók felvételére is fontos tényező, hiszen a tagjelölt országok és az Unió általános érdeke is az, hogy fenntartható maradjon az európai integráció lendülete (Európai Tanács [1993]). Az Unió felkészültsége elengedhetetlen annak biztosítása érdekében, hogy az intézmények és döntéshozatalai hatásosak és felelősek maradjanak, az integráció továbbra is fejleszteni tudjon és közös politikákat valósítson meg minden területen, valamint fenntartható módon biztosítsa az ehhez szükséges pénzügyi eszközöket.

A maastrichti kritériumok kapcsán az Európai Unió így fogalmazott 1991-ben:

- 1) A tagállamoknak magas fokú árstabilitást kell elérniük. A fogyasztói árindexszel mért infláció a vizsgált egyéves időszakban maximum 1,5 százalékponttal térhet el a három legjobb inflációs teljesítményű tagállam színvonalától.
- 2) A kormányzat pénzügyi pozícióinak stabilnak kell lenniük azért, hogy a) a költségvetési hiány nem haladhatja meg a GDP 3 százalékát, valamint b) az államadósságnak kisebbnek kell lennie a GDP 60 százalékánál. (Utóbbi feltételnél a csökkenő tendencia is elfogadott.)
- 3) A gazdasági és monetáris unióban szükséges a kamatok konvergenciája, amit úgy értelmez az Európai Unió, hogy a vizsgált évben a hosszú lejáratú államkötvények átlagos, nominális kamatlába nem térhet el 2 százalékkal többel a három legjobb árstabilitási teljesítményű országtól.
- 4) Végül, a tagállam valutájának részt kell vennie a GMU árfolyam-mechanizmusában (ERM 2-ben) és két éven keresztül olyan módon stabilnak kell lennie, hogy nem szükséges egyetlen másik tagállam valutájával szemben sem leértékelni (Palánkai [2006]).

A koppenhágai kritériumok jellegzetessége, hogy a tagjelölt államokkal szemben politikai, gazdasági és intézményi feltételeket egyaránt előírnak. A maastrichti feltételek ezzel szemben a gazdaságiakon belül is a költségvetési és monetáris kritériumokra szűkülnek, bár tagsági feltételként intézményi követelményeket is megfogalmaznak (például erre utal a Stabilitási és Növekedési Paktum) (Palánkai [2011] p. 360).

Az Európai Tanács 1995 decemberében, Madridban kijelentette, hogy a bővülés politikailag szükséges, illetve páratlan európai történelmi lehetőségeket hordoz

magában. A kontinens stabilitását és biztonságát teremtheti meg, mind a jövőbeli, mind pedig a jelenlegi tagoknak új növekedési lehetőségeket kínál, valamint növeli az általános jólétet. Ehhez azonban az kell, hogy a már meglévő európai intézményrendszert megerősítsék, amihez elengedhetetlen az *acquis communautaire* tiszteletben tartása, amely tartalmazza a közös politikákat. A csatlakozási feltételek kapcsán kijelentette, hogy a tagjelölt államnak képesnek kell lennie az Európai Unió szabályainak és eljárásainak átvételére. Emellett a csatlakozás azt is megköveteli a jelölt államtól, hogy az EU adminisztrációs struktúráit adaptálja, ezzel teremtve meg magának az integráció feltételeit. Kihangsúlyozta, hogy habár fontos az, hogy a tagjelölt az EU törvényhozását a nemzeti törvényhozásba adaptálja, még ennél is fontosabb az, hogy ennek megvalósítása és kikényszerítése a megfelelő adminisztratív és bírósági eszközök segítségével hatékonyan történjék. A Tanács ezt a kölcsönös bizalom egyik előfeltételének tekinti, amely szükséges az EU tagállamává válásához (Európai Tanács [1995]).

Később az Amszterdami szerződésben már olyan politikai tagsági kritériumokat fogadtak el a tagországokkal szemben, amelyeknek a tagjelölt államoknak is meg kell felelnie: a demokratikus elveknek való megfelelést mondták ki, amely gyakorlatilag belső tagsági kritériummá vált (Palánkai [2005a]). Ily módon a tagjelölt államoknak a következő főbb politikai kritériumoknak kell megfelelniük: 1) demokrácia általános érvényesülése (amit Rómában, 1957-ben fogalmaztak meg), „2) a demokratikus intézmények stabilitása (1993, Koppenhága), 3) „Működő” demokratikus intézmények (1995 Madrid), valamint 4) a demokratikus elveknek való megfelelés (1997 Amszterdam, 2000 Nizza)” (Palánkai [2005a], p. 294).

Ezeket a kritériumokat az Európai Unió szigorúan számon kéri. A szigorú számon kérést a Bizottság és Tanács nyilatkozataiban is megerősíti, például a Bizottság a 2005-ös bővítésről szóló közleményében leszögezi, hogy „az Európai Uniónak továbbra is szigorúan számon kell kérnie kritériumainak teljesítését... Az EU továbbra is fenntartja azon elvárását, hogy a tagságért folyamodó országoknak csatlakozásuk előtt valamennyi követelményt teljesíteniük kell. A megfelelő végrehajtás és érvényesítés érdekében a Bizottság segítséget nyújt az országoknak, és felügyeli azok haladását.” (Európai Bizottság [2005], p.3.). 2006 decemberében pedig az Európai Tanács kifejezésre juttatta azt az alapelvet, „miszerint az egyes csatlakozni kívánó országokat saját érdemeik szerint kell értékelni” (Európai Tanács [2006]). Ennek ellenére az Unió kibővülésének,

elmélyülésének történetében nem egyszer fordult már elő, hogy a politikai érdekek felülírták a csatlakozási kritériumok teljesítésének követelményét. Példának hozható fel Görögország, amelynek esetében vitatható az, hogy vajon mennyiben teljesítette a maastrichti kritériumokat. A legutóbbi román és bolgár csatlakozás is felveti annak kérdését, hogy vajon a két ország mennyire volt felkészült a csatlakozásra, mennyire vették szigorúan a kritériumok teljesítését. Azonban a jelenlegi tagjelöltekkel kapcsolatban úgy tűnik, hogy az Európai Unió szigorúan ellenőrzi a feltételek teljesítését, a jövőben politikai alapon valószínűleg nem fog szemet hunyni a hiányosságok felett. Az utóbbi években megfigyelhető, hogy mind a koppenhágai, mind a maastrichti kritériumok teljesítését szigorúan vizsgálja az Európai Unió, mivel az engedékenységnak további káros következményei lehetnek. Főleg azt nem szeretné, ha kis ország esete válna precedens értékűvé (lásd Litvánia euróbevezetését) (Rác [2007]). Megállapítható, hogy a korábban jellemző politikai megfontolások egyre inkább háttérbe szorulnak, bár teljes mértékben mind a mai napig nem tűntek el.

A fenti feltételrendszer kapcsán megjegyzendő, hogy a maastrichti kritériumok pontosan definiáltak, egyértelműen meghatározzák azt, hogy egy tagállam milyen feltételek mellett csatlakozhat az euróövezethez. Ezekkel ellentétben a koppenhágai kritériumok azonban az őket kimondó szerződések alapján nem pontosan definiáltak (például nem derül ki, mit értenek demokrácia, törvényesség, működő piacgazdaság alatt). Értelmezésükhöz nem található egyértelmű útmutatás, teljesülésük nincs meghatározott feltételekhez, egyértelmű módszertanhoz kötve. Ez utóbbi lehetőséget ad arra, hogy a koppenhágai kritériumokat rugalmasan kezeljék, a mindenkori politikai érdekek szerint értékeljék, akár azok szerint lassítsák vagy gyorsítsák a tagjelölt államok csatlakozásának folyamatát (Palánkai [2006]). Az utolsó koppenhágai kritérium pedig kifejezetten e célból fogalmazódott meg, hiszen az Európai Unió bármikor hivatkozhat arra, hogy nem képes befogadni egy új tagállamot. Ez utóbbi természetesen szükségszerű is, hiszen elsősorban az integráció fennmaradása, működésének fenntartása és elmélyülése, hatékonyságának növelése fontosabb annál, minthogy kibővüljön. Ez kifejezetten időszerű, hiszen jelenleg az unió válságban van, és az abból való kilábalás fontosabb, mint egy nagyobb volumenű kibővülés.

A csatlakozni kívánó államok tagságra való érettségét és felkészültségét az Európai Unió főbb szervei (Bizottság és Parlament) rendszeresen vizsgálják. Az Európai Bizottság évente közreadja az EU bővítési stratégiáját, amelyben részletesen

megvizsgálja, hogy a hivatalos és potenciális tagjelölt államok mennyi előrehaladást értek el a kritériumok teljesítése kapcsán az előző időszakhoz képest és megfogalmazza a legfontosabb kihívásokat. Ezekben a dokumentumokban sem tér ki a Bizottság részletesen arra, hogy milyen módszertan alapján vizsgálja a tagjelölt államok felkészültségét, az egyes kritériumokat mikor tekinti elfogadottnak, de ad egy általános képet arról, hogy milyen tényezőket vizsgál meg a csatlakozási kritériumok teljesítése szempontjából.

A közleményekben a Bizottság értékeli, hogy a tagjelölt állam hogyan teljesíti a szükséges politikai és gazdasági kritériumokat. Politikai kritériumok kapcsán a Bizottság alapvetően két csoportot különít el: a jogállamiság és demokrácia csoportját, valamint az emberi jogok és kisebbségek védelmének csoportját. Előbbi felöleli a polgári és politikai jogok, gazdasági, szociális és kulturális jogok, valamint a kisebbségi jogok és a kisebbségek védelmének vizsgálatát (véleménynyilvánítás szabadsága, nők jogai és nemek közötti egyenlőség, a szociális szempontból kiszolgáltatott helyzetű csoportok és a fogyatékkal élők befogadása, munkajogok és szakszervezeti jogok, diszkriminációmentesség, kisebbségi és kulturális jogok tiszteletben tartása és védelme, menekültügy). Utóbbi csoport a parlament és törvényhozás szerkezetét és működését, végrehajtó hatalom szerkezetét és működését, valamint a bírói hatalom felépítését és működését foglalja magába. A Bizottság ezeken belül nagy hangsúlyt fektet az igazságszolgáltatás függetlenségére és hatékonyságára, az országok korrupcióellenes küzdelmére, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre, a demokratikus választások megvalósulására.

A nyugat-balkán államok esetében részletesebben kitér a regionális kérdésekre és a nemzetközi kötelezettségek teljesítésére is (elsősorban a Jugoszlávia Nemzetközi Törvényszékkel (ICTY) való együttműködésre). Gazdasági kritériumok kapcsán a működő piacgazdaság meglétét, a gazdasági fejlődést, a makrogazdasági stabilitást, a strukturális reformok haladását (például a liberalizáció és privatizáció előrehaladását, a munkaerőpiac, az állami költségvetés helyzetét) vizsgálja.

Végül, komoly hangsúlyt helyez a tagságból fakadó kötelezettségek teljesítésére irányuló képességeknél: mennyire valósul meg a négy szabadság elve, hogyan halad a közösségi vívmányokhoz való közelítés (többek között a társasági jog, szellemi tulajdonjogok, versenypolitika, pénzügyi szolgáltatások, mezőgazdaság és

vidékfejlesztés, halászat, az élelmiszerbiztonság, vagy a közlekedéspolitika) útján. (Európai Bizottság [2005], [2006], [2007a], [2008], [2009], [2010a] és [2011a]).

Az Európai Parlament a történelmi tapasztalatok alapján támogatja az új tagok felvételét, azonban elsődleges számára a jelentkezők tagságra való felkészültsége. A Parlament véleménye szerint a kibővülés a hosszú távú stabilitást, biztonságot és jólétet képviseli Európában. Mindig is hitt abban, hogy az Unió kibővítése dinamizálja az integrációs folyamatot és segíti az újonnan jövők felzárkóztatását, a kohézió erősítését. A Parlamentnek a csatlakozási folyamatban fontos szerep jut: egyrészt a csatlakozási szerződés aláírása és ratifikálása előtt hozzájárulását kell adnia a tagjelölt felvételéhez. Ezt megelőzően aktívan és szigorúan ellenőrzi a csatlakozási tárgyalásokat, és ezek során a Bizottság folyamatosan tájékoztatja a tárgyalások előremeneteléről. Másrészt, a kibővítés pénzügyi oldaláról játszik döntő szerepet: a költségvetési hatóság egyik meghatározó eleme (Európai Parlament [2003]).

Általánosságban elmondható, hogy az Európai Parlament minden bővítés kapcsán több szempont figyelembe vétele alapján mérlegel: 1) a kibővítés mennyiben segíti elő Európa gazdasági fejlődését, 2) mennyiben járulhat hozzá a munkaerő mobilitásához, 3) mekkora költségekkel jár és mennyire lesz vele működőképes az Európai Unió intézményrendszere (Judge - Earnshaw [2003]). A 2001-es EU-bővítéssel kapcsolatos határozatában kijelenti, hogy a tagjelölt államoknak csatlakozásukig szigorú felügyelet alatt kell állniuk, kiemelt feladatnak tekinti a mezőgazdasági reformok végrehajtását, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását és megismertetését a lakossággal, valamint a diszkriminációmentesség fontosságára hívja fel a figyelmet (Európai Parlament [2001a]). Ennek ellenére nyilatkozataiból, határozataiból ugyanúgy nem kapunk választ arra, hogy a tagjelöltek pontosan milyen feltételek mellett teljesítik a csatlakozási kritériumokat. Határozataiban jelentősen támaszkodik a Bizottság jelentéseire, ami nem meglepő, hiszen a Bizottság a Parlamentet folyamatosan tájékoztatja a csatlakozási folyamat alakulásáról. Például Bulgária tagjelöltségével kapcsolatban 2001-es határozatában kifejtette, hogy Bulgária további feladata a korrupció elleni harc, a törvényhozói hatalom megerősítése, a munkanélküliség csökkentése, a roma és török kisebbségek integrálása a társadalomba (Európai Parlament [2001b]). Magyarországgal kapcsolatban a roma kisebbség, nők, gyermekek és homoszexuálisok megkülönböztetése elleni küzdelmet szorgalmazta, valamint a jószomszédi viszony kialakítását (Európai Parlament [2001c]).

Összegezve, a legtöbb csatlakozási kritérium esetében az elemzéshez és megítéléshez szükséges feltételek elnagyoltak, nem pontosan kidolgozottak, nem található pontos meghatározás arra nézve, hogy mikor is teljesül az adott csatlakozási vagy tagsági kritérium. E hiányosságok kiküszöbölésére alkalmazható Palánkai Tibor integrációérettségének módszertana, amely általánosságban objektív, számszerűsíthető lehetőséget kínál arra, hogy a tagjelölt államok csatlakozásra való felkészültségét megvizsgálhassuk.

4. Az integrációérettség módszertana

4.1. Az integrációérettségről általánosságban

Napjainkban számos globális, regionális nemzetközi integrációs szervezet működik a világon, amelyek közül egyesek sikeresnek mondhatók, mások kevésbé. Egy integrációs szervezet sikeres, hatékony működése a gazdasági, politikai, társadalmi, intézményi, környezeti stb. tényezők mellett attól is függ, hogy tagjai mennyire alkalmasak, érettek a szervezethez való csatlakozáshoz, mennyire azonosulnak a szervezet céljával/céljaival. Ezért természetesnek tekinthető az, ha az egyes szervezetek csatlakozási kritériumokat fogalmaznak meg a tagsággal kapcsolatban. Ezzel próbálják meg elérni, hogy szervezetük hosszú távon fennmaradjon, sikeresen és minél hatékonyabban működjön. Ennek ellenére – különböző gazdasági vagy politikai okok miatt – a tagsági kritériumok nem feltétlenül tükrözik a tagsághoz szükséghez érettség mértékét, sokszor annak csupán minimumát fogalmazzák meg. Ez mondható el az Európai Unió esetében is: a csatlakozáshoz teljesítendő kritériumok csupán az érettség minimumát fogalmazzák meg; az unió fennmaradása és céljainak elérése érdekében érdemes a hivatalos és potenciális tagjelölt államok felkészültségét mélyebben is megvizsgálni, integrációs érettségüket megállapítani. Ennek szükségességét az Európai Unió jelenlegi válsága csak felerősíti.

Inotai András [1994] [1996] és [2002] hangsúlyozza, hogy az Európai Unió nem állít érettséggel kapcsolatos feltételeket a csatlakozni kívánó ország (országcsoporth¹³) elé, lényegében néhány alapvető, Brüsszel által felállított, gazdasági és politikai kritérium, valamint tárgyalások eredménye a csatlakozás, pedig az országok teljesítménye, (nem) érettsége döntő fontosságú az integrációs rendszer, az európai stabilitás tekintetében. Felhívja arra a figyelmet, hogy ha a jelölt állam valódi érettsége és konvergenciája nem megfelelő (ellentétben azzal, amit a Bizottság megállapít a tárgyalások során), az az Európai Unió működésében komoly kihívásokat, gondokat jelenthet. A bővítést egy „hídépítéshez” (*bridge-building project*) hasonlítja, amely során a hídnak két szilárd pillérre van szüksége, és a kezdetektől világossá kell tenni, hogy egy híd épül. Ez a híd nem egy kivételezett csoport számára épül, a szélesebb

¹³ Hasonlóan Palánkai Tiborhoz, illetve a témával foglalkozó magyar szakemberekhez, Inotai András is a 2004-es, közép-kelet európai csatlakozás kapcsán foglalkozott részletesebben az integrációérettség kérdéskörével.

értelemben vett európai közösség minden olyan tagja átmehet alatta, amely hozzájárul ahhoz, hogy ezeket a pilléreket erősítse (Inotai, 2002).

Majoros Pál [1997] egyetért Inotai Andrással, véleménye szerint a Koppenhágában megfogalmazott csatlakozási kritériumok túl általánosak. Kijelenti, hogy az integrációérettségnek (vagy Európa-érettségnek) nincs egyértelmű gazdasági kritériuma, azonban a maastrichti kritériumok teljesítése, illetve az ahhoz való közeledés döntő fontosságú lehet a csatlakozási döntések meghozatala során. Ezek teljesítése még nem elég az érettséghez, ugyanis a gazdaságpolitika és a gazdaság fejlődési iránya is döntő jelentőségű, hiszen például ezeknek köszönhetően teljesítheti az adott ország ezeket a kritériumokat hosszabb távon is.

A bővítési folyamat lényegében egy többszereplős alku folyamata: az integráció, mint szervezet érdekei mellett jelen vannak az egyes tagállamok érdekei is a tárgyalási folyamatok során. Az Unió külső felek felé tanúsított magatartása mindig belső alkufolyamatok eredménye, így az azokkal kapcsolatos döntések is, hogy kik és milyen feltételek mellett csatlakozhatnak az Európai Unióhoz (Balázs [1996]).

Az Európai Unió integrációérettségének fogalmát és módszertanát legpontosabban és legrészletesebben Palánkai Tibor alkotta meg, kutatásom során elsősorban az ő integrációérettséggel kapcsolatos módszertanát használom fel a Nyugat-Balkán országok integrációérettségének vizsgálatához.

Az integrációérettséget azonban meg kell különböztetni a csatlakozási vagy tagsági kritériumoktól, előbbi jóval tágabb fogalom, tehát teljesebb képet ad arról, hogy vajon a tagjelölt államok felkészültek-e a csatlakozásra. „A csatlakozási vagy tagsági kritériumok széles értelemben egy integrációs szervezetben való részvétel feltételeit és követelményeit határozzák meg. Ezeket formálisan és hivatalosan is megfogalmazhatják. A csatlakozási kritériumok szűkebbek, egy konkrét integrációs szervezetre vagy formára vonatkoznak, s szorosan csak a taggá válás feltételeit rögzítik.” Ezeket „előzetesen „kívülről” kell teljesíteni.” (Palánkai [2011], p. 357.). Ha ezeket a kritériumokat a tagjelöltek nem teljesítik, akkor nem válhatnak az integrációs szervezet résztvevőivé. Ezzel kapcsolatosan a tagsági kritériumok az integrációs szervezeten belüli magatartások és cselekvések követelményeit fogalmazzák meg, és ha azokat nem teljesítik „belülről”, akkor a tagokra szankciók várnak (Palánkai [2011], p. 357-358.).

A fenti fogalmak szorosan összefüggnek egymással, mivel a csatlakozási, tagsági feltételek (jelen esetben a koppenhágai kritériumok, *acquis communautaire*) az integrációérettséget próbálják kifejezni. A csatlakozási feltételek leginkább a tagsági kritériumok minimumát fogalmazzák meg, míg az érettség messze túlmutat ezen, és általában a sikeres és hatékony integrálódás kritériumait vizsgálja (Palánkai [2006]).

Palánkai Tibor szerint „Az integrációérettség az adott integrációs formából származó előnyök maximális kihasználásának képessége a költségek és a hátrányok minimalizálása mellett. Az integrációérettséget a költségek és hasznok mérlegével lehet mérni. Egy ország akkor integrációérett, ha a tagság pozitív végösszegű játék, vagyis egészében előnyös számára” (Palánkai [2004], p. 378.). Az integrációérettség – ellentétben a csatlakozási kritériumoktól – nem elsősorban a tagsági feltételeknek és követelményeknek a teljesítését elemzi, hanem azt vizsgálja, hogy magának a csatlakozási folyamatnak mik lesznek a következményei, vajon eredményesek, sikeresek lesznek-e. Az integrációérettség kérdése meghaladja a csatlakozási és tagsági kritériumokat, hiszen utóbbiak az integrációra való felkészültséget csak bizonyos vonatkozásokban vizsgálják, míg az előbbi a sikeres és hatékony integrálódás folyamatát kutatja, próbálja az összefüggéseket a maguk egészében elemezni.

A csatlakozási kritériumok teljesítéséről, illetve az országok felkészültségéről az Európai Unió rendszeres vizsgálatokat végez (éves országjelentések), azonban ezek az integrációérettségre mélyebb elméleti és módszertani megalapozást nem adnak. Emellett az Európai Unió által megkövetelt kritériumok teljesítését nehéz mérni, illetve az Unió megpróbálja egy közös szemüvegen át nézni az eltérő adottságú országokat. Ez utóbbi nem tükrözi a tagjelölt államok között meglévő különbségeket, és megnehezíti ezen államok felzárkózásához elengedhetetlen gazdaságpolitikai ajánlások megfogalmazását, a meglévő és jövőbeli problémáik hatékony és tartós megoldását, illetve elkerülését. Az integrációérettség mérése nem csak a belépés előtt szükséges (ellentétben a csatlakozási kritériumoktól, amelyek a belépés után elveszthetik jelentőségüket), hanem annak képességét is kifejezi, hogy a tagság során mennyire képes kihasználni az abból adódó előnyöket (Palánkai [2004]).

Az integrációérettség négy dimenziója különböztethető meg: gazdasági (lásd következő alfejezet), politikai, társadalmi és intézményi dimenzió.

Az integrációérettség vizsgálatának *politikai* dimenziójában a tagsági kritériumok és az integrációérettség nem választhatóak el egyértelműen egymástól. Így a következő

feltételek teljesülését kell figyelembe venni: a demokrácia általános érvényesülését (1957, Római szerződésben foglaltak szerint), a demokratikus intézmények stabilitását (1993, koppenhágai kritérium), a működő demokratikus intézményeket (1995, Madrid, a koppenhágai kritériumok továbbfejlesztése eredményeképpen), illetve a demokratikus elveknek való megfelelést (1997-ben Amszterdamban, illetve 2000-ben Nizzában megfogalmazottak szerint). E kapcsán szükséges megvizsgálni a parlament és végrehajtó hatalom szerkezetét és működését (többek között azt, hogy megvalósult-e a plurális demokrácia, piacgazdaság és szabad választások, a belpolitikai stabilitás, jogbiztonság, közbiztonság, jogharmonizáció, a hatékony közigazgatás), az igazságszolgáltatás szerkezetét és működését (a bíróságok függetlenségét, a civil és kisebbségi érdekérvényesítést), a politikai, a polgári, a gazdasági, a szociális és kulturális jogokat. Végül, de nem utolsósorban nem lehet eltekinteni a kisebbségi jogoktól és a kisebbségvédelemtől (Palánkai [2004], p.425-430.).

Az integrációérettség *társadalmi dimenzióját* azért érdemes elkülöníteni, mivel az integráció sikeressége nagyban függ attól, hogy mennyiben részesül az egész társadalom az integráció hozadékaiból. Annak ellenére, hogy társadalmi aspektusokra vonatkozó tagsági kritérium nincs, azok a gazdasági és politikai kritériumok tekintetében megjelennek. A társadalmi integráció és kohézió pedig feltétele az integráció társadalmi támogatásának. A társadalmi integráció és kohézió előrehaladottsága magába foglalja a civil szerveződés és érdekképviselő előmozdítását, a szociális párbeszéd fejlesztését, a társadalmi konfliktusok helyzetét, a szociálpolitikát, a leszakadó szociális rétegek felemelését, a hazai kisebbségek érdekképviselőinek előmozdítását, valamint az európai uniós csatlakozás támogatottságát (Palánkai [2004], p. 431-433.).

A negyedik dimenzió az *intézmények és jogharmonizáció*. Ahogy Palánkai Tibor fogalmaz: „Az intézményi keretek adják meg az integrációs folyamatok megvalósulási formáit, s nagyban meghatározzák az integrációs politikák és intézkedések hatékonyságát. Az integráció elmélyülésével, különösen a gazdasági és monetáris unió előrehaladásával az intézményi feltételek és kritériumok jelentősége növekszik” (Palánkai [2004], p.434.). Az országjelentések részletesen elemzik ezt a dimenziót, többek között az *acquis communautaire* átvételét, ennek alkalmazását szolgáló intézmények kialakítását, az intézményi és jogrendszer harmonizációját.

Az integrációérettség elemzése gazdaságpolitikai célokat is szolgálhat, annak eredményei mind a kormányok, mind a nemzetközi intézmények számára hasznos információkat nyújthatnak. Például az integrációérettség vizsgálata segítheti a gazdaságpolitikai célok azonosítását és hatékony végrehajtását, mivel felhívja a figyelmet a legfontosabb teendőkre. A gazdaságpolitika pedig hozzájárulhat az integrációérettség javításához, mivel a felkészülés és kritériumok teljesítése nagyban politikafüggő, jó politikával felgyorsíthatóak (Paláncsik [2011]), p. 360.).

Az integrációérettség vizsgálata jelenleg nagyon aktuális kérdés, hiszen az Európai Unió nemrég új taggal bővült: Horvátország 2013 júliusában csatlakozott az Európai Unióhoz. Emellett a nyugat-balkán régió többi állama is ígéretet kapott arra, hogy ha teljesítik a csatlakozási kritériumokat, ők is teljes jogú taggá válhatnak. Tekintettel arra, hogy az Unió nemrég van túl a közép- és kelet-európai országok felvételén, a további kibővülés és annak lehetséges következményei még nagyobb hangsúlyt kapnak. Ezek mellett a nyugat-balkán régió országai a szomszédság révén kiemelt jelentőséggel bírnak, érdemes megvizsgálni azt, hogy mennyire felkészültek az esetleges csatlakozásra.

Az integrációérettség négy dimenziója közül elemzésem során a gazdasági dimenzióra fogok koncentrálni. Egyrészt azért, mivel e disszertáció keretei mind a négy dimenzió alapos vizsgálatát nem teszik lehetővé. Másrészt, a négy dimenzió egymástól szorosan nem választható el, és a gazdasági dimenzió a többi dimenzióval kapcsolatos fontosabb tényezőket magában foglalja (például a konvergencia a gazdasági integráció egyik fontos alapkritériuma, és magában foglalja a jogharmonizáció lényeges elemeit is). Emellett a gazdasági dimenzió tekinthető a legfontosabbnak abból a szempontból is, hogy az Európai Unió elsősorban gazdasági szempontból jelentős, a mai napig is gazdasági integrációként működik, és a jelenlegi helyzetben ezen jellegének erősítése a célja. Végül pedig azért választottam a gazdasági szempontból való közelítést, mivel ez a leginkább objektív, megfogható, számszerűsíthető, konkrét adatokkal rendelkező dimenzió, amelynek vizsgálata viszonylag objektív következtetésekre ad lehetőséget.

4.2. A gazdasági integrációérettség

A *gazdasági integrációérettség* az alábbi alapkritériumokkal határozható meg: működő piacgazdaság; versenyképesség; makrostabilitás és stabilizáció; konvergencia;

finanszírozhatóság és finanszírozás. Palánkai Tibor [2006] véleménye szerint az előző kritériumok az integráció sikerességének feltételei, ezek az integráció normális működésének általános keretei. Kiemeli, hogy a gazdasági kritériumokat a lehető legszélesebben célszerű elemezni, hiszen a kibővülés különféle előnyeinek maximális kihasználtsága elsősorban ezek teljesítésén múlik. Ez is alátámasztja azt, hogy a gazdasági dimenzió kiválasztása a négy dimenzió közül a leghatékonyabb a nyugat-balkán államok integrációs felkészültségének vizsgálatához.

Az első alapkritérium a *működő piacgazdaság* megléte, amit az Európai Unió Koppenhágában is megfogalmazott a csatlakozás egyik feltételének, a gyakorlatban a központi „tervgazdaságból” a piacgazdaságba történő átalakulás befejezését mondta ki. Az egyik legáltalánosabb és legfontosabb kritérium, amely nincs pontosan meghatározva, tág teret engedve ezzel az Uniónak az értelmezéshez. Lényege, hogy az unióban jellemző éles versenyben és a piaci erők nyomásában az adott állam piacgazdasága képes legyen helytállni (Palánkai [2006]). Fontos jelleggel bír az, hogy az adott gazdasági és gazdaságpolitikai környezetben a termelés fő tényezői a piac működésére válaszolnak, az intézmények tevékenységei ezt alátámasztják, illetve befolyásolják annak érdekében, hogy az adott állam fogyasztóinak haszna növekedjen, illetve elérje a maximális értéket (Blahó [2005]). A korábban tárgyalt optimális valutaövezet elmélete is a működő piacgazdaság követelményét veti fel, azt leginkább a tényezőpiacokra vonatkoztatva. A működőképesség feltételezi a piaci szereplők és az áruk korlátok nélküli szabad mozgását (Palánkai [2006]). A piacgazdaság normális működése valamennyi integrációs forma esetén alapfeltétel, hiszen a belső szabad kereskedelem előnyeit csak ennek megléte esetén lehet kihasználni. Ehhez szükséges a piacok általános szabadsága, azaz az árak átfogó liberalizálása, átláthatósága és rugalmassága, a piaci szereplők szabadsága, a termelési tényezők mobilitásának biztosítása, a pénz mint koordináló eszköz, a valódi és működő pénz-és tőkepiacok megteremtése (bankrendszerek reformja, pénzügyi szolgáltatások teljes vertikumának kiépítése), a verseny körülményeinek és zavartalan működésének kialakulása, a magánszektor dominanciája (megfelelő mértékű privatizáció, illetve annak befejezése az átalakuló országokban). Emellett fontos a vállalkozások piaci alapú megszerveződése és működése, a piackonform állami intézmények, irányítás és szabályozás (például a piackonform gazdaságpolitikák, a szabályozás átláthatósága, az állami támogatások és szubvenciók leépítése), valamint a gazdaság külső intézményi nyitása illetve nyitottsága

(a külkereskedelem liberalizálása, az állami ellenőrzés és a monopóliumok felszámolása, a nemzeti valuta konvertibilitása valamint a tőkék áramlásának szabadságának biztosítása) (Palánkai [2004], p. 381-388.). Az átalakuló országokban, köztük a nyugat-balkán államokban a működő piacgazdaság megteremtése különleges feladat, magának az átalakulásnak az egyik legfontosabb stratégiai célja (Palánkai [2011] p. 361-364.).

A működő piacgazdaság meglétét nem könnyű számszerűsíteni, módszertant kidolgozni mérésére. A kritérium teljesítése leginkább az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) 1994 óta folyamatosan kidolgozott éves „átalakulási mutatójával” ragadható meg. (*Transition Report* – Az EBRD 24 országra nézve teszi ezt közzé, köztük a nyugat-balkán államok tekintetében is). Az elemzése során a következő mutatószámokat veszik sorra:

- ✓ Nagy privatizáció (szektorokra kiterjedő)
- ✓ Kisméretű privatizáció (kisprivatizáció)
- ✓ Kormányzás és vállalatok átszerveződése
- ✓ Árliberalizáció foka
- ✓ Külgazdasági- és árfolyamrendszer
- ✓ Versenypolitika
- ✓ Bankreform és kamatláb-liberalizáció
- ✓ Az értékpapírpia és a nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése
- ✓ Infrastrukturális fejlődés

A Transition Report az egyes paraméterekkel kapcsolatosan az átalakulás állását és fejlődését 4-es skálán méri, ahol az 1 az átalakuló reformok hiányát jelenti, a 4-es pedig a fejlett piaci gazdaságokéhoz hasonló szintet jelez (EBRD [2009]).

Az uniós verseny nyomásának való megfelelés paramétereit sem határozta meg pontosan az Európai Unió. Azonban néhány követelmény egyértelműen kijelenthető nyilatkozatai, illetve az általa kiadott dokumentumok alapján. Egyrészt, elvárja, hogy a

- 1) csatlakozni kívánó ország képes legyen hosszú távon is alkalmazni az EU versenypolitikáját és versenyszabályait. Ez az *acquis communautaire* része, feltételezi az olyan intézmények és szabályozás megteremtését, amelyek összhangban vannak és koherensek az Európai Unió tagállamainak intézményi kereteivel és versenyszabályozásaival.

- 2) Másrészt, megfelelő összhang szükséges a versenybarát gazdaságpolitika és a stabil gazdasági környezet között.
- 3) Továbbá, a versenyképesség szempontjából fontos szerepe van a tényezőpiacok (tőke, munkaerő) fejlettségének.
- 4) Végül, a versenyképesség megjelenése az EU-dokumentumokban jelentős mértékben kötődik az árfolyamok alakulásához, amely sok szempontból komplexen és szintetikusán fejezi ki egy ország versenyképességét. A romló külkereskedelmi mérleg általában a gyenge versenyképesség kifejeződése, míg a kereskedelmi mérleg többlete éppen az ellenkezőjére utal. A kereskedelmi és fizetési mérleg nagy hatással van az árfolyam alakulására: ha egy ország tartósan nem képes megfelelni a külső verseny nyomásának, gazdasága állandó és nehezen kezelhető inflációs nyomás alá kerülhet. Az árfolyam-stabilitás ezért fontos versenyképességi követelmény, tehát a versenyképesség követelménye közvetetten a maastrichti kritériumok között is megjelenik.

Természetesen a fizetési mérleg és az árfolyam nem lehet a versenyképesség fontos kifejezője, például a kereskedelmi mérleget olyan strukturális és kereskedelempolitikai tényezők is befolyásolják, amelyeknek nincs sok közülük a versenyképességhez (például világpiaci árváltozások, partnerországok protekcionista kereskedelempolitikája).

A versenyképesség kapcsán az Európai Unió a következő tényezőkre szokta felhívni a figyelmet: makrogazdasági stabilitás, szellemi és fizikai tőke fejlesztése, beruházások magas szintje és vonzása, infrastruktúra fejlesztése, adószint csökkentése, a költségvetési kiadások mérséklése, munkaerőpiac fejlesztése, a társadalombiztosítás reformja és terheinek csökkentése (Palánkai [2011, p. 364-369.]). A versenyképesség kiemelten fontos az Európai Unió számára, amit mi sem bizonyít jobban, mint a 2000-ben Lisszabonban elfogadott „Növekedés, versenyképesség, foglalkoztatottság” című dokumentum, amelyben az Európai Unió egyik kiemelt céljává vált.

A *versenyképesség* az integrációérettség fontos indikátora, meghatározza az adott ország vagy régió termelőinek helyzetét, lehetőségeit az integráció előnyeinek kihasználására. Nélküle az integrációnak súlyos negatív következményei lehetnek (mint például az, hogy az új tagország vállalatai eltűnnek a piacról). A tagjelölt államoknak olyan vállalati struktúrával kell rendelkezniük, amely képes a piaci versenyben

helytállni, ami jelenthet termékeket, vagy akár a költség- és minőségi versenyben való helytállást.

A versenyképességet mind mikro- mind makroszinten figyelembe kell venni, de fontos megjegyezni, hogy ezek eltérő minőségűek (Palánkai [2006]). A versenyképességet mikroszinten a termékek minősége és költségszintje, a termelékenységi szintek az adott szektorban és a termékekre, az innováció, a komparatív költségelőnyök különböző formái (például a bérek és termelékenység közötti viszony), a menedzsment és marketing hatékonysága, valamint szubjektív tényezők (többek között a menedzsment minősége, a versenytudatos szakszervezetek, vagy a menedzsment és szakszervezetek közötti kapcsolatok) határozzák meg.

Makroszinten a versenyképesség komplex értelmezése különösen fontos, több dimenzióban érdemes vizsgálni. Technikai-strukturális dimenzióban az alábbi tényezőket kell figyelembe venni: fejlettségi színvonalak (egy főre eső GDP és viszonya az uniós átlaghoz), a gazdasági szerkezet általános jellemzői; abszolút és relatív termelékenységi szintek és viszonyuk a reálbérek növekedéséhez, K+F kiadások színvonala, növekedésük és GDP-hez való viszonyuk, csúcstechnikai szektorok helyzete, „érzékeny termékek” (mezőgazdasági, acél, textil és nehézszerkeleti termékek) a külkereskedelemben, valamint intraszektorális kereskedelem, kereskedelmi mérlegek, a külkereskedelem szerkezeti jellemzői.

A makrogazdasági teljesítmény jellemzői is fontos dimenziót alkotnak, ezek közül kiemelendő a gazdasági növekedés, az infláció alakulása, a foglalkoztatottság, a költségvetés és fizetési mérleg helyzete, az államadósság alakulása, az árfolyam-stabilitás valamint a cserearányok változása.

Az infrastrukturális dimenzióban a humán tőke állapota (oktatási költségek a GDP-ben, lakosság képzettségi szintje), a fizikai és szellemi infrastruktúra általános állapota, a kommunikációs és információs technológiák (internet, e-kereskedelem, banki és közszolgáltatások) használata bír kiemelt fontossággal.

Az intézményi és (gazdaság)politikai dimenzióban a gazdaságpolitika hatékonyságát, tőkepiacok állapotát és fejlődését, az ország tőkevonzó képességét és a versenyképesség jogi tényezőit (például feketegazdaság, korrupció elleni fellépést) érdemes figyelembe venni. A szubjektív tényezők között pedig a versenyképesség erkölcsi tényezői (korrupció, feketegazdaság társadalmi elfogadottsága), szubjektív politikai tényezők (például a politikusok szavahihetősége, országba vetett bizalom,

társadalom nyitottsága) említhetők meg. Ezek a paraméterek nem teljes körűek, azonban tükrözik a legfontosabb dimenziókat, és jó megközelítést adnak az integrációérettség szempontjából (Palánkai [2005b], p.75-76.).

A fentiekből is következik, hogy a versenyképesség fogalma és mérése rendkívül komplex és problematikus, számos tényező határozza meg. Ezek egyenkénti vizsgálatára e kutatás keretében nincs lehetőség, valamint nem minden paraméter mérhető pontosan, kiváltképp a szubjektív tényezők nem. Emellett, számos versenyképességet meghatározó tényező a gazdasági integrációérettség további alapkritériumainak mérésekor visszaköszön, ezekre külön, kiemelten kitérek értékelésem során (ilyenek például az infláció vagy a gazdasági növekedés alakulása, amelyek a makrostabilitás fontos mérőszámai). Ezekből kifolyólag elsősorban különböző nemzetközi intézmények által kidolgozott, a fenti tényezőket figyelembe vevő komplex mérőszámok, versenyképességi rangsorok segítségével mérhető a versenyképesség. E célból a Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet (International Institute for Management Development, IMD) által, illetve a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF) által használt elemzéseket érdemes elsősorban megvizsgálni. Az IMD több mint 50 országra vonatkozóan 300-nál több mutató figyelembe vételével állapítja meg egy adott ország versenyképességét. A WEF ennél több országot vizsgál (több mint 130-at), 100-nál több mutatót használva fel.

A Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet a versenyképességi mutatóját négy dimenzió mentén dolgozta ki: gazdasági teljesítmény, kormányzati hatékonyság, üzleti hatékonyság és infrastruktúra.

A gazdasági teljesítmény kapcsán a hazai gazdaság teljesítményét becsüli meg makroökonómiai szempontból: a hazai gazdaság, nemzetközi kereskedelem és beruházások, a foglalkoztatottság és árak mutatószámai alapján.

A kormányzat hatékonysága kapcsán azokat a politikákat vizsgálja részletesebben, amelyek kihatnak a versenyképességre, azaz a finanszírozást, fiskális politikát, az intézményi keretet, az üzleti szabályozást, valamint a társadalmi keretet.

Az üzleti hatékonyság a hazai üzleti környezetet vizsgálja abból a szempontból, hogy az mennyire ösztönzi profitra, innovációra, valamint felelős magatartásra a vállalatokat. Az Intézet mind „kemény” mutatókat, mind kérdőíves felmérésen alapuló mutatókat figyelembe vesz (IMD [2011], p. 480-484.). Tekintettel arra, hogy viszonylag kevés országra nézve adja ki versenyképességi évkönyvét, csupán Horvátország esetében lehetséges figyelembe venni eredményeit. Az adatok rendelkezésre állása, az összehasonlítás szempontjából, illetve abból a

megfontolásból, hogy az IMD is az elmúlt öt év adatait vizsgálja jelentéseiben, a 2007 és 2011 közötti időszakot veszem figyelembe.

A Világgaazdasági Fórum által kiadott rangsorokat is az elmúlt öt év jelentései alapján vizsgálom, több okból kifolyólag. Egyrészt, annak ellenére, hogy a Globális Versenyképességi Elemzést (Global Competitiveness Report, GCR) 1979 óta adja ki a szervezet, csupán 2004 óta alapul Xavier Sala-i Martin és Elsa V. Artadi által kidolgozott Globális Versenyképességi Indexen (Global Competitiveness Index, GCI). Azelőtt Jeffrey Sachs Növekedési Fejlettségi Indexének (Growth Development Index, GDI), valamint Michael Porter Üzleti Versenyképességi Indexének (Business Competitiveness Index, BCI) módszertanán alapult. A Globális Versenyképességi Index az előbbi két, a makroökonómiai és mikro/üzleti szemléletet egy mutatószámra integrálja. Másrészt azért választottam rövidebb időszakot, mivel a vizsgált országok száma évről évre változik, ezért az ország rangsorban betöltött helyét nehéz több évre visszamenőleg pontosan meghatározni, átlátni a változásokat. 2011-2012-es elemzésében a Fórum 142 országot vizsgált, 2010-2011-ben 139-et, 2009-2010-es jelentésében 133-at, 2008-2009-ben 134 országot, egy évvel korábban pedig 131-et. Ezen megfontolások miatt csupán öt évet vizsgállok meg.

A Világgaazdasági Fórum versenyképességi indexe 12 pilléren alapul: intézmények, infrastruktúra, makroökonómiai környezet, egészségügy és alapképzés, felsőfokú képzés, árupiaci hatékonyság, munkaerőpiaci hatékonyság, pénzügyi piac fejlettsége, technológia rendelkezésre állása, piac mérete, üzleti kifinomultság, valamint innováció. A versenyképességi mutató elsősorban neves nemzetközi szervezetek (többek között Nemzetközi Valutaalap, ENSZ szakosított szerveinek) adatbázisát használja fel, de kérdőíven alapuló felméréseket is figyelembe vesz elemzése alapjául (WEF [2008], [2009], [2010], [2011]).

A mutatószámok kapcsán meg kell jegyezni, hogy a nemzetközi szervezetek által megállapított rangsorok sem képesek teljes képet adni a versenyképességről. A WEF leginkább a külföldi beruházások vonzására, az exportnövelés képességére helyezi a hangsúlyt, az IMD pedig főként arra, hogy az egyes országok mennyire képesek vonzani, megtartani a külföldi beruházásokat, illetve azokat eszközölni, és az ehhez szükséges üzleti környezetet kifejleszteni. Emellett a WEF rangsora a világgazdasági verseny követelményeiről és folyamatosan változó feltételeiről nem ad megfelelő képet. Nem kap megfelelő súlyt az egyes országok (jelen esetben a nyugat-balkán államok) világgazdasági pozíciója (például a gravitációs központhoz viszonyított helyzetük, vagy a nemzetközi politikai, diplomáciai szerepükből adódó tárgyalási erejük) sem (Szentés és mk. [2005], p. 152.). Ezek mellett megvizsgálom az egyes országok

versenyképességének szektorspecifikus jellemzőit (például munkatermelékenység, működési költségek), kiemelve a versenyképességet gátló tényezőket.

A *makrostabilitás* mind a piac normális működése, mind a piaci integráció előnyeinek kihasználása szempontjából elengedhetetlen. A makrogazdasági stabilitás és a sikeres integráció kölcsönösen függenek egymástól: a stabilitás az integráció előfeltétele, valamint egyben sikeres jelzője is. A stabilizáció mérésére számos lehetőség kínálkozik, azonban bonyolult kérdés, hogy mivel érdemes mérni. Általában nehéz abszolút értelemben érvényes mércéket vagy paramétereket találni, amelyekkel megbízhatóan jellemezhető egy ország gazdaságának stabilitása vagy az optimális stabilizációs folyamat. A viszonyítási pontok általában viszonylagosak, a stabilitást meghatározott megfontolásokhoz képest fejezik ki (Palánkai [2011], p. 370-371). Az „optimális vagy kedvező makrogazdasági teljesítmény az, ami a gazdasági növekedés, az infláció, a foglalkoztatottság, a költségvetési mérleg vagy a fizetési mérleg ideális alakulásán alapul.” (Palánkai [2004], p. 399.). A fenntartható növekedés biztosítása is lehet a makrostabilitás kifejeződése, azaz hosszabb időn keresztül megfigyelhető gazdasági növekedés. A Philips-görbe megfordítása is tekinthető a stabilitás vagy a stabilizáció mutatójának, azonban ezt a történelmi tapasztalatok sok esetben cáfolják, általában strukturálisan versenyképes gazdaságok képesek megfordítani az infláció és munkanélküliség összefüggését. Ezek a tényezők nagyon bizonytalanok, a kérdésre a válasz, hogy mikor tekinthető egy ország stabilnak makroökonómiai szempontból, leginkább eseti alapon ítéltető meg, nem pedig ezen mutatók általánosan elfogadott szintjei alapján (széles konszenzus szerint például az infláció akkor kielégítő, ha a 2-3,5%-os sávba esik, vagy a munkanélküliségi ráta akkor optimális, ha közelít a természetes rátájához) (Palánkai [2006]).

Ezek a tényezők több szempontból is viszonyíthatóak az Európai Unió teljesítményét kifejező mutatókhoz:

1) az EU gazdasági fejlődés aranykorszakának (1950-es évek elejétől az 1970-es évek elejéig) mutatóihoz képest elemezhetőek a mutatók. Ebben a periódusban a gazdasági növekedés átlagosan 5% volt, az infláció nem haladta meg a 2-3%-ot, a munkanélküliség átlagosan 2%-os szint körül mozgott, a költségvetési hiányok nem haladták meg a GDP 0,5%-át.

2) EU- országok átlagos teljesítményével is összehasonlíthatóak ezek a paraméterek. Ezzel a megközelítéssel kapcsolatban felvetődnek azok a problémák, hogy

az EU tagállamok gazdaságának növekedése viszonylag alacsony (2-3% körüli), míg a munkanélküliségi ráta nemzetközi összehasonlításban magasnak tekinthető. A leendő új tagállamok esetében pedig a gazdasági felzárkózás érdekében legalább 1,5-2%-os többletnövekedéssel kell számolni.

3) Mércének tekinthetők még a legjobban teljesítő tagállamok mutatói is, azonban nehézséget okozhat az, hogy több ország esetében a magas gazdasági növekedés magas inflációval, míg az alacsony infláció általában lassú növekedéssel jár együtt.

4) Az összehasonlítási alapjai lehetnek még a hasonló fejlettségű európai uniós államok mutatói vagy

5) ki lehet indulni a maastrichti kritériumokból, amit érdemes kiegészíteni a Stabilitási és Növekedési Paktum teljesítményével. Ez esetben a követelmények a költségvetési és pénzügyi mutatókra koncentrálnak, és kérdéses, hogy reálisnak tekinthető-e a jelölt államok kiegyensúlyozott költségvetésének elvárása. A magasabb, felzárkózó növekedés várhatóan magasabb inflációt eredményez, ezt az árkonvergencia is igazolhatja. Mindenképpen az EU teljesítményéből kell kiindulni, de nem állapítható meg egyetlen és biztos összehasonlítási mérce (Palánkai [2011], p. 372-373).

A gazdasági integrációkkal kapcsolatban elméleti közelítésben nehéz fejlettségi követelményeket állítani. Az Európai Unió csatlakozási és tagsági kritériumaiban sem jelenik meg közvetlenül a fejlettségi színvonal, annak minimumát nem fogalmazza meg, csupán a működő piacgazdaságot követeli meg tagjelöltjeitől. A fejlettségi és szerkezeti követelmények azonban már a piaci integráció leglazább és legegyszerűbb megnyilvánulásánál, a szabad kereskedelmi övezettel kapcsolatosan is felmerül, hiszen létrehozatalánál nem hagyhatók figyelmen kívül strukturális szempontok, például az, hogy az abban részt vevő államok gazdasági szerkezete komplementer vagy kompetitív-e. Minden olyan piaci integráció, amely valamilyen formában (például szabad kereskedelmi övezet, vámunió vagy közös piac) megnyitja az egyes országok piacait egymás között, felveti a fejlettségi különbségek kérdését (Palánkai [2011], p. 373-374).

A *konvergencia* azért fontos vizsgálódási szempont, mert a nagy fejlettségi szintkülönbségek, mint például a kevésbé fejlett és az iparilag fejlett országok közötti integráció komoly problémák, konfliktusok forrásai lehetnek, az európai uniós csatlakozás a kevésbé fejlett tag számára negatív következményeket hozhat. Például az éleződő verseny következtében a termelők nagy része tönkremehet vagy piacot

veszíthetnek, aminek következményeképpen a fejletlenebb államok kereskedelmi és fizetési mérlege súlyosan romolhat, és ez komoly gondokat okozhat a foglalkoztatottságban, a költségvetésben és végül a gazdasági növekedés megtorpanását vonhatja maga után. Emellett a fejlettebb állam jobban képes alkalmazkodni a megváltozott versenyfeltételekhez, könnyebben mozgósítja tőkeforrásait, tér át korszerűbb technikákra stb.

A szélsőséges különbségek azonban valószínűleg a csatlakozni kívánó fejletlenebb országokat érzékenyebben érinti, rájuk nézve a csatlakozás többnyire negatív következményekkel járna, ezért nem ajánlott. Nagyobb fejlettségi különbségek esetében a lazább integrációs formák ajánlhatóak, s ekkor is érdemes a csatlakozást bizonyos kompenzációs formákkal összekapcsolni (pl. aszimmetrikus kereskedelem-liberalizálással, pénzügyi segélyekkel vagy technikai segítségnyújtással). Mérsékeltbb fejlettségi különbségek esetében valószínűleg pozitív összegű játékról beszélhetnénk, bár a kereskedelmi előnyök megoszlása nem lenne egyforma mértékű (Palánkai [2004], p. 388-412.).

A fejlettségi különbségek problémája az Európai Unió esetében a közép-kelet európai csatlakozással kapcsolatban került igazán előtérbe (a Római Szerződést aláíró hat ország fejlettségi színvonalai és gazdasági szerkezeteik nagyon hasonlóak voltak, a mediterrán országok esetében pedig figyelemre méltó gazdasági konvergencia figyelhető meg, amihez nagyban hozzájárultak a kohéziós transzferek). Az EU27-ekben a fejlettségi színvonalak átlagos eltérése megháromszorozódott, az új tagok meglehetősen heterogén csoportot képeznek mind gazdasági és társadalmi, mind történelmi és kulturális hagyományaik alapján. A csatlakozástól ezek az országok gazdasági felzárkóztatásukat, modernizációjukat, világgazdaságba való mélyebb integrálódásukat várják. Nincs ez másképp a nyugat-balkán államok esetében sem, ezért a konvergencia jelentősége felértékelődik a gazdasági integrációérettség szempontjából. A modernizációhoz négy fontos tényező szükséges:

- 1) a fejlett technológiák átvétele és alkalmazása, a globális innovációs folyamatokba való bekapcsolódás,
- 2) fejlett tőkepiacok, fejlesztési források rendelkezésre állása,
- 3) dinamikus felvevőpiacok, valamint
- 4) képzett, motivált munkaerő (Palánkai [2011], p. 375-378.).

A konvergencia mérése igen bonyolult feladat, nem létezik egyetlen, általánosságban és teljes mértékben elfogadható mérőszám. A konvergencia kimutatására Práger László [2008] alapján négy csoportra bontva a következő mutatókat, kritériumokat érdemes megvizsgálni:

1) gazdasági makro mutatók (pl. GDP, GDP/fő, ipari és mezőgazdasági termelés volumene),

2) információs társadalom mutatói (pl. az ezer lakosra jutó internet-és mobil előfizetések, személygépkocsik száma).

3) „Gazdaságon túli” mutatók (például várható élettartam, kórházi ágyak száma, fogyasztási szokások és trendek), valamint

4) egyensúly-mutatók (például fizetési mérleg, államháztartás bruttó adóssága).

Végül, de nem utolsó sorban a gazdasági fejlettség és gazdasági struktúrák közelítéséhez elengedhetetlen a fejlesztési igények *finanszírozása*, illetve felmerül a kereskedelmi előnyök egyenetlen megoszlása miatt a vesztesek kompenzálásának problémája is. A különbségek növekedéséből feszültségek származhatnak és az ebből kialakuló zavarok a fejletlen államok mellett a fejlett partnereknek sem érdeke. Ezért különböző integrációs csoportosulásokban, köztük az Európai Unióban is, a szolidaritás és kompenzáció valamiképpen már a kezdetek óta napirenden van (például a közös agrárpolitika bevezetése az erősebb iparú Németországgal szemben az inkább a mezőgazdasági szerkezetű Franciaország és Olaszország kompenzálását célozta. A későbbi kibővülések kapcsán pedig a regionális támogatások kérdése került előtérbe).

Ahhoz, hogy sikeresen csökkenteni lehessen a fejlettségi különbségeket, szükség van a hazai tőkeforrások rendelkezésre állása (a hazai gazdaság fejlesztési képessége) mellett a működő tőkepiacok jelenlétére (amelyek képesek a belső és külső források mobilizálására és az ésszerű forrásallokációra). A nemzeti költségvetési egyensúly elérése és fenntartása is kiemelt fontosságú (miközben finanszírozza a csatlakozással járó költségeket), illetve megfelelő mértékű tőkeabszorpciók képessége is elengedhetetlen (szakképzett munkaerő vagy infrastruktúra megléte) (Palánkai [2004], p. 418-424.).

A finanszírozási képesség közvetetten megjelenik a koppenhágai kritériumok között, mégpedig az Unió felkészültségében az új tagok felvételére. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy az EU képes-e a további kibővüléseket megfinanszírozni, hanem inkább arról, hogy megvan-e erre a kormányok, adófizetők politikai készsége. A

finanszírozás a költségvetési transzfereken keresztül a konvergencia és gazdasági stabilitás céljait egyaránt szolgálja. A gazdasági integrációérettség utolsó dimenziójának, a finanszírozhatóság és finanszírozás, szempontjából elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközöket (Nemzetközi Valutaalap, USAID vagy az Unió pénzeszközeit – PHARE, CARDS, ISPA és SAPARD) a tagjelölt államok miként és milyen hatékonysággal használják fel. Itt érdemes megjegyezni, hogy az Európai Unió jelenlegi integrációs kapacitása (2006-ig abszorpciós kapacitása – lásd koppenhágai kritériumokról szóló szerződés), hogy új tagokat integráljon az Unióba (Európai Bizottság [2012a]) jelenleg nem megfelelő, az Unió napjainkban nem érett új tagok felvételére (Palánkai [2013]), kiváltképpen ha azok nem elég felkészültek a csatlakozásra (mint például a 2007-ben csatlakozott két új tagállam konvergencia szempontjából).

A gazdasági integrációérettség dimenzióinak vizsgálata rámutat arra, hogy az egyes dimenziók és mutatóik egymással szoros összefüggésben állnak, sok esetben átfedik egymást. Emellett az integrációérettség gazdasági dimenziójának elemzése kapcsán az integrációérettség más aspektusai is előtérbe kerülnek, ezek elemzése elkerülhetetlen annak érdekében, hogy teljes képet kapjunk a gazdasági integrációérettségről. Ennek ellenére megpróbálom őket külön kezelni, és így módon egy átfogó képet nyújtani a jelenlegi tagjelölt nyugat-balkán államok gazdaságának integrációérettségéről.

4.3. A módszertan kiterjesztése a Nyugat-Balkán államok jellegzetességei alapján

A fenti módszertant érdemes finomítani a Nyugat-Balkán államainak jellegzetességei szerint, hiszen Palánkai Tibor az integrációérettség módszertanát elsősorban a kelet-közép európai államok sajátosságai alapján alkotta meg. Annak ellenére, hogy számos hasonlóság fedezhető fel a két régió történelmében, kultúrájában, gazdaságtörténetében stb., számos különbség is tehető közöttük. A hasonlóságok teszik lehetővé, illetve indokoltá a módszertan alkalmazását a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettségének vizsgálatára, azonban a különbségek felhívják arra a figyelmet, hogy e módszertan némi változtatásra szorul annak érdekében, hogy alkalmazható legyen. Mindenképpen érdemes az integrációérettség módszertanán

változtatni, egyes mutatók súlyát növelni, újabb mutatókat bevonni a vizsgálatba. A módszertan kiegészítésére elsősorban a régió történelmi jellegzetességeiből kiindulva tesztek kísérletet, mivel az államok történelme, azok hagyományai nagyban meghatározzák a jelenlegi gazdasági, politikai, társadalmi és intézményi helyzetüket, jövőbeli fejlődési lehetőségeiket.

A Nyugat-Balkán államok alapvetően két csoportra oszthatóak annak érdekében, hogy megállapíthatóak legyenek a különböző országok jellegzetességei: volt jugoszláv államokra (a már tagállam Szlovénia kivételével¹⁴), illetve Albániára. Albánia történelme és így jellegzetességei sokban hasonlítanak a volt jugoszláv államokéra, hiszen történelmük, már csak szomszédi mivoltukból is következően, szorosan összefonódott. Azonban számos, jelentős különbség is felfedezhető. Azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a volt Jugoszlávián belüli országok sem homogének, de jó kiindulási alapnak tekinthető a szoros történelmi múlt ahhoz, hogy egy csoportként legyenek kezelhetőek.

A volt jugoszláv államokat alkotó térség jellemzője, hogy az elmúlt ezer esztendőben katonai-stratégiai ütközőövezet volt: a régió a római – bizánci kereszténység (1054-1453), oszmán-nyugati-ortodox kereszténység (1878-ig), majd szovjet és nyugati érdekszféra között (1945-1992) helyezkedett el. Ennek eredménye az etnikai és vallási sokszínűség, „történelmi ozmózis” (azaz nyugat-kelet európai, és kis-ázsiai kultúrák együttélése) (Glatz [2005]). A délszlávok a középkor folyamán különböző államok és egyházak kereteibe tagozódtak be aszerint, hogy a Római Birodalom kettéosztásával (395) és az egyházszakadással (1054) a kereszténység nyugati vagy keleti ágát elválasztó vonal melyik oldalán éltek. Ez a választóvonal rányomta bélyegét a későbbi történelmükre, mivel az állami és egyházi hovatartozás meghatározott fejlődési modellt és társadalmi-kulturális mentalitást is jelentett. Horvátország ezzel, habár idegen fennhatóság alatt állt, bekerült a nyugati-katolikus civilizációs régióba és részesévé vált az európai fejlődési rendnek. A keletibb területek arculatát viszont a bizánci-ortodox gazdasági, politikai, társadalmi és vallási hagyományok formálták, évszázadokra megakadályozta gazdasági fejlődésüket a Török Birodalomba való betagozódásuk, és csak a 19. században kapcsolódhattak be újra az európai társadalmi és politikai fejlődés trendjébe (Juhász [1999] p. 9-10.).

¹⁴ A mai Horvátország, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina és Koszovó tartozik ebbe a csoportba.

Samuel P. Huntington szerint is határterület a régió: a nyugati kereszténység, az ortodox kereszténység és iszlám határán fekszik; a térség a nyugati civilizáció keleti határa¹⁵. Eszerint Horvátország teljes mértékben még a nyugati civilizációhoz tartozik, Bosznia-Hercegovina és Montenegró nagy része, míg Szerbia kisebbik, északi fele helyezkedik el a határon. Macedónia, (Koszovó) és Albánia már a keleti, ortodox kereszténység és iszlám civilizációhoz tartozik. A nyugati civilizáció keleti határa természetesen egybeesik az osztrák-magyar birodalom és az Oszmán Birodalom közötti történeti határvonallal. Ez tekinthető Európa kulturális határvonalának, amely a hidegháborút követő világban Európa és a Nyugat politikai és gazdasági határaként is működik. A civilizációs paradigma így egyértelmű és erőteljes választ ad a nyugat-európaiak kérdésére: Hol ér véget Európa? Ott, ahol a nyugati kereszténység, és ahol az iszlám és az ortodoxia világa kezdődik. Így a Nyugat-Balkán összetett térségnek tekinthető civilizációs szempontból (Huntington [2008], p.257-259). Emellett a két civilizáció közötti eltérések szignifikánsnak tekinthetők.

Az elmúlt ezer esztendőben minden nagyobb szomszéd hatalom rátette a térségre a kezét egy időre (Magyarország, Oszmán Birodalom, Habsburg Birodalom, Orosz Birodalom, Németország és Olaszország is a második világháború során). A térség határvonalait mindig a nagyhatalmak húzták meg, és nem az itt élő népek elképzelései, elvárásain alapult. Például az 1878-as orosz-török háborút lezáró berlini kongresszus habár elismerte Szerbia és Crna Gora¹⁶ függetlenségét, a középkori Szerbia meghatározó része török fennhatóság alatt maradt, valamint Bosznia-Hercegovinát Ausztria-Magyarország okkupálta (Albánia az Ottomán Birodalom része maradt, bár az akkor megalakuló Prizreni Liga a birodalmon belüli nagyobb autonómia elérésére törekedett). A rendezés – a nagyhatalmak status quo igényét kielégítve - még évtizedekig fennmaradt, és végül ez jelentős konfliktusforrássá vált, ami egyik kiváltó oka volt az első világégésnek (Juhász [1999], p.12-13, Réti [2000] p. 30-31.). Jelenlegi példának Bosznia-Hercegovina hozható fel, amely napjainkban a térség leginstabilabb állama, és lényegében a nagyhatalmi érdekek tartják életben az államalakulatot. Ennek, és a határterületi jellegnek is köszönhető az, hogy egy-egy volt jugoszláv államban több

¹⁵ A nyugati civilizáció keleti határa kettészeli a legutóbb csatlakozott Romániát, valamint Bulgária teljes mértékben a keleti, ortodox kereszténység és iszlám civilizációhoz tartozik, tehát a zömében nyugati (katolikus-protestáns-zsidó) hagyományok mellett a legutóbbi csatlakozással más civilizáció is elemei is megjelentek az Európai Unió határain belül.

¹⁶ Montenegró montenegróul, jelentése: fekete hegy.

etnikum él, és sokszor akadnak konfliktusaik (vallási és kulturális). Ez volt az egyik fő oka annak is, hogy kirobbant az 1991 és 1995 között dúló délszláv háború.

A folyamatos háborúk, ütközőterületből következően a térség etnikai és vallási térképe drasztikusan átrendeződött az évszázadok/évtizedek folyamán a népvándorlásoknak köszönhetően. A délszláv háborúnak például – a halálos áldozatok, etnikai tisztogatások mellett – mind a mai napig komoly következménye a menekültek helyzete, illetve ennek a problémának megoldása. Jugoszlávián belül 1991 és 1995 között például 4,3 millió ember volt kénytelen hosszabb rövidebb időre elhagyni lakóhelyét, s az etnikai többségnél keresni időszakos menedéket. A koszovói konfliktusok alatt menekültek tízezrei távoztak (leginkább albánok) ideiglenesen a szomszédos országokba, elsősorban Albániába és Macedóniába (Hajdú [2010]). A folyamatos átrendeződést, népvándorlást az egy-egy államon belüli vallási és etnikai sokszínűség is mutatja. Az előzőekben említett nemzeti gyökerek keveredése, valamint az évszázados külföldi dominancia, népvándorlás hatásai erőteljesen érződnek a nemzeti identitás kialakulásában is. A külföldi dominancia eredményeképpen belső, összetartó nemzeti arisztokrácia nem alakulhatott ki, a népvándorlás következtében pedig a nomád, vidéki életmód vált uralkodóvá a térségben, amely a történelem során hátráltatta a lakosság tudásának fejlődését, fejlesztését. Ezen tényezők miatt a régióban együtt vannak jelen a konfliktusok és konvergencia, tolerancia és fanatizmus, együttélés és rivalizálás, amelyek mind a kollektív nemzettudat kialakulását hátráltatják, illetve a nemzeti nacionalizmust táplálják (Bianchini [1990]).

Horvátország lakosságának többsége (az itt élők majdnem 88%-a) római katolikus, a latin kereszténység jellemzi az országot, ortodox vallást csupán a népesség 4,5%-a gyakorolja. A szerbek többsége a keleti kereszténységhez tartozik, ortodox vallású. Hasonló a helyzet Macedóniában (53%) és Montenegróban is (70%). Az iszlám, muszlim vallás leginkább Albániában jellemző, míg Bosznia-Hercegovina vallása összetett (etnikai összetettségének köszönhetően – lásd. később): itt a lakosság 40%-a vallja magát muszlimnak (Garde [2007]). Albánia kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a túlzott vallásosság sosem jellemezte az albánokat, inkább a vallási tolerancia; a Hodzsa-rezsim ateizmusa pedig a vallás teljes kiirtására törekedett. Egy albán számára a vallás inkább jelenti a származást és életvitelt, mint a vak hitet (Réti [2000]). Az etnikai sokszínűség is jellemző a térségben: Horvátországban a lakosság döntő többsége horvát (köszönhető a jugoszláv háborúnak, illetve a szerbek kiűzésének,

de még létezik olyan horvát járás, ahol a szerbek vannak többségben), legnagyobb kisebbség: szerbek. Macedóniában a macedónok csupán a lakosság 55%-át teszi ki, az albánok a lakosság kb. 35%-át (hivatalos adatok szerint kb. 20-25%-át). Komoly albán kisebbségvédelmi problémák jellemzik Macedóniát: erre próbált megoldást találni – több-kevesebb sikerrel - az ohridi megállapodás. Az albán kisebbség mellett jelentősek a törökök, románok és szerbek alkotta kisebbségek. Albánia ebből a szempontból is eltér a térség többi államától: lakossága nagy részben albánokból áll (95%), görögök csupán a lakosság 3%-át teszik ki. Ennek ellenére számos albán él a régió más országaiban, ami jelentős problémákat okozott/okoz a térségben. Bosznia-Hercegovina lakosságának közel felét a bosnyákok (48%), a másik felét szerbek (kb. 37%) és horvátok (kb. 14%) alkotják. Szerbiában a lakosság nagyrészt szerb, de sok kisebbség él az országban (magyarok, horvátok, albánok stb.). Montenegróban a lakosság csupán 43%-a macedón, 32%-a szerb, kb. 8%-a bosnyák, 18%-a albán. Összességében 16 fontosabb nemzetiség található meg és emelhető ki a térségben: szlovén, horvát, magyar, cseh, bosnyák, montenegrói, szerb, bolgár, albán, szlovák, román, ruszin, roma, sváb, olasz és török. A fentiekből következően nem meglepő, hogy a térséget Európa „puskaporos hordójának” is nevezik, és a történelem során olyan sok konfliktus alakult ki a régióban.

A térség államainak gazdasága nagyon eltérő képet mutat. Gazdaságilag és politikailag a legfejletlenebb ország Albánia, ahol a több mint 500 éves török uralom Európa legelmaradottabb, „legsötétebb” államát hagyta maga után: olyan félfedális államot, ahol szinte minden hatalom az egymással vetélkedő földesurak kezében összpontosult. A független Albániát csupán 1912. november 28-án kiáltották ki, és – lényegében a mai napig fennálló – határait úgy jelölték ki, hogy jelentős albánok lakta területek (például Koszovó, ahol a lakosság 88%-a albán nemzetiségű) maradtak határain túl, és nem teljesen az etnikai viszonyok alapján húzták meg az Albániát és Görögországot elválasztó határokat sem, így az albán etnikum több mint fele maradt Albánia határain kívül. Ez a történelem során jelentős problémákat, vitákat okozott szomszédjaival, hosszú évtizedekig nem voltak közöttük politikai és gazdasági kapcsolatok, amely részben okozójává vált az 1970-80-as évekre kialakult elszigeteltségének és gazdasági elmaradottságának fennmaradásának.

Az országot a személyi kultusz hosszú ideig meghatározta: az első világháború után Ahmed Zogu/Zogolli ragadta meg a hatalmat és a második világháborúig

lényegében ő uralta az országot. Zogu királysága a feudális és a korai kapitalista állapotok sajátos keveréke volt: a jövedelem 90%-át a mezőgazdaság adta, elmaradt a földreform, a pénzügyek és a külkereskedelem teljesen Olaszország befolyása alatt állt, a nyersanyagok miatt az országba áramló külföldi beruházásokból származó jövedelmet a felsőbb réteg elherdálta, jelentős volt a korrupció. A lakosság életszínvonala alig érte el a régió felét, elképesztően alacsony színvonalú volt az egészségügyi ellátás, politikai pártok nem léteztek. Ugyanakkor Zogu tett bizonyos kísérleteket országa modernizálása és az európai normákhoz való közelítés terén, például a megmaradt oszmán törvényeket nyugat-európai mintájú polgári, bünygyi és kereskedelmi törvényekkel váltatta fel, vallásilag toleráns volt, valamint kísérletet tett a nők emancipálására is. A demokrácia „csírái” csupán egy rövid időre tűntek fel az ország történelme során: 1924-ben burzsoá-demokratikus forradalom tört ki Zogu ellen, hogy megdöntsék a feudális rendszert és jelentős reformokat hajtsanak végre (például földreform, demokratikus jogok biztosítása). Létrejött egy demokratikus kormány, azonban hamar megnyilvánultak a kormányon belüli ellentétek, lényegében csak a Zogu-ellenességben voltak egységesek. Emellett nemzetközileg sem ismerték el a kormányt, valamint a reformokhoz kellő kölesönt sem kapta meg a kormány a Népszövetségtől. Az első polgári demokratikus kormány így hamar megbukott, alig fél évig állt fent, és a második polgári demokratikus kormány megalakulására Albániának 68 évet kellett várnia, addig történelmét a jobb-majd baloldali diktatúra töltötte ki (Réti [2000], p. 1-60).

Albániával ellentétben a volt jugoszláv államokban hamarabb megjelentek és tovább maradtak fent a demokrácia csírái, végbementek a gazdaság fejlődéséhez szükséges reformok (például a földreform). Az első világháború után megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyság államformája szerint „alkotmányos, parlamentáris és örökletes monarchia volt, trónján a Karađorđević-házzal. Az egykamarás parlamentet négyévente közvetlen, titkos és általános (férfi) választójog alapján választották meg, a listás pártképviselet elve alapján. Azonban hozzá kell tenni, hogy egyetlen parlament sem tudta kitölteni a mandátumát, amit elsősorban a szerbek által szorgalmazott centralizált rendszer és a horvátok által elképzelt autonóm közigazgatási forma ellentéte okozott. Ez az ellentét megbénította az állam működését, ami végül 1929-ben a királydiktatúra bevezetéséhez vezetett (Juhász [1999], p. 44-58).

Mind Albániában, mind Jugoszláviában nyert teret elsőként a szovjet befolyás a második világháború után, így Albánia nem ment át azon a rövid demokratikus,

parlamentáris szakaszon sem, amely a „népi demokráciák” többségének fejlődését jellemezte. A „szocialista” átalakításnak az erőltetett üteme a legelmaradottabb balkáni országban, Albániában, még nagyobb károkat okozott, mint a politikai és gazdasági fejlődés magasabb szintjén álló többi népi demokratikus országban. Például a kis- és középvállalkozások gyors államosítása, a mezőgazdaság későbbi erőltetett ütemű kollektivizálása számos vállalkozó létalapját szüntette meg, valamint komoly gondokat okozott a lakosság ellátásában, ami végül azt eredményezte, hogy a legtovább itt maradt fent a jegyrendszer. Enver Hodzsa több mint negyven évig irányította az országot és az Albán Kommunista Pártot (elsősorban a sztálini elvek alapján), aki először a jugoszláv, majd szovjet, végül kínai szövetségi kapcsolatok megszakításával és az „önerőre támaszkodás” politikájával csak még elmaradottabbá tette országát. Láthattuk, hogy az elmaradott, törzsi hagyományokkal rendelkező Albániában mindig is erős volt a vezér kultusza, keleti despotikus hagyományai következtében és a demokratikus hagyományok teljes hiánya miatt termékeny talajra találtak a tekintélyuralmi elvek és módszerek (Réti [2000], p. 93-242.).

Jugoszlávia történelme sokban hasonlít, de egyben el is tér Albánia történelmétől. Habár a szocialista rendszer fennállásának első éveiben szoros volt közöttük az együttműködés (bár a koszovói albánok és maga a terület kapcsán mindig fennálltak a konfliktusok), amikor Jugoszlávia szakított a Szovjetunióval és elvben a sztálini elvekkel (1949), Albánia is szakított Jugoszláviával. Jugoszlávia ezután megalapozta az öngazgatású szocializmust, a piaci orientáció jegyében valamelyest decentralizálták a tervezést, közigazgatást, liberalizálták az ár- és bérszabályozást. Az 1950-es évek elejétől a jugoszláv rendszer a többi szocialista rezsimhez képest több rugalmasságot mutatott és nagyobb szabadságot biztosított, azonban fennmaradt az egypártrendszer és Josip Tito személyi kultusza.

Az 1963-as alkotmánymódosítás Jugoszláviát föderatív szocialista köztársasággá nyilvánította, amelyben egy társadalmi tulajdonra épülő szabályozott piacgazdaság alapjait fektették le. Emellett létrehozta az alkotmánybíróságot, kiszélesítette az állampolgári jogok és szabadságok körét, bevezették a többkamarás parlamenti rendszert. Azonban bizonyos külpolitikai problémák (csehszlovákiai intervenció, görögországi puccs és Izrael győzelme), belpolitikai konfliktusok (megingott a szocializmus értelmezésének pártmonopóliuma) és gazdasági nehézségek (termelés növekedési ütemének megtörése, infláció és munkanélküliség jelentős megnövekedése)

megakasztották a reformfolyamatot. A föderáció konszolidációja együtt járt a pártállami restaurációval: az elfogadott új alkotmány hiába szélesítette ki jobban a hat köztársaság (Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia) és tartományok (Koszovó, Vajdaság) jogkörét és önállóságát, az állam tényleges irányítása 1980-ig Tito és a párt kezében összpontosult. A reformok nem voltak elegendők ahhoz, hogy a szovjet típusú kelet-európai formától strukturálisan eltérő szocializmus-modell jöjjön létre (Juhász [1999], p. 124-180).

Tito halála után kísérletet tettek egy új, rotációs elnökség kiépítésére, azonban ez egy olyan próbálkozás volt, amely eddig ismeretlen volt a kommunista gyakorlatban: kollektív tárgyalásokon keresztül próbálták az időközben kialakult gazdasági válságot kezelni, azonban ez egy karizmatikus, elismert vezető nélkül - aki képes megtestesíteni az ország egységét és akár erőszak útján képes véghezvinni stratégiáját és jövőképét - eleve kudarcra volt ítélve (Bianchini [2012]). A szerbek nacionalista politikája kerekedett felül és 1989-re súlyos ellentétek alakultak ki a köztársaságok között, ami végül a délszláv háborúhoz vezetett (Juhász [1999], p. 124-180).

Albánia az 1990-es évek elején kezdte meg a demokratikus rendszerváltás folyamatát, azonban történelmi hagyományai alapján nem halad könnyen, az állapítható meg, hogy mind a mai napig nem fejeződött be teljesen. A gazdasági és politikai fejlődést pedig súlyosan hátráltatja az 1997-ben kirobbant piramisjáték, amely során az albán lakosság jelentős része elveszítette megtakarításait, így még inkább recesszióba süllyedt az ország. A helyzetet csak tovább súlyosbította az, hogy az akkori Berisha-kormány is részese volt, támogatta, de legalább is elnézte a spekulatív csalást. Jugoszlávia esetében pedig a kirobbant háború és annak következményei, a nem teljesen lezárt etnikai és vallási problémák okoztak/okoznak súlyos gazdasági és politikai gondokat (Réti [2000]).

A fentiekből következően a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettségének vizsgálatakor kiemelkedő figyelmet kell szentelni a működő piacgazdaság és demokrácia megvalósításának, a felzárkózás alakulásának (különös figyelmet szentelve az etnikai és vallási kisebbségek helyzetére, a társadalmi megbékélés folyamatának alakulására), valamint a korrupció elleni harcnak, mivel utóbbi jelentősen befolyásolja az országok versenyképességét, valamint azt, hogy mennyi közvetlen külföldi beruházás valósul meg az államokban. A korrupció és közvetlen külföldi beruházások vonzása között szoros kapcsolat áll fent, mind

kvantitatív, mind kvalitatív módszerekkel kimutatható az, hogy a korrupció csökkentése jelentős mértékben növeli az adott országba érkező közvetlen külföldi beruházások volumenét (Habib-Zurawicki [2002], Endrődi-Hegedüs [2011]). Utóbbi a felzárkózást segíti elő, mivel az Európai Unió jelenleg nem hajlandó, valamint nem képes ennek véghezvitelére: nem áll rendelkezésére annyi forrás, hogy a felzárkózást finanszírozni tudná. A koppenhágai kritériumrendszer telejsítése pedig azért bír kiemelt jelentőséggel, mivel a nyugat-balkán államok politikai átalakulása nem olyan régen kezdődött el, valamint legtöbbjük gyenge államnak tekinthető, tehát a jogállamiság hiányossággal küzd, gyenge igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerrel rendelkeznek, ahol mindennaposak a korrupciós ügyletek és a szervezett bűnözés (Huszka [2010]).

A következőkben a gazdasági integrációérettség 5 alapkritériumát és annak a régió államaira való alkalmazását veszem sorra:

Működő piacgazdaság: A gazdasági integrációérettség első alapkritériumának mérése során, azaz a működő piacgazdaság feltételénél az EBRD átalakulási mutatóját, illetve jelentését vizsgálom elsősorban. Akkor tekintem a nyugat-balkán államokat e téren érettnak a csatlakozásra, ha az átalakulási index során figyelembe vett 9 mutatószám átlaga meghaladja a 3,4-et, azaz a fejlett piacgazdaság szintjét közelítik ezek az államok. További feltételeket is teszek: egyrészt, egyik mutatószám sem lehet 3-masnál alacsonyabb értékű, másrészt, a korábbi évekhez képest nem történhettek súlyos visszalépések (azaz nem romlott egyetlen mutatószám sem 1 pontszámnál többet). Ezeket a feltételeket a korábbi csatlakozások tapasztalatai alapján tettem, ugyanis mind a 2004-ben, mind a 2007-ben csatlakozott államok teljesítették ezeket a kritériumokat. Emellett feltételezem, hogy a korábban csatlakozott államok csatlakozásuk pillanatában teljesítették a működő piacgazdaság kritériumát, ebből a szempontból integrációérettnak tekinthetők. Ezt a feltételezést alátámasztja az, hogy Románia és Bulgária 2004-ben nem érte el a 3,4-es szintet (előbbi ország 3,1-es, utóbbi 3,3-as értéket ért el), valamint három, illetve két mutatószám esetén is 2-es pontszámot kaptak. Emellett közös az utóbbi két ország esetében az is, hogy mindkettő a versenypolitika és értékpapírpiacon területén kapott rosszabb pontszámot. Előbbi pedig kiemelt jelentőséggel bír az EU-csatlakozás szempontjából, az EU ezt különösen komolyan veszi (EBRD [2004] és [2007] alapján).

Versenyképesség: A korábbi szocialista évek, illetve a 90-es évek eleji konfliktusok (Albánia esetében a sokáig tartó elszigeteltség, valamint az 1997-ben

kirobbant piramisjáték-botrány) súlyos következményekkel jártak ezen államok versenyképességére nézve, több szektoruk versenyképessége is alacsony szintű. Ezért a versenyképesség mérésére nagyobb hangsúlyt kell fektetni, hiszen nagy a valószínűsége annak, hogy a verseny megnövekedett nyomásának ezek az államok a csatlakozás után nem tudnának ellenállni, illetve a jelöltek gazdasága súlyosan károsodna. Ez utóbbi pedig egyik félnek sem lenne érdeke, hiszen mindnyájukra súlyos, nem kívánt terheket róna. Ezért a versenyképességi indexek alakulása kulcsfontosságú, lényeges annak vizsgálata, hogy a tagjelölt államok mennyi erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy javítsák versenyképességüket.

A versenyképesség mérésekor továbbá kiemelt figyelmet kell kapjon a korrupció, hiszen mértéke nagyban befolyásolja a versenyképességet, valamint a tőkevonzó-képességet (utóbbi a felzárkózás, a konvergencia területén bír kiemelkedő jelentőséggel). Ugyanakkor mind a korrupció, mind a versenyképesség mérése igencsak bonyolult feladat, számos hiányossága akad. Ennek ellenére felhasználok a fentebb említett IMD és WEF rangsorokat. A fenti történelmi áttekintésből kitűnik, hogy a korrupció a régió tagállamaiban régóta jelen lévő jelenség, a társadalommal és gazdasággal szorosan összefügg, elválaszthatatlanok egymástól. Ezért a korrupció vizsgálatakor mindenképpen fontos, hogy az egyes tagjelöltek megfelelő lépéseket tegyenek csökkentésére, megfékezésére, és közelítsék az EU tagállamok, vagy legalább a legutóbb csatlakozott kelet-közép európai államok átlagának szintjét. A versenyképesség alapkritériuma alapján akkor tekintem a nyugat-balkán államokat integrációérettnek, ha versenyképességi mutatószámuk közelít az Európai Unió tagállamainak szintjéhez, nem sokkal marad el tőle, vagy esetleg valamelyik tagállam előtt helyezkedik el a rangsorban. A korrupció esetében pedig fontos kritérium, hogy a tagjelölt állam folyamatosan erőfeszítéseket tegyen a korrupció megfékezésére, csökkentésére. Ez leginkább az Európai Bizottság éves országjelentései, a Transparency International által meghatározott korrupciós érzet index (Corruption Perception Index, CPI) illetve a Világbank által meghatározott korrupciós index alapján állapítható meg.

A korrupció mérése meglehetősen nehézkes, problematikus. A kutatók között nincs egyetértés abban, hogy mit is kellene mérni. Azt mindenképpen meg kell említeni, hogy a korrupciós ügyletek egy része sohasem kerül nyilvánosságra, hiszen általában törvényellenes, ezért objektív mérése nem igazán lehetséges. Továbbá az is gondot okoz, hogy nem egyértelmű, hogy mi is érthető korrupció alatt. A kérdésen alapuló szubjektív felmérések megfelelően,

elfogadhatóan megoldják ezt a problémát. (Habib-Zurawicki, 2002). Az egyik ilyen elfogadható mérőszám a Transparency International nem kormányzati szervezet által mért CPI. Sokoldalú vizsgálatok nyomán több mint száz országra (2010-ben 178, illetve 2011-ban 182 országra) nézve állapítja meg a korrupciós érzet indexét. Azt számszerűsíti, hogy a gazdasági szereplők milyen súlyúnak érzik a korrupciót a gazdaságban. Számos független intézmény, üzletember és ország-elemző közvélemény-kutatásainak és felméréseinek az eredménye. A CPI erőssége éppen ebben rejlik: a számos különböző eredményeket egy mérőszámban egyesíti, és ezzel megnövekedik az index megbízhatósága. Az alapelve az, hogy ha az egyik forrás nem mutatja jól a valóságot, azt másik kettő működő forrás ellensúlyozhatja. Többek között az alábbi intézmények eredményeit veszi figyelembe: az Ázsiai Fejlesztési Bank országok teljesítményértékelő rátáját, az Afrikai Fejlesztési Bank az országok politikájának illetve intézményeinek értékelését, a Freedom House illetve World Economic Forum adatait. Az országok 0-tól 10-ig tartó értékskálán kapnak egy pontszámot, ami alapján rangsorolják őket, ahol a 0 rendkívül jelentős, a 10 pedig rendkívül csekély mértékű korrupcióra utal. Az országok összehasonlítása elsősorban a pontszámuk alapján történik, nem pedig a rangsorban betöltött helyük szerint (TI - CPI 2008 módszertana). A másik ilyen elfogadható mérőszám a Világbank által vizsgált korrupciós szint. A Világbank az országokban a kormányzás minőségét vizsgálva fontos tényezőnek tekinti a korrupció szintjét. E szerint a korrupció a közhatalommal való visszaélést jelenti magánnyereség elérése céljából. Ebbe beleértik mind a kisebb, mind a nagyobb visszaéléseket. A Világbank -2,5 és 2,5 közötti intervallumban méri a korrupciót, amelynél a -2,5 azt jelenti, hogy a kormány nem képes kezelni a korrupciót, azaz a korrupció szintje magas, míg a 2,5 felé haladva egyre inkább csökken (Kaufmann et al., 2008).

Végül a versenyképesség elemzésekor a Lisbon Score Board azon mutatószámait emelném ki, amelyek a többi alapkritérium kapcsán nem merülnek fel, illetve rendelkezésre állnak megfelelő adatok. Ezek alapján a kutatás és fejlesztésre szánt összegeket, valamint a foglalkoztatási ráta alakulását elemzem. A cél, hogy a K+F-re fordított kiadások, illetve a foglalkoztatási ráták alakulása közelítsék az Európai Unió átlagát (a 3%-os, illetve a 70%-os kitűzött célt az Európai Uniónak sem sikerült teljesítenie 2010-re, ezért nem várható el a tagjelölt államoktól sem. Emellett értékelem a nők, illetve az 55 éven felüliek foglalkoztatási rátáját. E két kategóriánál sem tudta elérni az EU a 60, illetve 50%-os kívánt célt) (Tilford-Whyte [2010]).

Makrostabilitás: A makrostabilitás szempontjából a gazdasági növekedés (reál GDP növekedés), infláció és munkanélküliség mutatóit fogom részletesebben elemezni 2002 és 2011 között. Az összehasonlítás alapjául az EU teljesítményéből indulok ki, de mivel nem állapítható meg egyetlen és biztos összehasonlítási mérce, ezért a lehető

legtöbb szempontot igyekszem megvizsgálni. Véleményem szerint e kapcsán leginkább az EU-országok átlagos teljesítményével, valamint a közel hasonló fejlettségű EU-tagországok mutatóival való összehasonlítás jöhet szóba. Az „aranykorszak” mutatóival való összevetés a régió esetében nem tekinthető reálisnak, hiszen a régió történelmi és gazdasági szempontból nem összehasonlítható az EU-t alapító hat tagállam történelmével és gazdasági lehetőségeivel. Emellett a jelenlegi gazdasági világválság nagyban torzítaná az eredményeket. Az EU-tagállamok átlagos teljesítményével való összehasonlításnál is óatosan kell eljárni, hiszen magasabb gazdasági növekedés várható el. Akkor tekintem a gazdaságot stabilnak, ha a nyugat-balkán államok gazdasági növekedése (inflációja is) magasabb, de nem kirívó mértékben az EU átlagánál, valamint követi annak ingadozását. A munkanélküliség területén nem ilyen egyszerű a helyzet. Egyrészt, a válság hatására mindenhol nőtt a munkanélküliség, másrészt, az egyes tagországok között is jelentős különbségek vannak e téren. (Példának hozható fel Belgium (7,2%-os) és Spanyolország esete (21,7%-os munkanélküliségi rátával rendelkeztek 2011-ben). Végül, az Európai Unióban mindig is magasabb volt a munkanélküliségi ráta, mint a többi vezető hatalom (Egyesült Államok vagy Japán) esetében. Ezen megfontolásokból nehéz megállapítani a makrostabilitás meglétét a munkanélküliségi ráta alapján, mégis megkísérelem, mégpedig a korábbi csatlakozások tapasztalatai alapján. Ez alapján akkor tekintek egy államot felkészültnek a csatlakozásra, ha a munkanélküliségi rátája közel azonos, maximum 1-1,5%-kal haladja meg az uniós átlagot.

Néhány nyugat-balkán állam esetében található közel hasonló fejlettségű ország, ezek mutatóihoz, átlagaihoz érdemes viszonyítani a nyugat-balkán államok mutatóit. A legjobban teljesítő országokkal való összehasonlítást nem tartom ideálisnak, hiszen fejlettségben jóval meghaladják a nyugat-balkán államokat, valamint a gazdasági növekedés szempontjából sem tartom megfelelőnek ezt a megközelítést, mivel általában a legjobban teljesítő államok fejlett államok, amelyek lassabb gazdasági növekedéssel (és így alacsonyabb inflációval) rendelkeznek. A maastrichti kritériumok teljesítése szempontjából sem tartom érdemesnek megvizsgálni a tagjelölt államok makrostabilitását, hiszen nem várható el a jelölt államoktól a kiegyensúlyozott költségvetés biztosítása, valamint a makrostabilitás vizsgálata során elsősorban nem a pénzügyi és költségvetési szempontokra támaszkodom. (Az viszont elvárás, hogy a tagjelöltek a későbbiekben képesek legyenek teljesíteni ezeket a kritériumokat,

közelíteniük kell a kívánt értékeket, a konvergencia mérésének kapcsán még visszatérek erre a kérdésre és részletesebben is megvizsgálom).

Konvergencia: Már a közép-kelet európai országok csatlakozásakor is markánsan megmutatkozott az eltérő fejlettségi színvonalak és a gazdasági szerkezeti különbségek problémája, jóval nagyobb eltérések tapasztalhatóak ezeken a területeken, mint a korábbi csatlakozások alkalmával. Ez még inkább igaz a nyugat-balkán államok csatlakozásával kapcsolatban. A korábbi szocialista évek, illetve a 90-es évek konfliktusai több évtizedre visszavetették a tagjelöltek gazdasági fejlődését. A nyugat-balkán államok tekintetében kiemelt jelentőséggel bír a konvergencia, hiszen – Horvátország kivételével – fejlettségi színvonaluk jóval alatta marad az EU27-ek átlagának. A jövőbeli tagság legnagyobb vonzereje ezen országok számára mindenképpen az, hogy hosszú távon életszínvonaluk fejlődését, gazdaságuk modernizációját, európai színvonalhoz való felzárkózását várják az Európai Uniótól. Az Európai Unió rendelkezik a modernizációhoz szükséges kritériumokkal: a technológiák és tőkeforrások rendelkezésre állnak, hatalmas (bár kevésbé dinamikus, főleg mivel válságban van) piacot jelent a régió országai számára, valamint elősegítheti a munkavállalók képzettségének minőségi javulását és képes motiváló erővel is bírni (Palánkai et al. [2011] alapján). A régió felzárkózása alapvetően a piaci alapokon létrejövő magánbefektetéseken alapulhat, ezért kiemelkedően fontos jelentőséggel bír, hogy ezek az államok képesek legyenek a befektetéseket vonzani, valamint hatékonyan felhasználni.

A fentiekből következően a konvergencia szempontjából az alábbi mutatókat és kritériumokat fogom megvizsgálni: az egy főre jutó GDP-t az EU15-tel és 27-ekkel összehasonlítva, valamint az EU által meghatározott konvergencia-kritériumokat: a koppenhágai kritériumrendszert és a maastrichti kritériumrendszert. Akkor tekintem a nyugat-balkán államokat e téren késznek a csatlakozásra, ha az egy főre jutó GDP-jük (vásárlóerő-paritáson) eléri az EU27-ek, vagy legalább az EU12-ek átlagát napjainkban, vagy a régi tagországok csatlakozásának időpontjában. A 2007-ben csatlakozott államok fejlettségi színvonalát az átlagba beleszámolom, mivel azonban a két állam véleményem szerint csatlakozásuk időpontjában e szempontból nem álltak készen a tagságra, az akkori értékeiket nem veszem külön számításba. A koppenhágai kritériumrendszert teljes mértékben teljesíteniük kell (kivéve a 4. kritériumot, mivel annak teljesítése elsősorban az Európai Unión múlik) ahhoz, hogy érettnek tekinthessem őket. A

maastrichti kritériumok kapcsán pedig azt vizsgálom meg az egyes mutatók alapján, hogy a nyugat-balkán régió államai vajon a jövőben képesek lesznek-e teljesíteni azokat, mennyire állnak messze a kívánt értékektől.

Emellett egyéb mutatókat is figyelembe érdemes venni a konvergencia szempontjából, mint például a gazdaságok munka termelékenységét vagy a lakosság internet-hozzáférését (a cél az, hogy közelítsenek az európai uniós átlaghoz). Mindkettő ahhoz szükséges, hogy az országok a jövőben ellen tudjanak állni az Európai Unión belüli versenynyomásnak, hiszen az alacsony termelékenységű ország vállalatai előbb vagy utóbb kiszorulnak a piacról, a munkanélküliség nőne. Az internethasználók száma pedig egyfajta infrastrukturális mutató, hiszen egyrészt azt mutatja, hogy az országban mennyire kiépített az internethálózat, másrészt a lakosság képzettségi színvonalát is kifejezi. Ezek a mutatók a versenyképesség fontos mutatói is egyben (Tilford-White [2010]). A „gazdaságon kívüli” mutatóként pedig a lakosság várható élettartamát hasonlítom össze az Unió átlagával, illetve a legutóbb csatlakozott államokéval. A gazdaság strukturális szerkezete sem hagyható figyelmen kívül, az mennyire hasonlít, közeledik az Európai Unió gazdasági struktúrájához. A tagjelölt államok majdnem mindegyikében jelentős a mezőgazdaság súlya (leginkább Albániában, illetve általában ezekben az országokban a primer szektorban foglalkoztatják a lakosság legnagyobb részét, viszont a GDP-hez való hozzájárulásuk alacsony mértékű), ezért azt vizsgálom, hogy milyen ütemben csökken a mezőgazdaság súlya, mennyiben sikerül ezt az ágazatot modernizálni, fejleszteni, a lakosság hány százalékát foglalkoztatja, illetve mennyi a GDP-hez való hozzájárulása. Emellett a gazdasági struktúra átalakulására is nagyobb figyelmet kell fordítani (mennyire jellemző a mezőgazdaság és az ipar súlyának csökkenése a szolgáltatások javára), illetve a felzárkózás ütemére, figyelni kell arra, hogy a gazdasági fejlődés folyamatos-e, illetve milyen mértékű.

Finanszírozás és finanszírozhatóság: A tagjelölt államoknak különféle okokból van szükségük számottevő forrásra: versenyképességük javítására, amely messze elmarad az unió régi, de még az új tagállamokétól is, valamint gazdaságuk modernizálására, amely a szocialista időszakban nem történt meg. Továbbá, a háborús időszak jelentősen visszavetette gazdaságukat, annak fejlődését (Albánia gazdasága nem tekinthető modern gazdaságnak, gazdaságát a történelem során mindig Európa legelmaradottabb gazdaságának kiáltották ki). Jelenleg az Európai Unió a nyugat-balkán államok felzárkóztatását az Előcsatlakozási Támogatási Eszközzel (IPA) segíti, amely

2007 és 2013 között 11,5 milliárd eurót irányoz elő a térség számára. Korábban elsősorban a *Közösségi Támogatás az Újjáépítéshez, Fejlesztéshez és a Stabilizációhoz* – CARDS program töltötte be ezt a funkciót, 2000 és 2006 között 5,13 milliárd eurót szánt a térségnek.

Az Európai Bizottság által meghatározott Előcsatlakozási Támogatási Eszköz öt részelem köré csoportosul:

- 1) a reformok elősegítése és az intézményi kapacitás növelése,
- 2) határokon átnyúló együttműködés,
- 3) regionális fejlesztés (kiemelten a közlekedési, környezetvédelmi és gazdaságfejlesztési beruházások),
- 4) humán tőke fejlesztése, valamint a
- 5) vidékfejlesztés, ami a régi SAPARD program helyébe lépett. A potenciális tagjelölt országok csak az első két részelemre jogosultak. A támogatásokról elmondhatóak, hogy államonként és részelemenként kerülnek odaítélésre egy többéves indikatív pénzügyi keret formájában, amelyet évente aktualizálnak (Európai Bizottság [2007b]).

Emellett elsősorban a Világbank, EBRD, EIB (*Európai Beruházási Bank*) és Nemzetközi Valutalap által nyújtott támogatásokat, hiteleket érdemes számba venni. A válság negatív hatásainak mérséklésére a térség több állama is hitelt vett fel a Nemzetközi Valutaalaptól. Eme alapkritérium kapcsán azt vizsgálom meg, hogy ezek az országok milyen pénzeszközöket vettek igénybe, mire (például határ menti együttműködések, infrastruktúra, környezetvédelem fejlesztésére, gazdaság stabilizálására) illetve milyen hatékonysággal használták fel ezeket. Emellett, amint a felzárkóztatásra szánt összegekből is látható, az Európai Unió nem képes és nem is kívánja teljes mértékben elősegíteni a tagjelölt államok felzárkózását, ezért a magántőke bevonása kiemelt jelentőséggel bír ezen országok esetében. Tehát a jövőben mindenképpen fontos lesz a tagállamok belső felzárkózása, az EU-tól nem is várható el, illetve – elsősorban a válság hatásai következtetében - nem is hajlandó és nem is lenne képes a külső felzárkóztatásra.

A legutóbb csatlakozók integrációja és integrációéretté válásában az FDI-nak nagyon fontos szerepe volt a közvetlen külföldi beruházások tovagyrúzó hatásai révén (Nicolini-Resmini [2010]). Az országok jövőbeli finanszírozása szempontjából elengedhetetlen a külföldi tőke jelenléte, segítségével a gazdaságfejlesztés

finanszírozási forrásai bővíhetnek, javíthatják a foglalkoztatási lehetőségeket valamint a spillover hatások elősegíthetik a verseny erősödését, új, korszerűbb technológiák, menedzsmenttechnikák átvételét – utóbbiak erőteljesen hozzájárulhatnak a felzárkózáshoz (Szentés [2005], p. 480-486). E megfontolásokból részletesebben elemzem az utóbbi években az országokba áramló közvetlen külföldi beruházások nagyságát és összetételét.

A fentieken túl a térség különbözőségeiből adódóan részletesebben meg kell vizsgálni a munkaerőpiacot, azon belül is a munkanélküliséget (ami minden ország esetében jóval magasabb az Unió átlagánál), kiemelten a fiatalok és nők helyzetét, az elmúlt évtizedek következtében kialakult kedvezőtlen demográfiai helyzetet. Ennek vizsgálata elsősorban a jövőbeli gazdasági kihívások körvonalazásához szükséges, illetve ahhoz, hogy az uniós csatlakozásuk után milyen munkaerőpiaci kihívást jelentenek majd, kiváltképpen a migráció szempontjából. Továbbá, a csatlakozási kérelem beadása a gyakorlatban megkívánja azt, hogy az Európai Unió és az adott ország között erősek legyenek a bilaterális kapcsolatok. Ezt az Európai Bizottság [2012a] is elismeri. A kereskedelmi kapcsolatok, illetve a kereskedelem liberalizálásának nyomon követése azért is fontos a térség szempontjából, mivel a gazdasági és politikai stabilitás kiépítésének fontos eleme, az európai (illetve nemzetközi) reintegrálódás előfeltétele. A 90-es évek elejéig ugyanis Jugoszlávia viszonylag kedvező világ gazdasági/világkereskedelmi helyzete ellenére a tagköztársaságok inkább egymás között kereskedtek, valamint Albánia teljesen elzárkózott a külvilágtól (Uvalic [2003]).

Ezért mindenképpen szükséges elemezni az EU és a nyugat-balkán államok közötti kereskedelmi kapcsolatokat, azok volumenét és minőségét, összetételét. Ahhoz, hogy a tagjelölt állam a jövőben ki tudja használni az integráció által nyújtott előnyöket, fontos, hogy szoros kereskedelmi kapcsolatokat alakítson ki az unió államaival, és lehetőleg minél magasabb hozzáadott értékű termékeket állítson elő és exportáljon. E téma keretében kitérek a külkereskedelmi, fizetési mérleg alakulására is, amely mind a makrostabilitás, mind a konvergencia szempontjából is nagy jelentőséggel bír.

A következő fejezetekben a fentebb vázolt módszertan alapján vizsgálom meg részletesebben a hat nyugat-balkán állam integrációérettségét.

5. Horvátország gazdasági integrációérettsége

5.1. Horvátország és az Európai Unió kapcsolatának rövid áttekintése

Horvátország és az Európai Unió kapcsolata viszonylag új keletű, nem tekint vissza több évtizedes múltra. A tényleges diplomáciai kapcsolatok kezdete csupán a kilencvenes évek elejére, a délszláv háború idejére tehető. Horvátország 1991. június 25-én kiáltotta ki a függetlenségét, az Európai Unió pedig az elsők között, 1992. január 15-én ismerte el azt.¹⁷ A délszláv háború elhúzódása, a kilencvenes évek antidemokratikus vezetése, valamint a háborús bűnösök ügyei azonban lassították a diplomáciai kapcsolatok fejlődését, elmélyülését. Habár 1998-ban létrehozták Horvátországban az Európai Integrációs Hivatalt, valamint 1999-ben elkezdődött a Stabilizációs és Társulási Folyamat, a két fél kapcsolata a 2000-es évek elejétől javult erőteljesebben, mivel a 2000-ben hatalomra kerülő Szociáldemokrata Párt (SDP) és az új kormány komolyabban is elkötelezte magát az európai integráció mellett, célul tűzte ki az Európai Unióhoz való felzárkózást és csatlakozást. Innentől kezdve felgyorsultak az események: Horvátország 2001. október 29-én írta alá a Stabilizációs és Társulási Megállapodást (SAA), amely csupán 2005-ben lépett életbe, miután elfogták a horvát háborús bűnöst, Ante Gotovinát, és a hágai törvényszék elé (ICTY) elé került. 2003-ban a horvátok beadták csatlakozási kérelmüket, 2004 áprilisában az Európai Bizottság pozitív véleményét fejtette ki a csatlakozást illetően és 2004 júniusától hivatalosan is tagjelölt állam volt Horvátország. A csatlakozási tárgyalások pedig 2005. október 3-án kezdődtek meg (Európai Bizottság [2012a]).

A csatlakozás folyamatát több tényező is hátráltatta az elmúlt évek folyamán. Kiemelt probléma volt a Hágában működő Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntetőtörvényszékkel (ICTY) való együttműködés, amely intézmény több horvát háborús bűnös ügyében nyomoz/nyomozott. A csatlakozási tárgyalások kapcsán leginkább Ante Gotovina neve merült fel. Ante Gotovina 1955-ben született Horvátországban és 1991-ben tért csak haza, miután a francia idegenlégióban szolgált és Dél-Amerikában is élt és dolgozott. 1992 októbere és 1996 márciusa között a Horvát

¹⁷ Miután Lord Carrington rendezési terve, amely lényegében konföderációként együtt tartotta volna a jugoszláv közösséget és lehetőséget biztosított volna a területi autonómiák rendszerének a kiépítésére is, megbukott.

Hadsereg parancsnoka volt, a Vihar hadművelet során az általános irányítási parancsnok pozíciót töltötte be. 2001-ben emeltek vádat ellene, azonban Gotovina nem volt hajlandó együttműködni, 2005-ig bujkált, amikor is a Kanári-szigeteken elfogták. 2011 áprilisában Ante Gotovinát a Hágai Törvényszék (ICTY) 24 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte. Ekkor hoztak ítéletet két másik vádlott ellen is: Ivan Čermakot, aki 1991 és 1993 között a horvát kormány védelmi miniszter-helyettese volt, felmentették, míg Mladen Markačot 18 év börtönbüntetésre ítélték (1994-től volt a horvát kormány speciális rendőrségének parancsnoka, teljes felelősséggel és hatalommal rendelkezett a speciális rendőrség működéséért és műveleteiért). A Törvényszék Ante Gotovinát és Mladen Markačot is bűnösnek találta első fokon a következő vádpontokban: üldöztetés, deportálás, köz- és magántulajdon kifosztása, indokolatlan város-, falupusztítás, gyilkosság, emberiség elleni bűnök valamint kegyetlen bánásmód (ICTY [2011]). 2013 májusában az ICTY politikai okok miatt másodfokon felmentette Ante Gotovinát. A háborús bűnösökkel kapcsolatos probléma ezzel a perrel úgy tűnik, hogy megoldódott, azonban a közvélemény inkább nemzeti hősöknek tartja őket, semmint háborús bűnösöknek. Ennek ellenére a per lezárulta újabb lökést adott a csatlakozási folyamatnak.

Egy másik tényező, amely sokáig hátráltatta a csatlakozási folyamatot, az a közigazgatási reform és annak lassú előrehaladása volt. A reform azért volt szükséges, mivel a tulajdonjogi viszonyok rendezetlenek voltak, elsősorban a telekkönyvek rendbetétele volt a cél. Ez a probléma megoldódott, a Bizottság elégségesnek ítélte meg e téren az előrelépéseket, azonban a háttérben egy másik probléma is húzódik, húzódott, mivel ez a korábbi probléma részben korrupciós probléma is.

További hátráltató tényező volt a védett halászati zóna felállítása, amelyet 2003-ban azzal a céllal hozta létre Zágráb az Adriai-tengeren, hogy megóvják halállományukat és korlátozzák a tengervíz szennyezését. Az övezet átlépésének tilalma egészen 2008. januárig nem volt érvényes az unió tagállamaira, amikor is Horvátország kiterjesztette az Európai Unió tagállamaira is, amely óriási vitát és ellenállást váltott ki, kiváltképp a szomszédos, a térségben érdekelt uniós tagállamok körében. Szlovénia a vitatott szlovén-horvát tengeri határ, valamint a nemzetközi vizekre való kijutása miatt ellenezte a zónát, Olaszország pedig szeretett volna a jövőben is szabadon halászni az Adrián, ahol sokkal erősebb flottával rendelkezik, mint Horvátország.

2008. március 15-étől Horvátország felfüggesztette a rendelkezés érvényesítését az uniós halászhajókkal szemben.

Továbbá, 2008 decemberétől 2009 októberéig Szlovénia erőteljesen blokkolta a horvát csatlakozási tárgyalásokat, mivel a tengeri kijáratról majdnem két évtizede tartó vitája volt Horvátországgal (több fontos csatlakozási fejezet lezárására mondott nemet Szlovénia). Ezt megelőzően Horvátország többször ajánlotta nemzetközi döntőbíróság igénybevételét, hogy a problémát rendezzék, de Szlovénia azt elvetette. A szomszédos ország úgy vélte: a blokkolással jobban kikényszerítheti a számára kedvező döntést, követeléseit a vitában. A határvitáról az Európai Unió kérésére, illetve közbenjárására nemzetközi döntésben „arbitrage”-ban állapodtak meg, és úgy tűnik ezzel rendeződött a vita (Európai Bizottság [2010a]).

Végül, a csatlakozási fejezetek közül az igazságszolgáltatással, bírói testületekkel és az alapvető jogokkal (23), illetve a versenypolitikával (8.) foglalkozó fejezet lezárása okozott komolyabb nehézségeket. Előbbivel kapcsolatban a korrupció, illetve a kisebbségek védelme, egyenlő jogok biztosítása, a menekültügy kapcsán merültek fel problémák, valamint a Jugoszláv Büntetőbíróssággal való együttműködés (okiratok átadása) haladt vontatottan. Szükséges volt az adminisztráció és a bíróságok további reformja, illetve a munkaerőpiac rugalmasabbá tétele (Európai Bizottság [2007], [2008], [2009], [2010a], [2011a] és [2011b]).

2011 júniusában fejezték be a csatlakozási tárgyalásokat és 2011 decemberében írták alá a csatlakozási szerződést. A 2012. január 22-én tartott népszavazáson a horvátok 66%-a voksolt az uniós tagság mellett (Európai Bizottság [2012a]) – a részvételi arány azonban meglehetősen alacsony volt: 43,67% (Origo [2012]). Ezzel minden akadály elhárult, hogy az ország 2013. július 1-jével az Európai Unió 28. tagállamává válhasson. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy valóban felkészült-e erre az ország, azaz az alapkritériumok teljesítésével gazdaságilag integrációérettnek tekinthető-e.

5.2. Működő piacgazdaság

Horvátország 2002-ben, a vizsgálat első évében is jelentős eredményeket ért el a működő piacgazdaság kritériumának teljesítése érdekében annak ellenére, hogy még nem volt tagjelölt állam. Abban az évben megelőzte a később tagállammá vált Bulgária

vagy Románia eredményeit (az utóbbi két ország a kormányzatok és vállalatok átszervezése területén 2, illetve 2+ eredményt ért el, valamint az értékpapírpiac területén is rosszabbul teljesítettek). Ennek ellenére a 2004-ben csatlakozott országoktól, nem sok tekintetben, de összességében elmaradt abban az évben. A pénzpiacok területén rosszul teljesített az ország, számos bank jelentett csődöt, a fizetéseképtelenség és az igazságszolgáltatás területe is hiányosságokkal küzdött (a bíróság és bírói testületek reformja volt szükséges). A kereskedelmi- és pénzpiacok kiterjedtsége és hatékonysága visszaesett, ami leginkább a bírósági és adminisztrációs eljárások elhúzódására voltak visszavezethetők. Ezek mellett a versenypolitika, illetve az infrastruktúra területén látható még lemaradás (lásd 1. melléklet 1. táblázata). Utóbbi területén is az utak minősége és mennyisége volt nem megfelelő, amin azóta jelentősen változtatott az ország. Ezek ellenére az ország magas szintről indult a 2000-es évek elején: a kamatláb liberalizációját és folyószámlák konvertibilitásának biztosítását teljesítette, a kisméretű liberalizáció lényegében befejeződött, volt versenyhivatala, a pénzügyi szektor területén rendelkezett betétbiztosítási rendszerrel és megfelelő tranzakciós törvénnyel illetve magánnyugdíj alapokkal (EBRD [2002]).

A vizsgált évek folyamán jelentősebb javulás csupán a 2004-es évben figyelhető meg, amikor is az ország az előző évhez képest a kormányzat, a bankrendszer és az infrastruktúra területén vitt véghez figyelemre méltó reformokat. Abban az évben új csődtörvényt vezetett be, módosította a részvénytársaságokról szóló törvényét, és a bírói testület hatékonyságának növelése érdekében új intézkedéseket vezetett be. A bankrendszer tekintetében ekkor érte el a fejlett piacgazdaság szintjét: a pénzügyi közvetítés magas szintű, a szektor jól szabályozott, valamint a versenyszféra hitelezése a legmagasabb szintűvé vált a régióban. Ezek mellett a vasúti közlekedést is megreformálta (EBRD [2004]). 2006-ra lépést tett egy független, nem bank jellegű felügyelet létrehozására, illetve a nyugdíj- és befektetési alapok fejlődése figyelhető meg (EBRD [2006]). 2007-re a versenypolitika területén ért el javulást: a versenyhatóságot erősítette meg az ország, valamint csökkentette a piacra lépés akadályait (EBRD [2007]).

2008-ra a telekommunikáció területén javított az ország: az erősödő verseny hatására csökkentek a tarifák és nőttek a fogyasztók választási lehetőségei. Emellett a legfőbb horvát telekommunikációs cég egy részét privatizálták (EBRD [2008]). 2009-

ben a jelentés megjegyzi, hogy az országban erősödött a versenyjog, illetve a jog kikényszeríthetősége javult (EBRD [2009]).

Az utóbbi években azonban jelentősebb előrehaladás nem történt. A nagyprivatizáció területén évek óta nem kerül sor kiemelkedő változásra, lassan halad a privatizáció. Ezt mutatja az is, hogy 2009 közepén az Állami Privatizációs Alap portfóliójában még több mint 800 cég szerepelt, valamint 2011-re sem sikerült befejezni a privatizációt: még mindig több mint 150 vállalat szerepelt az Alap portfóliójában (EBRD [2009] és [2011]). A nemzeti vagyon körülbelül 40%-a közvetlenül, vagy közvetve (nyugdíjalapokon keresztül) még ma is állami kézben van. A kormány még 2003-ban tett ígéretet a privatizáció felgyorsítására, de az – a politikai viták miatt is – máig csak terv maradt. A Privatizációs Alap pályázatai közül csak néhány volt eredményes. 2005-ben például nagy botrányt kavart, hogy a miniszterelnök leállította a Liburnia Hotel Társaság előkészített privatizációját, majd leváltotta a Privatizációs Alap elnökét. A sikeres PLIVA gyógyszergyárat, amelyért versenyeztek a befektetők, 2006. október 25-én eladták az amerikai Barr gyógyszergyárnak, ami milliárdos bevételt jelentett az államkasszának (ITDH [2006]). Ha sikerülne Horvátországnak privatizálnia a hajóipart, az jelentősen növelné elkötelezettségét a privatizáció mellett. További probléma, hogy az állami tulajdonban lévő vállalatok még mindig jelentős állami támogatásokban részesülnek (kiváltképpen a hajóipari vállalatok) (EBRD [2011]). 2011-re csupán a kormányzat és a vállalatok átalakítása területén figyelhető meg javulás, ami annak köszönhető, hogy az ország befejezte az Európai Unióval a csatlakozási tárgyalásokat. A pénzügyi szektor a jelentés szerint jól teljesített a globális válság ellenére is. A horvát bankrendszer „jól-kapitalizált és likvid”, habár az elmúlt években a válság hatására nőtt a nem teljesítő hitelek aránya (EBRD [2010] és [2011]).

Az elkövetkező években az alábbi kihívásokkal kell szembenéznie Horvátországnak: 1) tovább kell csökkentenie az állam méretét, lazítania kell a munkaerőpiac merevségén, valamint az üzleti környezetének kedvezőbbé tétele vár rá. Emellett 2) a privatizáció felgyorsítására lenne szükséges, valamint az állami ellenőrzés és támogatások visszafogása komoly feladat elé állítja az országot. Végül 3) az energia felhasználásának hatékonyságán kell javítania, az energiafejlesztési politikájának implementációja még várat magára.

Összességében kijelenthető, hogy a nyugat-balkán régió országaihoz képest Horvátország a működő piacgazdaság kiépítése területén magasabb szintről indult és

magasabb szinten áll, már a kezdetektől majdnem teljesíti a felállított feltételeket, 2007-től egyértelműen (azóta éri el a 3,4-es minimumot, illetve a versenyképesség területén elérte a 3-mas szintet). Ennek ellenére még elmarad a kelet-közép európai államok jelenlegi átlagától, emellett a pontszámok alapján Bulgária és Románia is valamivel jobban teljesít az országnál. Ez nagyrészt annak tudható be, hogy az elmúlt években lassan haladtak/haladnak a reformok Horvátországban (kiváltképpen a nagyprivatizáció és versenyjog területén), illetve fellelhetők olyan évek (2005, 2008, 2010), amelyek során nem történt érdemi előrelépés. Ezek ellenére teljesíti a feltételeket, tehát Horvátország a hiányosságok ellenére a működő piaczgazdaság szempontjából integrációérettnek tekinthető.

5.3. Versenyképesség

A fenti módszertan alapján a következőkben elsősorban a Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet (IMD) és a Világgazdasági Fórum (WEF) elemzések alapján vizsgálom meg azt, hogy Horvátország a versenyképesség szempontjából felkészültnek tekinthető-e a csatlakozásra. Emellett a Transparency International és a Világbank korrupciós indexét, valamint a Lisbon Score Board két mutatóját veszem még figyelembe e kritérium teljesítésénél. Mivel az IMD – hasonlóan a Világgazdasági Fórumhoz – az elmúlt években egyre több országot vizsgált meg, azonban nem közli az országok rangsorában valóban bekövetkezett változást, ezért az eredményekkel óvatosan kell bánni, illetve a korábban csatlakozott államokkal való összehasonlítást évenkénti bontásban végzem el.

Az IMD számításai szerint az utóbbi években Horvátország csupán a 49. és 58. hely között ingadozott, összességében rontott a versenyképességén. Megállapítható, hogy a gazdasági teljesítmény és kormányzati hatékonyság mutatószámai alapján közel ugyanolyan szinten teljesít (bár a gazdasági teljesítmény az elmúlt években a gazdasági világválság következtében jelentősen romlott), az ország az infrastruktúra területén kiemelkedik, míg az üzleti hatékonyság területén figyelhető meg komolyabb lemaradás (lásd 2. melléklet 7. táblázat). Leggyengébben a menedzsmenti gyakorlat (2011-ben 59. hely az 59-ből), az intézményi keret és hazai gazdaság teljesítménye (57. hely) területén teljesített, de további hiányosságok fedezhetőek fel a munkaerőpiac (55. hely), a foglalkoztatottság, valamint a tudományos infrastruktúra területén is (54. hely). Valódi

kompetitív előnnyel az árak tekintetében rendelkezik (18. hely, amely magában foglalja az infláció éves rátáját, a javak és szolgáltatások árát, valamint a ház- illetve irodabérlés költségét). Kiemelhető még az egészség és környezet területe (37. hely), valamint a nemzetközi kereskedelemben elért helyezése (40. hely). Összehasonlításképpen Magyarország a 38. és 47., Bulgária a 39. és 55., Románia pedig a 45. és 50. hely között állt a vizsgált időszakban. A többi újonnan csatlakozó európai uniós tagállam – azaz az IMD által még vizsgált Csehország, Észtország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia a vizsgált években külön-külön is versenyképesebbnek tekinthetők, illetve azok voltak a csatlakozásuk időpontjában is (IMD [2008] és [2011]). Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy Horvátország a versenyképesség szempontjából nem tekinthető integrációérettnek.

Ezt az eredményt azonban a World Economic Forum eredményeivel is érdemes összevetni, hiszen a WEF más módszertannal méri a versenyképességet, több országot illetve több mutatót vesz figyelembe, valamint közli a tavalyi évhez képest történt változásokat (korrigálva azt, ha abban az évben az országok száma eltér a korábbi évekhez képest) (lásd 2. melléklet 8. táblázat).

A Világgaazdasági Fórum versenyképességi rangsora alapján is megállapítható, hogy Horvátország versenyképességét erőteljesen rontotta a világgazdasági válság, 2008-ról 2009-re több mint tíz helyet csúszott vissza a rangsorban, a következő évben pedig négyet esett vissza. 2008-ról 2009-re az árupiacok, munkaerőpiac hatékonysága csökkent a legjobban, valamint az innováció területén rontott jelentős mértékben az ország. 2009-ről 2010-re pedig az előbbieket még rosszabb képet mutattak, valamint a pénzpiacok kifinomultsága is csökkent. Úgy tűnik azonban, hogy napjainkra ez a tendencia megállt, és enyhe javulás figyelhető meg, többek között a munkaerőpiac hatékonysága területén (WEF [2009], [2010] és [2011]). Ezt a megfigyelést alátámasztja a Világgaazdasági Fórum jelentése is, miszerint az ország versenyképessége fenntartható (WEF [2011]). A vizsgált időszakban a versenyképességet leginkább gátló tényezők a következők voltak: túlzott bürokrácia, adóráták, adószabályozás, korrupció, pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés. Az utóbbi években az adószabályozás területén javulás figyelhető meg, azonban a politikai instabilitás jelentős problémákat okoz, illetve továbbra sem megoldott, sőt, komolyabb tényezőnek tekinthető a szigorú munkaerőpiaci szabályozás. Horvátország az elmúlt években a következő mutatószámok alapján teljesített kifejezetten rosszul: kormányzás akadályai,

munkaadók és munkavállalók közötti együttműködés, adórendszer kiterjedtsége és hatása, mezőgazdasággal kapcsolatos politika költségei. Habár ezeken a területeken az ország az elmúlt években javított, további reformok szükségesek annak érdekében, hogy az ország versenyképessége javuljon. Ezek ellenére Horvátország több területen is jeleskedik: üzletnyitáshoz szükséges napok számában (21. helyen büszkélkedhet), középiskolába beiratkozottak aránya a lakosságon belül (93,4%), valamint az egészségügy és alapoktatás majdnem minden területén kompetitív előnnyel rendelkezik (pl. várható élettartam, alapoktatás minősége, gyermekhalandóság) (WEF [2011]).

Továbbá megállapítható az is, hogy a Nyugat-Balkán országaihoz képest Horvátország jóval versenyképesebb. Montenegró kivételével minden régiós szomszédját megelőzi a versenyképességi rangsorban (Montenegró is csak a 2009-2010-es, illetve a 2010-2011-es rangsorban előzi meg az országot). A vizsgált időszakban az uniós tagállamokkal való összehasonlítás nem mutat ilyen egyértelmű képet. A 2007-2008-as versenyképességi indexe alapján a legutóbb csatlakozott államok közelében jár, Ciprus és Málta után következik a rangsorban, Görögországot, Romániát és Bulgáriát meg is előzi. 2008-2009-ben a visszaesés ellenére is megelőzi az előbb említett országokat, emellett Magyarországot is (érdemes megemlíteni, hogy a legutóbb csatlakozott országok között is jelentős különbségek fedezhetők fel, például Litvánia az említett két időszakban a 38, illetve 43. helyet foglalta el a rangsorban (WEF [2009])). Emellett jelentős ingadozások is megfigyelhetők ezen országok körében, például Magyarország egy évvel korábban még a 47. helyet érte el). 2009-2010-ben Horvátország csupán Bulgáriát előzte meg, 2010-2011-ben pedig a válságban lévő Görögországot is (WEF [2010])). A 2011-2012-es enyhe javulást jelzi, hogy Romániát újra megelőzi, valamint Görögország még lejjebb csúszott a rangsorban (a 90. helyre). Azonban a legtöbb újonnan csatlakozó állam jóval versenyképesebb Horvátországnál, például Csehország a 38, Lengyelország a 41, Magyarország a 48. helyet foglalta el (WEF [2011])).

A versenyképességet befolyásoló tényezők közül a korrupciót, valamint a kutatás-fejlesztésre fordított összegeket érdemes kiemelni ugyanebben az időszakban. Horvátország összességében javított korrupciós indexein (lásd 2. melléklet 9. táblázat). Ez azt mutatja, hogy folyamatosan harcol az ország a korrupció ellen. Ha a korábban csatlakozott, valamint a régi tagállamokkal összehasonlítom teljesítményét, megállapítható, hogy ebből a szempontból teljesíti a gazdasági integrációérettség

kritériumát, hiszen folyamatosan felzárkózott a korábban csatlakozott államok szintjéhez. 2007-ben még csak Romániát (69. hely, 3,7-es indexszel) előzte meg a Transparency International korrupciós érzet indexének rangsorában, Bulgáriával egy helyezést és pontszámot ért el. 2008-ban már Bulgáriát is megelőzte (két ország a 70 és 72. helyet, illetve 3,8 és 3,6-os indexet ért el). 2009-ben a két fentebb említett állam mellett Görögországot is utolérte, illetve leelőzte. 2010-ben pedig Olaszországot. A 2011-es rangsorban pedig elérte Szlovákia szintjét is. Ezek mellett a nyugat-balkán államok közül messze a legkisebb a korrupció Horvátországban (habár Montenegró 2011-re felzárkózott és egy pontszámot ért el az országgal). A képet árnyalja az, hogy a legtöbb uniós állam így is megelőzte az országot, valamint a 4-es pontszám nem tekinthető megfelelőnek, átlag alatti az érték (Transparency International [2012]). Ezt támasztja alá az, hogy az írott és elektronikus sajtóban nap mint nap hallani horvát korrupciós botrányokról (példának említhető a Podravka vagy a MOL esete). Hasonló észrevételek tehetők, ha a Világbank indexét értékelem, azaz Horvátországnak korrupciós kontroll-képességén érdemes még javítania.

A K+F-re fordított kiadások tekintetében 2002 és 2004 között emelkedés történt, a GDP 0,96%-áról 2004-re a GDP több mint 1%-ára növekedett a kutatásra és fejlesztésre szánt összegek nagysága, azonban 2004 óta folyamatos csökkenés figyelhető meg, és napjainkra csupán a GDP 0,8%-át költik K+F-re. Összehasonlításképpen, az Európai Unióban ez az arány jelenleg 2% körül mozog és folyamatosan növekvő tendenciát mutat (lásd 2. melléklet 10. táblázat). A 15 és 64 év közöttiek foglalkoztatási rátája összességében nem éri el az uniós átlagot, ami 2002 és 2011 között 62,4-ről 64,3-re emelkedett. Ezzel szemben a horvát foglalkoztatási ráta csökkent: 2002-ben még 52,9% volt, míg 2011-ben már csak 52,4%. Emellett 2011-ben egyik tagállam foglalkoztatási rátája sem volt olyan alacsony, mint Horvátországé. A nők foglalkoztatási rátája 2011-ben 47% volt, az elmúlt években növekvő tendenciát mutat, azonban jóval alatta marad az uniós átlagnak (58,5%), valamint a növekedési ütem lassabb, mint az Európai Unió államaiban. Ennek ellenére ez az érték magasabb, mint Görögországban, Máltában vagy Olaszországban. Az 55 és 64 év közöttiek foglalkoztatási rátájáról is hasonló következtetések vonhatóak le (37,1% volt 2011-ben, az uniós átlag pedig 47,4%), mint a korábbiakban, azzal a különbséggel, hogy számos kelet-közép európai tagállam rátáját (Magyarország, Lengyelország, Málta, Szlovénia) meghaladja ez az érték (Eurostat [2012] adatai alapján).

Ha összegezzük a fentebbi elemzést, csupán fenntartásokkal jelenthető ki az, hogy Horvátország gazdaságilag integrációért a versenyképesség szempontjából. Habár összességében teljesíti a kritériumokat ahhoz, hogy az Európai Unió tagállamaként a gyakorlatban is állja majd a versenyt, szükséges az adminisztráció és a bíróságok további reformja, illetve a munkaerőpiac rugalmasabbá tétele, kedvezőbb üzleti környezet kialakítása, a K+F-re fordított összegek és foglalkoztatottság növelése, valamint a korrupció további csökkentése.

5.4. Makrostabilitás

A horvát makrogazdasági adatokat a legutóbb csatlakozott két állammal, illetve a 2005 óta hivatalosan tagjelölt Macedónia adataival érdemes összehasonlítani. A makrostabilitás szempontjából a reál GDP növekedést, a munkanélküliséget és az inflációt kell megvizsgálni. A reál GDP vizsgálatakor megállapítható, hogy a válság előtti években kiegyensúlyozottan növekedett a gazdaság, kiugró eltérések nem találhatók. Emellett a mutató hasonló mértékben és szinkronban változott az Európai Unió tagállamaival (lásd 3. melléklet 12. táblázat). Azonban a GDP évi 4-5 % körüli növekedése elsősorban a költségvetésből finanszírozott infrastrukturális fejlesztéseknek, és csak kisebb részben a magánszektorban volt köszönhető (ITDH [2006]). A gazdasági világválság visszavetette az ország növekedését, valamint a felépülés vontatottabban halad, mint az Európai Unió, vagy akár Macedónia esetében. Ezt jól mutatja az, hogy míg 2011-ben Horvátország gazdasága stagnált, addig az Európai Unió, a legutóbb csatlakozott Románia és Bulgária, valamint a régóta hivatalosan is tagjelölt Macedónia is jelentősnek mondható gazdasági növekedést ért el.

A válság óta az export emelkedése figyelhető meg az országban, ami jelentős hatással van a reál GDP alakulására. Ez azt jelzi, hogy a növekedés forrása a hazai szektorból a külső szektorba tevődik át. Ez azt eredményezi, hogy a folyó fizetési mérleg deficitje (lásd később) a korábbi évekhez képest csökken. A gazdasági válságból való felépülés az előrejelzések szerint lassú lesz az országban. Az ország gazdasága 2012-ben tovább csökkent (-2%) az Európai Bizottság [2012b] előrejelzésének megfelelően. 2013-ban az Eurostat adatai szerint további csökkenés várható (-1%), és csupán 2014-ben figyelhető majd meg enyhe növekedés (0,2%). Ennek ellenére az ország sebezhetősége fennmarad, kiváltképpen, ha a kormány nem kötelezi el magát a gazdasági felépülési program végrehajtása mellett, illetve ha az eurozóna

válsága elhúzódik. Továbbá, az előző alfejezet alapján kijelenthető, hogy az ország versenyképességi problémákkal küszködik, aminek megoldásához további strukturális reformok szükségesek (EBRD [2011]).

Az Eurostat további adatait megvizsgálva hasonló trendek találhatók a munkanélküliséggel (lásd 3. melléklet 13. táblázat) és az éves inflációval (lásd 3. melléklet 14. táblázat) kapcsolatosan is.

A munkanélküliség a válság előtt folyamatosan csökkent, ám azóta újra emelkedik. Aggodalomra ad okot az, hogy a válságból való lassú felépülés nem kedvezett a munkanélküliség csökkenésének, valamint a foglalkoztatottság növekedésének. Ez elsősorban a fentebb említett munkaerőpiaci merevségeknek köszönhető, ami nagyban gátolja az ország versenyképességét. Az előrejelzések szerint a munkanélküliségi ráta 2012-ben tovább növekszik, a foglalkoztatottsági ráta csökkenése csupán 2013-ban állhat meg, és abban az évben kezdhet el csökkenni a munkanélküliség is (Európai Bizottság [2012b]). Az infláció, hasonlóan a reál GDP növekedéshez és munkanélküliségi rátához, az Európai Unió rátájával együtt mozog. Annyi különbség figyelhető meg csupán, hogy 2010-ben az infláció alacsony maradt, ami annak tudható be, hogy az ország lassabban épül fel a válságból. A következő években is alacsony inflációs rátával számolhat az ország (2012-ben 2,2% volt – Eurostat [2013], 2013-ra 2,0%-os inflációs rátát jelez előre az Európai Bizottság [2012b]).

Összességében megállapítható, hogy az ország jelentős mértékben sebezhető makrogazdaságilag, ami kis és viszonylag nyitott ország esetében nem meglepő. A válság előtti években stabilnak tekinthető, azonban a válság az ország makrogazdaságára destabilizáló hatással bírt, illetve abból csak lassan épül fel. A reál GDP növekedése az elvártnál alacsonyabb, a munkanélküliségi ráta magasabb, az infláció tekintetében jól teljesít az ország. Ezek alapján napjainkban nem teljesíti az ország a makrostabilitás követelményét, azonban ha a kilábalás a következő években folytatódik, az előrejelzések alapján alakul a reál GDP-növekedés, valamint csökken a munkanélküliség, az ország stabilitása helyreállhat.

5.5. Konvergencia

A konvergencia mérésekor az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) alakulását érdemes elsőként megvizsgálni az Európai Unió átlagának százalékában. Ez alapján 2008-ban Horvátország az Európai Unió 27 tagállama átlagának a 63%-án állt. Ez az arány magasabb, mint a legutóbb csatlakozott államoké (Románia és Bulgária jelenleg is alacsonyabb szinten áll), valamint messze meghaladja a többi régióbeli potenciális és hivatalos tagjelölt állam fejlettségét, például a hivatalos tagjelölt Macedóniáét. Emellett 2002 és 2008 között folyamatosan nőtt az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson), ami jól jelzi, hogy Horvátország konvergál az Európai Unió fejlettségi szintjéhez (lásd 4. melléklet 15. táblázat).

Azonban a gazdasági világválság visszavetette ezt a lendületet, és a felépülés még várat magára. Jelenleg az ország nem éri el a 2004-ben csatlakozott tagállamok akkori és jelenlegi fejlettségi átlagát sem. Azonban több 2004-ben csatlakozott ország akkori fejlettségét felülmúlja. Ezek az országok: a balti államok, Lengyelország és Szlovákia. Lettország jelenleg is fejletlenebb államnak tekinthető az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) szempontjából (2011-ben az EU27 átlagának 58%-án állt), Litvánia csupán egy százalékkal teljesített jobban Horvátországnál. Ezek miatt e mutató alapján Horvátország gazdaságilag integrációérettnek tekinthető. Továbbá, a korábbi évek tapasztalatai alapján feltételezhető, hogy amint a válság negatív hatásait sikerül kiküszöbölni, valamint a csatlakozás után, az ország jelentősen javítani fog helyzetén. Emellett az is feltételezhető, hogy az ország felzárkóztatása nem ró majd olyan nagy terhet az Európai Unióra, mint például Románia vagy Bulgária felzárkóztatása.

A koppenhágai kritériumokat 2011 júniusára az ország teljesítette, lezárták a csatlakozási tárgyalásokat, azonban a Bizottság továbbra is nyomon követi az ország kötelezettségvállalásainak teljesítését, kiváltképpen az 5.1. fejezet során bemutatott problémás területeken. Az azóta eltelt időszak alatt az ország továbbra is teljesíti a politikai kritériumokat. Jelentős előrelépés történt minden területen: tovább erősödött a jogállamiság és demokrácia, a parlament és a kormány továbbra is megfelelően működik, a korrupció elleni harc tovább folytatódott, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés javult, kevés eredmény is megfigyelhető az emberi jogok biztosítása és kisebbségvédelem területén is. Az ország továbbra is működő piacgazdasággal rendelkezik, képes lesz a megnövekedett versenynyomásnak ellenállni. A többi

területen (például környezetvédelem, tudomány és kutatás, regionális politika) is előrelépéseket, jó haladást ért el az ország (Európai Bizottság [2011]).

A maastrichti kritériumok mutatóinak vizsgálatakor (lásd 4. melléklet 17. táblázat) megállapítható, hogy a vizsgált időszakban (a 2008-as év kivételével) Horvátország a fogyasztói árindexszel mért infláció tekintetében jól teljesít, a gazdasági válság következtében kialakult gyenge hazai fogyasztás hatására pedig az elmúlt években alacsony maradt. Az államadósság tekintetében is eleget tesz az ország a maastrichti kritériumnak, azonban a válság hatására a korábbi évek csökkenő tendenciája a visszajára fordult, de ennek ellenére is teljesíti a 60% alatti értéket. A nominális hosszú lejáratú kamatláb esetében nem jelenthető ki semmi biztos, de a rendelkezésre álló években az Eurostat [2012] adatai alapján magasak a kamatlábak és folyamatosan emelkednek, amelyek alapján Horvátország nem teljesítené ezt a kritériumot. A költségvetési deficit esetében sem tesz eleget a kívánatos 3%-os értéknek, kiváltképpen a gazdasági válság begyűrűződése óta. Az Európai Bizottság [2012b] jelentése alapján a költségvetés a következő években is komoly nyomás alatt fog állni, de pozitívként értékelhető az, hogy a horvát kormány elkötelezett a hiány csökkentése mellett (HVG [2011]). A fentebbiek alapján nem jelenthető ki egyértelműen, hogy Horvátország ebből a szempontból felkészült a csatlakozásra, hiszen ez leginkább az elkövetkező évek gazdaságpolitikájától függ, valamint attól, hogy a gazdasági recesszióból az ország mikor és milyen következményekkel képes kitörni.

A GDP szerkezetéről az mondható el, hogy a GDP több mint 60%-át a szolgáltatások szektora, közel 30%-át az ipar, és körülbelül 5-5,5%-át a mezőgazdaság adja (lásd 4. melléklet 18. táblázat). Az ország területének közel kétharmad részét hasznosítja a mezőgazdaság. Mindenekelőtt a Száva-Dráva-köze áll intenzív hasznosítás alatt. Csupán néhány fontosabb termény nevezhető meg: a cukorrépa, a burgonya, a búza és a kukorica. Az állattenyésztésben főleg a szarvasmarha, a birka és a sertés tenyésztésére koncentrálnak. Az adriai parthoz közeli vizek mentén meghatározó bevételi forrást jelent a halászat is. A mezőgazdaság a lakosság kb. 5-6%-át foglalkoztatja. A háború előtt, 1991-ben még az ipar foglalkoztatta a lakosság legnagyobb részét (ma már csak körülbelül egyharmadát). Legfontosabb üzemei a kőolajfinomítók, a vas- és acélgyárak, a hajógyárak, és a vegyipari üzemek. Az Adria-kőolajvezetéknek köszönhetően Fiume jelentős szerepet tölt be a kőolajfinomításban. A

háború után az ipar jelentős károkat szenvedett, a helyreállítás jelentős forrásokat igényel (Európai Bizottság [2012a]).

Az látható, hogy ugyan a termelés nagyarányú visszaesésével, de a gazdasági szerkezet radikálisan átalakult az elmúlt években, és közeledett az európai uniós országok gazdasági struktúráinak jellemzőihez, de még elmarad azok struktúrájától. A mezőgazdaság súlya a fejlett országokhoz, az Európai Unióhoz képest jelentős. Annak ellenére, hogy egy eltolódás figyelhető meg a szolgáltatások irányába, a mezőgazdaság súlya a GDP-ben közel négyszerese az Európai Unió átlagának (lásd 4. melléklet 18. táblázat). Emellett a költségvetési kiadások jelentősek ebben a szektorban, a mezőgazdaság költségei magasak. A mezőgazdaság összességében fontos szerepet tölt be Horvátországban: a GDP jelentős hányadát adja, valamint a lakosság foglalkoztatásának fontos forrása. Ezek ellenére a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből ebben a nyugat-balkán államban a legalacsonyabb, illetve csökkent a függetlensége óta a legnagyobb mértékben. Továbbá, az agrárfoglalkoztatottak aránya az összfoglalkoztatottakon belül Horvátországban a legalacsonyabb a vizsgált nyugat-balkán országok közül (Kovács [2010]). A horvát gazdaság azonban szerkezeti gondokkal küzd, nincs versenyképes ipara, gyenge a mezőgazdaság, ami csak néhány termékből önellátó, valamint a termelés kis parcellákon, gyenge hatékonysággal folyik. Emellett a termelést a háború után maradt aknamezők is hátráltatják. Az ipari vállalatok többsége veszteséges, a külföldi termelő beruházások elmaradásával még nem alakult ki a szocialista nagyvállalatok helyébe lépő modern nagyipar. Jelenleg a fejlődő iparforgalom, pénzügyi szolgáltatások és vasúti-, közúti tranzit, tengeri kikötői szolgáltatások jelentenek kitörési lehetőségeket, valamint adják a horvát GDP nagy részét (ITDH [2008]). Az előbbiekből következően ebből a szempontból Horvátország nem felkészült a csatlakozásra, szükséges lenne a mezőgazdaság modernizálása, hatékonyabbá tétele, valamint az ipari szektor fejlesztése.

A horvát munkatermelékenység elemzése (lásd 4. melléklet 19. táblázat) során megállapítható, hogy jelenleg az Európai Unió (27) átlagának 78,4%-át éri el, és a vizsgált időszakban folyamatosan növekedett. Emellett a vizsgált időszak mindegyik évében meghaladta mind a 2004-ben csatlakozott EU10, illetve a 2007-re kibővült EU10+2 munkatermelékenységi rátáit. Továbbá, a régebb óta hivatalos tagjelölt, Macedónia értékeit is messze meghaladja. Tehát egyértelműen kijelenthető, hogy Horvátország a munkatermelékenység szempontjából integrációérettnek tekinthető.

A 100 főre vetített internet-használók tekintetében Horvátország a vizsgálati idő kezdete óta folyamatosan zárkózik fel az Európai Unió tagállamaihoz (lásd 4. melléklet 20. táblázat), a lakosság körében egyre többen használják az internetet. Ennek ellenére nem éri el az Európai Unió átlagát, de ez az – a kezdetben közel 50%-os, mára a 2% alá csökkent - elmaradás valószínűleg hamarosan tovább fog csökkenni és ez a különbség nem tekinthető szignifikánsnak.

Végül, de nem utolsó sorban a konvergencia mérésekor a nők és férfiak várható élettartamának vizsgálata alapján megállapítható, hogy habár mind a férfiak, mind a nők várható élettartama nem éri el az uniós átlagot, releváns különbségek nem találhatók. Nem meglepő, hogy a régi tagállamok átlagéletkorát nem érik el a horvát férfiak illetve nők átlagéletkora, azonban az újonnan csatlakozott 10+2 államok átlagát igen, illetve számos, már tagállam átlagéletkorát meg is haladják. Például a horvát férfiak várható élettartama a vizsgált időszak mindegyik évében magasan (több mint két évvel) meghaladja Bulgária, Észtország, Lettország, Magyarország, Románia férfi lakosságának várható életkorát, valamint Lengyelország és Szlovákia esetében is jobb helyzetben van. Továbbá, csupán néhány hónapnyi különbség található a cseh férfi lakosság várható élettartamával való összehasonlításnál. Ezzel megegyező észrevételek tehetők a nők várható élettartamának vizsgálatakor is (Eurostat [2012] adatai alapján). Emellett a horvát férfiak átlagéletkora az uniós átlagot meghaladó mértékben emelkedik, illetve a nők átlagéletkora az uniós szinttel közel megegyezően. Ebből a szempontból Horvátország teljesíti a gazdasági integrációérettség feltételét.

Összességében megállapítható, hogy a hiányosságok ellenére, a konvergencia legtöbb mutatószáma alapján a többi tagjelölt államhoz, de számos esetben még a korábban csatlakozott európai uniós tagállamhoz képest is, Horvátország kedvező helyzetben van, gazdaságilag integrációérettnak tekinthető.

5.6. *Finanszírozás és finanszírozhatóság*

Az ország 1995 és 2005 között több mint 3 milliárd euró világbanki, EBRD és IMF, továbbá 283 millió dollár USAID, valamint 514 millió euró, 2005 és 2006 között további 252 millió euró (CARDS, ISPA és SAPARD) előcsatlakozási fejlesztési forrást használt fel, elsősorban az államigazgatás korszerűsítésére, kis-és középvállalkozások támogatására, infrastruktúra-fejlesztésre, jogharmonizációra, valamint a

versenyképesség javítására (ITDH [2006] és CFCA [2012]). 2001 és 2004 között Horvátország a CARDS program keretében 260 millió eurónyi uniós forrást használt fel az adminisztrációs kapacitások erősítésére, üzleti környezet javítására. A szerződéskötési átlag több mint 94%-os volt, ami jónak tekinthető. A program keretében többek között erősítették az ország kereskedelmi kapcsolatait, fogyasztóvédelmi rendszerét, valamint elősegítették az EU ipari szabványainak átvételét és statisztikai adatszolgáltatásának hatékonyabbá tételét.

Miután elnyerte hivatalos tagjelölt státuszát, az ország 2005 és 2006 folyamán 252 millió eurónyi ISPA, PHARE, illetve SAPARD forrást használt fel. A PHARE program keretében olyan projektek megvalósítására törekedtek, amelyek az EU tagságra készítik fel az országot. A szerződéskötési arány e program keretében alacsonyabb volt: 2005-ben 86,9, 2006-ban 84,69%. A környezetvédelmi- és közlekedési infrastruktúra fejlesztését az ISPA programja tette lehetővé, a szerződéskötési arány igen magas volt: 97,96%. A SAPARD programot pedig a mezőgazdasági termelés és kisebb farmok fejlesztésére használták fel (CFCA [2012]). Az új támogatási rendszer, az Európai Unió Előcsatlakozási Támogatási Eszközének forrásaihoz való hozzáférés érdekében elkészült Nemzeti Fejlesztési Terv szerint prioritást élveznek a tengerparti kommunális beruházások, a vasúthálózat, az energetikai infrastruktúra fejlesztése és európai rendszerekhez való illesztése (ITDH [2006]).

2007 és 2011 között az Előcsatlakozási Eszköz keretében az ország 257,4 millió euró költségvetéssel számolhatott, amelyet alapvetően három operatív program keretében (környezeti, közlekedési, valamint regionális versenyképességi) használt fel. A Környezeti Operatív Program keretében több fontos beruházás, fejlesztés is megvalósult az utóbbi években a hulladékkezelés, a víz- és csatornahálózat kiépítése, víztisztítás területén (például Sisak városában kiépítették a víz- és szennyvízhálózatot, vagy Isztria félszigetén létrehoztak egy hatékonyabb hulladékkezelési rendszert) (IPA [2012]).

A program projektjei nagyban hozzájárultak egy hatékonyabb víz- és hulladékkezelési rendszer kiépítéséhez, a meglévők korszerűsítéséhez, illetve az európai normáknak való megfeleléshez. A Közlekedési Operatív Program keretében a legfontosabb célkitűzés a transzeurópai hálózat fejlesztése, kiváltképpen a transzeurópai folyosó (X.) kiépítése, ami azonban még várat magára. E program keretében csupán egyetlen egy fontosabb projekt említhető meg: a zágrábi állomás jelző- és

biztosítóberendezésének korszerűsítése. A fontosabb célkitűzések (transzeurópai hálózat, belső vízi közlekedés fejlesztése) elérése érdekében napjainkig nem történt érdemi lépés. A Regionális Versenyképességi Operatív Program célja, hogy az ország versenyképességét javítsa, illetve régióinak egyenletes fejlődését elősegítse, valamint növelje Horvátország elmaradottabb régióinak gazdasági lehetőségeit. Ennek érdekében az alap elsősorban az üzleti szolgáltatásokat, a vállalatok közötti stratégiai együttműködéseket, a vállalkozói képességek erősítését, és az üzleti infrastruktúrát támogatja. E program keretében is csupán egy nagyobb projekt emelhető ki, amelyhez az Európai Unió 14 millió euróval járult hozzá (IPA [2012]).

A fentebb felsorolt programok tapasztalatai azt mutatják, hogy Horvátország komoly kihívások előtt áll a rendelkezésre álló pénzforrások kihasználása területén. Elsősorban, az ország nem rendelkezik megfelelő szakemberekkel ahhoz, hogy jól megfontolt infrastrukturális projekteket valósítson meg. Az ország abszorpciós képessége, a javuló tendencia ellenére, alacsonynak tekinthető. Ezt mutatja az is, hogy a PHARE keretében a szerződéskötési arány csupán 85%-os volt. Emellett a gyakori személycsere is jelentősen csökkenti az ország abszorpciós képességét. Végül az országnak, a korábbi évek erőfeszítései folytatásaként, tovább kell erősítenie a menedzsment és ellenőrző rendszerét (IPA [2009a]). A hiányosságok ellenére, a régió országaihoz képest összességében elfogadhatónak tekinthető az EU-források felhasználásának hatékonysága Horvátország esetében.

A Nemzetközi Valutaalap 2006 márciusában rendelkezésre bocsátotta készenléti hitelét 99,39 millió euró értékben az ország számára. Horvátország teljesítette a feltételeket, a megállapodást lezárták 2006. november 15-én. Azóta nem fordult segítségért a Nemzetközi Valutaalaphoz, az állam a gazdasági válság kedvezőtlen hatásai ellenére sem kért még pénzügyi segítséget, valamint nem is tervezi azt annak ellenére, hogy adósi besorolása mindhárom nemzetközi hitelminősítőnél csak egy fokozattal áll a befektetésre már nem ajánlott, bővli kategória fölött, valamint a leminősítés valószínű (Napi gazdaság [2012]). Ha ez utóbbi megtörténik, Horvátországnak valószínűleg szüksége lesz az IMF segítségére.

A Világbank is számos projekt keretében támogatja az országot. Legutóbbi együttműködési stratégiájuk (2009-2012) négy területre koncentrált:

- 1) fenntartható makrostabilitás,

2) versenyszféra vezérelt növekedés valamint a konvergencia felgyorsítása, hogy az uniós csatlakozásra felkészítse az országot

3) a társadalmi szektor minőségének és hatékonyságának javítása, és

4) a hosszú távú fejlődés fenntarthatóságának növelése (IPA [2009a]).

A válság hatására a Világbank az elmúlt években az első két területre koncentrált leginkább. A Világbank alap esetben 1,1-1,4 milliárd dolláros kölcsönrel számol, maximum 1,4-1,8 milliárd dolláros kerettel. Az eddigi tapasztalatok alapján az újjáépítési projektek kapcsán implementációs problémák fedezhetők fel, a stratégia első évében lassan indultak el a projektek, a kifizetések nem megfelelő intenzitással történtek, az országban a döntéshozatal lassú volt, valamint Horvátország nem volt felkészült és kapacitáshiánnyal küszködött. Ezek kiküszöbölésére az elmúlt időszakban történtek előrelépések, például a kormány kiépített egy ellenőrző és értékelő központot, aminek eredményeképpen javult az új projektek megvalósításának hatékonysága. Ennek ellenére a jövőben több kockázati tényezővel is számolnia kell a stratégiával kapcsolatban mind az országnak, mind a Világbanknak: az ország külső gazdasági sebezhetőségével, a világbanki projektek végrehajtásának gyengeségével, valamint azzal, hogy a szükséges reformokat miképp tudja az ország teljesíteni. A reformintézkedések között a hajóipar újjáépítése, valamint a nyugdíjreform keretében a veteránok magas nyugdíjának csökkentése jelentenek kritikus területeket. Emellett a kormánynak a növekvő korrupcióval és munkanélküliséggel is meg kell küzdenie. A világbanki projektek kapcsán pedig a felkészültséget és az ellenőrzést kell javítania az országnak (Világbank [2011]).

Az Európai Beruházási Bank a régió legnagyobb nemzetközi hitelezője, olyan projekteket támogat, amely az ország gyors uniós csatlakozását segíti elő. 2001 óta több mint 20 projekt megvalósításában segédkezett több mint 2 milliárd euró kölcsön nyújtásával (Szerbia után a régióban itt valósult meg a legtöbb projekt). Legtöbb esetben a közszférának nyújtott kölcsönt a közlekedés kiépítésére és fejlesztésére (kölcsönök 64%-át ez tette ki), ami a későbbiekben is kulcsfontosságú területnek számít majd. Emellett a jövőben nagyobb figyelmet fordítanak majd a környezetvédelmi, valamint humánpolitika területeire (EIB [2011]).

Az EBRD elsősorban a versenyszféra kis- és közepes vállalkozásainak fejlesztésében támogatja az országot, valamint a helyi és regionális kormányok finanszírozásában nyújt segítséget. Napjainkig 138 projektet támogatott, 6,9 milliárd

euró értékben. A legutóbbi évben, kölcsöneinek köszönhetően 80-100 kis-és középvállalkozás hosszú távú finanszírozását biztosították, aminek köszönhetően javul versenyképességük az Európai Unió piacán. Emellett további 40 vállalatnak nyújtott technikai segítséget (EBRD [2012a]). Végül, a nemzetközi pénzügyi intézményeken (International Financial Institutions, IFIs) keresztül az Európai Unió tagállamai (elsősorban Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Spanyolország, Svédország és az Egyesült Királyság) aktívan támogatják Horvátország csatlakozását.

Horvátországba a vizsgált időszak alatt (2002 és 2011 között) összesen 19 739 millió euró értékű közvetlen külföldi beruházás érkezett. A 2008-as válság begyűrűzése előtt folyamatosan növekvő tendencia figyelhető meg, a 2007-es és 2008-as évben például rekord mértékű közvetlen külföldi beruházás valósult meg (3651, illetve 4219 millió euró érkezett az országba, amelyek 1,5-2-szeres különbséget jelentettek a korábbi évekhez képest). Az utóbbi két évben a válság hatására jelentősen visszaesett a külföldi beruházások mértéke (2010-ben csupán 297,5, 2011-ben 1075 millió euró) (Horvát Nemzeti Bank [2012] adatbázisa alapján). Horvátországot a külföldi befektetők korábban kockázatosnak ítélték meg. Habár ez a megítélés oldódni látszik, a multinacionális cégek többsége még nincs jelen az országban, a vegyes vállalatok száma és a zöldmezős beruházások értéke jelentősen alulmarad az európai uniós tagállamok átlagainak, például a magyarországinak (ha ugyanezt az időszakot vizsgálom meg, az Eurostat [2012] adatai alapján átlagosan évente legalább annyi külföldi beruházás valósult meg Magyarországon, mint Horvátországban a legjobb évben).

A külföldi beruházások döntően a privatizáció keretei között valósultak meg az országban. A privatizáció azonban szinte csak a bankszektorban és részben a szolgáltatási szektorban volt sikeres, amit jól mutat az FDI szektoronkénti bontása, amely szerint a legtöbb beruházás (35%) a bankszektorba irányult, utána a kereskedelmi- (10%), ingatlanszektor (6,8%), valamint a posta és távközlés szektora (6,7%) következik. A külföldi beruházók listáját Ausztria vezeti (az eddigi beruházások 25%-a származik innen), majd Hollandia (15,5%) és Németország (11,6%) következik. Magyarország a negyedik legnagyobb beruházó az eddig megvalósult külföldi beruházások 9%-ával. A 10 legnagyobb beruházó európai uniós tagállam. Az Unió tagállamaiból érkezik a közvetlen külföldi beruházások közel 3/4-e. A kevés számú nagyberuházó között a Deutsche Telekom, a Siemens, az Ericsson, a Banca

Commerciale Italiana, a Bayerische Landesbank, a francia Societe Generale, valamint a magyar MOL és az OTP említhető. A 10 legnagyobb bank közül 9 külföldi többségi tulajdonba került. A horvát beruházások mértéke külföldön jóval alacsonyabb, csupán a beáramló tőkemennyiségek 15%-át teszik ki (Horvát Nemzeti Bank [2012] adatai alapján saját számítások).

A külföldi beruházók sok, előre ki nem számítható akadályba ütközhetnek, a belföldiekkel szemben nem élveznek külön jogokat. Nehezen átláthatóak az engedélyezési eljárások, drágának tekinthető a munkaerő, a szakszervezetek erősek, nehezen megszerezhetők az építési és egyéb engedélyek, az eladósodottság mértéke is akadályt jelenthet (ITDH [2006]). A Világbank Doing Business 2011-es rangsorában a 80. helyen állt Horvátország a vizsgált 183 ország között. A legutóbb csatlakozott 10+2 ország mindegyike megelőzi a rangsorban, az uniós tagállamok között csupán Görögország és Olaszország végzett rosszabb helyen. A Világbank elemzése szerint a legnagyobb beruházást gátló tényezők az építési és egyéb engedélyek beszerzése (a területen az ország csupán a 142. helyet érte el), a tulajdon regisztrálása (102. hely), valamint a beruházók védelme (133. hely) (Világbank [2012b]). A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy Horvátországnak jelentősen javítania kell üzleti környezetén, hiszen mostani gazdasági helyzetében nagy szüksége lenne a beruházásokra, azonban jelenlegi üzleti környezete nem vonzó a külföldi beruházók szempontjából.

Összességében megállapítható, hogy az ország számára több pénzügyi forrás is rendelkezésre áll, felhasználásuk kapcsán fellelhető hiányosságok kiküszöbölésére törekszik az ország. Azonban a gazdasági válság ebből a szempontból is súlyosan érintette az országot, ami a jövőben komolyabb finanszírozási problémákat okozhat. A forráshiányt leginkább a külföldi beruházások növelésére irányuló gazdaságpolitikai stratégiával lehetne felszámolni.

5.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata

5.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

Az alábbiakban a horvát munkaerőpiac jellegzetességeit elemzem. A korábbiakból kitűnik, hogy a horvát munkanélküliség nem sokkal magasabb az Európai Unió átlagánál, habár aggodalomra ad okot, hogy az elmúlt években nagyobb mértékben

növekedett mint az Európai Unióban átlagosan. Emellett számos ország (például Írország, Görögország, Spanyolország, Portugália, Szlovákia és balti államok) munkanélküliségi rátája magasabb (Eurostat [2012] adatai alapján). Továbbá, a foglalkoztatási ráta is elmarad az uniós átlagtól. Napjainkra a gazdasági válság hatására nőtt meg a munkanélküliségi ráta, az elkövetkező években lassú felépülés és csökkenés várható. A nők munkanélküliségi rátája az elmúlt években nem volt szignifikánsan magasabb, mint a munkanélküliségi ráta (ráadásul a 2011-es évben alacsonyabb érték figyelhető meg – lásd 5. melléklet 22. táblázat). Összevetve az Európai Unió tagállamainak hasonló adataival, az uniós átlaghoz képest a nők munkanélkülisége magasabb Horvátországban, azonban néhány tagállam rátája (Görögország, Spanyolország, Szlovákia, valamint Lettország) meghaladja a horvát értéket (Eurostat [2012] adatai alapján). A fiatalok munkanélkülisége - hasonlóan az Európai Unió tagállamaihoz – egyre jelentősebb problémát okoz Horvátországban is, annak ellenére, hogy az adatok tartalmazzák azokat a fiatalokat is, akik felsőoktatási képzésben részesülnek. Az elkövetkező években a gazdaságpolitika kiemelt feladatának tekinthető az új munkahelyek létesítése, és ezzel együtt a munkanélküliség csökkentése.

Az elkövetkező évtizedekben – hasonlóan az Európai Unió tagállamaihoz – várhatóan a népesség elöregedése lesz az egyik legfontosabb probléma Horvátországban. Ennek a hosszabb távú jelenségnek alapvetően két forrása figyelhető meg: a folyamatosan csökkenő népesség (lásd 5. melléklet 23. táblázat), valamint a népesség várható élettartamának növekedése (lásd ugyanott). Habár ez Horvátország esetében jelenleg nem tűnhet szignifikánsnak, azonban mindenképpen a népesség számának és korszerkezetének átalakulása látható, és várható. Már a vizsgált időszak alapján is megállapítható, hogy a 15 éven aluliak aránya, valamint a 15 és 64 év közöttiek aránya a lakosságon belül folyamatosan csökken, míg a 65 éven felüliek aránya jelentős mértékben növekszik. Ez elsősorban az amúgy is deficités és problémákkal küszködő költségvetésre fog komolyabb nyomást gyakorolni (kiváltképpen az egészségügyi kiadások területén).

Bizakodásra ad okot azonban, hogy a 2001-2002-ben végrehajtott nyugdíjreform keretében az első pillér mellett létrehozták a második pillért. Az ezzel kialakult magánnyugdíj-pénztárak tehermentesítették a költségvetés egy részét, és ezzel nagyban hozzájárultak az első pillér hosszú távú megőrzéséhez és fenntarthatóságához (EBRD [2002]). A Hina horvát hírügynökség 2010 decemberében azt nyilatkozta, hogy a

magánnyugdíj-pénztárak működése sikeresnek tekinthető, hiszen fennállásuk óta évi 5,27 százalékos hozamot értek el, míg az infláció ugyanebben az időszakban csupán 2,68 százalék volt, így 2,59 százalékos reálhozamot értek el. Az elért hozamokkal pedig 2010 decemberéig 5,12 milliárd kuna új értéket hoztak létre (költségük 1,43 milliárd kuna volt). A vártnál (2 százalék) tehát jobban teljesítettek a pénztárak (Portfolio.hu [2010]). Emellett azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a csatlakozás, valamint a kedvezőtlen horvát gazdasági helyzet elhúzódása az ország fiatal és képzett lakosságának nagyobb arányú elvándorlását eredményezheti az Európai Unió nyugati országaiba, ami újabb nyomást jelenthet a költségvetésre és a jövőben komolyabb demográfiai problémákat okozhat.

5.7.2. Horvátország és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

Horvátország és az Európai Unió kereskedelmi kapcsolatait elsősorban a 2005-ben életbe lépett Stabilizációs és Társulási Megállapodás határozza meg. Az Európai Unió jelentős kereskedelmi kedvezményeket tesz az országnak, néhány kivételtől eltekintve (borjúhús, bizonyos halászati termékek, valamint bor) Horvátország korlátozás nélkül exportálhat az uniós tagállamokba (Európai Bizottság [2012c]). Az Európai Unió tagállamaival szoros kereskedelmi kapcsolatokat ápol az ország: exporttermékeinek közel 60%-át szállítják a tagállamokba, valamint importjának több mint 60%-a származik az uniós tagállamokból (lásd 6. melléklet 24. táblázat). Az export tekintetében a legnagyobb kereskedelmi partnerek: Olaszország (2009-ben az exportrészesedése a teljes exportból 18%, 2010-ben 18,6% volt), valamint Németország (2009-ben 11%, 2010-ben 10,35% exportrészesedéssel). A harmadik legjelentősebb partner a volt jugoszláv, szomszédos uniós tagállam: Szlovénia (2009-ben 7,4%-os, 2010-ben 7,8%-os részesedéssel az összexporton belül). Ezen országokon kívül, sorrendben, a következő uniós tagállamok tekinthetők jelentősnek: Ausztria, Egyesült Királyság, Málta, Finnország, valamint Magyarország. Az import szempontjából szintén Olaszország (több mint 15%-os importrészesedéssel a teljes importon belül), Németország (13%-os importrészesedéssel) és Szlovénia (6%-os importrészesedéssel) emelkedik ki, valamint Ausztria, Magyarország és Franciaország (Horvát Statisztikai Hivatal [2011] adatai alapján, p. 375-376.).

A horvát gazdaság egyik legkritikusabb területe a külkereskedelmi deficit több éve tartó, aggasztó növekedése (kiváltképpen az Európai Unió tagállamaival szemben – lásd 6. melléklet 24. táblázat). Annak ellenére, hogy a gazdasági válság hatására nagyobb mértékben esett vissza az import mértéke az exporthoz képest, a külkereskedelmi deficit az Európai Unió tagállamaival nem csökkent jelentős mértékben. Az ország rendkívül gyenge export teljesítménnyel rendelkezik, aminek fő okai az elmaradt befektetések, az exportkapacitások hiánya, az agrárium állapota, és a túlértékelt kuna (ITDH [2006]). A nemzetközi fizetési mérleg alakulásáról is ugyanaz mondható el, mint a külkereskedelmi mérlegéről: 2008-ig növekvő mértékű deficit figyelhető meg, majd el kezdett csökkenni (Eurostat [2012]).

Az Európai Unió tagállamaival való kereskedelem mellett ki kell emelni a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (*Central European Free Trade Agreement*, CEFTA¹⁸) is, amelyet 2006 decemberében írtak alá, és amely 2007 novemberében lépett hatályba a tagok között. A CEFTA célja, hogy élénkítse a tagállamai közötti kereskedelmet, a régiót vonzóbbá tegye a külföldi beruházók szemében, valamint a globális kereskedelembe való integrálódást segíti elő (Európai Bizottság [2008a]). A CEFTA lényegében a Stabilizációs és Társulási Megállapodás kiegészítője, hiszen az Európai Unió kiemelten támogatja annak ellenére, hogy nem tagja, valamint a regionális dimenzió fontos része a Stabilizációs és Társulási Folyamatnak. A CEFTA tagállamokkal is jelentős kereskedelmet bonyolít le Horvátország, ennek példája, hogy Bosznia-Hercegovina a 3. legnagyobb kereskedelmi partnere az országnak Olaszország és Németország után az export tekintetében, az import esetében pedig az 5. Ausztria után. Bosznia-Hercegovinának a horvát összexporton belüli részesedése 11,61%, az összimporton belüli részesedése 3,1% volt. Emellett Szerbia is jelentős kereskedelmi partnere Horvátországnak a közel 4%-os export-, valamint 1,5%-os importrészesedéssel (Horvát Statisztikai Hivatal [2011] adatai alapján, p.375). A CEFTA tagállamaival egyre nagyobb kereskedelmet bonyolít le Horvátország, ami részben magyarázza azt, hogy az Európai Unió részesedése miért csökkent az elmúlt években. Végül fontos megemlíteni, hogy Horvátország 2000-ben lett a Kereskedelmi Világszervezet, a WTO tagja. A tagság az Európai Unió szempontjából elengedhetetlen feltétele az uniós

¹⁸ CEFTA részes államai: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Moldova, Montenegró, Szerbia, Koszovó, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság.

csatlakozásnak, illetve az ahhoz szükséges kereskedelmi reformok végrehajtásához, valamint a gazdaság élénkítését is elősegíti (Európai Bizottság [2008a]).

Az Egységes Nemzetközi Kereskedelmi Áruosztályozás alapján (*Standard International Trade Classification, SITC*)¹⁹ Horvátország az Európai Unió országaiba leginkább ipari termékeket exportál (az oda áramló export 70%-át teszik ki). Az ipari termékek közül is a gépi felszerelések és közlekedési eszközök, illetve az egyéb félkész ipari termékek exportja jelentős. Továbbá, az elmúlt években az Európai Unióba exportált termékek közül nő a mezőgazdasági termékek aránya, míg az ipari termékeké csökken. Összességében a horvát export az Európai Unió teljes importjában kicsi, de nem elhanyagolható részesedéssel bír, hiszen az Európai Unió kereskedelmének döntő többségét tagországai között bonyolítja le. Ennek ellenére Horvátország jelenlegi exportrészesedésével összességében az Európai Unió importjának tekintetében a 44. helyet foglalja el a kereskedelmi partnerek rangsorában. (Több termék exportja esetében is kitűnik az ország, például a személyes és háztartási eszközök területén a 12, a gyógyszeripari termékek a 14. legjelentősebb kereskedelmi partner.) (Európai Bizottság [2012c]).

Az ország elsősorban ipari termékeket importál az Európai Unió tagállamaiból, azon belül is gépi felszereléseket és közlekedési eszközöket. Az utóbbi években az import jelentős mértékben csökkent, csupán néhány területen figyelhető meg növekedés: a növekvő élelmiszer- és üzemanyagárak hatására a primer szektor termékei, a nyersanyagimport esetében, valamint a textil- és ruhaművek területén. Az Európai Unió exportjának szempontjából az ország a 23. a kereskedelmi partnerek rangsorában, valamint leginkább az üzemanyagok és ruhaneműk exportja tekintetében jelentős kereskedelmi partner (5. illetve 12. hellyel) (Európai Bizottság [2012c]).

Összességében megállapítható, hogy Horvátország és az Európai Unió tagállamai között a kereskedelmi kapcsolatok szorosan összefonódtak az elmúlt évek folyamán, pozitívumnak tekinthető, hogy az ország szorosabb kapcsolatokat próbál kialakítani a szomszédos államokkal is. Ennek ellenére, exporttermékeit tovább kellene diverzifikálnia, magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására kell törekednie, valamint az évek óta súlyosnak tekinthető külkereskedelmi és fizetési mérleg deficitet

¹⁹ Az Egységes Nemzetközi Kereskedelmi Áruosztályozási rendszert az import- és exporttermékek osztályozására vezette be az ENSZ Statisztikai Bizottsága. Célja, hogy ennek alapján a világ államai összehasonlíthatóak legyenek a kereskedelem szempontjából, illetve hosszabb időtávra releváns következtetések legyenek levonhatók. 2006 márciusától a negyedik felülvizsgálata van érvényben (UNSTATS [2012b]).

tovább kell mérsékelnie annak érdekében, hogy a jövőben ki tudja használni az uniós tagság előnyeit.

5.8. Összegzés, konklúziók levonása Horvátország esetében

Amint a fentiekből is következik, Horvátország gazdasága összességében felkészültnek tekinthető az uniós csatlakozásra. Ennek ellenére számos probléma, kihívás előtt áll az ország, ami leginkább a gazdasági válság hatására törtek felszínre, váltak nyilvánvalóvá. Ilyen többek között a költségvetés fenntarthatósága, az üzleti környezet javítása vagy az évek óta komoly strukturális problémákat jelző külkereskedelmi deficit.

A működő piacgazdaság feltételeit egyértelműen teljesíti az ország, valamint az Európai Unióval való kereskedelmi kapcsolatai szorosak. Ezeken túlmenően minden vizsgált hipotézis csak fenntartások mellett fogadható el. A versenyképesség esetében az ország csak komoly fenntartásokkal tekinthető integrációérettnek, mivel annak terén komoly hiányosságok fedezhetők fel, elsősorban az adminisztrációs és bírósági reformok, korrupció, üzleti környezet tekintetében. Emellett a munkaerőpiaci szabályozáson is javítani kellene, a K+F-re fordított összegek, valamint a foglalkoztatottsági ráta is alacsonynak minősíthető. Az ország csupán a válság hatásainak begyűrűződéséig tekinthető makrogazdaságilag stabilnak, azóta is küzd az ország, hogy kilábaljon belőle. Konvergencia szempontjából összességében integrációérett az ország, azonban gazdasági szerkezete modernizációra szorul, a maastrichti kritériumrendszer jövőbeli teljesítése pedig nagyban függ az ország válságból való kilábalásától. Finanszírozás és finanszírozhatóság területén pedig összességében integrációérett, de kedvezőbb üzleti környezetet kell teremtenie a külföldi beruházók előtt, valamint törekednie kell az uniós források lehívásának hatékonyságának növelésére.

Az kétségtelen, hogy a Nyugat-Balkán régió országai közül Horvátország a leginkább felkészült a csatlakozásra, valamint a korábban csatlakozott 10+2 ország adatainak összehasonlításánál több szempontból is jobban teljesített. Az ország felvétele valószínűleg nem okozna komolyabb problémákat az Európai Uniónak, azonban lényeges, hogy Horvátország a jövőben elkötelezze magát a további reformok mellett, folytassa a megkezdett utat, és ráálljon egy fenntartható növekedési pályára.

6. Szerbia integrációérettségének vizsgálata

A nyugat-balkán országok – köztük Szerbia, akkori néven Szerbia és Montenegró - 2003-ban, a thesszaloniki csúcson kaptak megerősítést arról, hogy a megfelelő feltételek teljesítése esetében a közösség teljes jogú tagjaivá válhatnak. 2012. március 1-jétől Szerbia az Európai Unió hivatalos tagjelölt állama. A csatlakozás előkészítési folyamatai már elkezdődtek, de nem történt sok előrelépés. A Stabilizációs és Társulási Megállapodás ratifikációja vontatottan halad (csupán 2011. január 19-én ratifikálta a megállapodást az Európai Parlament). A következőkben azt vizsgálom meg, hogy ennek milyen okai lehetnek, az ország mennyire felkészült a csatlakozásra, milyen mértékben tekinthető gazdaságilag integrációérettnek.

6.1. Szerbia útja az Európai Unió felé

Szerbia és az Európai Unió között Koszovó bombázása előtt érdemleges kapcsolatfelvétel nem történt. Az 1999-es légi háború nyomán fordult az EU komolyabban a térség felé, hiszen érdeke, hogy a Nyugat-Balkánon stabilitás legyen. Az EU előtt két lehetőség volt, hogy részt vegyen a stabilitás erősítésében: a térség integrációját szolgáló intézmények és az EU kapcsolatrendszerének a kiépítése, illetve a közvetlen gazdasági, politikai és társadalmi együttműködés.

Szerbia-Montenegróval 2005 októberében kezdődtek meg az ún. Stabilizációs és Társulási Megállapodás (SAA) aláírását célzó tárgyalások, de a folyamatot több körülmény is nehezítette. Egyrészt Montenegró 2006. júniusi önállósulása, másrészt az, hogy az EU még 2006 májusában felfüggesztette a tárgyalásokat, mert nem találta kielégítőnek az ország a Hágai Törvényszékkel (ICTY) való együttműködését. Radovan Karadžić volt boszniai szerb vezető Hágának történt átadása nagyban elősegítette a megállapodás életbe léptetését. Belgrád külpolitikája tehát nagyban hátravetette a megállapodást, ráadásul a gazdasági okok sem voltak elhanyagolhatóak: a magas munkanélküliség és a korrupció. A Stabilizációs és Társulási Megállapodással kapcsolatban csupán 2011. június 14-én döntött arról az Európai Tanács, hogy elkezdik a tagállamok a ratifikációt.

További fontos eredmények:

- 2009. december 19-től a szerb állampolgárok vízummentesen utazhatnak az Európai Unió tagállamaiba.
- 2009. december 22-én a szerb kormány benyújtotta a tagsági kérelmet.
- 2010. február 1-jén életbe lépett az ún. Ideiglenes Megállapodás, ami előnyös együttműködést biztosít Szerbia és az Európai Unió közt kereskedelmi kérdésekben.
- 2012. március 1-jén az Európai Bizottság elfogadta Szerbia csatlakozási kérelmét, ezzel hivatalos tagjelölt állammá nyilvánította.

Ratko Mladić és Goran Hadžić letartóztatása és átadása az ICTY-nak megszüntette Szerbia EU felé közeledése előtt álló egyik legnagyobb akadályt, és fontos lépésnek számított a megbékélés felé. Szerbia jó úton halad a csatlakozás politikai kritériumainak megfelelő teljesítése felé, amennyiben továbbra is folytatódnak a reformok, és sikerül gyakorlati megoldásokat találni a Koszovóval kapcsolatos problémákra (Európai Bizottság [2011a]). Azonban számos probléma akad a parlament, közigazgatás, gazdasági kritériumok területén (lásd később), de a tagság jövőjével kapcsolatban – a fentiekből következően – bizakodásra ad okot az, hogy a hiányosságok ellenére évről-évre jelentős javulásokat értek a szerbek a csatlakozási kritériumok teljesítésével kapcsolatban, illetve az, hogy a kormány évek óta elkötelezett a csatlakozás mellett, és az európai normák figyelembevételével irányítja az országot.

6.2. Működő piacgazdaság

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank legutóbbi jelentése szerint Szerbia az egyes mutatószámok alapján közepesen teljesít (lásd 1. melléklet 2. táblázat).

Megállapítható, hogy 2002 és 2011 között lassú, de minden területre kiterjedő előrehaladás történt. (Kivételnek tekinthető az árliberalizáció területe, amely területen az ország már a vizsgált időszak kezdetétől fogva magas, a fejlett piacgazdaság szintjén áll.) Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy Szerbia elég alacsony szintről indult el az átalakulás útján. A vizsgálat első évében, azaz 2002-ben, Szerbia (akkori nevén Jugoszláv Szövetségi Köztársaság²⁰) bankrendszere jelentős problémákkal küzdött a

²⁰ Annak ellenére, hogy Szerbia és Montenegró egy államot alkottak és egy pontszámot kaptak a 4-es skálán, az EBRD jelentései nagyrészt különválasztják a két országot és azok előrehaladását az egyes szempontok alapján.

betétek alacsony szintje és a szűkös hitelkínálat miatt. Az ország késve indult el az átalakulás útján, ezt mutatja az is, hogy csupán 2002-re sikerült a fizetéseképtelen bankok felszámolása, köztük az akkori legnagyobb szerb bank bezárása. Gondot jelentett a bankokkal szembeni bizalom visszaszerzése, többek között amiatt, hogy a külföldi bankok csak a helyi bankok egyesülésével, felvásárlásával tudtak megtelepedni az országban, valamint a kormány nem vállalta a betétek biztosítását. Továbbá, a privatizáció még nem fejeződött be, nagy lendülettel folytatódott, bár kérdéses volt annak átláthatósága és hatékonysága. Az energiaszektor reformja elkezdődött az árak emelésével, azonban nem létezett a telekommunikáció területén független szabályozó, valamint versenyhivatal sem (EBRD [2002]).

A versenyképesség területén javított a legtöbbet Szerbia az évek során (ami nem meglepő, hiszen nagyon alacsony szinten állt), ami leginkább a 2006-ban elfogadott versenytörvénynek köszönhető, amely felállította a versenyhatóságot, illetve szabályozta az egyesülések eseteit. Emellett ugyanebben az évben a kis privatizáció területén ért el javulást, ami annak eredménye volt, hogy számos kisvállalkozás privatizációja indult el, illetve a kormány elkötelezte magát amellett, hogy 2007-re befejezi a kisvállalatok privatizációját (EBRD [2006]). A 2006-os év mellett a 2005-ös hozott még jelentős meglepetést, hiszen abban az évben a kormányzó koalíció úgy hozott meg jelentős döntéseket, hogy nem volt meg a parlamentben a többsége és bizonytalan volt a jövője. Ezek ellenére négy területen is sikerült javulást elérnie. Először, a nagy privatizáció területén, mivel több szerb vállalat és bank privatizációja ment végbe 2004-ről 2005-re. A kormányzat és vállalatok átszervezésével kapcsolatban költségvetési megszorításokat hajtottak végre, ezzel csökkentették a veszteséget hozó vállalatok támogatását, valamint az új csődtörvény végrehajtásával átszervezték a vállalatok szerkezetét annak érdekében, hogy versenyképesebbek legyenek. A külgazdasági- és árfolyamrendszer tekintetében a regionális szabadkereskedelmi övezetek fejlődése, az export és import kvóták eltörlése, a folyó fizetési mérleg teljes konvertibilitásának megvalósulása emelhető ki. Végül, az ország a bankreform és kamatláb liberalizációja területén lépett egy szinttel magasabbra azáltal, hogy a magánszektor hitelezése jelentősen megnőtt, egy új biztosítási törvényt vezettek be, valamint a bankszektor szabályozása nagymértékben javult (EBRD [2008]). 2008-ban figyelhető meg még jelentősebb előrehaladás, ekkor törölték el a búzára és kukoricára vonatkozó exporttilalmat, és hosszú évek után Szerbia ekkor írta alá a Stabilizációs és

Társulási Megállapodást az Európai Unióval, ami a szabad kereskedelem melletti hosszú távú elköteleződését mutatta. Emellett a bankszektor további fejlődése is megfigyelhető: a pénzügyi közvetítés jelentőségének növekedése, valamint a pénzügyi termékek szabályozott körülmények közötti erős növekedése. Továbbá, a telekommunikáció üzleti szabályozása területén is javulás történt (EBRD [2008]).

Az elmúlt években a nagy privatizáció lelassult, azonban történtek lépések annak érdekében, hogy újra lendületbe hozzák, nevezetesen a telekommunikáció és légi közlekedés szektorában. 2010 áprilisában Szerbia elhatározta, hogy privatizálja légitársaságát, a JAT-et, valamint a szerb telefontársaság részvényeinek 40%-ának eladása mellett kötelezte el magát. Emellett a telekommunikáció piacának liberalizációja is elkezdődött azáltal, hogy a szerb piacra léphetett a norvég Telenor, ami megtörte a Telekom Szerbia (Telecom Srbija) egyeduralmát a piacon. Továbbá, egy új elektronikus kommunikációról szóló törvényt is elfogadtak 2010-ben, – az EU-normáknak megfelelően - amely növelheti a versenyt a szektorban. Ezek ellenére a 2011-ben a JAT Airways és Telecom Srbija privatizációja nem fejeződött be. Utóbbi 80%-ban szerb tulajdonban maradt. Szerbia a régió többi országához képest később kezdte el a privatizációt, de behozta lemaradását az elmúlt évtized során. Ennek ellenére a főbb reformok még váratnak magukra. Például, az infrastruktúra, valamint az energiaszektor nagy része még mindig állami ellenőrzés alatt áll (mégpedig egy állami vállalat uralja). A gáz- és elektromos piacot előre láthatóan 2015 januárjában nyitják meg (a háztartások kivételével minden fogyasztó számára). Emellett számos nagyvállalat privatizációja 2011-re még mindig nem ment végbe, köztük az ország legnagyobb biztosítótársaságáé (EBRD [2010] és [2011]).

A kormány az elmúlt években nagyszabású vasút- és útfejlesztésbe kezdett a nemzetközi pénzügyi intézmények (International Financial Institutions, IFIs) és a bilaterális donorok segítségével. Például 2010 áprilisában a hatóságok engedélyezték az Oroszországból jövő 800 millió dolláros kölcsönt, hogy korszerűsítsék a szerb vasutakat (azonban hozzá kell tenni, hogy mind a mai napig csupán a részletekről tárgyalnak, előrelépés nem történt az ügyben). Emellett 2010 júniusában a kormány nyilvánosságra hozta a közlekedési szektor stratégiáját, amelynek keretében 2027-ig 22 milliárd dollár értékű fejlesztést hajtanak majd végre az út-, vasút-, víz- és repülőgép-hálózat területén. Egy olasz konzorcium elnyerte a novi sadi Zezlje híd felújítását és tervezik a páneurópai folyosó (X) befejezését, amire 2011 júniusában írták ki tendert (EBRD [2010] és

[2011]). Ennek ellenére az infrastruktúra fejlesztése vontatottan halad, az évek során kevés előrelépés figyelhető meg. Már 2002-ben is az utak és vasút fejlesztése volt a középpontban, azóta sem sikerült jelentős javulást véghezvinni ezen a területen. A víz- és szennyvíz szektorának tekintetében nem valósult meg a költség alapú árazás, a hatékony működtetés. Továbbá, a korszerű, az EU-normáknak megfelelő versenytörvény elfogadása is vontatottan halad (EBRD [2011]).

A szerb bankrendszer a válság ellenére jól teljesít, a rendszer összességében likvid és jól tőkésített, habár a vállalati szektorban egyre nagyobb a nem-teljesítő hitelek aránya. A következő évek strukturális reformjainak elemei a következők:

- 1) A magánszektornak nagyobb szerepet kellene játszania a piacon, tőke és know how szükségeltetik ahhoz, hogy a vállalati szektor termelékenységét és hatékonyságát növelni tudják. Elengedhetetlen a tervezett privatizációk megvalósítása, illetve az üzleti környezet további javítása.
- 2) Az ország infrastruktúrája még jelentős fejlesztésekre szorul, amiben a magánszektornak a mainál nagyobb szerepet kellene vállalnia.
- 3) A pénzügyi szektor területén a fő feladatok a pénzügyi intézmények szabályozásának erősítése, valamint a helyi tőkepiacok fejlődésének elősegítése (EBRD [2010]).

Összességében az állapítható meg, hogy az elmúlt 10 évben lassan, de folyamatosan halad az ország a fejlett piacgazdaság elérése felé, azonban a javulások ellenére a következő években jelentős reformokra lesz még szükség annak érdekében, hogy Szerbia valóban fejlett piacgazdasággá váljon. A felállított feltételek alapján kijelenthető, hogy a gazdasági integráció szempontjából Szerbia a működő piacgazdaság feltételét nem teljesíti, nem tekinthető integrációérettnek. Egyrészt, messze elmarad a korábban csatlakozott államok 3,4-es átlagától, másrészt több mutató kapcsán nem teljesíti a minimum 3-mas szintet. A vállalatok átszervezése és kormányzat, versenypolitika, az értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése területén hiányosságok figyelhetők meg, valamint az infrastruktúra reformja is vontatottan halad. Ezeken a területeken számottevő lemaradása van az országnak, hiszen az elmúlt évtizedben nem sikerült jelentős előrelépést tenni ezeken a területeken. (Kivételnek tűnhet a versenypolitika, azonban Szerbia ezen a területen nagyon alacsony szintről indult.) Pozitívnak tekinthető viszont az, hogy visszalépések sem történtek az elmúlt évek folyamán, valamint az a tény, hogy

majdnem minden évben javított pontszámain. Ez utóbbi azt jelzi, hogy az ország elkötelezett a reformok mellett (még a válság éveiben is), komolyan gondolja az európai szinthez való felzárkózást, a fejlett, működő piacgazdaság céljának elérését.

Az elkövetkező években az országnak a következő dolgokra kell koncentrálni annak érdekében, hogy tovább haladjon a megkezdett úton:

- 1) Az Európai Unióval való tárgyalásokat, párbeszédet tovább kell folytatnia, hiszen a hivatalos tagjelölt státusz elérése után az a legfőbb cél, hogy minél hamarabb elinduljanak a csatlakozási tárgyalások, amelyek újabb löketet adhatnak a felzárkózáshoz, a működő piacgazdaság megteremtéséhez szükséges további (EU-kompatibilis) reformok végrehajtásához.
- 2) További fiskális reformok elengedhetetlenek, hiszen a válság következtében a Nemzetközi Valutaalappal kötött megállapodás keretében Szerbia elkötelezte magát az állami szektor reformja mellett, ami kiadásainak és alkalmazottainak létszámának csökkentését és a nyugdíjrendszer megreformálását tűzi ki célul. Ezek szükségesek a stabil makrogazdasági feltételek és a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében.
- 3) Különböző politikákkal tovább kell bátorítani a helyi valuta, a dinár használatát, ami tovább erősítené a bankok iránti bizalmat. A Szerb Nemzeti Bank az elmúlt években komolyan ösztönözte ezt, de még további erőfeszítéseket kell tennie ez ügyben, kiváltképpen a volatilitás és a külföldi valutapiacok tekintetében (EBRD [2010] és [2011]).

6.3. Versenyképesség

Szerbia teljesítménye a versenyképesség területén elég ingadozó, elsősorban a világgazdasági tendenciák határozzák meg (lásd 2. melléklet 8. táblázat). Ezt mutatja az is, hogy 2008-2009-ről 2009-2010-re tíz helyet csúszott vissza az ország, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a világgazdasági válság súlyosan érintette a gazdaságát. Ennek következtében az ország makroökonómiai szempontból instabillá vált, csökkent a munkaerőpiac hatékonysága. A következő évre sikerült két helyet javítania, ami leginkább annak eredménye, hogy az ország javított infrastruktúráján, valamint a kilábalás jeleként nőtt a munkaerőpiac hatékonysága. Napjainkra lejjebb csúszott a versenyképességi rangsorban, ami a felsőoktatási képzés és üzleti környezet

romlásának tudható be, valamint annak, hogy évek óta hátrébb kerül a rangsorban az innováció és a technológia rendelkezésre állása területén. A vizsgált időszakban a legnagyobb versenyképességet gátló tényezők a korrupció, a túlzott bürokrácia, a kormányzat nem megfelelő hatékonysága, a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés, az adószabályozások, illetve bűnözés és lopás (WEF [2008], [2009], [2010] és [2011]).

Az ország évek óta kifejezetten rosszul teljesít a tulajdonjogok biztosítása (2011-ben 126. hely), a kisebbségek képviselőinek megvalósítása (140. hely), a vitarendezés törvényi kereteinek biztosítása (137. hely), a munkavállalók és munkáltatók közötti kooperáció (136. hely), valamint a vállalatok technológia-adaptáló képességének (136. hely) tekintetében. Továbbá az infrastruktúra fejlettsége területén is a rangsor végén helyezkedik el (például az utak és kikötők, valamint a tömegközlekedés minősége messze elmarad a legtöbb országtól, 131-133. hely). Emellett azonban számos mutató tekintetében kiemelkedik Szerbia. Például élen jár az internet elterjedtségében (34. hely), az egészségügyi mutatók kapcsán (például alacsony a gyermekhalandóság), valamint a felsőoktatásban részt vevő hallgatók számában (50. hely) és természettudományi tárgyak oktatásában (58. hely). Utóbbiak az ország kompetitív előnyeinek tekinthetők (WEF [2010], [2011]).

Ha az ország rangsorban betöltött helyét összehasonlítom a Világgazdasági Fórum által vizsgált legutóbb csatlakozott uniós tagállamok, illetve a jelenlegi nyugat-balkán tagjelöltek helyezését, megállapítható, hogy a vizsgált időszak minden évében Szerbia a legutolsó helyen áll, és jelentősen el van maradva ezektől az országoktól.²¹

A térség többi államához hasonlóan a korrupció itt is jelentős probléma, kiváltképpen a közbeszerzés és privatizáció területén. Habár az ország folyamatosan harcol a korrupció ellen (például felállítottak egy korrupcióellenes ügynökséget) (Európai Bizottság [2009] és [2010a]), az elmúlt években rosszul teljesít az ország a korrupciós listákon (lásd 2. melléklet 20. táblázat). A Transparency International korrupciós érzet indexe alapján az ország 2007 és 2010 között kevés javulást ért el a korrupció elleni harcban, azonban 2011-ben jelentős visszaesés figyelhető meg. A 3,3-mas érték a 10-es listán alacsonynak tekinthető, emellett a régió országai közül annak ellenére, hogy nem az utolsó helyen áll, 2007 óta rontott helyzetén. Míg 2007-ben

²¹ Észtország a 33., Csehország a 38., Lengyelország a 41., Litvánia a 44., Ciprus a 47., Magyarország a 48., Málta az 51., Szlovénia az 57., Montenegró a 60., Lettország a 64., Szlovákia a 69., Bulgária a 74., Horvátország a 76., Románia a 77., Albánia a 78., Macedónia a 79. helyet foglalja el a rangsorban. Még a jelenleg válságban lévő Görögország is, a 90. helyével, megelőzi a versenyképesség szempontjából Szerbiát (WEF [2011] alapján).

megelőzte Bosznia-Hercegovinát, Macedóniát, Montenegrót és Albániát, 2008-ban Albániával és Montenegróval egy helyezést és pontszámot ért el, 2011-ben pedig már csak Bosznia-Hercegovinát és Albániát előzte meg a rangsorban. Az utóbbi évben Montenegro a 66. helyre, Macedónia pedig a 69. helyre küzdötte fel magát, azaz a korrupció elleni harcban Szerbia alulmaradt ezekkel az országokkal szemben. Emellett a legutóbb csatlakozott államok is jóval magasabb pontszámot kaptak Szerbiánál (Transparency International [2012]). Hasonló észrevételek tehetők a Világbank mérőszáma esetében is.

A K+F-re fordított kiadások (GDP %-ában) tekintetében Szerbia jóval rosszabbul teljesít, mint az Európai Unió. A rendelkezésre álló adatok szerint ez a mutató 2002 és 2008 között 0,31 és 0,56% között ingadozott, és csupán a 2009-es évben közelítette meg a horvát átlagot (0,886%). Ez, mind a Lisszabonban megfogalmazott, mind az uniós átlagtól, jelentős mértékben elmarad (Világbank [2012a] adatai alapján). A 15 és 64 év közöttiek foglalkoztatási rátája összességében nem éri el az uniós átlagot, a legutóbbi rendelkezésre álló adatok²² (2009) szerint a nők 45,9%-a vett részt a munkaerőpiacon, a férfiak foglalkoztatási rátája 62,8% volt. A 2000-es illetve 2005-ös adatokkal összehasonlítva az állapítható meg, hogy míg a nők foglalkoztatottsági rátája kis mértékben növekedett, addig a férfiaké csökkent. Ezek az értékek nem érik el az uniós átlagot (2009-ben 58,4 illetve 70,7%), de a szerb nők foglalkoztatási rátája meghaladja Málta és Görögország hasonló értékeit, a férfiaké pedig Magyarországét és Lettországét (UNSTATS [2012]).

Ebből, és a fentiekből következően Szerbia nem tekinthető gazdaságilag integrációérettnek a versenyképesség szempontjából. A következő években az állam komoly kihívás elé néz e tekintetben, a gazdaságpolitika főbb feladatának tekinthető az, hogy a problémás területeken javulást érjen el, illetve a már meglévő kompetitív előnyöket megtartsa, valamint képes legyen minél jobban kihasználni az ebből adódó lehetőségeket.

²² Az adatok Szerbia és Montenegróra vonatkoznak mind a három évben (UNSTATS [2012a]).

6.4. Makrostabilitás

A makrostabilitás szempontjából elsősorban a szerb reál GDP növekedést, a munkanélküliséget és az inflációt kell megvizsgálni (lásd 3. melléklet 12, 13 és 14. táblázat).

A reál GDP a válság hatására 2009-re 3,5%-ot esett, ami az ipari termelés csökkenését tükrözi. Az építőipar és a kereskedelem volumene is csökkent. 2010-ben egy kicsi fellendülés figyelhető meg: a szerb reál GDP 1%-kal nőtt, ami elsősorban az export növekedésének köszönhető: 2010-ben kiemelkedő nagyságban, 13%-kal nőtt az export, míg az import csupán 4%-kal emelkedett (ami a hazai kereslet enyhe növekedését is tükrözi). A munkanélküliség továbbra is magas szinten mozog, ezzel komolyan veszélyezteti az ország gazdasági helyzetét.

A szerb valuta 2010 januárjától komoly nyomás alatt van, január és augusztus között közel 11%-ot veszített értékéből. Ez annak ellenére történt, hogy a központi bank 1,5 milliárd eurós segélycsomaggal segítette a szerb dinár erősödését. Az infláció a várakozásoknak megfelelően mérséklődött 2009-ről 2010-re, ami azt tükrözi, hogy a központi bank prudens monetáris politikát folytat, illetve elkötelezett az árfolyam-stabilitás mellett. Azonban az infláció így is komoly gazdasági problémákat okoz az országban. A megnövekedett infláció három okra vezethető vissza: az emelkedő élelmiszer- és nyersanyagárakra, valamint az árfolyam leértékelődésére. A következő években az IMF-program továbbra is meghatározza majd a szerb gazdaságot, bár kockázatos az, hogy sikerül-e az országnak tartania a kívánatos fiskális célokat. 2011 áprilisában az ország egy újabb 18 hónapos, 1,1 milliárd dolláros készenléti hitelkeretről állapodott meg a Nemzetközi Valutaalappal, ami azt jelzi, hogy Szerbia még közel sem épült fel a válságból (bár a megállapodás elősegíti a felépülést), további erőfeszítések és reformok szükségesek ahhoz, hogy biztosítsa a makrostabilitást. Ennek elérését két tényező is hátráltatja: egyrészt, az elmúlt években jelentősen csökkentek az országba áramló külföldi beruházások, másrészt, az eurozóna válsága több csatornán keresztül is begyűrűzhet az országba (EBRD [2010] és [2011]).

A következőekben a makrostabilitás alapkritériumát az Európai Unió átlagának, illetve a gazdaságilag integrációérettnek tekinthető Horvátország, valamint a legutóbb csatlakozott két „balkáninak” tekinthető állam statisztikai alapján vizsgálom meg.

Az elmúlt 10 év reál GDP alakulásából kitűnik, hogy habár a szerb gazdaság növekedése magasabb, mint az EU27-é vagy EU25-é (ami nem meglepő, hiszen jóval

fejletlenebb országról van szó), ennek ellenére nagy ingadozásokat mutat az átlaghoz, valamint a legutóbb csatlakozott államokhoz, köztük Horvátországhoz képest is. Ez azt jelzi, hogy egy-egy kedvezőtlen belföldi jelenség vagy nemzetközi hatás nagymértékben hatással van a szerb gazdaságra, ezek a hatások könnyen kizökkenthetik a stabil folyamatokat, tehát ebből a szempontból nem tekinthető integrációérettnek az ország.

Ha a szerb munkanélküliséget vizsgálom meg – az összes nyugat-balkán államhoz hasonlóan – a munkanélküliségi ráta jóval magasabb, duplája az Európai Unió átlagának. Szerbiában az erős, magas gazdasági növekedés sem tudta azt érdemben mérsékelni. A gazdasági világválság begyűrűzése pedig csak tovább növelte az amúgy is magas munkanélküliségi rátát. Ebből következően e szempontból sem valósul meg a makrostabilitás követelménye, Szerbia nagyon távol áll attól, hogy teljesítse a gazdasági integrációérettség eme kritériumát.

Az infláció esetében is az látható, hogy habár a háború, illetve az azutáni bizonytalan belpolitikai helyzet ellenére a hiperinflációt sikerült elkerülni, az infláció mértéke jóval magasabb az Európai Unió átlagához képest. Tisztán látszik, hogy a megvizsgált államok közül Szerbiában a legmagasabb az infláció, és az erőfeszítések ellenére sem sikerült alacsonyabb szintre visszaszorítani, illetve ott tartani. Jelentős a különbség e téren Horvátország és Szerbia között. Ezek mellett egyáltalán nem követi az EU mozgását. Pozitívumnak tekinthető az, hogy az ország évek óta jelentős lépéseket tesz az infláció megfékezésére, mérséklődésére. Ennek ellenére nem tekinthető az ország integrációérettnek.

A fentiekből is következik, hogy amellet, hogy Szerbia nem teljesíti a makrostabilitás kritériumát, jelenleg az Európai Unió tagállamaitól eltérően alakul az üzleti ciklusa. Ahogy Novák Tamás [2008] megjegyzi, a fejlett nyugati államokhoz való felzárkózás a közép- és délkelet-európai térség államaiban általában jelentős konvergencia-folyamatot indított el, ezek közé sorolható a növekedési folyamatok szinkronba kerülése is. A nyugat-balkán régió e konvergencia kezdetén tart, és ez az üzleti lehetőségek szempontjából kedvező, mert így a régió a fejlett országok dekonjunktúrája idején is növekedési pulzusukat adhat azon országoknak és/vagy vállalatoknak, amelyek intenzív gazdasági kapcsolatokat tudnak itt kiépíteni, illetve ha jelentős termelő beruházásokkal rendelkeznek. Szerbiának mindenképpen ennek kihasználására kell törekednie, valamint arra, hogy megfékezze az országban a magas mértékű munkanélküliséget és inflációt. Ezt az Európai Unió tagállamaival való

szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítése, valamint a további felzárkózás elősegítheti.

6.5. Konvergencia

A konvergencia mérése igen bonyolult feladat. A konvergencia mérésekor a kutatás keretében a fenti módszertan alapján a következő mutatókat, kritériumokat vizsgálom meg: a szerb egy főre jutó GDP-t az EU15-tel és 27-ekkel összehasonlítva, valamint az EU által meghatározott konvergencia-kritériumokat: a koppenhágai kritériumrendszert és a maastrichti kritériumrendszert. Ezek mellett részletesebben elemzem Szerbia gazdasági termelékenységét, valamint gazdasági szerkezetét, végül a lakosság internet hozzáférését és a várható élettartamot.

Habár Szerbiában folyamatosan emelkedik az egy főre jutó GDP mennyisége, mértéke jóval elmarad, mind az EU27-ekhez, mind az EU 15-ökhöz képest, bár ennek aránya csökkenő (lásd 4. melléklet 16. táblázat). Míg 2002-ben az egy főre jutó GDP tekintetében közel tízszeres volt a különbség Szerbia és az Európai Unió között (a fejlettebb tagországok esetében több mint tízszeres), addig ez az arány 2008-ra közel a felére csökkent az EU27-ekhez viszonyítva, valamint 6,23-szorosára az EU15-höz képest. A válság hatására az egy főre jutó GDP nagysága ismét csökkenni kezdett, újra emelkedtek a különbségek, további leszakadás figyelhető meg. Emellett még a korábban csatlakozott államok átlagától is nagyon távol áll az ország: jelenleg több mint négyszeres fejlettségi különbség van közöttük (az évezred elején még majdnem 5,5-szeres volt a különbség). Ha vásárlóerő-paritáson elemzem az adatokat (lásd 4. melléklet 15. táblázat), kitűnik, hogy az EU27-ek átlagának körülbelül egyharmadán áll az ország, ami nagyon alacsonynak tekinthető. (Még Románia és Bulgária adataihoz hasonlítva is közel 3-szoros különbségek vannak, vásárlóerő-paritáson is fejlettebbek, pedig e szempontból nem tekintem őket integrációérettnek (Eurostat [2012] adatai alapján.) Az eddigi felzárkózás üteme alapján még nagyon sok idő kell ahhoz, hogy Szerbia felzárkózzon, ehhez pedig mindenekelőtt a munkanélküliség csökkenése, az üzleti környezet javítása lenne szükséges. Ebből is kitűnik, hogy Szerbiának rengeteg forrásra, pénzügyi eszközre lenne szüksége ahhoz, hogy felzárkózzon az uniós tagállamok szintjéhez. Összegezve, az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson sem) alapján semmilyen szempontból sem tekinthető Szerbia integrációérettnek.

A koppenhágai kritériumrendszer teljesítésének vizsgálata során számos probléma vetődik fel. Annak ellenére, hogy az elmúlt évekhez képest az ország konstruktívabb hozzáállást tanúsított a Volt Jugoszláviában elkövetett Háborús Bűncselekményeket Vizsgáló Nemzetközi Törvényszékkel, valamint Ratko Mladić és Goran Hadžić letartóztatása és átadása a büntetőtörvényszéknek (ICTY) megszüntette a Szerbia EU felé közeledése előtt álló egyik legnagyobb akadályt, Koszovóval való tárgyalásait újra kell kezdenie, rendezni kell viszonyukat. Ezek mellett fel kell gyorsítani gazdasági reformjait és biztosítani kell a válság miatt megingott államháztartási fenntarthatóságot (Európai Bizottság [2011a]).

A parlament területén akadnak hiányosságok: habár a törvényhozás területén javulások történtek, a legutóbbi választásokkal kapcsolatban problémák vetődtek fel, a végrehajtás területén nem megfelelően használja fel hatalmát, és a parlamenti bizottságok továbbra is gyengék. Az új alkotmányos keret azonban már az európai minta alapján valósult meg. A kormány elkötelezett az európai csatlakozás mellett, ennek érdekében alakítja a nemzeti programokat. De ezek végrehajtása nem mindig sikeres, illetve a minisztériumok közötti koordinációt javítani kell. A közigazgatás általánosságban megfelelő kapacitással rendelkezik, azonban a szakmaiság, elszámoltathatóság területén jelentős hiányosságok fedezhetők fel. A térség többi államához hasonlóan a korrupció itt is jelentős probléma, leginkább a közbeszerzés és privatizáció területén (Európai Bizottság [2009] és [2010a]). Habár folyamatosan harcolnak a korrupció ellen (például felállítottak egy korrupcióellenes ügynökséget), az elmúlt években rosszul teljesít az ország a korrupciós listán (83-86. hely között ingadozik – Transparency International [2012]). Az emberi jogok és kisebbségvédelem terén a civil és politikai jogok széles körben biztosítottak, azonban a létező alkotmányos és legális garanciák kikényszeríthetőségén még javítani kell. A szólásszabadság is biztosított, a gyűlöletbeszéd tiltott, de a gyakorlatban számos incidens éri az újságírókat, emberi jogi aktivistákat. A nők és kisebbségek elleni diszkriminációt törvényben tiltják. A javulások ellenére a menekültek és az üldözöttek száma magas, helyzetük kritikus (Európai Bizottság [2010a]).

Az elmúlt években végrehajtott jelentős reformokat tekintve megállapítható, hogy Szerbia figyelemre méltó haladást ért el a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat, valamint a kisebbségek tiszteletben tartását és védelmét biztosító intézmények stabilitásához kapcsolódó politikai kritériumok teljesítése felé, átfogó alkotmányos,

jogalkotási és intézményi kerettel rendelkezik, amely általánosságban megfelel az európai normáknak (Európai Bizottság [2011a]).

A gazdasági kritériumok tekintetében a Bizottság véleménye egyezik a korábban tett megállapításaimmal, azaz a szerb gazdaság nem tekinthető jól működő piacgazdaságnak, a strukturális reformok még váratnak magukra, illetve a versenyképesség területén és üzleti környezetén is javítania kell. Utóbbit különösen a jogállamiság megerősítése és a túlzott bürokrácia megszüntetése, a verseny és a magánszektor szerepének erősítése, valamint a munkaerőpiac merevségeinek kezelése útján teheti meg. Szerbiának strukturális reformokat kell végrehajtania a gazdaság termelési kapacitásainak növelése, valamint a külföldi befektetéseknek kedvező környezet kialakítása érdekében ahhoz, hogy közép távon képes legyen megbirkózni az Unión belül tapasztalható versenynyomással és piaci erőkkel. Az *acquis* átvételével kapcsolatban a problémás területek a fentiekén túl és azokkal összefüggésben: a banki szabályozás, a bíróság pénzügyi függetlensége, a szellemi tulajdonjogok biztosítása, a szociálpolitikák, a nemzetközi környezetvédelmi egyezmények átvétele, a vasúti hálózat felújítása és a pénzmosás elleni harc. Különös figyelmet kell fordítania a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés, az igazságszolgáltatás és az alapvető jogok, a szabadság, a biztonság és a jogérvényesülés, illetve a pénzügyi ellenőrzés területére. Ezek mellett a környezetvédelemhez és az éghajlatváltozáshoz kapcsolódó uniós vívmányok területén csak hosszú távon érhető el megfelelés, amihez a beruházások szintjét is emelni kellene (Európai Bizottság [2009] [2010a] és [2011a]).

Összességében Szerbia jó úton halad a Koppenhágában rögzített politikai kritériumok megfelelő teljesítése felé, amennyiben továbbra is folytatódik a fentebb kifejtett haladás, és sikerül gyakorlati megoldásokat találni a Koszovóval kapcsolatos problémákra. Ez azonban valószínűleg még hosszú időt vesz igénybe, és jelenleg nem tekinthető integrációérettnek ebből a szempontból.

A maastrichti kritériumok jövőbeni teljesítésével kapcsolatban a következő mutatókat kell megvizsgálni: a fogyasztói árindexszel mért inflációt, költségvetési deficitet, államadósságot, a nominális hosszú lejáratú kamatlábat (lásd 4. melléklet 17. táblázat). Az adatszolgáltatás/adatgyűjtés a nemrég hivatalos tagjelölt státuszt elérő Szerbia esetében az Eurostat adatbázisában hiányosnak tekinthető (a nemzeti statisztikai adatbázisokban sem találhatók megfelelő adatok). Ami a meglévő adatokból kitűnik az az, hogy a költségvetési deficitre vonatkozó kritériumot a válság kirobbanásáig az

ország teljesítette, azóta azonban folyamatosan növekszik (pont az ellenkező tendenciát mutatja, mint ami kívánatos lenne). A magas infláció a fentebbi vizsgálatok alapján is egyértelműen látszik, ehhez még hozzájárul az, hogy a szerb dinár meglehetősen sebezhető. Az államadósság – hasonlóan a költségvetési deficithez – folyamatosan növekvő tendenciát mutat, viszont 2004 óta nem éri el a GDP 60%-át, valamint az elmúlt években ismét jelentős mértékben megnőtt. Ezek alapján a legtöbb maastrichti kritériumot nem teljesíti az ország. Emellett éppen az ellenkező tendencia figyelhető meg a mutatószámokkal kapcsolatban, mint ami elvárható lenne egy olyan országtól, amely a jövőben csatlakozni szeretne az euróövezethez. Emiatt ebből a szempontból sem tekinthető Szerbia integrációérettnek, illetve megkérdőjelezi annak a koppenhágai kritériumnak a teljesülését is, miszerint az ország elfogadja és ragaszkodik a politikai, gazdasági és monetáris unió céljaihoz.

A szerb gazdasági struktúra elemzésekor megállapítható (lásd 4. melléklet 18. táblázat), hogy a mezőgazdaság súlya a fejlett országokhoz, az Európai Unióhoz képest jelentős. Annak ellenére, hogy egy eltolódás figyelhető meg a szolgáltatások irányába, a mezőgazdaság súlya a GDP-ben hatszorosa az Európai Unió átlagának. Az ipar jelentősége közel azonos az uniós szinthez képest. A mezőgazdaság Szerbia életében fontos szerepet játszik, e szektorból származó termékek jelentős exporttermékeknek minősülnek (lásd a későbbiekben), illetve ez a szektor foglalkoztatja a lakosság jelentős részét, a gazdaságilag aktív lakosság 17,9%-át.

Az agrárfoglalkoztatás csökkenése és átalakulása az elmúlt években Szerbiát is elérte: az 1990-es évek elején a gazdaságilag aktív lakosság közel egynegyedét foglalkoztatta ez a szektor. Azt lehet mondani, hogy az országban, hasonlóan a többi nyugat balkáni államhoz, a mezőgazdaság puffer szerepet tölt be, azaz ha az ipar és szolgáltatás nem tudja foglalkoztatni a mezőgazdaságban feleslegessé vált munkaerőt, akkor az visszaáramlik vagy ott marad a mezőgazdaságban. Ebből következően ez a szektor egy rejtett munkanélküliséget is hordoz magában. Az ország mezőgazdasága sokoldalú, termékeny földekkel rendelkezik, kedvező az éghajlata és hagyományosan fejlett szintű agrotechnikája fontossá teszi a földművelést. Kiváltképpen a Vajdaság rendelkezik kitűnő mezőgazdasági adottságokkal, ahol nagyobb a profitorientált gazdaságok és kisebb az önellátásra termelő gazdaságok aránya is. Emellett a Vajdaság mezőgazdasága modernnek mondható, míg a többi területen folytatott termelés inkább hagyományosnak. Szerbia évek óta nettó agrár exportőrnek tekinthető – egyedülként a

régióban – legfőbb termékei között említhető a gabona, az olajos magvak, a burgonyatermesztés, valamint a sertésenyésztés. Ennek ellenére az ország mezőgazdaság erőteljes modernizációra szorul, kiváltképpen a Vajdaságon túli területeken. A modern technika alkalmazása alacsonyabb színvonalú, mint Európa nyugati vagy akár középső területein (Kovács [2010]), amiből következően a szektor termelékenysége is alacsonyabb színvonalú. Ennek ellenére az ország mezőgazdasága sokkal erősebbnek és versenyképesebbnek tekinthető a régió többi államénál.

A transzformációs válsággal járó visszaesés Szerbia ipara esetében gyors és mély volt, a dezindustrializáció legerőteljesebben Dél-Szerbiát érintette, teljes ipari centrumok tűntek el (Lux [2010]). Napjainkra a szektor a szerb GDP 26,64%-át adja. Az országban kiemelkedik a mezőgazdasági termékek feldolgozása (pl. cukoripar), a papír- és cellulózipar, a gépi járművek, elsősorban a közlekedési eszközök előállítása, valamint a kommunikációs és elektromos berendezések gyártása. A szektor versenyképességével kapcsolatban az alábbi problémák emelhetők ki: az ipari kapacitások, telepek területileg túl koncentráltak (Belgrád és Újvidék környékére korlátozódnak); az ipari és vállalati szerkezet átalakítása még nem fejeződött be és a válság hatásainak eredményeképpen le is lassult; a privatizációs folyamatok is lassan haladnak. Jelenleg az ipar alacsony munkatermelékenységgel, az innováció, know-how hiányával küzd, magas a munkanélküliség. Ezeket a szektorba érkező külföldi beruházások enyhítenék, de jelenleg kicsi az érdeklődés a szerb ipar iránt, illetve jóval több forrásra lenne szükség a jelenleginél (Zeković [2009]).

Hivatalos munkatermelékenységi adatokat az ország esetében az adott időszakra sem a nemzeti statisztikai hivatalban, sem a nemzeti bank adatai között, sem az Eurostat vagy a Világbank adatbázisában nem találtam, ezért elsősorban ezzel kapcsolatos jelentésekre támaszkodom. Az Európai Bizottság [2008b] megállapítja, hogy az országban 2001 és 2003 között magasabbak voltak a bérek, mint a munkatermelékenység, ami annak volt köszönhető, hogy ebben az időszakban a nominális bérek jelentős mértékben megnövekedtek (ennek csupán csak egy része kompenzálta a megemelkedett árak hatásait). Habár a munkatermelékenység is nem csekély 6%-kal nőtt az országban ezen időszak alatt, a reálbérek gyorsabban emelkedtek. 2004 és 2006 között pedig a nominális bérek és árak növekedése a felére csökkent és utána körülbelül 8%-os szinten megállt. Ugyanebben az időszakban a munkatermelékenység növekedése megduplázódott az előző időszakhoz képest (5,7%-

ról 10%-ra). Ez leginkább az egyidejűleg végbemenő erőteljes GDP-növekedés és a foglalkoztatottak számának csökkenésének tudható be. A reálbérek és a munkatermelékenység közötti különbségek a szolgáltatások szektorában a legkisebbek, a primer szektorban (és a közszférában) a legnagyobbak, habár lassú csökkenési folyamat figyelhető meg. A bécsi székhelyű Institute for Advanced Studies [2012] kutatása során rámutat arra, hogy a szerb munkatermelékenység 2007-ig növekedett, azóta folyamatosan csökken napjainkig (2010-ben becslések szerint még 6,6%-os növekedésről beszélhetünk, 2011-ben és 2012-ben csupán 2, illetve 2,2%-os növekedést prognosztizálnak). Komoly problémát nem a munkatermelékenység alacsonyabb növekedése okoz, hanem az, hogy a reálbérek jóval magasabbak, mint a munkatermelékenység, azaz nem tükrözi a termelés valódi értékét, így a kereskedelembe kerülő javak túlárzottak tekinthetők. Emellett az Európai Unió átlagától jóval elmarad a szerb munkatermelékenység, amelynek a jövőben mindenképpen közelítenie kell az átlaghoz, ha állni szeretné az Unión belüli versenyt és kihasználni az integrációból származó előnyöket.

A 100 főre vetített internet-használók tekintetében Szerbia 2005 óta folyamatosan zárkózik fel az Európai Unió tagállamaihoz, egyre többen használják az internetet a lakosság körében. Ennek ellenére több mint 40%-os különbség figyelhető meg, ami szignifikánsnak tekinthető.

Végül, de nem utolsó sorban a konvergencia mérésekor a nők és férfiak várható élettartamának vizsgálata során megállapítható, hogy mind a férfiak, mind a nők várható élettartama nem éri el az uniós átlagot (az EU25-ök, illetve EU15-ök esetében még nagyobb különbségekről beszélhetünk). Emellett minden jelenlegi tagállamban magasabb a férfiak és nők várható élettartama, mint Szerbiában (Eurostat [2012] adatai alapján). A várható élettartam folyamatosan nő az országban, azonban nem olyan mértékben, mint az elvárható lenne (általában a gazdasági fejlődés következtében a fejletlenebb államok esetében magasabb mértékben növekszik a várható élettartam): a nők esetében 2002 és 2009 között a várható élettartam ugyanolyan mértékben emelkedett az Európai Unió államaiban, mint Szerbiában, azonban a férfiaké kevesebbel.

Összességében megállapítható, hogy a konvergencia területén sem tekinthető Szerbia integrációérettnek, felkészültnek a csatlakozásra, a vizsgált feltételeknek nem

felel meg. További lépések, reformok szükségesek, kiváltképpen a fiskális politika, a mezőgazdaság és ipar modernizálása, a munkatermelékenység növelése érdekében.

6.6. *Finanszírozás és finanszírozhatóság*

A finanszírozhatóság szempontjából azt kell megvizsgálni, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközöket (az ország esetében elsősorban az EU és IMF által nyújtott pénzeszközöket) az ország miként használja/használta fel. Az Európai Bizottság által meghatározott Előcsatlakozási Támogatási Eszköz öt részeleme közül Szerbia napjainkig lényegében csak az első kettőre volt jogosult, és csupán nemrég, hivatalos tagjelölti státusza elnyerése után válhat majd jogosulttá mind az öt részelem igénybe vételére. Ezért elsősorban azt kell elemezni, hogy az ország az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz első két részelemének, azaz a reformok elősegítése és az intézményi kapacitás növelése, valamint a határokon átnyúló együttműködés elősegítése területén milyen fontosabb eredményeket ért el.

A Bizottság 2010 óta a pénzügyi támogatását az IPÁ-n keresztül az egyedi projektek támogatásától fokozatosan a globálisabb, ágazati szintű programok felé irányítja, amelyek a kedvezményezett országok reformmenetrendjének kulcsterületeire összpontosítanak. Az érintett országok kormányait arra bátorítja, hogy átfogó és fenntartható szakpolitikákat fogadjanak el az olyan prioritást élvező ágazatokban, mint például a bel- és igazságügy, a közigazgatás, a magánszektor fejlesztése, a közlekedés, az energiaügy, a környezetvédelem és az éghajlatváltozás, a szociális fejlődés, a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés. Ennek ellenére Szerbia esetében nincsenek olyan jelentős ágazati, kulcsfontosságú programok, amelyek ennek keretében valósultak meg az elmúlt években. Szerbia számára napjainkig komoly kihívást jelent az IPA-programok hatékony végrehajtása. Növelnie kell erőfeszítéseit annak érdekében, hogy elegendő igazgatási kapacitás és szakértelem álljon rendelkezésre a fenntartható, eredményorientált projektek kialakításához és végrehajtásához az elérhető előcsatlakozási alapok felvételének optimalizálása érdekében (Európai Bizottság [2010a] és [2011a]).

Az IPA keretében Szerbiának több szomszédos állammal is van határokon átnyúló együttműködése (például Magyarországgal, Romániával vagy Bulgáriával, a régió államai közül pedig Horvátországgal, Bosznia-Hercegovinával és Montenegróval).

Szerbia az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz részelemei közül leginkább a második kapcsán „jeleskedik”. Azonban a hatékony végrehajtás szempontjából itt is hiányosságok figyelhetők meg.

A korábbi CARDS- (amelynek során az ország több mint 2 milliárd euró támogatást kapott különböző területeken 2000 és 2006 között), valamint a jelenlegi IPA-programokból és végrehajtásukból az alábbi tanulságok vonhatók le a jövőre vonatkozóan:

- 1) A nemzeti felelősségvállalást növelni kell,
- 2) a programok végrehajtását össze kell hangolni a szerb kormány hosszú távú fejlesztési stratégiájával, az adminisztratív kapacitást fejleszteni kell ezzel kapcsolatban, beleértve a humán és pénzügyi források allokációját is.

Végül, 3) a központi és helyi kormányzati szervek közötti koordinációt és abszorpciók kapacitásukat kell növelni (IPA [2009b]).

A következő években fontos kihívásnak tekinthető az, hogy az ország több pénzeszközt tudjon hatékonyan felhasználni (ez a jövőbeli tagság egyik komoly előfeltétele is annak érdekében, hogy az ország a későbbiekben minél több európai uniós forrást tudjon lehívni és ezzel ki tudja használni a tagság nyújtotta pénzügyi támogatások előnyeit). Ezt leginkább a reformok elősegítése és intézményi kapacitás növelése területén érdemes megtennie (vagy kellett volna megtennie). Egyrészt abból kifolyólag, mivel több forrás áll rendelkezésre (a 2012-ben előirányzott 206,8 millió euróból 193,8 millió eurót ezen a területen különítettek el, és csupán 13 milliót a határokon átnyúló együttműködések elősegítésére; hasonlóak az arányok az elmúlt években is (Európai Unió delegációja a Szerb Köztársaságba [2012])), másrészt ez a terület jobban elősegíti reformmenetrendjét, gyorsítja csatlakozási folyamatát. A későbbiekben a többi részelemre is jogosult lesz az ország, ezekből is minél több lehetőséget érdemes kihasználnia, hiszen ezek a források csak elősegítik csatlakozási és felzárkózási folyamatát. Azonban mindenképpen meg kell ismételni, hogy önmagában ezek a támogatások nem elegendőek a felzárkózáshoz, elsősorban saját, illetve más külső forrásokra kell támaszkodnia az országnak.

A válság súlyosan érintette a Nyugat-Balkán térségét, Szerbiának az IMF-hez kellett fordulnia segítségért. 2009 márciusában az ország egy 3 milliárd eurós készenléti hitelről állapodott meg, 2011-ig szükségéhez mérten bármikor lehívhatott és le is hívott ebből az alapösszegeből. 2011 októberében pedig egy további, 1,1 milliárd eurós

készenléti hitelszerződést kötött a Valutaalappal. A legutóbbi megállapodás keretében az ország arra vállalt kötelezettséget, hogy az államháztartás hiánya a GDP 4,5 százalékos szintjét nem haladja meg, valamint visszafogja a közkiadásokat. Az IMF 2012. februári felülvizsgálata után úgy döntött, hogy a hitel folyósítását az új szerb kormány megalakulásig befagyasztja, mivel megítélése szerint a balkáni ország 2012. évi költségvetése nincs összhangban a hitel feltételeivel. Emellett kijelentette, hogy az új kormánynak meg kell változtatnia a munka törvénykönyvét, meg kell reformálnia nyugdíjrendszerét (ez utóbbi kérdés már a korábbi hitel lehívások kapcsán is kényes kérdésnek bizonyult), valamint csökkentenie kell a közalkalmazottainak számát. Az IMF számításai szerint mértéküket tekintve az államkötvény-kibocsátások, illetve az állami kezességvállalások nincsenek összhangban az államháztartási hiánnyal, valamint az államadósságra vonatkozó szerb vállalásokkal (az idén 5,25 százalékos államháztartási hiányt vár az IMF Szerbiától) (HVG [2012]). Látható, hogy a válság következtében Szerbia hitelfelvételre kényszerült, amit az IMF-en keresztül vitt véghez. Minden kétséget kizáróan ebből a forrásból juthatott a legolcsóbban pénzügyi forráshoz az ország, azonban felmerül a kérdés, hogy az IMF által szabott szigorú, elsősorban költségtakarékossági feltételeknek mennyi ideig tud megfelelni, illetve az, hogy ez milyen hatással lesz a jövőben gazdaságára.

A válság hatására az elmúlt években az Európai Bizottság 200 millió euró értékű közvetlen pénzügyi támogatást irányzott elő Szerbia megsegítésére, amit hitel formájában nyújt át az országnak. Ezt minden ország számára elérhetővé teszi az Európai Unió, ha kell, természetesen a Nemzetközi Valutaalappal szorosan együttműködve. Emellett az Előcsatlakozási Támogatási Eszközön (IPA) és a Nemzetközi Pénzügyi Intézményeken keresztül is (*International Financial Institutions, IFI*) próbál segíteni a térség államainak azáltal, hogy olyan reformok finanszírozásában segít, amelyek növelik az országok versenyképességét. Az Előcsatlakozási Eszköz keretében 200 millió euró tartalék áll rendelkezésre a bankszektor támogatására, infrastrukturális beruházásokra, a kis-és közép vállalatok segítésére és munkahelyek teremtésére, vidékfejlesztésre. Az IFI-n keresztül 2009-ben több mint 5 milliárd euróval segítettek ezeket az országokat (Európai Bizottság [2009]). Számos beruházás valósult meg ezen pénzügyi eszközök segítségével. Például az IFI-n keresztül a kormány hosszú távú vasút- és úthálózat-fejlesztésbe kezdett – lásd korábbi fejezetben. Minden segítséget feltételekhez köt az Európai Unió. Kérdéses azonban, hogy ezeket a

feltételeket az ország tudja-e majd teljesíteni, elegendőnek tekinthetők-e Szerbia megsegítésére előirányzott összegek, illetve az Európai Unió a jövőben is képes-e biztosítani a megfelelő forrásokat.

A válság hatására a Szerbiába áramló közvetlen külföldi beruházások összege is csökkent az elmúlt években, és csupán a tavalyi évben áramlott be jelentősebb mennyiségű FDI. Míg 2008-ban 2955 millió dollár értékű beruházás valósult meg, addig 2009-ben csupán 1959, 2010-ben pedig 1329 millió dollár közvetlen külföldi beruházás érkezett az országba. 2011-ben 2709 millió dollár értékű FDI áramlott az országba (UNCTAD [2012a]). A legtöbb közvetlen külföldi beruházás az Európai Unió országaiból érkezik. A legjelentősebb partner Ausztria, utána következik Hollandia, Görögország, Németország, valamint Luxemburg. Számottevő közvetlen külföldi beruházás érkezik még Olaszországból, Oroszországból, Szlovéniából és Franciaországból is. Szektoronkénti bontásban a legtöbb külföldi beruházás a szolgáltatások, azon belül is a banki és biztosítási szektorban valósult meg az elmúlt években. Második helyen a feldolgozóipar áll, majd a nagy- és kiskereskedelem, gépjárműipar és ingatlanfejlesztések következnek a sorban (SIEPA [2012a]). A 2011-es év ebből a szempontból sikeresnek mondható, hiszen a régió államai közül Szerbiában valósult meg a legtöbb külföldi beruházás (még Romániába és Bulgáriába is kevesebb közvetlen külföldi tőke áramlott).

Kérdés azonban, hogy ezt a tendenciát sikerül-e a következő években is fenntartani, hiszen a korábbi években Horvátországba, Romániába és Bulgáriába is több FDI áramlott mint Szerbiába (UNCTAD [2012a] adatai alapján). Ehhez elsősorban az kell, hogy az ország további gazdasági reformok mellett kötelezze el magát, és javítson üzleti környezetén. A Világbank Doing Business rangsorában középén helyezkedik el, a 92. helyet foglalta el. A legfontosabb beruházásokat gátló tényezők az építési és egyéb engedélyek beszerzése (175. helyezés), az adószabályozás (104. hely), a fizetésektelenség megoldásának nehézsége (113. hely), valamint a szerződések kikényszeríthetősége (104. hely) (Világbank [2012b]). Ezeken a területeken van a legnagyobb szükség reformokra.

A fentiekből következik, hogy a finanszírozás területén is akadnak hiányosságok Szerbia esetében, nem tekinthető gazdaságilag integrációérettnek. Ennek okai leginkább az uniós támogatási eszközök felhasználási hatékonyságának alacsony fokában

találhatóak, illetve hozzájárul ehhez az is, hogy a válság súlyosan érintette az országot, forráshiányban szenved, amelyből mind a mai napig nem épült fel.

6.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata

6.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

Amint a fentebbi elemzés is rámutatott, az országban jelentős gazdasági problémákat okoz a magas és egyre növekvő munkanélküliség. Emellett további aggodalomra ad okot az alacsony foglalkoztatási ráta, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) [2012] adatai alapján csupán a 15 és 64 év közöttiek 54%-a foglalkoztatott, az arány a fiatalok (25 éven aluliak) esetében még alacsonyabb, csupán 21% (az uniós átlag 36,4%!). A gazdasági visszaesés, a privatizáció és a vállalatok átszervezése csak tovább nehezítette a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeit. A nők esetében is alacsonyabb a foglalkoztatottsági ráta, 46%. A két csoport hátrányos helyzete a munkanélküliségi ráták alakulása szempontjából is megfigyelhető (lásd 5. melléklet 22. táblázat). A nők munkanélkülisége a vizsgált időszak alatt mindig magasabb volt az átlagnál, valamint a számok, illetve a kirajzolódó trend alapján nem jelenthető ki egyértelműen, hogy változna a helyzetük, a szakadék a férfiak és nők munkanélküliségi rátája között nem csökken egyértelműen. A fiatalok esetében a számok még elkésztőbb képet mutatnak: 2,5-3-szor magasabb a fiatalok munkanélküliségi rátái az átlagoknál. A gazdaságpolitika jövőbeli feladatának tekinthető, hogy csökkentse a munkanélküliséget, kiváltképp a fiatalok munkanélküliségét, növelje, ezzel közelítve az uniós átlaghoz, a foglalkoztatottságot, mivel az a későbbiekben komoly politikai és gazdasági problémákat okozhat.

A munkanélküliség csökkentésének feladata mellett a gazdaságpolitikának egy másik, ugyancsak fontos probléma elé kell néznie, ez pedig a demográfiai helyzet, illetve azok következményei. A demográfiai átalakulás kedvezőtlen következményei között említhető az, hogy Szerbia a háború következményeként mintegy hétszáz ezer menekültet fogadott be, illetve telepített le (általában munkalehetőségek felajánlása nélkül). Annak ellenére, hogy ezek a gondok inkább hosszabb távon okoznak majd súlyos problémákat, a nyugdíjreformok kapcsán felmerülő nehézségek már most, illetve az elkövetkező években is jelentkeznek (Novák [2008]). Az igazi komoly gazdasági

problémákat az okozza, hogy Szerbia lakossága szignifikánsan csökken, ezzel egyidejűleg pedig a népesség elöregedése figyelhető meg (mind a férfiak és mind a nők átlagéletkora emelkedik – lásd korábban, illetve nő a 65 év feletti és csökken a 15 éven aluliak aránya a lakosságon belül (lásd 5. melléklet 23. táblázat)). Emellett a kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt az elmúlt években megnőtt a migráció a nyugati államok felé. Ha ezek a tendenciák tovább folytatódnak, akkor a jövőben kihívások elé néz a szerb egészségügy és nyugdíjrendszer, aminek reformja azonban még várat magára.

6.7.2. Szerbia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

Szerbia külkereskedelmi szempontból igen kedvező helyzetben van: kereskedelmének liberalizálásával számos állammal kereskedik vámmentesen vagy nagyon kedvező feltételekkel, többek között az Európai Unió államaival. Az ország Európai Unióval való kereskedelmét a Stabilizációs és Társulási Egyezmény szabályozza. Az SAA értelmében Szerbia vámmentesen exportálhat az Európai Unió területére, kivételt csupán néhány élelmiszer (borjúhús, cukor és bor) jelent, amelyeket csupán meghatározott mennyiségben exportálhat. Az EU-ból származó importot az Ideiglenes Kereskedelmi Egyezmény (*Interim Trade Agreement*) szabályozza, amely az előbb említett Stabilizációs és Társulási Egyezmény része, és 2014-re az ipari és bizonyos mezőgazdasági termékekre kiszabott vámok folyamatos eltörlését célozza (SIEPA [2012b]).

Szerbia külkereskedelmének alakulására még ma is nagy hatással vannak a kilencvenes évek konfliktusai, háborús eseményei. Az ENSZ BT általános gazdasági embargót rendelt el 1992. május 30-án a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) ellen, amit csupán 1996. október 2-án oldottak fel. Emellett a külkereskedelem fejlődését nagymértékben hátráltatta az is, hogy Dayton után annak ellenére, hogy Belgrád diplomáciai kapcsolatai nagyjából rendeződtek, a nyugati nagyhatalmak a koszovói háború miatt elszigeteltségben akarták tartani a JSZK-t mindaddig, amíg Slobodan Milošević hatalmon van (Juhász [1999]). Ezután rendeződtek a viszonyok, a világgazdasági folyamatok hatására alakult az ország külkereskedelme (a válság hatására ugyan visszaesett az exportja, de ennek ellenére folyamatosan növekszik).

A szerb export több mint fele az Európai Unió államaival bonyolódik le (lásd 6. melléklet 25. táblázat), azon belül is a régi tagállamokba exportál a legnagyobb értékben. Az EU15-ök (azon belül is leginkább Németország és Olaszország) a legnagyobb exportfelvevők, emellett Szerbia egyre többet exportál az újonnan csatlakozott közép kelet-európai államokba is. Az Európai Unió országai mellett a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) jelenlegi tagállamai is jelentős exportpartnerek, ami a jövőbeli tagság szempontjából fontosnak tekinthető. Országoként a legfontosabb kereskedelmi partnerek az export szempontjából: hasonlóan a régió többi országához Németország a legfontosabb kereskedelmi partnere Szerbiának (952,4 millió euró volt az export értéke 2011-ben, ami 11,3%-os a részesedést jelent az exportból). A második Olaszország (936,6 millió euróval és 11,1%-kal), a harmadik Bosznia és Hercegovina (852,6 millió euró, 10,1%) (SIEPA [2012c]). Ennek ellenére Szerbia súlya a világkereskedelemben nem jelentős: a világexportból csupán 0,06%-ban részesedik (összehasonlításképpen: Magyarországnak több mint tízszerese, 0,628%-os a részesedése a világexportból (UNCTAD [2011] alapján)). Szerbia fontos feladata tehát a közeljövőben az, hogy tovább tudja növelni exportteljesítményét, világkereskedelmi súlyát.

Hasonló észrevételek tehetők az import esetében is: legnagyobb részben Szerbia az Európai Unióból importál (nagyobb mértékben, mint az export esetében), azon belül is a régi tagállamokból, de nő az új tagállamok súlya is. Szerbia legnagyobb kereskedelmi partnere az import szempontjából azonban Oroszország volt, ahonnan a szerb import értéke 1,9 milliárd euró volt, ez az összimport 13,2%-át tette ki. A második legnagyobb partner Németország 1,6 milliárd euróval és 10,8%-os részesedéssel, a harmadik Olaszország 1,3 milliárd euróval és 9%-kal. A negyedik legnagyobb partnere az országnak pedig Kína (1,1 milliárd euróval és 7,65%-os részesedéssel az importból) (SIEPA [2012d]).

Összességében Szerbia külkereskedelmi mérlege passzív az Európai Unióval szemben, valamint a külkereskedelmi hiány folyamatosan növekvő trendet mutat (a világgazdasági válság hatására világszinten is csökkent az import mértéke 2008-ról 2009-re, illetve 2009-ről 2010-re) (lásd 6. melléklet 25. táblázat).

Ha az áruosztályokat részletesebben megvizsgálom, megállapítható, hogy csupán néhány termék esetében realizálódik szerb külkereskedelmi aktívum, és az is csekély jelentőségűnek mondható a hiányhoz képest (aktívuma van Szerbiának néhány

mezőgazdasági termék - többek között az élő állatok exportja - esetében, illetve a vas- és acéltermékek exportja haladja meg az importot (Európai Bizottság [2012d]). Ez aggodalomra ad okot, az országnak az export minél nagyobb mértékű növelésére, illetve importjának visszafogására kellene a jövőben helyeznie a hangsúlyt, valamint magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására kell törekednie. További aggodalomra ad okot az, hogy a Szerb Nemzeti Bank, illetve az Eurostat [2012] adatai alapján mind a folyó fizetési mérleg, mind a nemzetközi fizetési mérleg is deficitese. Ezekből is látszik, hogy Szerbia nagymértékben függ a külföldi államoktól, ami pénzügyileg igencsak sebezhetővé teszi az országot.

Az Egységes Nemzetközi Kereskedelmi Áruosztályozás alapján (*SITC*) Szerbia az Európai Unió országaiba elsősorban ipari termékeket exportál (az oda áramló export majdnem 2/3-át teszik ki). Az ipari termékek közül is a gépi felszerelések és közlekedési eszközök, illetve a vas- és acél termékek exportja emelkedik ki. Ezen kívül még az élelmiszerexport (elsősorban a gabona- és gabonakészítmények, de az élő állatok, gyümölcsök és zöldségek exportja sem elhanyagolható) is jelentősnek mondható az Unió államaiba. Az Európai Unióba exportált termékek közül nő a mezőgazdasági termékek aránya, míg az ipari termékeké csökken. Összességében a szerb export az Európai Unió teljes importjában kicsi, de nem elhanyagolható részesedéssel bír, hiszen az Európai Unió kereskedelmének döntő többségét tagországai között bonyolítja le. Ennek ellenére Szerbia jelenlegi exportrészesedésével összességében az Európai Unió importjának tekintetében a 47. helyet foglalja el a kereskedelmi partnerek rangsorában. (Csupán a vas és acél termékek exportja esetében tűnik ki, mivel e téren a 14. legjelentősebb kereskedelmi partner.) (Európai Bizottság [2012d]).

Az ország leginkább ipari termékeket importál az Európai Unió tagállamaiból, azon belül is járműveket és az azokhoz szükséges alkatrészeket, valamint vegyi anyagokat. Az utóbbi években jelentősen megnőtt az üzemanyagok importjának részesedése, amely az ország növekvő energiafüggőségét is kifejezi. A mezőgazdasági termékek importja is jelentős (és az utóbbi években növekvő tendenciát mutat), azok közül is Szerbia szárított gyümölcsöt és diót importál (hasonlóan az exporthoz, ezek a legfőbb importtermékek), valamint italokat, dohányt és dohányipari termékeket hoz be. Szerbia évek óta nettó agrárexportőr, azaz több mezőgazdasági terméket exportál, mint importál (ez a régió többi államáról nem mondható el (Kovács [2010])). Az Európai

Unió exportjának szempontjából az ország a 31. a kereskedelmi partnerek rangsorában, valamint leginkább az uniós üzemanyag- és ruhaneműexport tekintetében jelentős kereskedelmi partner (4. illetve 16. hellyel) (Európai Bizottság [2012d]). Ezek alapján kijelenthető, hogy annak ellenére, hogy Szerbiának az Európai Unió tagállamai a legfontosabb kereskedelmi partnerei, kereskedelmének többségét ezekkel az államokkal bonyolítja le, az ország exportteljesítménye gyenge, az évek óta növekvő külkereskedelmi, valamint fizetési mérleg hiánya pedig a későbbiekben komoly gazdasági problémákat okozhat.

6.8. Összegzés, konklúziók levonása

Szerbia gazdasága még távol áll attól, hogy az Európai Unió tagállamává váljon. Mindegyik felállított hipotézis bizonyításra talált: sem a működő piacgazdaság, sem a versenyképesség, sem a makrostabilitás, sem a konvergencia, sem a finanszírozhatóság, sem a kereskedelmi kapcsolatok tekintetében nem tekinthető integrációérettnek. Számos probléma vár még megoldásra (például a működő piacgazdaság biztosítása, a magas infláció és munkanélküliség csökkentése, a növekvő költségvetési deficit és államadóság ellensúlyozása, strukturális reformok végrehajtása). Bizakodásra ad okot azonban, hogy Szerbia évek óta elkötelezett a csatlakozás mellett, és kis lépésekkel ugyan, de folyamatosan előrébb halad a kívánt tagság eléréséhez. Szerbia - szinte teljes egészében - a külföldtől függ, és a gazdaságban történő hatékony átalakítás belső erőből egyelőre kilátástalan, ezért a stabilizációs és társulási folyamat, illetve a gazdasági átalakulás hátterének megalapozása (például az EU-pénzeszközök által) döntő befolyást gyakorolhat az elkövetkező években a térségben megvalósuló gazdasági folyamatokra (Novák [2008]). A tagság egyértelmű előnye az lenne, hogy a gazdasági kapcsolatokat még szorosabbra tudná fűzni az Unió országaival (amúgy is az Unióval bonyolítják le kereskedelmük nagy részét, a befektetések nagy része is innen származik). Fontos, hogy az ország végleg elkötelezze magát a nyugati értékek mellett, kiépítse a működő piacgazdaság intézményét, valamint javítson üzleti környezetén, átalakítsa gazdasági struktúráját és vállalatait, magasabb hozzáadott értékű termékeket állítson elő és exportáljon. Ehhez azonban valószínűleg elég hosszú idő lesz még szükséges.

7. Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság²³ gazdasági integrációérettségének vizsgálata

7.1. *Macedónia és az Európai Unió kapcsolatának áttekintése*

Az Európai Unió és Macedónia közötti érdemleges kapcsolatfelvétel csupán a kilencvenes évek közepére valósult meg: 1996 elején csatlakozott az ország az Európai Unió PHARE programjába, 1997-ben a Miniszterek Tanácsa politikai és gazdasági feltételeket szabott a bilaterális kapcsolatok fejlesztése érdekében. 1998 eleje és 2005 között folyamatos fejlődés figyelhető meg a kapcsolatukban. A térség államai közül elsőként, 2001 áprilisában írta alá az ország a Stabilizációs és Társulási Megállapodást (2004. április 1-jén lépett életbe) és 2004 márciusában nyújtotta be tagjelölti kérelmét. 2005. december 16-án vált hivatalos tagjelölt állammá, s azóta várja a csatlakozási tárgyalások megkezdését. 2009 októberében az Európai Bizottság hivatalosan is javasolta a csatlakozási tárgyalások megkezdését, azonban összességében 2005 óta a legnagyobb eredményt a macedón állampolgárok vízummentes beutazása jelentette a schengeni övezetbe (2009. december) (Európai Bizottság [2012a] alapján). Érdemleges előrelépés nem figyelhető meg a két fél kapcsolatában. Ennek legfőbb oka az ország Görögországgal folytatott, lényegében mind a mai napig lezáratlan (név)vitája.

7.2. *Működő piacgazdaság*

Macedóniát a vizsgálat első évében „részlegesen konszolidált demokráciának” tekintette az EBRD. Ez azt jelentette, hogy az országban már megjelentek és jól működtek a demokrácia egyes elemei: például rendszeres választásokat tartottak illetve névlegesen független sajtó működött. Ennek ellenére hiányzott a politikai pártok közötti tényleges verseny, a fékek és egyensúlyok nem működtek megfelelően a hatalmon lévő kormány esetében, hiányoztak az erős nem-kormányzati szervezetek, valamint a jogállamiság további erősítésére volt szükség (EBRD [2002]). A mutatószámok

²³ Az ország a névhasználat ügyében, az ENSZ közbenjárásával 2005-ben állapodott meg Görögországgal: a Macedónia elnevezéssel kapcsolatban Görögországnak az a kifogása, hogy a Macedónia alkotmányos név használatával az ország területi követeléseket határozhat meg Görögország Makedónia nevű északi területeire. A disszertáció kapcsán mindkét terminológiát szinonimaként használok, mivel a nemzetközi élet is megosztott az ügyben, több állam, köztük Magyarország is, a Macedónia nevet használják diplomáciai kapcsolataikban.

tekintetében a régió államai közül közepesen teljesít: alacsonyabb szintről indult és tart most mint Horvátország, viszont Szerbiához hasonlítva jobban működő macedón piacgazdaság állapítható meg. Lassú, de folyamatosan és minden területre kiterjedő javuló tendencia figyelhető meg 2002 és 2011 között (lásd 1. melléklet 3. táblázat).

2003-ban az árliberalizáció esetében az ország elérte a 4-es pontszámot, amit elsősorban az áprilisi WTO-csatlakozásnak köszönhetett. Emellett 2002 végére minden szomszédos állammal szabadkereskedelmi egyezményeket kötött. A WTO-csatlakozással az ország kereskedelmi szempontból viszonylagosan nyitottá vált, az importtarifát jelentősen lecsökkentették, a mennyiségi korlátozásokat – néhány kivétellel - pedig eltörölték. Az elkövetkező években további javulást ért el e téren, a szabadkereskedelmi megállapodások pedig összhangban vannak a WTO és az EU szabályaival (EBRD [2003] és [2006]).

2004-ben a bankreform és kamatláb-liberalizáció tekintetében visszalépés figyelhető meg (3-ról 3- -ra), ami azzal magyarázható, hogy a bankszektor három nagyobb bank uralta csupán, nem volt köztük igazi verseny, a pénzügyi közvetítés alacsony szintű volt. Emellett az új pénzügyi termékek kifejlesztése lassan haladt (EBRD [2004]). 2008-ra sikerült csupán újra elérni a 2002-es szintet, amikor új banktörvényt fogadtak el, valamint a banki működés területén sikerült jelentősebb eredményeket elérni (EBRD [2008]). Az értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények területén enyhe javulás érhető tetten: a részvénytőzsi aktivitás nőtt az elmúlt évekhez képest. Ennek ellenére a nem pénzügyi intézmények fejlettsége alacsony szinten áll és az elmúlt években csupán enyhe javulás következett be (EBRD [2004], [2008], [2011]). A nagyprivatizáció terén jelentősebb javulás figyelhető meg az évek múlásával: 2004-ben közel 40, korábban állami vállalatot privatizáltak (EBRD [2004]), 2006-ban pedig az elektromos műveket privatizálták nyílt tender útján. Az utóbbi évben újabb előrelépés történt: új csődtörvényt vezettek be és a vállalati regisztrációt jelentős mértékben megkönnyítették, valamint egy hatékony nyugdíjreformot hajtottak végre, amely keretében bevezették a magánnyugdíj rendszerét. A munkavállalók több mint fele csatlakozott az önkéntes magánnyugdíj rendszerhez, ami felülmúlta a várakozásokat és ez végül 26 millió eurós többletkiadást jelentett a kormánynak. A kormány a deficit fedezése érdekében több mint 200 vállalat esetében értékesítette kisebbségi részvényeit. Végül az infrastruktúra területén állapítható meg ez évben javulás. 2006 és 2007 folyamán Macedónia megerősítette a versenyjogát és versenyhivatalát, hogy a

versenyjogot érvényre tudja juttatni (EBRD [2006]). Emellett 2009-ben a telekommunikáció területén erősebbé vált a verseny a mobilszolgáltatók növekedésével. Ennek ellenére az ország, hasonlóan Szerbiához, e téren viszonylag gyengén teljesít (EBRD [2009]).

A válság a működő piacgazdaság tekintetében mérsékelten érintette az országot, bár a reformok lelassultak. 2011-ben új energia törvényt fogadtak el, ami az EU direktíváknak teljes mértékben megfelel és nagyobb versenyhelyzetet és jobb hatékonyságot teremt a macedón energiapiacra. Emellett további javulást ért el a kedvező üzleti környezet tekintetében: a vállalatok regisztrálásán tovább könnyítettek, illetve további vámtarifákat töröltek el (EBRD [2011]). Összességében új, piackonform törvények elfogadása területén a vizsgált időszakban kiemelten teljesített az ország, jelenleg a kihívást ezek hatékony implementációja jelenti (EBRD [2010]). A működő piacgazdaság szempontjából a következő évek fő feladata a privatizáció továbbvitele, a nagyvállalatok értékesítése, mielőtt helyreálltak a nemzetközi piaci feltételek, visszatér a befektetők bizalma, mivel Macedónia kicsi, nyitott ország és nagy szüksége van külföldi forrásokra (EBRD [2011]).

Elemzésem szempontjából Macedónia több szempontból sem teljesíti integrációérettséggel kapcsolatos kritériumaimat: annak ellenére, hogy 2011-re minden területen sikerült legalább 3- -os szintet teljesítenie, az átlag megközelíti, de nem éri el a kívánatos 3,4-es szintet, a reformok nagyon lassan haladnak, valamint egy visszalépés is megfigyelhető. Ennek ellenére a jövő bizakodó, hiszen nagyon közel jár a működő piacgazdaság kiépítéséhez.

7.3. Versenyképesség

A versenyképesség tekintetében Macedónia a vizsgált államok közül kiemelkedően teljesít: az elmúlt években 15 helyet javított a Világgazdasági Fórum rangsorában (ennél kiemelkedőbb teljesítményre csak Albánia volt képes) (lásd 2. melléklet 8. táblázat). A tagállamok közül megelőzi Görögországot, nem sokkal Románia és Bulgária mögött helyezkedik el a rangsorban. A többi nyugat-balkán államot is nagyrészt megelőzi, kivéve Horvátországot és Albániát. A legfontosabb versenyképességet gátló tényezők a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés, a kormányzati bürokrácia, a munkaerő nem megfelelő képzettsége és munkához való

hozzáállása, valamint a korrupció. Ezeknek megfelelően a kormány jövőbeni feladata az, hogy a fentebb említett korábbi intézkedéseket továbbvigyék (jelentős mértékben egyszerűsítették az új vállalatok bejegyzéséhez elengedhetetlen adminisztrációt) és megkönnyítsék a külföldi vállalatok működését az országban (hiszen kis és nyitott államként szüksége van a külföldi forrásokra), az oktatást a piaci igényekhez igazítsa. Ehhez erősítenie kell a hazai piacon a versenyt, emellett a monopólium-ellenes politika hatékonyságának növelésére is erőteljes az igény.

Az oktatás számos területén szükséges a javulás: az alapfokú oktatásban való részvételt kellene elsősorban ösztönözni, de hiányosságok figyelhetők meg a középiskolai és felsőoktatás területein is, kiváltképpen az üzleti iskolák hatékonyságán lehetne javítani. Emellett a munkavállalók képzése sem kiterjedt.

Az ország legfőbb kompetitív előnyei az üzletalapítás könnyedsége, a vállalatok kedvező adózási feltételei, munkabér megállapításának rugalmassága, valamint a befektetők védelme. Emellett kedvezőnek mondható a makrogazdasági környezet is (WEF [2011] alapján).

Az üzleti környezet tekintetében kiemelkedően teljesít az ország, a Világbank „Doing business” rangsorában legutóbb a 23. helyet érte el, maga mögött hagyva nem csupán régióbeli versenytársait, hanem a legtöbb uniós tagállamot is: Litvániát, Lettországot, Ausztriát, Hollandiát, Portugáliát, Belgiumot, Franciaországot, Szlovéniát, Ciprust, Spanyolországot, Szlovákiát, Magyarországot, Lengyelországot, Luxemburgot, Csehországot, Romániát és Bulgáriát, valamint Horvátországot is. 2012-höz képest egy helyet visszacsúszott, azonban ennek ellenére így is kedvező üzleti környezetet teremt a külföldi beruházók előtt. Üzletet alapítani két nap alatt, kettő eljárás során lehet (ehhez az OECD államaiban átlagosan 12 nap és 5 eljárás kell), alacsonyak az adóráták (átlagosan 9,4%), az adófizetés kevesebb időt vesz igénybe, valamint a tulajdon regisztrálása olcsóbb az országban, mint az OECD államaiban. Egyedül a villamosenergiához való hozzáférés tekintetében teljesít rosszul az ország (átlagosan 157 nap szükséges, valamint az ezzel kapcsolatos költségek magasak), bár évről-évre javuló tendencia figyelhető meg ezen a téren is. Emellett az építési engedélyek költsége magasabb, viszont hamarabb, kevesebb eljárás során lehet hozzájuk jutni, mint az OECD államaiban (Világbank [2013a], [2012b]). Az uniós csatlakozás jelentősen javítana eddig is kedvező üzleti környezetén, hiszen a határokon átnyúló kereskedelem területén jelentősen javulna pozíciója.

A korrupció komoly gondot okoz az országban, habár az elmúlt években mindkét vizsgált mutatószám alapján jelentősebb javulást ért el, ami arra utal, hogy Macedónia elkötelezett a korrupció elleni harc mellett. A korrupció igen elterjedt, mértéke hasonló Bulgária, Románia, Görögország és Olaszország szintjéhez. Régiós összehasonlításban az országban hasonló mértékű a korrupció, mint Horvátországban, a többi országhoz képest azonban jobb teljesítményt mutat, az elmúlt években itt csökkent a legnagyobb mértékben (lásd 2. melléklet 9. táblázat).

A K+F kiadások tekintetében az ország gyenge teljesítményt mutat, az elmúlt években a GDP csupán 0,2-0,25%-át költötte kutatás és fejlesztésre. Ez az érték az egyik legalacsonyabb a térség államai közül, csupán Bosznia-Hercegovina és Albánia költ kevesebbet K+F-re. Emellett a korábban csatlakozott államok is jobb adatokkal rendelkeznek, még csatlakozásuk előtt is (lásd 2. melléklet 10. táblázat).

A foglalkoztatottság területén sem teljesít jól az ország: a munkaképes korú lakosság csupán 43,9%-a dolgozott 2011-ben. 2002 és 2011 között 4,3%-ot javult a foglalkoztatottsági index. Ekkora javulás egyik vizsgált nyugat-balkán állam tekintetében sem figyelhető meg. Ennek ellenére a régióban csak Bosznia-Hercegovina (és Koszovó) rendelkezik alacsonyabb értékekkel, valamint jóval elmarad mind az uniós szinttől, mind Románia és Bulgária adataitól, mind pedig a 70%-os célkitűzéstől (lásd 2. melléklet 11. táblázat).

Összességében az ország versenyképesség szempontjából nem teljesít rosszul, bár jelentős hiányosságok állapíthatók meg a K+F kiadások esetében, valamint alacsonynak tekinthető a foglalkoztatottság, az oktatás színvonala, valamint a monopóliumellenes politikáját meg kellene erősíteni. Annak ellenére, hogy kedvező az üzleti környezete, kiváltképpen vállalatalapítás és adózás tekintetében, jelenleg nem tekinthető integrációérettnek. Azonban ha Macedónia a folytatja megkezdett reformjait, valamint a korábbi évekhez hasonló mértékben tudja versenyképességét javítani (ezzel párhuzamosan korrupcióját csökkenteni), közép vagy hosszú távon a versenyképesség szempontjából nem jelenthet gondot az uniós csatlakozás.

7.4. Makrostabilitás

Az 1990-es évektől kezdődően a 2000-es évek elejéig az ország komoly folyó fizetési mérleg egyensúlytalanságokkal küzdött, amely veszélybe sodorta a

makrogazdasági stabilitást. 2003-ban strukturális reformok kezdődtek, amelyek javították a fiskális és külső egyensúlytalanságokat (EBRD [2002]). A reformok közül megemlíthető a fentebb említett nyugdíjreform, vagy a 2006-ban kezdődő „new business heaven” program, amely célja a macedón gazdaság vonzóbbá tétele a külföldi befektetők szemében (ennek keretében csökkentették a regisztrációs napok és ügyintézés számát, adócsökkentéseket hajtottak végre, adókedvezményeket vezettek be) (EBRD [2007]). Ezeket a lépéseket tükrözi a reál GDP alakulása a vizsgált időszakban. Ezek ellenére Macedónia a régió országai közül az egyik legalacsonyabb gazdasági növekedéssel rendelkező ország, elmarad a régió növekedési ütemétől (lásd 3. melléklet 12. táblázat), ami leginkább annak tudható be, hogy az átmenet által vezérelt növekedés jórészt már lezajlott.

2004-től figyelhető meg jelentősebb gazdasági növekedés; 2004 júliusában nyitották meg újra a macedón acélipari vállalatot, a Balkan Steelt. Emellett a textilipar és vegyipar is jól teljesített a 2000-es évek közepén. (EBRD [2004] és [2005]). A legmagasabb gazdasági növekedés 2007-ben állapítható meg, ami leginkább a hazai gazdasági teljesítménynek köszönhető: az ország exportteljesítménye jelentősen megugrott, az ipar is jól teljesített, valamint erős volt a hazai fogyasztás is (EBRD [2008]). A válság hatása 2008 negyedik negyedétől kezdte éreztetni hatását az acélipari és textilipari termelés visszaesésével. 2009 első felére jelentette a mélypontot, amikor az ipari termelés 11%-kal volt alacsonyabb az egy évnél korábbinál. A helyzetet a romló világkereslet és csökkenő beruházási kedv súlyosbította (EBRD [2009]). Azóta lassú felépülés figyelhető meg az országban.

A macedón munkanélküliség az egyik legnagyobb a régióban: a vizsgált államok közül pedig a legmagasabb. A gazdaságpolitika a munkanélküliség csökkentésére nagy hangsúlyt fektetett a vizsgált időszakban, azonban az adatok azt tükrözik, hogy a kedvező makrogazdasági mutatók ellenére sem sikerült érdemben csökkenteni, mindvégig 30% feletti munkanélküliség figyelhető meg. A magas növekedési adatok a munkanélküliség alakulására csekély mértékben hatottak. A reformok hatására a munkanélküliség enyhe mértékű csökkenése valósult meg (lásd 3. melléklet 13. táblázat), azonban ezek ellenére az informális szektorban dolgozók száma igen magas, ez is tükröződik a magas munkanélküliségi adatokban, amelyek a legmagasabbaknak tekinthető egész Európában. Emellett a reformok hatékonyságát az is hátráltatja, hogy a munkanélküliek régóra azok, elkeseredettek, valamint alacsonyan képzettek (közel felük

nem rendelkezik középfokú végzettséggel), nem tudják kielégíteni a munkaerőpiaci keresletet. Az adó- és járulékcsoökkentések ellenére a munkaerőre rakódó terhek magasak, a munkaerőpiaci szabályozás túlzottan merev (például nem ösztönzi a részmunkaidőt), ezek pedig hátráltatják a munkahelyteremtést (USAID [2009]).

Az infláció az egyik legalacsonyabb a régióban, ami a macedón dinár euróhoz való rögzítésének tudható be. 2004-ben és 2009-ben defláció figyelhető meg (lásd 3. melléklet 14. táblázat). A 2004-es deflációt a magas munkanélküliség, a munkaerő átszervezése a közszférában okozta, amely jelentősen visszavetette a lakossági fogyasztást az országban. A 2009-es defláció pedig a válság nyomán bekövetkező gazdasági folyamatoknak, visszaeső lakossági és vállalati fogyasztásnak köszönhető. 2007 végén az infláció hirtelen megugrott, 2008 első felében tetőzött valamivel 10% alatt. Az inflációs nyomást elsősorban a növekvő élelmiszer- és energiaárak váltották ki. Válaszként a központi bank háromszor emelte meg 2008 első felében a jegybanki alapkamatot (a februári 5,1%-ról májusra 7%-ra emelve azt) (EBRD [2008]).

A makrostabilitás szempontjából Macedónia nem tekinthető integrációérettnek, mivel a munkanélküliségi ráta a vizsgált időszakban mindvégig jelentős maradt, nem sikerült érdemben csökkenteni. A munkanélküliségi ráta több mint háromszor magasabb, mint az Európai Unióban, még a súlyos gondokkal küzdő tagállamok rátája is alacsonyabb a macedónnál. Emellett az inflációs folyamatok, a rögzített árfolyam ellenére, kiszámíthatatlanok az országban, összességében nem követik az uniós folyamatokat.

7.5. Konvergencia

Macedóniában az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) vizsgálatom időszakában folyamatosan növekedett. Emellett a régió tagállamai körében a legnagyobb intenzitással emelkedett, ennek ellenére az egyik legalacsonyabbnak tekinthető. 2002-ben az EU27-ek 25%-án állt az ország, 2011-ben is csupán 36%-án. Románia és Bulgária 2007-es értéke is meghaladja Macedónia jelenlegi értékeit. Ebből a szempontból tehát Macedónia nem integrációérett.

A koppenhágai kritériumokat az ország „megfelelő mértékben” teljesíti, az ország évről-évre folyamatosan továbbviszi a csatlakozáshoz szükséges reformokat (Európai Bizottság [2010] és [2011]). A legutóbbi parlamenti választások nagyrészt a

nemzetközi normáknak megfelelően zajlottak le (annak ellenére, hogy az ellenzék bojkottja a választásokig akadályozta a parlament működését), haladás történt a parlament, rendőrség, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás reformja, valamint a kisebbségek védelme tekintetében. Macedónia évről-évre teljesíti a Stabilizációs és Társulási Megállapodásból fakadó kötelezettségeit és továbbra is teljeskörűen együttműködik a Jugoszláv Büntető Törvényszékkel (ICTY).

Ennek ellenére további erőfeszítéseket kell tennie, különösen a médiában való véleménynyilvánítás szabadsága (itt jelentős visszaélésekről számoltak be), a bírói kar függetlensége, a közigazgatás reformja, valamint a korrupció elleni küzdelem terén. A politikai pártok közötti párbeszéd javítására is igény lenne. A korrupció területén megkezdtek a vagyonnyilatkozatok ellenőrzését, azonban szisztematikussá kellene tenni az összeférhetlenségi nyilatkozatok ellenőrzését, valamint a magas szinten elkövetett korrupciós esetek kezelése is kihívásokat okoz. Ezek mellett a közkiadások és a politikai pártok finanszírozásának átláthatósága továbbra sem kielégítő. Összességében a korrupció továbbra is széles körben jelen van, és komoly gondokat okoz.

Az emberi jogok és kisebbségek védelmét szolgáló jogszabályi és intézményi keret mára már nagyjából készen áll. Általánosságban, tiszteletben tartják a polgári és politikai jogokat, azonban még jellemző a bűnüldözési hivatalokon belüli büntetlenség, valamint nincs hatékony nemzeti stratégiája a börtönrendszerre vonatkozóan (Európai Bizottság [2011]).

A kisebbségvédelem téren az ország a vizsgált időszak alatt jelentős reformokat hajtott végre, kiváltképpen az albán kisebbségvédelem és nyelvhasználatuk biztosítása terén. A 2001-es Ohridi Keretmegállapodás - amely keretében elismerték az albánok államalkotó jogait és megállapodtak abban, hogy ahol a nemzetiség aránya meghaladja a 20%-ot, ott az adott nemzetiség nyelve is hivatalos a macedón mellett - a demokrácia és jogállamiság fontos eleme, bár a nyelvtörvény, decentralizáció és méltányos képviselői terén továbbra is hiányosságok fedezhetők fel (Európai Bizottság [2009], [2010] és [2011]).

A Bizottság [2011] véleménye szerint az ország jobban képes felvállalni a tagsággal járó kötelezettségeket, ugyanakkor jelentős hiányosságokkal küzd a jogszabályok végrehajtását és hatékony érvényesítését illetően. A vívmányok teljes körű végrehajtásához elengedhetetlen humán és pénzügyi források hiányoznak. A

csatlakozási tárgyalások további lendületet adnának a reformoknak, azonban az ország Görögországgal való kapcsolata évek óta nem javul, emiatt ez folyamatosan kitolódik.

A maastrichti kritériumrendszer mutatószámainak vizsgálatakor az ország teljesíti a költségvetési és államadóssági kritériumokat, azonban az infláció és nominális hosszú lejáratú kamatláb tekintetében nem teljesít jól: utóbbi túl magasnak tekinthető (8-10%), míg előbbi nagymértékű ingadozást mutat 2002 és 2011 között (-0,8 és 8,3% között változott) (lásd 4. melléklet 17. táblázat). A költségvetési deficitcél jövőbeli teljesítése szempontjából viszont komoly aggodalmakra ad okot az, hogy a válságra adott válaszként Macedónia expanzív fiskális politikát kezdett folytatni, aminek hatására a korábbi időszakhoz képest az utóbbi években jelentősen megnőtt a költségvetési hiánya. Többek között a kormány vám- és adócsökkentést hajtott végre, valamint 2009 márciusában egy 8 mrd eurós beruházási projektet indított, amely hét évre szól és nagy infrastrukturális projektekre fókuszál az energiaipar, infrastruktúra, környezetvédelem, oktatás és kultúra területén (EBRD [2009], [2010]). Ebből a szempontból tehát az ország nem tekinthető integrációérettnek.

Hasonlóan a régió többi államához, a mezőgazdaság jelentős szerepet játszik az ország gazdaságában, és a lakosság nagyobb százalékát (hivatalosan 11%-át) foglalkoztatja a szektor. Ennek ellenére foglalkoztatottsági szerepe valószínűsíthetőleg jóval nagyobb, hiszen a szektor nagyban informális: a munkavállalók nagy része szerződés nélkül, vagy szezonálisan dolgozik (Világbank [2008]). Az ország leginkább hegyvidéki terület (Vardár-völgy síkságának kivételével), mezőgazdasági területének jelentős része rét, legelő, a juh- és kecsketartás a jellemző és kiemelkedő. A búzatermés alacsonynak tekinthető, jelentős mezőgazdasági importra szorul az ország (Kovács [2010]). Kiemelkedő mezőgazdasági termékei még a bor és dohány (ezek terén kereskedelmi többlettel rendelkezik az ország az EU-val szemben), a paradicsom, paprika, káposzta. Jugoszlávia élelmiszerellátásában jelentős szerepet játszott az ország és termékei még ma is megtalálhatóak a szomszédos országok piacain (Szabó [2008]). A GDP több mint 10%-át adja a szektor, ennek mértéke folyamatosan, de régiós összehasonlításban lassú ütemben csökken (lásd 4. melléklet 18. táblázat) és az átalakulás éveiben sem esett vissza jelentős mértékben a mezőgazdasági termelés. Versenyképességi szempontból a mezőgazdaság kompetitív előnyei a kedvező éghajlat és földrajzi fekvés, tiszta környezet, a viszonylag olcsó és tradicionális mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező munkaerő. Ezek ellenére a macedón mezőgazdaság nem

tekinthető versenyképesnek, elsősorban az elaprózódott birtokszerkezetnek, alacsony munkatermelékenységnek, vállalkozói és fejlesztési kedv hiányának, elavult technológiáknak, valamint a horizontális (termelők közötti) és vertikális (termelők-kereskedők-feldolgozók közötti) együttműködés hiányának köszönhetően. Az ország előtt azonban jelentős lehetőségek is állnak, elsősorban a munkaintenzív termékek és biotermékek előállítása tekintetében, valamint mindenképp hasznos lenne a macedón bor, juh- valamint kecsketermékek népszerűsítése (Szabó [2008]).

Az ország ipara Jugoszlávia fennállása idején élte fénykorát, a központi költségvetésből jelentős összegeket kapott annak fejlesztésére. A dezindusztrializáció az országban lassabb ütemű volt mint szomszédainál, azonban elhúzódó. Annak ellenére, hogy a konfliktusokból kimaradt, a háború és a nemzetközi embargó így is akadályozta a kapcsolatok újraszervezését, mivel tengerparttal nem rendelkezett, északon a Szerbia elleni embargó, délen a Görögországgal kapcsolatos vitája zárta el az országot kereskedelmi partnereitől. Kelet felé gyenge közúti infrastruktúrája, Bulgária felé pedig hasonló exportszerkezete miatt nem tudott nyitni. 2001-ig az etnikai válság is nehezítette az ipari termékek exportját (Lux [2010]). Az országban hagyományos tapasztalatai vannak a vas- és színesfémkohászatnak, mivel gazdag nikkelben, szilícium-dioxidban, ólom, cink és nemesfémek tekintetében. Jelentősebb vegyiparral és textiliparral is rendelkezik, valamint a gépjárműgyártás terén vannak hagyományai, amit még megfelelő külföldi beruházók érdeklődése esetén jobban ki lehetne használni (UNCTAD [2012b]). Ezek ellenére az ipar területén is hatalmas beruházásokra lenne szükség a meglévő kapacitások fejlesztése és kihasználásának javítása érdekében. Annak ellenére, hogy összességében az ország nagy szolgáltatási szektorral, közepes méretű iparral és kisméretű mezőgazdasággal rendelkezik, a mezőgazdasági termelés modernizációja, illetve szerepének csökkenése mellett a szolgáltatások szerepének és súlyának növelése kellene ahhoz, hogy az ország gazdasági szerkezete egy fejlett ország szerkezetéhez hasonlítson.

Munkatermelékenység szempontjából sem tekinthető integrációérettnek a macedón gazdaság, hiszen annak ellenére, hogy összességében nőtt a munkatermelékenység a vizsgált időszakban, 2011-ben az EU27-ek csupán 57,7%-án állt. Emellett a válság hatására a munkatermelékenység jelentős mértékben vissza is esett (60,1%-ról). Ennek ellenére az ország megelőzi Románia vagy Bulgária hasonló értékeit (51% és 43,5% 2011-ben), azonban nem éri el Horvátország átlagát (2011-ben

70,3%) (lásd 4. melléklet 19. táblázat). A képet azonban árnyalja, hogy a munkatermelékenységhez képest a macedón munkaerő drágának tekinthető, a reálbérek pedig magasnak (elsősorban az alacsony képzettségnek és munkamorálnak, valamint a munkaerőpiaci szabályozásnak köszönhetően).

A 100 főre jutó internetelőfizetők szempontjából az ország a régiós országok között a harmadik legjobban teljesítő ország (Horvátország és BiH után), előfizetőinek száma lassan, de folyamatosan emelkedik. Emellett megelőzi a már tag Bulgária és Románia előfizetőinek számát (bár nem éri el Szlovénia és az EU27-ek átlagát).

A várható élettartam szempontjából az ország mind a férfiak (72,7 év), mind a nők átlagéletkorát (77 év) tekintve jelentős mértékben elmarad (közel öt évvel) az uniós átlagtól, valamint egy évvel a régiós átlagtól is. (A régióban csupán Szerbiában és Bosznia-Hercegovinában figyelhető meg alacsonyabb várható élettartam). Emellett a várható élettartam növekedése a vizsgált időszakban elmarad mind az unió, valamint mind a régiós átlagtól (lásd 4. melléklet 21. táblázat), ami azt jelzi, hogy a (gazdasági és társadalmi) felzárkózás lassú mértékben halad.

Összességében annak ellenére, hogy Macedónia megfelelő mértékben teljesíti a csatlakozás politikai kritériumait, valamint az internetelőfizetők számát tekintve jól teljesít, jelentős konvergenciabeli hiányosságok fedezhetők fel az egy főre jutó GDP, munkatermelékenység, valamint a várható élettartam területein, ezért nem tekinthető integrációérettnek.

7.6. *Finanszírozás és finanszírozhatóság*

Az ország 1992 óta kap pénzügyi támogatásokat az Európai Uniótól. 1992 és 2006 között a PHARE és CARDS programok keretében Macedónia 800 millió euró támogatást kapott, az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz keretében a 2007 és 2013-as költségvetési időszakban pedig a Bizottság 622,4 millió euró keretet állapított meg számára. Horvátországon kívül Macedónia az az ország a nyugat-balkán régión belül, amely az IPA mind az öt részelemére jogosult és le is tudja hívni azokat. Az IPA I, III, IV és V részelemet a nemzeti hatóságok kezelik (szerződéskötések, beszerzések), míg a II-at az EU macedón delegációja. Az EU célja az Előcsatlakozási Támogatási Eszközzel az, hogy a tagjelölt állam minél gyorsabban és akadálymentesebben át tudja venni az unió vívmányait (Európai Bizottság [2012a]). Ennek érdekében elsősorban a

közigazgatás reformjára (független, szakmai és átlátható közigazgatás megteremtésére), alapvető jogokra és igazságszolgáltatásra, a magán szektor (elsősorban kis- és középvállalkozások) fejlesztésére, agrár- és vidékfejlesztésre, közlekedésre, környezetvédelemre és éghajlatváltozásra, valamint a társadalmi fejlődésre fókuszál. Ennek keretében a legutóbbi program során elsősorban a fenntartható gazdasági növekedésen, a jó kormányzás megvalósításán, korrupció csökkentésén, valamint a jogállamiság biztosításán és az emberi jogok tiszteletben tartásán, diszkriminációmentességen volt a hangsúly (IPA [2011a]).

A korábbi CARDS program értékelése során a Bizottság azt a következtetést vonta le, hogy a program jelentősége és hatásossága²⁴ kiemelkedő, azonban a hatékonyság és eredményesség²⁵ tovább javítható.²⁶ A fenntarthatóság a leggyengébb láncszeme volt a programnak, azaz hosszabb távon az eredmények megtartása további támogatást igényel. A kedvezményezettek bevonása a programozási fázisba nem volt megfelelő mértékű, valamint a tervezési fázisban nem volt részletes elemzés arról, hogy a projekthez pontosan milyen erőforrások elengedhetetlenek, amely késedelmekhez és nem megismételhető beavatkozásokhoz vezetett a megvalósítási szakaszban. Az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz teljes körű értékelése még nem valósult meg, de egy korai elemzés a fentebb említett hiányosságok fennmaradására mutatott rá. Emellett olyan következtetéseket vont le, hogy a stratégiai tervezés során a célok nincsenek egyértelműen megfogalmazva, a projekt kiválasztási folyamatot nem minden esetben támasztja alá objektív mechanizmus. Általában a projekt végrehajtásához megfelelő eszközöket használnak, de a legfőbb akadályai a hatásosságnak és fenntarthatóságnak az alacsony adminisztrációs kapacitás, a politikai támogatás és nemzeti felelősség hiánya (IPA [2011a]).

Az Európai Unió mellett számos más nemzetközi intézmény és ország is támogatja az országot a fentebbi célok elérése érdekében. Kiemelendő a Világbank és a USAID, projektjeiken keresztül elsősorban a megfelelő üzleti környezet kiépítését, az ország versenyképességének javulását, az ország mezőgazdaságának fejlesztését, a

²⁴ A tervezett és a tényleges teljesítmények aránya.

²⁵ Eredményesség alatt azt értem, hogy milyen mértékben sikerült a tervezett tevékenységeket, eredményeket elérni.

²⁶ Egy projekt vagy program akkor tekinthető eredményesnek és hatásosnak, ha az bármilyen formában hozzájárul az eredeti célkitűzések teljesítéséhez (például konvergencia vagy fenntartható fejlődés elősegítése). Ez többek között megvalósulhat munkahelyteremtéssel, oktatás- vagy kutatásfejlesztés, vagy környezetvédelem formájában (Nagy [2010]).

közigazgatás reformját támogatják (IPA [2011]). Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) pedig elsősorban a kulcsfontosságú közlekedési útvonalak fejlesztését segíti elő, amely támogatja az ország fontos kereskedelmi partnereivel (EU-val és szomszédos államokkal) való együttműködést, javítja üzleti környezetét. Ezáltal a magánszektor versenyképessége javul, valamint több beruházás valósulhat meg az országban (EBRD [2013]).

A válság az országot enyhe mértékben érintette, megtartotta viszonylagos makroökonómiai stabilitását és képes volt elhárítani a nagyobb reál- és pénzügyi sokkokat. Ennek ellenére az ország 2011 elején – a külső piacokhoz való csökkent hozzáférés (euróválság) és a közelgő, előrehozott választások megjósolhatatlan kimenetele miatt – az IMF-hez fordult segítségért (IMF [2013a]). A megkötött Elővigyázatossági és Likviditási Hitelkeret (PLL) alapján az ország 2011-ben kvótájának 500%-ához (344,5 millió SDR), a következő évben további 100%-hoz (68,9 millió SDR) férhetett hozzá. 2011 márciusában az ország 197 millió SDR-t (kvótájának 286%-át) hívta le, elsősorban, hogy finanszírozza fizetési mérleg szükségleteit (IMF [2011a]). Az azóta eltelt időszak alatt Macedónia szorosan együttműködik az IMF-fel, azonban jobban oda kell figyelnie a költségvetési kiadásaira (IMF [2013a] és [2011a]). Emellett gazdaságpolitikájának mozgásterét nagyban korlátozza a valuta euróhoz való rögzítése, illetve az eurózóna tagállamaitól való kereskedelmi és gazdasági függősége is, amelyek hatására még nem indult újra növekedésnek a belső kereslet, illetve az ország gazdasági teljesítménye (IMF [2013a]).

Utóbbihoz elengedhetetlen tényező a közvetlen külföldi beruházások beáramlása is. Azonban az UNCTAD [2012a] adatainak vizsgálata alapján megállapítható, hogy évről-évre Macedóniába áramlik a legkevesebb FDI a régió államai közül (2006 és 2011 között ennek értéke 201 és 693 millió dollár között ingadozott). Emellett annak ellenére, hogy tíz év alatt megtízszerezte az FDI állományát a gazdaság, régiós összehasonlításban alacsonynak tekinthető (csupán Albánia állománya kevesebb) – Horvátország és Szerbia FDI állomány ötször, illetve hatszor nagyobb. Macedónia viszonylag újkeletű célpontnak számít a külföldi beruházók előtt. Az országba leginkább privatizáció formájában érkezik a külföldi tőke és elsősorban a bank- illetve a telekommunikációs szektorba. Az UNCTAD [2012b] szerint az ország gyenge régiós adataihoz képest gazdasági potenciáljához mérten teljesít, az ország jelentősen javította üzleti környezetét. Ennek ellenére a gazdasági válságból való kilábaláshoz,

felzárkózáshoz mindenképpen több külföldi tőkére lenne szüksége, amelyet az Európai Unióval való kapcsolatának szorosabbra fűzésével el is érhetne a jövőben. Ehhez elsősorban viszont az kell, hogy rendezze viszonyait Görögországgal. Emellett helyzetét nehezíti, hogy kis és elzárt ország, viszonylag kevés természeti erőforrással, valamint szomszédjai is kevésbé fejlett államok.

Összességében megállapítható, hogy az ország finanszírozása és finanszírozhatósága nagyban függ az Európai Unió, illetve a jelentősebb nemzetközi szervezetek pénzügyi forrásaitól. Annak ellenére, hogy majdnem teljes mértékben ki tudja használni FDI-vonzó potenciálját az ország, ez szemmel láthatóan nem elég a válságból való kilábaláshoz illetve az unióhoz való felzárkózáshoz. Emellett az eurózóna válsága is komolyabban érintette az országot, amely végül az IMF segítségét eredményezte. Ezek fényében az ország nem tekinthető integrációérettnek ebből a szempontból.

7.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata

7.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

Amint a korábbi alfejezetben is említettem, európai összehasonlításban az országban a legmagasabb a munkanélküliségi ráta és az elmúlt években sem sikerült azt jelentős mértékben csökkenteni. Legfőbb okokként a munkaerőpiaci merev szabályozása emelhető ki, a magas adó- és járuléktérhek, a munkaerő alacsony és nem megfelelő képzettsége. Előbbiek miatt az informális szektor is nagy jelentőséggel bír, kiváltképpen a primer szektorban.

A két vizsgált érzékenyen érintett csoport közül a fiatalok munkanélkülisége jelentős, 2002 és 2011 között 53,7 és 65,7% körül ingadozott, bár 2006 óta összességében csökkenő trend figyelhető meg (lásd 5. melléklet 22. táblázat). Régiós összehasonlításban Bosznia-Hercegovinában hasonlóan magasak az értékek. A legtöbb fiatal, kiváltképpen, ha alacsony végzettséggel rendelkezik, a mezőgazdaságban tud csak elhelyezkedni, azonban ekkor sokszor nem jelentik be őket és fizetést sem kapnak, családi vállalkozásokban dolgoznak (Világbank [2008]).

A nők munkanélküliségi rátája alig haladja meg a munkanélküliségi rátát, sőt olyan év is megfigyelhető, amikor a férfiak munkanélküliségi rátája volt magasabb (lásd 5. melléklet 22. táblázat). A képet árnyalja azonban az, hogy a nők részvételi rátája

viszont jóval alacsonyabb, mint a férfiaké, 2004 óta 55-56% körül mozog, ami a régió államai közül a legalacsonyabb érték a munkaképes korú népességén belül. Az alacsony részvételi ráta elsősorban azzal magyarázható, hogy a legtöbb nő feleség és számukra a háztartási feladatok elvégzése az elsődleges feladat. Emellett egyre többen folytatnak felsőfokú tanulmányokat is, akik körében a háztartási feladatok elvégzése már nem bír olyan jelentőséggel, mint a kevésbé képzettek esetében. A nők részvételi rátája általában a nagyobb városokban magas, illetve olyan régiókban, ahol jelentős a primer szektor (elsősorban a mezőgazdaság) szerepe (Világbank [2008]).

A két érzékeny csoport mellett érdemes kiemelni a kisebbségeket, elsősorban az albánok munkaerőpiaci helyzetét; megállapítható, hogy az ohridi keretmegállapodás ellenére jelentős körökben a munkanélküliség, nehezen találnak munkát, alulreprezentáltak az államigazgatásban. Ez elsősorban azt eredményezi, hogy számuk az informális szektorban folyamatosan emelkedik (USAID [2009]). Az ország megkezdte ezen hiányosságok kiküszöbölését, az utóbbi években jelentős mértékben csökkentette az adó- és járuléktterheket és nagyobb figyelmet fordít az oktatásra, bár a reformok hatásai csak nagyon lassan érződnek.

A demográfiai mutatókat megvizsgálva (lásd 5. melléklet 23. táblázat) kiemelhető, hogy a régió államai közül Albánia után Macedóniában csökken leginkább a népesség növekedési üteme (a vizsgált időszak alatt 4,8%-ról 2,21%-ra), bár a népességnövekedés itt az egyik legmagasabb a régió államai közül (Albánia után). A fiatalok aránya a népességén belül jelentősen csökkent, aminek egyik magyarázata a jelentős nettó migrációs rátában keresendő. Emellett azonban a munkaképes korúak aránya nagyobb mértékben nőtt, mint a nyugdíjasok aránya. Ez a magas népességnövekedés miatt következett be. Összességében megállapítható, hogy Macedóniát is elérte a demográfiai átmenet, azonban a közeljövőben nem kell tartani a gyors elöregedéstől és az eltartottsági index gyors növekedésétől (utóbbi a gyermekkorú és az idős népesség arányát fejezi ki a 15-64 éves népességből – (Chizalli [2010]), és növekedése a jövőben komoly terheket ró a gazdaságra). (2011-ben a 65 éven felüliek aránya 11,73% volt a népességén belül, ennél alacsonyabb adatokkal csak Albánia rendelkezik).

7.7.2. Macedónia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

A két fél külkereskedelmi kapcsolatait a 2004 áprilisában életbe lépett Stabilizációs és Társulási Megállapodás határozza meg. Az SAA hatása egyértelműen pozitívnak tekinthető: 2005-től dinamikusan bővülnek a két fél export- illetve importkapcsolatai: a korábbi évekhez képest jelentősebb kereskedelembővülés figyelhető meg. A válság hatására 2009 és 2010-ben visszaesett a külkereskedelem mértéke, azonban 2011-re rendeződni látszanak a kapcsolatok, mind az export, mind az import volumene elérte, sőt jelentős mértékben meg is haladta a válság kirobbanása előtti évek mértékét. Az Európai Unió részesedése a macedón exportból a vizsgált időszak alatt növekvő tendenciát mutat, összességében 50-60% körül mozog. Hasonló a részesedése az importból (lásd 6. melléklet 26. táblázat), azonban a tendencia itt csökkenő, elsősorban a növekvő nyersanyagáraknak, illetve Kína előretörésének köszönhetően. A régió, illetve lényegében a CEFTA részesedése közepesnek mondható a 18,39, illetve 25,5%-os értékekkel. Az ország kereskedelmi partnerei kellőképpen diverzifikáltak, egyik országgal sem áll fenn jelentős függőség, bár elsősorban szomszédos államaival kereskedik. Legfontosabb exportpartnerei: Olaszország (8,8%), Görögország (8%), Szerbia (7,7%), Horvátország (2,4%), valamint Bosznia-Hercegovina (0,9%-os exportrészesedéssel). Az importpartnerek közül kiemelendő: Görögország (12%), Koszovó (11%), Szerbia (10%), Olaszország (4,7%), Horvátország (3,3%), valamint Szlovénia (3,2%) (Európai Bizottság [2013b]).

Az Egységes Nemzetközi Kereskedelmi Áruosztályozás alapján Macedónia az Európai Unióba különféle termékeket exportál: elsősorban feldolgozóipari termékeket (SITC 6-8, 55,9%, elsősorban vasötvözeteket és melegen hengerelt vasat valamint ruházati termékeket), vegyipari termékeket (20,0%), valamint ehetetlen nyersanyagokat, kivételt képeznek az üzemanyagok (SITC 2, 9,7%). Jelentősebb exporttermékei még az élelmiszerek és élő állatok, valamint a nyers dohány (4,2% illetve 3,4%). Az Európai Unióból elsősorban a SITC 6-7 árucsoportok érkeznek (leginkább szállítóeszközök), valamint az ásványi tüzelőanyagok, kenőanyagok és kapcsolódó anyagok (SITC 3, 22,6%), valamint a vegyipari termékek importja a jellemző. Vasipari (13.) és ruházati (15.) termékek importja tekintetében jelentősebb partnere az ország az Európai Uniónak, export szempontjából pedig az üzemanyagok (13.) tekintetében. Ezekkel együtt az ország az Európai Unió import- illetve exportpartnerek listáján a 61. illetve 56. helyen szerepel (Európai Bizottság [2013b]).

Hasonlóan a többi nyugat-balkán államhoz, Macedónia is növekvő külkereskedelmi deficittel küzd, ami a válság éveiben kissé mérséklődött. Ennek egy jelentősebb hányada (a vizsgált időszakban 30-70%-a) az Európai Unióval szemben realizálódik, ám a deficit mértéke stabilizálódni látszik, azaz az EU-n kívüli partnerekkel egyre jelentősebb deficitet halmoz fel az ország (lásd 6. melléklet 26. táblázat). Ezen a jövőben mindenképpen változtatni kellene, hiszen az egyre növekvő külkereskedelmi deficit az ország makrostabilitását veszélyeztetheti. Ennek ellenére az Európai Unió tagállamaival jelentős kereskedelmi kapcsolatokat tart fent, exporttermékeit és partnereit is igyekszik diverzifikálni és minél magasabb hozzáadott értékű termékeket előállítani. Ezek miatt kereskedelmi szempontból integrációérettnek tekinthető az ország.

7.8. Főbb megállapítások

Macedónia az Európai Unióval kiépített szoros kereskedelmi kapcsolatok kivételével egyik vizsgált szempontból sem tekinthető integrációérettnek. Nem rendelkezik működő piacgazdasággal, bár az utóbbi évek reformjai jó út felé terelik az országot, pár éven belül teljesítheti a feltételeket.

Makrogazdaságilag alapvetően stabilnak tekinthető az ország, azonban a régión belül itt a legmagasabb a munkanélküliség és alig csökken, valamint alacsony a foglalkoztatottság, jelentős az informális szektor szerepe. A valuta euróhoz rögzítése évről-évre alacsony inflációt eredményez, azonban ez túlságosan behatárolja a macedón gazdaságpolitika mozgásterét, valamint sokszor kihívások elé is állítja azt.

Versenyképesség területén nem teljesít rosszul az ország (kedvező üzleti környezet, reformok), de további reformok kellenek ahhoz, hogy a jövőben állni tudja majd az uniós versenyt. Mindenképpen elengedhetetlen a korrupció elleni harc.

Konvergencia területén súlyos hiányosságok fedezhetők fel: rendkívül alacsony az 1 főre jutó GDP – legalacsonyabb a régióban, és lassú a felzárkózás az uniós szinthez, amit az alacsony várható élettartam is jelez. Ezek ellenére a koppenhágai kritériumrendszer valamint a munkatermelékenység terén nem teljesít rosszul az ország, bár a mezőgazdaság és ipar modernizációja és versenyképességének növelése nem várathat magára. Ezekhez, illetve a válságból való kilábaláshoz, további reformok megvalósításához rengeteg külföldi tőkére lenne szükség, azonban FDI szempontjából

az ország potenciálja nagyban behatárolt, az ország finanszírozása nagyban függ az Európai Unió, illetve a nagy nemzetközi szervezetek pénzügyi támogatásaitól. Előbbi esetében pedig a válság következtében a pénzügyi források nagyban behatároltak. Az ország helyzetén mindenképpen segítene az, ha végleg sikerülne rendeznie névvitáját Görögországgal, hiszen akkor a külföldi befektetők beruházási kedve is kedvezőbb lenne.

8. Montenegró gazdasági integrációérettsége

8.1. Montenegró és az Európai Unió kapcsolatának áttekintése

A montenegrói parlament 2006. június 5-én deklarálta az ország függetlenségét, miután az előtte (május 21-én) tartott választáson a résztvevők 55,5%-a szavazott a függetlenség mellett (Morrison [2011]). Az Európai Unió tagállamai 2006 júniusában erősítették meg az ország függetlenségét, a Tanács 2007 januárjában adaptálta az országra vonatkozó új európai partnerségi programot. Ugyanazon év októberében aláírták a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, ami 2010 májusában életbe lépett. 2008 decemberében az ország beadta csatlakozási kérelmét, a Bizottság ezután 7 kulcsfontosságú feltétel teljesítéséhez kötötte a tárgyalások megkezdését (Európai Bizottság [2012a]). Ezek a következők voltak:

- Választások jogi keretének javítása az EBESZ-ODIHR és Velencei Bizottság ajánlásaival összhangban, valamint a parlament jogalkotási és felügyeleti szerepének erősítése.
- A közigazgatásban jelentős reformok végrehajtása, többek között az általános közigazgatásról és a közalkalmazottak és állami alkalmazottakról szóló törvények módosítása; az Állami Számvevőszék és Emberi Erőforrás Menedzsment megerősítése azzal a céllal, hogy nőjön az átláthatóság, politikamentesség és szakmai szempontok figyelembe vétele.
- Jogállamiság megerősítése a bírói és ügyészi tanácsok tagjainak politikamentes és érdemek alapján való kinevezéseinek támogatásával és azok függetlenségének, hatékonyságának és elszámoltathatóságának megteremtésével.
- Korrupció elleni harc fokozása: jogi keret megteremtése, akcióterv kidolgozása, hatékonyságának növelése.
- Szervezett bűnözés elleni harc megerősítése, több bűnmegelőző akció megvalósítása együttműködve a régióbeli és uniós partnerekkel.
- A médiaszabadság biztosítása és a civil társadalommal való aktívabb együttműködés.
- Diszkriminációellenes jogi és politikai keret kialakítása az európai és nemzetközi irányelveknek megfelelően, az elhagyni kényszerülő személyek

(elsősorban romák, askáliak és egyiptomiak) jogállásának biztosítása és jogaik tiszteletben tartása. Ez egy fenntartható stratégia elfogadását illetve a Konik tábor²⁷ jövőbeli bezárását is magában foglalja (Európai Bizottság [2010b]).

A fenti területeken végrehajtott jelentős reformok érdeméért Montenegró 2010 decemberében kapta meg a hivatalos tagjelölti státuszt (Európai Bizottság [2011c]), a csatlakozási tárgyalások 2012 júniusában kezdődtek meg.²⁸ Az ország lakosai 2009 decemberétől utazhatnak vízummentesen a schengeni övezet 25 tagállamába, illetve 3 (Norvégia, Izland és Svájc) kívülálló állam területére (Európai Bizottság [2012a]).

8.2. Működő piacgazdaság

Az EBRD 2006 óta vizsgálja külön Montenegró átalakulási indexét. Az azóta eltelt évek során az ország lassú reformokat hajtott végre a működő piacgazdaság megvalósítása érdekében. A függetlenség elnyerése pillanatában az ország néhány területen már liberálisnak számított, mint például a kereskedelempolitika, de sok tekintetben épp csak elkezdődtek a reformok, például az infrastruktúra esetében. Ebben az évben jelentősebb bankreformot hajtott végre az ország, bevezették a betétbiztosítást, független bankfelügyelettel rendelkezett, a pénzügyi piac mélyült, a magánszektor hitelezése fellendült. 2006-ra a telekommunikáció privatizációja befejeződött, még néhány nagyobb állami tulajdonú vállalat privatizációja váratott magára. Az infrastruktúra reformja már akkor halaszthatatlannak bizonyult, kiváltképpen az út-, vasút és energiaszektor területén (amely területeken még jelentősnek mondható az állami szerepvállalás, tulajdon; utóbbi területen azért, mivel az országban jelentősek az áramkimaradások, e tekintetben jelentős az ország importfüggősége). Az ország vízipotenciálja jónak mondható, de 2006-ban számos reformra volt szükség, többek között két vízierőmű felújítására (EBRD [2006] és [2007]).

²⁷ A Konik tábor egy Podgoricához közel fekvő, 1500 roma, askáli és egyiptomi által „lakott” menekülttábor, akik zömében 1999 után érkeztek oda Koszovóból. Az Európa Tanács is felhívja jelentéseiben a figyelmet arra, hogy a táborban embertelen körülmények között élnek, mindennapos a szegregáció és az életveszély. Az EU igyekszik segíteni abban, hogy szabályozza azon menekültek jogállását, akik letelepednének Montenegróban vagy abban, hogy önkéntesen biztonságosan hazatérjenek származási országukba. Előbbi érdekében több pénzügyi forrást és technikai segítségnyújtást kínál Montenegrónak, hogy a tábor lakói beilleszkedhessenek a társadalomba, hozzáférjenek az oktatáshoz, foglalkoztatási lehetőségek jöjjenek létre (Milošević [2012]).

²⁸ A csatlakozási tárgyalások lassan haladnak, egy év leforgása alatt csupán 2 fejezetet – a 25. (Tudomány és kutatás) és 26-at (Oktatás és kultúra) – nyitottak meg és zártak le ideiglenesen.

A vizsgált évek során 2007 kivételével jelentősebb reformok nem figyelhetők meg. 2007-ben a kereskedelem területén ért el javulást az ország, köszönhetően az SAA aláírásának, a WTO-tárgyalások előrehaladásának²⁹, valamint a CEFTA-hoz való csatlakozásának. Ezek mind az ország szabadkereskedelem melletti elkötelezettségét tükrözték. A versenypolitika területén pedig azért javult pontszáma, mert a 2005-ben elfogadott új versenytörvénye összhangban van az EU-sztenderdekkel, illetve 2006-ban Versenyhivalt állítottak fel (EBRD [2007]). Ennek, illetve a 2009-es javulás ellenére is (ami a független versenyvédelmi igazgatóság felállításának és működésének köszönhető) a versenypolitika területén jelentős lemaradása van az országnak.

A bankrendszer reformja az évek folyamán tovább folytatódott, eredménye az átalakulási indexben 2008-ban látható, amikor az országban jelentősen megnőtt a hitelállomány és olyan intézkedéseket sikerült végrehajtani, amely segít e folyamat lassításában (EBRD [2008]).

A nagyprivatizáció esetében 2008 és 2010-ben figyelhetők meg javulások, 2009-ben pedig egy visszalépés. 2008-ra az állam vállalatának 85%-át privatizálta, azonban a további privatizációs folyamat az elfogadott akcióterv ellenére nagyon lassan halad (EBRD [2008]). A 2009-es visszalépés annak köszönhető, hogy az állam újra fontos részesedést szerzett a válság hatására pénzügyi gondokkal küzdő alumínium-komplexumban, a KAP-ban. Stratégiai és társadalmi jelentősége miatt az állam jobbnak látta a beavatkozást, a szerkezeti átalakulás elősegítését. A vállalatot még 2005-ben privatizálták (lásd korábban Szerbiánál). Ez a visszaminősítés azt jelezte az országnak, hogy a válságkezelés ilyen irányú lépéseit az EBRD nem tartja kívánatosnak a jövőben (EBRD [2009]). 2010-re az ország visszafordította a folyamatot (EBRD [2010]), ennek ellenére a korábban tervezett privatizációk közül a vizsgált időszak végéig egy hajóipari társaság privatizációját sikerült csupán megvalósítani. A Montenegro Airlines privatizációja nem valósult meg befektetői érdeklődés hiányában, a vasútiipari MonteCargo privatizációját pedig érvénytelenítették (EBRD [2011]).

Az infrastruktúra területén hosszú út áll a reformok teljes megvalósítása előtt, kiváltképpen az állami dominanciájú területeken. 2002 és 2011 között jelentősebb eredmények nem figyelhetők meg, sok esetben elhalasztották a privatizációt, fejlesztést. Például a Bar és Boljare közötti autópálya tenderét már 2008 júniusában kiírták, csupán 2010 márciusában nyerte el azt egy izraeli-görög konzorcium, azonban a kormányzat

²⁹ Az ország végül 2011 decemberében csatlakozott a Világkereskedelmi Szervezethez.

nem jutott megállapodásra velük a kért banki garanciák ügyében (EBRD [2008] és [2011])³⁰. Hasonló ütemben halad az országot Olaszországgal összekötő tenger alatti kábel kiépítése is (EBRD [2010]). Jelen álláspont szerint 2015-től kezdődhet el a projekt (EBRD [2012b]). Emellett 2011-ben az energiaszektorban jelentős árcsökkentést hajtottak végre, ami a jövőben valószínűleg hátráltatni fogja a további beruházásokat és reformokat (EBRD [2011]). Már eddig is komoly probléma volt, hogy az állam nagymértékben támogatja a lakosságot és a kis- és középvállalkozásokat a piacinál alacsonyabb energiaárak biztosításával, ezzel párhuzamosan pedig jóval magasabb árakat szab a nagyvállalatoknak (EBRD [2008] és [2010]).

Összességében az elengedhetetlen reformok nagyon lassan haladnak, az ország átalakulási indexei évek óta stagnálnak, régiós összehasonlításban a legalacsonyabbak közé tartoznak, Bosznia-Hercegovina és leginkább Szerbia értékeivel mutat sok hasonlóságot (lásd 1. melléklet 4. táblázat). A 2007-ben megfigyelhető jelentősebb javulás a függetlenség elnyerése utáni reformlendületnek köszönhető (EBRD [2007]). A gazdasági integrációérettiséggel kapcsolatos kritériumok teljesítésétől nagymértékben elmarad: az évek óta tartó 2,89-es átlaga meg sem közelíti a 3,4-et, illetve egy ideiglenes visszalépés is megfigyelhető a nagyprivatizáció területén. Végül, az átalakulási index több területen nem éri el a 3-mas átlagot: további reformok kellenek a kormányzatok és vállalatok átszervezése; versenypolitika; értékpapírpiac és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése; valamint az infrastrukturális reformok területén.

8.3. Versenyképesség

Montenegró a Világgazdasági Fórum versenyképességi rangsorában igen előkelő helyet foglal el: 2011-2012-ben a 60. helyezést érte el. A vizsgálati időszak alatt jelentős mértékben javított versenyképességén, kezdetben még a 82. helyen állt a 131 ország rangsorában, 2010-2011-re a 49. helyre kúszott (139 ország közül), bár 2011-2012-re a 60. helyre csúszott vissza (142 ország közül). Ez utóbbi ellenére is jelentősebb javulás figyelhető meg. A régió országai közül az első, és több tagállamnál (Bulgária, Románia, Szlovákia és Görögország) is versenyképesebbnek tekinthető. A WEF által vizsgált 12 pillér közül jelentős javulást ért el az ország az intézmények,

³⁰ Azóta érvénytelenítették az ajánlatot, jelenleg (2013. július) egy kínai vállalat ajánlatát fogadta el a kormány, de még megállapodás velük sem született (Balkans.com [2013]).

infrastruktúra, az üzleti kifinomultság valamint az innováció területén, valamint kisebb előrelépés állapítható meg az áru- és munkaerőpiac hatékonysága terén. A 2010-ről 2011-re történt visszaesés elsősorban a romló makrogazdasági környezetnek volt köszönhető (WEF [2008], [2010] és [2011]). A beruházások megvalósítása előtt a legnagyobb gátló tényezőnek a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés említhető meg, valamint évek óta jelentősebb gondokat okoznak a merev munkaügyi szabályozások, az infrastruktúra nem megfelelő állapota, valamint a túlzott bürokrácia és alacsony munkamorál (WEF [2008], [2009], [2010] és [2011]). Az ország kompetitív előnyeinek elsősorban az intézmények és árupiaci hatékonyság indikátorai tekinthetők (például a kormányzati szabályozás előtt kevés akadály áll, alacsonyak a terrorizmus valamint bűncselekmények költségei, átlátható a kormányzat döntéshozatala, az adózási gyakorlat kiterjedt és hatékony, alacsonyak a mezőgazdaság költségei). Ezek mellett a felsőoktatás és képzés területén is egyre jobb mutatószámokat ér el (WEF [2011]).

Az üzleti környezet rendkívül kedvezőnek mondható az országban, 2007-től kezdődően számos beruházásvonzó, üzletbarát intézkedést valósítottak meg. Ezek magában foglalják a 9%-os társasági adót, ami a legalacsonyabb a régióban. Az intézkedések hatására a 2007 februárjában regisztrált vállalkozások száma egy év alatt 32 000-ről 39 000-re nőtt és azóta is folyamatosan emelkedik (habár nagyon sok közülük inaktív) (EBRD [2007] és [2008]). A Világbank „doing business” rangsorában folyamatosan javít helyezését: 2009-ben például 77. volt, 2010-ben már 71. (EBRD [2011]), 2012-re elérte az 57. helyet (Világbank [2012b]). 2013-ra pedig további 6 helyezést javított, ami elsősorban az adózási feltételek 2011-es jeletős könnyítésének tudható be (Világbank [2013b]). Régiós összehasonlításban évek óta a második helyen áll Macedónia után, még Horvátországot is megelőzi, a régiós átlag felett áll. A vizsgált indikátorok közül a hitelhez való hozzájutás, fizetéseképtelenség kezelése, valamint a befektetők védelme tekintetében teljesít kimagaslóan az ország. Mindezek ellenére a korrupció és a bürokrácia jelentős Montenegróban, ami hátráltatja az üzletalapítást, kiváltképpen az engedélyek beszerzése kapcsán (Világbank [2012b] és [2013b]).

A Transparency International korrupciós érzet rangsorában az ország a vizsgált időszak alatt a 85 és 66. hely között mozgott, folyamatosan javítva helyezését illetve pontszámán: 2007-ben 84. volt a 179 vizsgált ország közül 3,3-as értékkel; 2011-ben már a 66. 4-es értékkel (lásd 2. melléklet 9. táblázat). Ez azt jelzi, hogy hasonló a korrupció mértéke, mint Horvátországban vagy Szlovéniában, viszont alacsonyabb

mértékű mint Romániában, Bulgáriában vagy Olaszországban és Görögországban. Mindezek ellenére az elért 4-es eredmény alacsonynak tekinthető, a korrupció elterjedt az országban, de folyamatosan csökken és jobban teljesít az ország néhány uniós tagállamnál (Transparency International [2012]).

Montenegró a K+F tekintetében kimagaslóan teljesít, a vizsgált évek során a rendelkezésre álló adatok alapján a GDP 0,8-1,24%-át költötte kutatás és fejlesztésre. Ezek az adatok ugyan nem érik el az uniós átlagot (1,87), de a régió államai közül kimagasló, valamint duplája a román és bulgár értékeknek. Itt érdemes megemlíteni, hogy csupán 2003 és 2007 közötti adatok állnak rendelkezésre, a válság következtében valószínűleg visszaesett ennek értéke. Az összképhez azonban az is hozzátartozik, hogy az Európai Unióra vonatkozóan sincsenek 2009 utáni adatok. Ezek ellenére és az adatok alapján az állapítható meg, hogy az ország számára fontosnak tűnik a kutatás és fejlesztés, és amint teheti, áldozik is rá.

A foglalkoztatási ráta esetében hiányosnak tekinthető mind az Európai Unió, mind a nemzeti statisztikai hivatal, valamint a fontosabb nemzetközi szervezetek adatbázisai (ILO, World Bank, IMF) is. Ami biztosan megállapítható, hogy az Európai Unió átlagát (64,3) a ráta nem éri el, jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak aránya (lásd 2. melléklet 11. táblázat). Emellett fontos kiemelni, hogy sokan dolgoznak a feketegazdaságban, aminek csökkentését, az ott dolgozók fokozatos bevezetését a formális szektorba a kormány évek óta ösztönözni próbálja. Az Eurostat Labor Force Survey keretében megállapította, hogy a válság előtti években a montenegrói foglalkoztatási ráta folyamatosan, gyors ütemben növekedett, a munkaképes 15 és 64 év közöttiek 41,3% illetve 48,8%-a dolgozott átlagosan ebben az időszakban. Az Európai Bizottság [2010c] véleménye szerint ez elmarad az átlagos tagállami rátáktól (amelyek 50 és 70% között mozognak), de nem tekinthető alacsonynak. A foglalkoztatottsági adatok a válság hatására csökkentek, a nemzeti statisztikai hivatal (MONSTAT) adatai szerint 2011-ben 45,9% volt, ami még mindig a régiós átlag felett helyezkedik el, viszont jóval a román vagy bulgár adatok alatt van (lásd 2. melléklet 11. táblázat).

Összességében kijelenthető, hogy Montenegró versenyképesség szempontjából nem teljesít rosszul, sőt néhány esetben jobban, mint a már csatlakozott államok. A felállított kritériumoknak megfelel az ország, a fellelhető hiányosságok ellenére e szempontból integrációérettnek tekinthető.

8.4. Makrostabilitás

A Szerbiával való unió alatt az ország stabil, de alacsonyabb gazdasági növekedéssel rendelkezett. A függetlenedés után a gazdaság hirtelen felélénkült, a válság kirobbanásáig kiemelkedő mértékben, 6,9 és 10,7% között növekedett (lásd 3. melléklet 12. táblázat). A gazdasági növekedést az export felfutása (ami elsősorban a növekvő alumínium-áraknak, illetve az ország legnagyobb exportőrének, a KAP-nak köszönhető), valamint az országba, elsősorban a turizmusba érkező külföldi beruházások indukálták. Ezek mellett a fogyasztás egyre inkább fokozódó mértéke is megfigyelhető, ami a hitelek felfutását eredményezte (EBRD [2007], [2008] és [2009]). A válság 2008 végén gyűrűzött be az országba, 2009-re a gazdaság 5,7%-kal zsugorodott, az ipari termelés közel 32%-kal esett vissza. A turizmus és az általa indukált építőipar is megérezte a válság hatását. 2010 elejétől lassú növekedés figyelhető meg, az építőipar újra növekedésnek indult (EBRD [2010]). 2011-ben az exportszektor is növekedésnek indult, az előző évhez képest magasabb gazdasági bővülést elősegítve, azonban 2010-hez képest az építőipar teljesítménye újra negatívba fordult. Ezek mellett a pénzügyi hitelezés továbbra is mélyponton van az országban (EBRD [2011]).

Az infláció (lásd 3. melléklet 14. táblázat) tekintetében megállapítható, hogy az országnak a vizsgált időszak során nagyrészt sikerült azt 3% alatt tartania. Ez annak köszönhető, hogy Montenegrónak nincs saját valutája, 2000-től a német márkát, 2002-től pedig az eurót használja törvényes fizetőeszközként. Ez segít az infláció alacsonyan tartásában, viszont a monetáris politikát korlátok közé szorítja, megszünteti az árfolyam-kiigazítás lehetőségét. 2008-ra az ország rekord nagyságú inflációt produkált, amit az erőteljes gazdasági növekedés, a turizmus, építőipar és pénzügyi szektor boomja okozott (EBRD [2008]). A gazdasági válság lehűtötte a gazdaságot, az infláció újra visszaállt az átlagos 3%-os szintre. A munkanélküliségi ráta alakulásáról (lásd 3. melléklet 13. táblázat) kijelenthető, hogy követi az Európai Unió munkanélküliségi rátáit, azonban kétszerese annak. A magas munkanélküliségi ráta elsősorban a magánszektor alacsony keresletének köszönhető, ami pedig a kedvezőtlen üzleti környezetnek, aminek nyomán fontos beruházások és munkahelyteremtések maradtak el. Ezek mellett a munkaerőpiaci szabályozás további reformjai segíthetnek a munkaerőpiacon kívül, feketegazdaságban rekedtek visszatérésében (Világbank [2006]). Kedvező tendencia, hogy 2002 és 2011 között összességében csökkent a

munkanélküliségi ráta, a gazdasági fellendülésnek köszönhetően 2006 után erőteljesebben. Aggodalmakra ad azonban okot az, hogy a gazdasági válság begyűrűződése óta először nőtt, majd azóta stagnál a mutató nagysága. Összességében az ország üzleti ciklusai összhangban vannak az Európai Unió üzleti ciklusaival, bár nagyobb kilengésekkel követi azokat. Megállapítható, hogy a régió országaihoz képest stabilnak tekinthető makrogazdaságilag, bár a válság megingatta azt, de jó úton halad annak jövőbeli biztosításához.

8.5. Konvergencia

Az egy főre jutó GDP alakulásáról kijelenthető, hogy az ország nem teljesít túl jól: az EU27-ek 42%-án állt 2010-ben és 2011-ben. Ennek ellenére régiós szinten a második helyen áll Horvátország után, valamint Románia és Bulgária 2007-es szintjét is eléri (lásd 4. melléklet 15. táblázat). Ezek ellenére alacsony mértéke miatt ebből a szempontból nem tekinthető az ország integrációérettnek. Emellett az utóbbi években e területen nem figyelhető meg előrelépés, 2008-ban az érték még magasabb volt (43%).

A koppenhágai kritériumok vizsgálata az ország esetében kiemelkedően fontos, hiszen a függetlenség kikiáltása után az ország számos kihívással szembesült - politikai rendszere átalakult, alkotmányos harcok dúltak az országban - amelyek úgy tűnik, hogy 2011-re megoldódtak, az ország politikai helyzete stabilizálódott (Morrison [2011]). A koppenhágai kritériumok teljesítése terén az utóbbi években az ország jelentős lépéseket tett, ezt jelzi az is, hogy az Unió által szabott legfontosabb reformokat végrehajtotta és nemrég megkezdődhettek a csatlakozási tárgyalások. Egy év alatt jelentős eredményeket ért el: megerősítették a parlament tevékenységét, a választási keretet, a közigazgatás szakszerűségét és politikától való függetlenségét, a bírói kar függetlenségét és elszámoltathatóságát, a sajtószabadságot, a civil társadalommal való együttműködést. Jelentős erőfeszítéseket tett az ország a kedvező üzleti környezet kialakításához is szükséges korrupció és szervezett bűnözés elleni harc terén, valamint komoly lépéseket tett a diszkriminációs politika végrehajtásának javítása érdekében, a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek jogállásának garantálására, jogaik tiszteletben tartására. Ezek ellenére ezek lezárásáig még rengeteg feladata akad az országnak. Különösen a jogállamiság biztosítása területén kell további erőfeszítéseket végrehajtania, nagy hangsúlyt fektetve a korrupció illetve a szervezett bűnözés elleni harcra, valamint

jelentősebb erőfeszítések kellenek a gyakorlatban is a lakhelyüket elhagyni kényszerült személyekkel szembeni diszkrimináció csökkentésének megvalósítása érdekében (Európai Bizottság [2010a] és [2011a]) (lásd Konik tábor esete). Összességében az ország jó úton halad a tagsággal járó kötelezettségek teljesítése felé, kiváltképpen a közbeszerzés, társasági jog, statisztika, pénzügyi szolgáltatások igazságszolgáltatás és alapvető jogok, tudomány és kutatás, oktatás, ifjúság és kultúra területén. Azonban akadnak olyan területek is, ahol további eredmények kellenek az európai normák teljesítéséhez, mint például a munkavállalók szabad mozgása, a szolgáltatásnyújtás szabadsága, a mezőgazdaság, a környezetvédelem, a regionális politika, valamint a strukturális alapok koordinációja. Az állami támogatások és áruk szabad mozgásának biztosítása terén is akadnak még hiányosságok (Európai Bizottság [2011a]).

A maastrichti kritériumokat megvizsgálva az infláció tekintetében az ország viszonylag jól teljesít, bár mértéke még mindig magasnak tekinthető. A költségvetési hiány esetében az ország a válság előtti évekig mindig teljesítette a maximum 3%-os hiányt, sőt a függetlenség elnyerése évében és a következőben is jelentősebbnek mondható többletet is elért (2006-ban a többlet 2,94, 2007-ben 6,65% volt). A jó teljesítmény részben annak volt köszönhető, hogy az ország iránti befektetési kedv megélénkül, rengeteg külföldi beruházás és turista érkezett az országba, amelyek jelentős bevételeket is hoztak. Ezek mellett a más kedvező gazdasági feltételek (magas alumíniumárak), valamint a kormányzat azon erős törekvése is szerepet játszott, hogy minél több vállalkozást indítsanak az országban és a már jelen lévőket is a formális szektorba terelje. E célra rengeteget költött a kormányzat (EBRD [2007]). A válság következtében a kedvező gazdasági feltételek megszűntek, a konszolidálás, válságkezelés érdekében tett kormányzati intézkedések (például a korábban említett reprivatizáció, ártámogatások) pedig jelentősen megnövelték a költségvetés hiányát. Ezek eredményeképpen 2009 és 2011 között egyik évben sem sikerült teljesíteni ezt a kritériumot, a deficit 3,57 és 5,35% között mozgott, növekvő tendenciát mutatva. A stabilizációs törekvések ellenére (EBRD [2010] és [2011]) a költségvetési deficitet nem sikerült jelentős mértékben csökkenteni. Az államadósság tekintetében Montenegró teljesíti a 60%-os kritériumot, bár a válság és kormányzati kiadások növekedése jelentősebb mértékben megemelte azt (2008-ról 2011-re az államadósság mértéke folyamatosan, évről-évre 29%-ról 45,2%-ra emelkedett). A nominális hosszú lejáratú kamatlábra nincsenek rendelkezésre álló adatok. A fentiek alapján megállapítható, hogy

a maastrichti kritériumok teljesítésére a közeljövőben minden esély megvan, bár kockázatot jelentenek az utóbbi években megnövekedett költségvetési kiadások, de ilyen irányú megszorításokkal minden probléma nélkül csatlakozhatna az eurózónához. Emellett az is mellette szól, hogy létezése óta használja már azt.

A gazdaság szerkezete alapján az ország nem tekinthető integrációérettnek, hiszen a mezőgazdaság súlya magas a GDP-n belül (9-10% körül mozog) és a vizsgált időszak alatt sem figyelhető meg egyértelműen súlyának csökkenése. Az ipar és szolgáltatások súlya pedig alulmarad a fejlett országok gazdasági struktúrájához képest. A mezőgazdasági termelés Montenegró területének 38%-át foglalja el, az egy főre jutó földek tekintetében (0,84 ha) az európai országok közül az elsők között szerepel (az egy főre jutó földek nagysága az EU-n belül csupán Írországból nagyobb). Ennek ellenére igen változatos mezőgazdasági területekkel rendelkezik, a topográfiai és geológiai adottságoknak köszönhetően a legtöbb föld csupán alacsony terméshozamot produkál.³¹ A szántóföld, gyümölcsös és szőlőterület aránya csupán 12%-a a teljes mezőgazdasági területnek. Emellett a mezőgazdasági területek 10%-a haszontalannak tekinthető a nagyon alacsony terméshozamok és a kevés esővíz miatt. A mezőgazdasági területek nagysága az elmúlt évtizedek alatt szinte változatlan maradt, ami szintén megkérdőjelezi a szektor versenyképességét, hiszen az urbanizáció, talajromlás, építkezések, valamint az infrastruktúra és modern technológiák megjelenése miatt csökkenniük kellett volna. Az is az európai trendekkel ellentétes, hogy a mezőgazdaságban a farmtulajdonosok száma nem csökkent jelentősen, nem alakultak ki nagyobb farmgazdaságok (átlagos méret 2,5-2,8 ha), a földek nagyrészt a lakosság magántulajdonában vannak (Arcotrass [2006]). A hivatalos statisztikai adatok szerint a mezőgazdaság csupán a foglalkoztatottak 1,4-1,7%-át foglalkoztatta a vizsgált időszak alatt (MONSTAT [2013] adatai alapján saját számítások). Ennek ellenére a mezőgazdaság ennél jóval nagyobb szerepet tölt be a gazdaságban, hiszen a családok nagy részének ez ad megélhetést, a farmerek és családtagjaik nem jelennek meg a statisztikákban. A mezőgazdaságban meglehetősen alacsonynak tekinthető a munkatermelékenység. A mezőgazdaság versenyképtelenségére utal az a tény is, hogy az ország jelentős mezőgazdasági importra szorul, ami teljes importjának körülbelül egyötödét teszi ki (Arcotrass [2006]).

³¹ Montenegrót nem véletlenül hívják a fekete hegyek országának.

Az ország ipara szempontjából kiemelkedő az alumínium- és acélipar. Évente körülbelül 1 millió tonna bauxitot, 100 000 tonna alumíniumot, valamint 3 mrd KWh áramot termel, emellett iparának egy része jelentős mértékben támogatja a mezőgazdaságot (pl. halfeldolgozóüzemek, malmok). Ennek ellenére az ipar jelentős hiányosságokkal küzd, termelékenysége alacsony, jelentős pénzügyi forrásokra lenne szükség a szerkezetátalakításra, fejlesztésére. Ezen strukturális problémák miatt az ország nem tudja kihasználni és javára fordítani a globális kereslet megnövekedését (IMF [2011b]). A szolgáltatások területén a turizmus emelhető ki, a szektor növekedése az utóbbi években rendkívül jelentős volt (a vendégéjszakák száma évről-évre több mint 7%-kal növekszik), 2007-ben a GDP 21%-át adta, a munkavállalók 19%-át foglalkoztatta, és jelentősége továbbra is nő. Ennek ellenére a szektor jelentős hiányosságokkal küzd és jövője nagyban függ a külföldi befektetők kedvétől. Legnagyobb gyengesége, hogy a szektor nem kötődik a gazdaság többi részéhez, nem szolgálja ki a többi szektor. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy a vendéglátás megvalósításához jelentős importra szorul az ország. A növekvő élelmiszerárak következtében pedig a szektor jövedelmezősége jelentősen csökken (ez teszi ki a költségek 70%-át). Az utóbbi években a külföldi (leginkább orosz) befektetők érdeklődése jelentősen megnőtt az ország iránt. Ezt jól mutatja az, hogy a négy vagy ötcsillagos szállodák 80%-a külföldi tulajdonban van. Emiatt a profitrepatriálás a jellemző, valamint amint a jövedelmezőség csökken, a befektetők kivonulhatnak az országból, ami rendkívül sebezhetővé teszi a gazdaságot. Ezen hiányosságok ellenére a turizmus szép jövő elé néz, a szektorhoz kapcsolódó infrastruktúra (repülőterek és utak) rohamos léptékekben fejlődik, a horvát turizmushoz több szálon kötődik, amely tényezők hozzájárulnak a turizmus versenyképességének fenntartásához, javításához (IMF [2008]).

A munkatermelékenység kapcsán Montenegró esetében sincsenek pontos hivatalos adatok, ezért különböző elemzések, jelentések alapján igyekszem azt feltérképezni. 2000 és 2004 között összességében 18,2%-kal nőtt a munkatermelékenység. Ez leginkább a vállalati szerkezetátalakításoknak és privatizációknak volt köszönhető. Ez a mérték jelentősnek mondható, azonban a reálbérek ezalatt az időszak alatt nagyobb mértékben nőttek (megduplázódtak), ami jelentős mértékben csökkentette az ország versenyképességét, valamint hátráltatta a foglalkoztatottság növelését (Világbank [2006]). A reformok megkérdőjelezése és

szükségessége, valamint a tanulmányok (IMF [2008], Világbank [2006], Arcotrass [2006]) mind azt sugallják, hogy az ország munkatermelékenysége jóval az uniós átlag alatt található. A fentiekben is nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdaság munkatermelékenysége rendkívül alacsony és az ipar területén sem tapasztalható jelentős javulás. A turizmus munkatermelékenysége folyamatosan növekszik a megfelelő ösztönzők következtében: a beáramló külföldi tőkének ösztönző hatása van, azonban a reálberek növekedését mérsékelni kellene az országban, ami 2006-2007-ben is jóval meghaladta a termelékenység növekedését, ezzel is hozzájárulva az infláció növekedéséhez, valamint a jövedelmezőség csökkenéséhez. Az ország versenyképességének növeléséhez elengedhetetlen a gazdaság reformja, valamint a bérek ilyen mértékű növekedésének mérséklése (IMF [2008]).

A 100 főre jutó internetfelhasználók száma alapján Montenegró igen alulteljesít a régió országaihoz képest, 2011-ben ez az érték csupán 40 volt, ezzel a régió országai közül az utolsó helyen áll. Emellett az uniós átlagtól (72 fő) is távol áll, valamint az előfizetők növekedési üteme is elmarad a régiós átlagtól. Ezek miatt ebből a szempontból nem tekinthető integrációérett az ország.

A nők és férfiak várható életkora nem éri el az uniós átlagot, viszont nem marad el túlzott mértékben sem. Régiós összehasonlításban a harmadik helyet foglalja el Albánia és Horvátország után. Emellett néhány tagállam hasonló adatait is megelőzi. Ebből a szempontból tehát integrációérettnak tekinthető.

Összességében az ország a konvergencia szempontjából nem integrációérett, hiszen az egy főre jutó GDP rendkívül alacsony, valamint komoly problémák lelhetők fel a gazdasági szerkezet, munkatermelékenység, valamint a koppenhágai kritériumok teljesítése kapcsán.

8.6. *Finanszírozás és finanszírozhatóság*

Az ország 1998 óta kap pénzügyi támogatást az Európai Uniótól. 1998 és 2006 között a CARDS keretében 277,2 millió eurót kapott, míg IPA keretében 2007 és 2011 között több mint 156 millió euróval támogatta az EU az országot annak érdekében, hogy teljesítse a koppenhágai kritériumrendszert, valamint megkönnyítse az *acquis communautaire* átvételét. Hivatalos tagjelölt államként Montenegró elméletileg az IPA mindegyik elemére jogosult lenne, azonban a III-V-ös elemek akkor fognak működni,

ha az ország megkapja az akreditációt a kezelésükhöz. Ez 2013 júliusáig nem történt meg. Ennek értelmében az IPA keretében elsősorban az átmenet elősegítésére és intézményépítésre, valamint a határon átnyúló együttműködésre koncentrálnak.

Ezen belül is az EU elsősorban a független, hatékony és elszámoltatható igazságszolgáltatás, a korrupció és szervezett bűnözés elleni harc, közigazgatási reform (szakmai és politikától mentes ügyintézés), a környezetvédelemmel és éghajlatváltozással kapcsolatos uniós szabványok átvétele, valamint a közös agrárpolitikának és EU szabványoknak megfelelő versenyképes és fenntartható mezőgazdaság kiépítésére fókuszál. A határokon átnyúló együttműködés keretében pedig a szomszédos régióbeli államokkal (Albániával, Bosznia-Hercegovinával, Horvátországgal és Szerbiával) való kapcsolatjavítást tartják elsődlegesnek. Emellett az ország részt vesz a tagállamokkal az IPA Adriatic határon átnyúló programban, valamint több transznacionális programban a délkelet-európai államokkal és a mediterrán országokkal együtt (Európai Bizottság [2012a] alapján).

Az IPA forrásokon túl és azzal összhangban a Világbank elsősorban az ország mezőgazdaságát és élelmiszerbiztonságának biztosítását, energiahatékonyságát és oktatási rendszerét támogatja, az Európai Beruházási Bank az északi régió környezetvédelmét és az ország vasútvonalának fejlesztését, az IFI pedig az energiaszektor termelésének növelését, beruházások megvalósulását, a kereslet és kínálat energiahatékonyságának növelését (IPA [2011b]).

Az IPA szabályai és eljárásai komplexek, ezért értelmezésük és alkalmazásuk nehézségeket okoz az országnak, hiányos az ezzel foglalkozók általános tudása. Ezek mellett az információáramlás is elégtelen az érintett szervek (kormányzati szervek, pártok, minisztériumok, civil szervezetek) között. A civil szervezetek és a helyi közösség tagjai szerint az IPA program költségvetésével, támogatható tevékenységekkel és humán erőforrásokkal kapcsolatos kérdéseikre az illetékes minisztériumtól nem kapnak megfelelő válaszokat. Az IPA-val kapcsolatos kézikönyveket nem alkalmazzák széles körben, bár e téren az ország előrébb jár régióbeli szomszédainál (EMA [2013]). Ezek mellett konkrétabb célkitűzések kellenének, valamint a tervezés és donor koordináció területein is komoly hiányosságok lelhetők fel. A fenntarthatóság és pénzügyi igények hatékonysága is javításra szorul a jövőben, valamint jobban bele kellene vonni a civil szervezeteket a programozási folyamatokba (Európai Bizottság [2011d]). Összességében az IPA program előnyeit az ország nem tudja teljes mértékben

kihasználni és jelenleg az ezzel kapcsolatban felmerülő akadályokat sem tudja kezelni. Ennek megoldása érdekében a helyi hatóságok és az EU intézményei között javítani kellene az együttműködést, több szakemberre, képzésre lenne szükség, erősíteni kellene a civil szervezetekkel való együttműködést, információáramlást is (EMA [2013]).

Az országot a válság komolyabban érintette, a korábbi magas gazdasági növekedés jelentősen mérséklődött, a gazdaságpolitika pedig költségvetési transzferekkel reagált, ami az államadósságot is megnövelte (lásd korábban). Ezek eredményeképpen és a válság elhúzódásától tartva Montenegró többször is IMF-hitel felvételét fontolgatta (2009, illetve 2011 elején) is, amit végül nem vett igénybe. Ez arra utal, hogy az ország biztosítani tudja finanszírozását, azonban ez elég bizonytalan, hiszen a magas költségvetési deficit és az államadósság gyors növekedése sebezhetővé teszi az országot, a finanszírozás jövőbeli fenntarthatóságához elengedhetetlen lenne ezek mérséklése. Ennek érdekében az IMF (2013b) ajánlása szerint a következő tíz évben 30% alá kellene szorítani az államadósságot, meg kellene szüntetni az alumínium vállalat (KAP) állami támogatását, adó (áfa-)emelést kellene végrehajtania, valamint javítania üzleti környezetét és csökkenteni a bírósági eljárások időtartamát.

FDI szempontjából az ország ingadozó képet mutat: 2006 és 2011 között 588 és 1527 millió dollár között mozgott az országba áramló külföldi tőke nagysága. FDI állománya 2011 végére elérte az 5803 millió dollárt, amely adatok régiós összehasonlításban átlag alattinak mondhatóak (UNCTAD [2012a] adatai alapján), viszont az 1 főre jutó FDI szempontjából jól teljesít az ország. Amint már korábban is kiemeltem, a turizmus jelenleg a legfőbb vonzóereje az országnak, de éppen ezért rendkívül sebezhető is a gazdasága. Az FDI alakulása nagyban függ a befektetői kedv alakulásától, amit jól mutat az is, hogy 2009-ről 2010-re felére csökkent az országba érkező FDI nagysága.

Finanszírozás szempontjából az ország tehát nem tekinthető integrációérettnek, hiszen az IPA felhasználása területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, az ország finanszírozása pedig nagyban függ a befektetési kedv alakulásától illetve a további strukturális reformok végrehajtásától.

8.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata

8.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

A montenegrói munkanélküliség jóval az uniós átlag felett van, kétszerese (19,7%) annak. Ennek ellenére a nők munkanélküliségi rátája nem sokkal volt magasabb a vizsgált időszakban (20% körül mozgott) és követte a munkanélküliségi ráta mozgásait (lásd 5. melléklet 22. táblázat). Ennek ellenére megfigyelhető a nők és férfiak megkülönböztetése a munkaerőpiacon, ez leginkább a foglalkoztatási ráta alakulásában ragadható meg, bár a férfiak és nők foglalkoztatási rátája közötti különbség mértéke folyamatosan csökken (2009-ben a nők foglalkoztatási rátája 34,9% volt, míg a teljes foglalkoztatási ráta 41,3%, 2005-ben még csupán 25,7%, míg a teljes foglalkoztatási ráta 41%). Utóbbi képet árnyalja az, hogy a nők aktivitása is jelentős mértékben elmarad a férfiakétól (56,8 vs. 40,7%), mivel a gyermeknevelés és idősek ápolása miatt a nők többsége az inaktivitást választja (Európai Bizottság [2010c]).

A Bizottság [2010c] jelentése szerint a 15 és 24 év közöttiek csupán 14,3% volt foglalkoztatott 2009-ben. Ez csak részben tudható be a fiatalok továbbtanulásának, az is jelentős szerepet játszik, hogy ők találnak a legnehezebben munkát, emellett a munkahelyteremtés is komoly feladata a jövőben a gazdaságnak. A fiatalok munkanélküliségi rátája ennek ellenére folyamatosan csökken: 2005-ben még 58,1% volt, 2010-re 42%-ra mérséklődött (lásd 5. melléklet 22. táblázat), bár így is jelentősnek tekinthető. Ezen tényezők miatt egyre több fiatal választja a nyugatra vándorlást.

Hasonlóan az eddig vizsgált országokhoz, a népesség növekedése itt is csökkenő tendenciát mutat a vizsgált időszak alatt, bár még így is 2-3% körül mozog értéke, ami az egyik legmagasabb a vizsgált országok közül (csupán Albánia mutatói magasabbak). A régió országaihoz hasonló demográfiai trendek figyelhetők meg: a fiatalok aránya a népességben folyamatosan csökken(t) (21,06%-ról 19,27%-ra), a 65 éven felüliek aránya lassan, de folyamatosan emelkedik (a vizsgált időszak alatt 11,74%-ról 12,65%-ra) (lásd 5. melléklet 23. táblázat).

8.7.2. Montenegró és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

Montenegró és az Európai Unió közötti kereskedelmi kapcsolatok az elmúlt évtized során dinamikusan fejlődtek, mind az export, mind az import 2002 és 2011 között több mint kétszeresére emelkedett. Ennek ellenére jelentős törésvonalat okozott a

gazdasági válság: hatására 2009-ben az Európai Unió 50%-kal kevesebbet importált az országból, Montenegró pedig 43,3%-kal kevesebbet az Unióból. 2010-től napjainkig újra folyamatosan nő mind a montenegrói export, mind az import az Európai Unió tekintetében, azonban ennek mértéke még nem ellensúlyozta a válság hatását: a kitörése óta 2012 végéig összességében 5,7%-kal csökkent a két fél közötti kereskedelem volumene (Európai Bizottság [2013c]) adatai alapján).

Az ország legfontosabb kereskedelmi partnere Szerbia, exportjának 28%-a, importjának 34%-a bonyolódik le az országgal. Utána legfőbb kereskedelmi partnerei az Európai Unió országai: export szempontjából Görögország (16%), Szlovénia (9%), Olaszország (9%), valamint Magyarország (8%). Import szempontjából Bosznia-Hercegovina jelentős (10,22%) még, valamint Görögország, Németország (7-7%). Kína 6,53%-ban részesedik az összimportból. Legfőbb exportterméke a megmunkálatlan alumínium (35%) és villamos energia (7%), jelentősebb még a petrolkocsz és a cink. Import szempontjából az energiahordozók (kőolaj, elektromos áram) és gépek és szállítóeszközök (leginkább gépjárművek és alkatrészeik) a főbb termékek bírnak jelentőséggel (UNSTATS [2012b]).

Az Európai Unió szempontjából Montenegró nem tekinthető jelentős kereskedelmi partnernek, export szempontjából csupán a 107, import szempontjából pedig 96. Ezen a jövőben mindenképpen változtatni kell, hiszen a régió több országa is sokkal jelentősebb szerepet töltenek be Montenegrónál. Az Európai Unió leginkább alacsony feldolgozottságú, nyersanyagokra épülő ipari termékeket importál Montenegróból (41,9%-ban), és gépeket és szállítóeszközöket (25,5%), valamint ásványi tüzelőanyagokat, kenőanyagokat és hozzájuk kapcsolódó anyagokat (21,6%) exportál az országba. Megállapítható, hogy elsősorban üzemanyagokat és bányászati termékeket exportál az Európai Unióba, valamint az, hogy ezek jelentősége az elmúlt években egyáltalán nem csökkent. (Az Eurostat adatai szerint a nyersanyagok és bányászati termékek exportjának aránya az Európai Unió felé 2008-ban 74,7, 2010-ben 80,3, 2012-ben pedig 79,5% volt. A többi exporttermék nem tekinthető jelentősnek.) (Európai Bizottság [2013c] adatai alapján).

Kiemelendő gazdaságpolitikai ajánlásnak tekinthető, hogy az országnak magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására kellene törekednie és szakosodnia a jövőben, mivel a kereskedelme nagyrészt a nyersanyagok világpiaci árának, illetve azok ingadozásának van kitéve. Ez megmutatkozik abban, hogy a válság súlyosabban

érintette az ország kereskedelmét, kiváltképp az export területén. A 2011-es WTO csatlakozás új lökést adhat a montenegrói külkereskedelemnek, azonban ennek minél jobb kihasználásához elsősorban az szükséges, hogy javuljon az oktatás, egyre több magasabb szakképzettséggel bíró embert képezzen ki az ország, hisz ez elengedhetetlen a magasabb hozzáadott értékű termékek előállításához. Ha ezt nem sikerül elérni, az ország komoly versenyhátrányba kerülhet a kelet-ázsiai országokkal szemben, ami már a 2000-es évek óta egyre jobban meg is mutatkozik (Világbank [2008]).

A külkereskedelmi mérleg alakulásáról elmondható, hogy 2002 és 2011 között összességében majdnem megháromszorozódott, bár a válság hatására jelentősen visszaesett. Ennek kevesebb mint egyharmada realizálódik csak az Európai Unióval szemben, tehát az Unió külkereskedelmi súlyához képest kevesebb (lásd 6. melléklet 27. táblázat). Ezek az adatok mind arra utalnak, hogy az ország Európai Unióval való kapcsolata nem tekinthető még elég szorosnak, elmarad a régióbeli országoktól. Ennek ellenére az utóbbiakkal nagyon szoros kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki, elsősorban a volt Jugoszlávia tagországaival. A jövőbeli csatlakozáshoz azonban elengedhetetlen az uniós tagállamokkal való kereskedelmi kapcsolatok további elmélyítése, amely elsősorban magasabb hozzáadott értékű termékek exportjával érhető el.

8.8. Összegzés

A vizsgált dimenziók mentén az ország vegyes képet mutat. A működő piacgazdaságot az ország még nem építette ki, a reformok lassan haladnak és a régió országai közül az egyik leggyengébben teljesíti a felállított kritériumok teljesítése terén.

Ennek ellenére makrogazdaságilag stabilnak tekinthető, üzleti ciklusai összhangban vannak az Unió üzleti ciklusaival, habár itt is magasnak tekinthető a munkanélküliség (de csökkenő tendenciát mutat, és egyes uniós tagállamok adatai meghaladják azt).

Versenyképesség szempontjából is teljesíti a kritériumokat, a vizsgált államok közül az egyik legversenyképesebbnek tekinthető, kedvező üzleti környezettel rendelkezik, valamint a K+F-re fordított összegek is kiemelkednek. Ennek ellenére a foglalkoztatottsági adatok nem túl jók, jelentős az informális szektor szerepe, viszont az ország számos lépést tesz annak visszaszorítására.

Összességében a konvergencia szempontjából sem integrációérett az ország, mivel annak ellenére, hogy az egy főre jutó GDP eléri Románia és Bulgária 2007-es szintjét, alacsonynak tekinthető, a munkatermelékenység alulmarad az uniós átlaghoz képest, a bérnövekedés üteme meghaladta a termelékenységnövekedés ütemét, valamint az ország gazdasági szerkezete modernizációra szorul. Ezen hiányosságok ellenére Montenegró lassan, de jó úton haladva igyekszik teljesíteni a koppenhágai kritériumrendszert, valamint az internetfelhasználók és várható élettartam esetében nincs jelentősebb lemaradása az unió tagállamaihoz képest.

Finanszírozás és finanszírozhatóság szempontjából sem tekinthető az ország integrációérettnek, hiszen az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz felhasználása területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, az ország finanszírozása pedig nagyban függ a befektetési kedv alakulásától (elsősorban a turizmus területén) illetve a további strukturális reformok végrehajtásától; hiszen a válság komolyabban érintette és hatására jelentősen megnőtt a költségvetési deficit és államadósság, amelynek jövőbeli csökkentése létfontosságú lehet.

Végül, a kereskedelmi kapcsolatok szempontjából sem tekinthető integrációérettnek az ország; kereskedelmének alakulása jelentős mértékben ki van téve a nyersanyagárak ingadozásának, valamint alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket exportál és az Unióval való kereskedelmi kapcsolatait is érdemesebb még szorosabbra fűznie.

9. Bosznia-Hercegovina gazdasági integrációérettsége

9.1. *Bosznia-Hercegovina és az Európai Unió kapcsolatának értékelése*

Érdemleges kapcsolatfelvétel Bosznia-Hercegovina és az Európai Unió esetében csupán a 90-es évek végétől valósult meg,³² a daytoni békemegállapodás aláírása után pár évvel. Ebből is kitűnik, hogy az Európai Unió nem tudott jelentős mértékben hozzájárulni az országban lévő konfliktus békés rendezéséhez. Ennek oka az állam politikai gyengeségében illetve tagállamainak érdeellentétjeiben keresendő. Napjainkban, az Unió legfőbb célja, hogy az országban az európai értékek stabilan gyökeret eresszenek, a csatlakozásban látja a béke további fenntartását, valamint az ország és a Nyugat-Balkán régió stabilitását (Balázs [2002]).

Az ország EU-tagság felé vezető útja igen lassan halad, jelentős lépések csak 2008-ban történtek: január 1-jén léptek életbe a vízumkönnyítésről és visszafogadásról szóló megállapodások, amelyek megkönnyítik a boszniai állampolgárok belépését az Európai Unió területére. Emellett az európai partnerségről szóló megállapodást az év februárjában fogadták el, amely új és fennmaradó cselekvési prioritásokat határozott meg. Ezen kívül a felek ugyanabban az évben írták alá a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, amely az EU tagság feltételeit tartalmazza (a megállapodással kapcsolatos tárgyalások 2005-ben kezdődtek el). Ennek ellenére a megállapodás mind a mai napig nem lépett életbe, mivel Bosznia még nem teljesítette az EU által felállított feltételeket. Az EU jelentős forrásokat bocsájt az ország részére a Közös Kül-és Biztonságpolitika (Common Foreign and Security Policy, CFSP), valamint az Európai Biztonsági és Védelempolitika (European Security and Defence Policy, ESDP) keretein keresztül (Európai Bizottság [2012a]).

Az EUFOR/Althea misszió jelenléte Bosznia-Hercegovinában a szükséges politikai reformok véghezvitelének támogatását, valamint az uniós csatlakozás útján való továbbhaladást hivatott elősegíteni. Az EUFOR ALTHEA katonai műveletét 2004. december 2-án indították meg. Azóta az ALTHEA jelentős mértékben hozzájárult a biztonságos környezet fenntartásához Bosznia-Hercegovinában. Az ALTHEA katonai

³² Részletesebben lásd: <http://www.delbih.ec.europa.eu/Default.aspx?id=12&lang=EN> (letöltés ideje: 2013-03-24)

művelet a NATO békefenntartó erejét (SFOR) váltotta fel Boszniában, nemzetközi jogi alapját pedig az ENSZ BT 1575-ös határozata adja, felhatalmazva az EU-t arra, hogy katonai erők állomásozzanak az országban. Az Európai Unió – az ENSZ Alapokmány VII. fejezetét tiszteletben tartva – 7000 csapatot küldött a művelet keretében Boszniába annak érdekében, hogy a Dayton-Párizs Megállapodást betartassa és hozzájáruljon egy biztonságos környezet fenntartásához, szavatolásához. 2004 vége óta a katonai műveletet többször is átalakították, legutóbb 2012 szeptemberében. Napjainkra kb. 600 csapat állomásozik az országban, amely a Bosznián kívüli háttérerőket támogatja. Az EUFOR az ENSZ Alapokmány VII. fejezetével és mandátumával összhangban folytatja békefenntartó tevékenységét az államban. A Biztonsági Tanács 2012 novemberében újra meghosszabbította mandátumát (ENSZ BT 2074-es határozat) (EUFOR [2013]). A fentiek alapján kijelenthető, hogy az Európai Unió jelentős békefenntartói szerepet játszik Bosznia-Hercegovinában, azonban szerepe folyamatosan csökken. Emellett az EU az Előcsatlakozási Eszköz keretében 2007 óta támogatja az ország átalakulásával és intézményépítéssel kapcsolatos reformokat (ennek részletezését lásd később).

9.2. Működő piacgazdaság

A működő piacgazdaság kiépítése a háború után az országban csupán az ezredfordulón (2000-2001 táján) kezdődött meg igazán. Az ország alacsony szintről indult (amit az is jelez, hogy itt a legalacsonyabbak az átalakulási index értékei – lásd 1. melléklet 5. táblázat), de eleinte dinamikus mértékben indultak el a reformok. A vizsgálat kezdő évében is jelentős reformokat hajtott végre az ország, az előző évhez képest tapasztalható javulások a meginduló liberalizációnak és privatizációnak köszönhetőek. Megkezdődött az energiaszektor reformja: új törvényi szabályozást vezettek be, valamint a privatizáció is megindult. 2002-ben a pénzügyi piac működésének hatékonysága rendkívül alacsony az országban, azonban az új, hatékony törvényi szabályozás e téren is elkezdődött. Ezek eredményeképpen az üzleti környezet is jelentős mértékben javult. A régió államai közül a várakozásokhoz képest kezdetben Bosznia-Hercegovina érte el a legkedvezőbb változásokat (míg Albánia a legkevésbé váltotta be a hozzá fűzött reményeket) (EBRD [2002]). Ez a későbbi években megváltozott.

2003-ban folytatódott, de lelassult az átalakulás és még igencsak törékenynek/bizonytalannak látszanak az eredmények. Ennek ellenére egyes területeken pozitív változások figyelhetők meg. A kormányzatok és vállalatok átszervezése, az üzleti környezet javítása érdekében jelentős törvényeket fogadtak el, az árliberalizáció, külgazdasági- és árfolyamrendszer javult (EBRD [2003]). A következő évben a bankbetét-képzés és hitelezés terén jelentős növekedés figyelhető meg és sikerült létrehozni egy viszonylag jól működő árfolyamliberalizáció felügyeleti keretet is. Ezek ellenére a reformok felgyorsítása lenne kívánatos: elsősorban az infrastruktúra és állami kiadások csökkentése területén, valamint a nagyprivatizáció is lassan halad, de szükséges lenne az infrastrukturális beruházások megvalósításához (EBRD [2004]). 2005-ben jelentősebb eredmények figyelhetők meg a nagyprivatizáció esetében, elsősorban a fém- és ásványsektorban (2004 augusztusában BiH legnagyobb acélipari vállalatának 51%-át eladták egy angol tulajdonú vállalatnak. Ennek hatására rögtön kimutatható volt az acéltermelés fokozódása, valamint az export növekedése az országban). Emellett fontosabb vállalati privatizációk is történtek az alumínium, vasérc és széniparban is. Ennek ellenére a privatizáció továbbra is lassan halad és több tender is megghiúsult (EBRD [2005]). A további években érdemi előrehaladás e téren nem állapítható meg, sőt a privatizáció a régiós országok közül itt halad a leglassabban. Fontos lenne a folytatása, kiváltképpen a telekommunikáció és fémipar szektorában. Az egységes bankfelügyelet kiépítése is várat még magára (EBRD [2010]). A bankreform, a bankszektor hatékonyságának növelése és értékpapírpiacon terén is jelentősebb lemaradása van az országnak.

A versenypolitika – hasonlóan a többi régiós államhoz – is kényes területe az átalakulásnak. 2005-ig nem sikerült jelentősebb eredményeket elérni, igen lassan haladtak a reformok (EBRD [2002], [2003], [2004] és [2005]), 2006-ban sikerült komolyabb eredményeket felmutatnia (1-ről 2- -ra javítva pontszámát), de így is komoly hiányosságok fedezhetők fel. A javulás annak köszönhető, hogy a 2004-ben alapított Versenytanács új versenytörvényt fogadott el és hatékonyan implementálta azt. A következő évben is kimutatható egy kisebb előrelépés e területen, köszönhetően a Versenytanács kartellek elleni fellépésének (EBRD [2006], [2007]).

2008-ban figyelhető meg még jelentősebb előrehaladás, de ez inkább a későbbi jövők előnyének köszönhető, mint az átfogó reformok végrehajtásának. A SAA aláírása és a CEFTA-hoz való csatlakozás a szabadkereskedelem melletti komoly

elkötelezettséget tükrözte. Emellett a bankszektor erősödött a lízinghitelezés és mikrofinanszírozás felfutása miatt. 2009-től a reformok még inkább lelassultak, köszönhetően annak, hogy az országot komolyabban érintette a válság, az IMF segítségét is kérte. A három évre szóló megállapodásuk keretében többek között felállítottak egy valutatanácsot, valamint jelentős mértékben csökkentették a költségvetési kiadásokat, köztük az állami transfereket (EBRD [2009], [2010] és [2011]). Ez utóbbi kiváltképpen szükséges volt, hiszen már a kezdetektől fogva súlyos gazdasági problémákat okoztak a nagy költségvetési kiadások, az országot jellemző bürokrácia, valamint korrupció. Ezekben az években elsősorban az infrastruktúra fejlődött, az úthálózat minősége javult jelentősebb mértékben (EBRD [2010] és [2011]).

Összességében Bosznia-Hercegovina nem teljesíti a feltételeket, a reformok nagyon lassan haladnak, valamint több területen is (kormányzatok és vállalatok átszervezése, versenypolitika, értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése és infrastruktúra) jelentős lemaradással küzd. A működő piacgazdaság szempontjából tehát nem tekinthető integrációérettnek.

A működő piacgazdaság kiépítését a vizsgált időszakban mindvégig hátráltatta a két entitás³³ megosztottsága (EBRD [2002] és [2005]), és csupán mérsékelt eredményeket sikerült elérni a gazdasági együttműködésük területén. Az egységes gazdasági tér, hatékony állam kialakítását a 2006-os alkotmányos reformmal elkezdték kialakítani (EBRD [2006]), de ennek tényleges megvalósítása elengedhetetlen lenne a működő piacgazdaság kiépítése érdekében.

Az ország jövője szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az uniós csatlakozási folyamat folytatása, az ehhez szükséges (többek között alkotmányos) reformok végrehajtása. A privatizációs folyamat jelenleg megtorpant, felgyorsítása elengedhetetlen a további beruházások megvalósítása érdekében. Végül, de nem utolsósorban az IMF készenléti hitelprogramja is meghatározza az ország gazdaságpolitikáját, segíthet kialakítani egy megfelelően működő piacgazdaságot (EBRD [2011]).

³³ Bosznia-Hercegovina alkotmányos berendezkedését tekintve föderáció, két entitásból áll: a Bosznia-hercegovinai Föderációból (bosnyák-horvát föderáció, bosnyák illetve horvát többségű kantonokból áll, és az ország területének 51%-át teszi ki), valamint a boszniai Szerb Köztársaságból. A két entitás között megosztott a Brčko Körzet, amely közvetlen szövetségi közigazgatás alatt áll, mindkettő entitás kormányozza. Mindkét entitás saját kormányval, törvényhozással és rendőrséggel rendelkezik, de együtt alkotnak egy központi, szövetségi kormányt, és szigorúan betartják a nemzetiségek egyharmadnyi arányát – 3 elnököt választanak 4 évre, 8 havonta cserélődnek (NATO [1995] és EuroActiv [2010]).

9.3. Versenyképesség

A versenyképesség területén elért eredmények (2007/2008 és 2011/2012 között az ország a 106. helyről a 88-ra küzdött fel magát) ellenére Bosznia teljesítménye tekinthető a leggyengébbnek a nyugat-balkán régióban. A következő tényezőkön kell javítani a jövőben: pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés, politikai instabilitás, adóráták és szabályozás, a kormányzat instabilitása, valamint az infláció (WEF [2011]). A korrupció igen elterjedt az országban, ami nagyban gátolja az ország versenyképességét, illetve külföldi tőkevonzó-képességét. A Transparency International által közreadott korrupciós érzet indexének rangsorában a vizsgált 183 ország közül a 91. helyet érte el 2011-ben. Afrikai országokban tapasztalható mértékű a korrupció Boszniában. A vizsgált államok közül csupán Albánia teljesítménye rosszabb (Transparency [2012]).

Az üzleti környezet javult az elmúlt években, néhány területen elért eredményeknek köszönhetően (tulajdonjog regisztrációja, adófizetés és fizetéseképtelenség megoldása). Ennek ellenére a Világbank „doing business” rangsorában, amely azt mutatja milyen könnyű vállalkozást alapítani az országban, régiós összehasonlításban az utolsó helyen áll. A legproblémásabb tényezők a következők: üzletalapítás (napok száma), elektromos áramhoz való hozzáférés, építési engedélyek kiadása, szerződések kikényszeríthetősége illetve adófizetés egyszerűsége és átláthatósága. A 185 vizsgált ország közül Bosznia a 126. helyen áll (a régiós átlag 73) (Világbank [2012b]). Emellett az üzleti környezetre kihatnak az igazgatásban fellelhető hiányosságok, valamint a gyenge jogállamiság (Európai Bizottság [2012e]).

A K+F kiadások tekintetében az ország nagyon gyengén teljesít, régiós összehasonlításban az utolsó helyen áll, valamint GDP-jének csupán 0,02-0,03%-át fordította kutatás és fejlesztésre (lásd 2. melléklet 10. táblázat). Hasonló megállapítások tehetők a foglalkoztatottsági adatok vizsgálata során (lásd 2. melléklet 11. táblázat): régiós összehasonlításban az utolsó helyen áll a 33-35%-os értékeivel.

Összességében Bosznia versenyképessége gyenge. Emellett a privatizáció, az állami vállalatok szerkezetének átalakítása és a hálózati iparágak liberalizációja sem valósult meg teljes mértékben (Európai Bizottság [2012e]), amelyek ugyancsak hátráltatják versenyképességének javítását.

9.4. Makrogazdasági stabilitás

A fentiekből kitűnik, hogy az ország mérsékelt előrelépést tett a működő piacgazdaság megvalósítása felé, de további erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy a boszniai gazdaság a jövőben megbirkózhasson az uniós versenynyomással. Az utóbbi években a pénzügyi és monetáris stabilitást összességében sikerült megtartania az országnak (Európai Bizottság [2011a], [2010a] és [2009]). Ebben az IMF-nek, illetve készenléti hitelprogramjának jelentős szerepe volt. Az ország valutatanácsa nagymértékű hitelességet élvez (Európai Bizottság [2011a]). Ez annak köszönhető, hogy a nemzeti valuta, a konvertibilis márka (BAM, KM) árfolyama az euro árfolyamához van rögzítve ($1 \text{ KM} = 0,51129$ eurós értékben). Az új nemzeti valutát 1995-ben vezették be, amely a korábbi bosnyák dinár, horvát kuna és szerb dinár egyidejű használatát véglegesen felváltotta és helyettesítette 1998-ban (Juhász-Márkus [2003]).³⁴

A gazdasági mutatók területén az ország vegyes képet mutat. A válság hatására az addigi gazdasági növekedés hirtelen megtorpant és 2009-ben 2,91%-os GDP-visszaesés figyelhető meg, az ipari termelés is jelentős mértékben visszaesett (az FDI pedig több mint 70%-kal esett vissza az előző évhez képest) (EBRD [2010]). 2010-ben enyhe (0,72%-os), 2011-ben már nagyobb (1,26%-os) reál GDP növekedés állapítható meg, de nem olyan mértékű, mint a válság előtti években (2002 és 2008 között a gazdasági növekedés 3,86 és 6,26% között mozgott – lásd 3. melléklet 12. táblázat). Az infláció mérsékelt volt, de egyre inkább növekvő tendenciát mutat. A válság kirobbanása óta 2011-ben 3,7%-os csúcsot ért el. A legfontosabb gazdasági problémának a munkanélküliség tekinthető annak ellenére, hogy 2002 és 2008 között majdnem felére csökkent a munkanélküliségi ráta (41%-ról 21,4%-ra). 2011-ben a munkanélküliségi ráta 28% volt, amely 2009 óta újra növekszik. A leginkább érintettek a fiatalok, akik körében a munkanélküliségi ráta majdnem 60%-os (Eurostat [2012] adatai alapján). Emellett a munkaerőpiaci részvétel meglehetősen alacsony, illetve az informális szektor szerepe jelentős. A munkahelyteremtést a munkaerőpiac merevsége

³⁴ A márka elnevezés a német márkára utal, eredetileg a konvertibilis márka a német márkához volt kötve, azonban 2002-ben az euró bevezetésével az euró átvette a német márka szerepét. A boszniai konvertibilis márkát ugyanazon az árfolyamon rögzítették az euróhoz, mint a német márkát (Juhász-Márkus, 2003).

hátráltatja, többek között a szociális járulékok magas mértéke és a rosszul célzott szociális transzferek (Európai Bizottság [2012e]).

Összességében, annak ellenére, hogy az IMF program segítségével sikerült stabilizálni az országot, illetve az ország valutatanácsa nagyfokú hitelességet élvez, e kritérium alapján az ország nem tekinthető integrációérettnek: a rögzített árfolyam ellenére folyamatosan emelkedik az infláció, valamint a munkanélküliségi ráta is igen magas és növekvő tendenciát mutat, ami megkérdőjelezi az ország jövőbeli makrostabilitását. Ezek mellett a reál GDP növekedése éppenhogy elkezdődött és még alacsonynak tekinthető egy átalakuló ország esetében, valamint üzleti ciklusai nincsenek összhangban az Európai Unió üzleti ciklusával.

9.5. Konvergencia

Súlyos hiányosságok fedezhetők fel az ország konvergenciájával kapcsolatban. Az ország egy főre jutó GDP-je (vásárlóerő-paritáson) csupán az EU27-ek átlagának 30%-át éri el, ami meglehetősen alacsony. Emellett igencsak lassúnak tekinthető az ország felzárkózása.

A maastrichti kritériumokat megvizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt években a korábbi szufficites költségvetési mérleg deficitbe fordult (lásd 4. melléklet 17. táblázat). Ennek okaként a romló gazdasági környezet említhető, amely a költségvetési mérleg deficitjéhez és az államadósság növekedéséhez vezetett. A fiskális politika fenntarthatósága és hitelessége megingott, köszönhetően a következő évekre szóló állami szintű költségvetések és a fiskális politikákról szóló globális keretegyezmény elfogadásának elhalasztásának. Emellett, a költségvetésnek a GDP-hez képest magas kiadásokkal kell számolnia (Európai Bizottság [2012e]). Az infláció szintje pedig évről-évre növekszik (lásd 9.4-es fejezet) és a kritériumokhoz képest magasnak tekinthető.

Az EU számos feltételt szab Bosznia-Hercegovina számára hivatalos tagjelölti státuszának elérése érdekében. Az Unió azt kérte Boszniától, hogy központi kormány szinten fogadjon el egy állami támogatásokkal kapcsolatos új törvényt, amely megtiltana a kormányzat által nyújtott olyan támogatásokat, amelyek torzítják a külkereskedelmet. Emellett azt javasolták az országnak, hogy tartson új népszámlálást

is. Az Európai Unió az Európai Emberi Jogi Bíróság által Sejdic-Finci ügyben hozott határozata alapján várja az alkotmánymódosítást is, amely az ország intézményeiben tapasztalható képviseleti etnikai diszkrimináció problémáját oldhatná meg. Az EU ezek mellett hangsúlyozza, hogy a kormányzati szintek koordinációját hatékonyabbá kell tenni az EU-val való szoros együttműködés segítségével. Bosznia a legfontosabb kritériumok közül kettőt teljesített. A boszniai parlament elfogadott egy új népszámlálásról szóló törvényt és egy állami támogatásokról szólót. Csupán kevés előrehaladás történt azonban az alkotmánymódosítással kapcsolatban, és az intézményekben tapasztalható képviseleti etnikai megkülönböztetés továbbra is súlyos aggodalmakra adó probléma az országban (Woehler [2013] és Európai Bizottság [2011a] és [2012e]).

Az Európai Unió véleménye szerint a csatlakozási folyamat minden szinten működőképes intézményeket, valamint hatékony, EU-val együttműködő koordinációs mechanizmusokat kíván, ami lehetővé teszi azt, hogy a szükséges döntések során az ország egységes véleményt alkosson (Európai Bizottság [2011a], [2010a] és [2009]). Az egységes véleményalkotás, közös fellépés kritériuma még nem valósult meg, nagy a széthúzás az országban, a három nemzetállamot alkotó közösség nem találja a közös hangot. Ez az Európai Unió által hangoztatott kritérium nem centralizációt vagy a bosnyák többség dominanciáját jelenti, hanem egy jól működő föderáció megteremtését, amelyben a három alkotmányos nemzet gyorsabban és hatékonyabban képes kompromisszumokat kötni (Kecmanovic [2012]). Ez legutóbb a horvát csatlakozás kapcsán merült fel: a nyári horvát csatlakozás után a boszniaiak valószínűleg ideiglenesen nem tudnak majd mezőgazdasági termékeket (elsősorban tojás-, hús- és tejtermékeket) exportálni Horvátországba. Ennek az a legfőbb oka, hogy a boszniai politikusok nem tudnak abban megegyezni, hogy az EU által felállított egészségügyi és állategészségügyi szabályoknak való megfelelést melyik hatóság fogja igazolni a termelőknek. A bosnyákok a központi testület feladatának szánja, míg a szerbek a két autonóm terület ügynökségeinek (Economist [2013]).

A vizsgált években az ország felkészültségéről szóló jelentésekben az Európai Bizottság megállapítja, hogy Bosznia-Hercegovina az előző évekhez képest kevés előrelépést tett a politikai kritériumok teljesítése felé. Kicsi előrehaladás történt csupán egy jobban működő, koordinált és fenntartható intézményi struktúra kiépítésében. Jelentős erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy az igazságszolgáltatást megerősítsék,

a két fél által indított párbeszéddel összhangban. További lépések kellenek a korrupció, illetve a szervezett bűnözés területén, valamint a közigazgatási reform megvalósításáért. Emellett további reformok szükségesek a további csatlakozási feltételek teljesítéséhez. Összegezve, az Európai Bizottság kritikus Bosznia teljesítményével kapcsolatban, és a különböző reformterületeken csak „korlátozott”, „kevés”, illetve „igen csekély” előrehaladásokat állapít meg. Annak ellenére, hogy néhány eredmény megfigyelhető (amelyek leginkább az Unió területére való boszniai állampolgárok számára biztosított vízummentességgel kapcsolatosak), a Bizottság véleménye az, hogy összességében a reformok megvalósításai igen lassan haladnak (Európai Bizottság [2011a] és [2012e]).

A mezőgazdaságnak csökkenő, de fontos szerepe van, a GDP 8,7%-át adja (2002-ben még a 10,09%-át) (lásd 4. melléklet 18. táblázat). A fejlett országok gazdasági szerkezetéhez képest a szolgáltatások súlya még alacsonynak tekinthető, és ami még aggodalomra adhat okot, az az, hogy a vizsgált időszakban 2008-ig csökken a súlya, utána megfigyelhető egy újabb növekedés, de nem éri el a 2000-es évek elejének szintjét. Az országban viszonylag alacsony az agrárfoglalkoztatottság (a foglalkoztatottak csupán 4%-a, a legalacsonyabb a régióban, még Horvátország hasonló adatánál – 7% - is alacsonyabb), mivel a földterületeken belül nagyon magas az erdő (46%) és alacsony a szántó aránya (20,1%). Az ország a Száva menti alföldi vidék és a Neretva völgy kivételével hegyvidék, a mezőgazdasági területek részén rét és legelő található (81%). Mezőgazdasága hagyományosnak tekinthető, sík vidékein a gabona-, burgonya, dohány- és gyümölcstermesztés a jellemző (Kovács [2010]). Azonban mezőgazdasági termékek tekintetében importra szorul.

A bosnyák ipart Jugoszlávia szétesése súlyosan érintette, mivel jelentős színesfém-bányászati és hadiipari központ volt. Utóbbit vissztelepítették Szerbiába, valamint itt húzódtak el leginkább a harcok, ami a transzformációs válsággal járó visszaesést csak még fájdalmasabbá tette, itt volt a legerőteljesebb az ipari összeomlás, valamint a szakemberek kivándorlása a háború éve alatt. A korábbi ipari bázis számottevő része elveszett és azóta sem alakult újra. A kilábalást a nemzetközi szervek bürokráciája is hátráltatja, bár ennek ellenére egyre élénkebb az energiaszektorra iránti külföldi beruházói érdeklődés (Lux [2010]). Bosznia-Hercegovina egyik legfontosabb feladata tehát, hogy modernizálja gazdaságát (beleértve mezőgazdaságát), növelje a szolgáltatások súlyát és felzárkózzon az Európai Unióhoz. Ez valószínűleg még nagyon sok időbe fog telni.

A munkatermelékenységgel kapcsolatban pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de a gazdaság jellegzetességeiből és a témával foglalkozó tanulmányokból mégis levonható néhány fontos következtetés. Az országra egyszerre jellemzőek merev formális munkaerőpiaccal rendelkező állami tulajdonú nagyvállalatok és a rugalmas informális munkaerőpiaccal jellemezhető mikrovállalatok (Tiongson-Yemtsov [2008]). Az állami tulajdonú nagyvállalatok nem hatékonyak, a munkatermelékenység alacsony, amit jól mutat a már privatizált vállalatok hatékonyságának, termelésének növekedése. A nagyon alacsony termelékenységgel rendelkező privatizált vállalatokat pedig felszámolták. Emellett a mezőgazdaság modernizálásra szorul, termelékenysége jóval alacsonyabb az ipar vagy a szolgáltatásszektornál (ILO [2009]). A feketegazdaság és a hazautalások szerepe is fontos a gazdaság életében, a foglalkoztatottság alacsony szintű. Összességében tehát az uniós átlaghoz képest jóval alacsonyabb termelékenységgel rendelkezik az ország. Ennek ellenére lassú, de folyamatos javulás figyelhető meg e téren (Európai Bizottság [2008c]). Ehhez jelentősen hozzájárult a formális szektorban 2001 óta tartó folyamatos reálbér emelkedés, de jellemzően nem olyan mértékben emelkedett a munkatermelékenység, mint amekkora a béremelkedés volt (Tiongson-Yemtsov [2008]).

Az internetelőfizetők számát tekintve (lásd 4. melléklet 20. táblázat) Bosznia-Hercegovina nem éri el az uniós átlagot, viszont régiós összehasonlításban a második helyen áll Horvátország után (2011-ben 100-ból 60 embernek volt internetelőfizetése – összehasonlítva: Horvátországban 70,53, EU-átlag 72,12 volt). Emellett bizakodásra ad okot az, hogy a vizsgált időszakban exponenciálisan nőtt az internetelőfizetők száma (2002-ben 100-ból csupán 2,65 főnek volt előfizetése).

A várható élettartam alakulása szempontjából az előzőekhez hasonló megállapítások tekinthetőek. Annak ellenére, hogy mind a férfiak, mind a nők várható élettartama alulmarad az uniós átlagaitól, a régió országai közül itt a második legmagasabbak ezek az értékek (2011-ben a férfiak várható életkora 72,4, a nőké 77,7 év volt – lásd 4. melléklet 21. táblázat). Emellett több tagország adatait is megelőzi (többek között Észtországot, Magyarországot, Lengyelországot, Romániát, Szlovákiát a férfiak esetében, a nők esetében csupán Bulgáriát – Eurostat [2012] adatai alapján).

Össességében tehát megállapítható, hogy az internetelőfizetők számától és a várható élettartam alakulásától eltekintve Bosznia-Hercegovina a konvergencia szempontjából nem tekinthető integrációérettnek.

9.6. *Finanszírozás és finanszírozhatóság*

Az EU az Előcsatlakozási Eszköz keretében 2007 óta támogatja az ország átalakulásával és intézményépítéssel kapcsolatos reformjait. Bosznia-Hercegovina csupán az IPA első két alkotóelemére jogosult, mivel nem hivatalos tagjelölt állama az Uniónak, hanem csak potenciális tagjelölt állama. Az IPA keretében a finanszírozás öt célirányos támogatási alkotóelemben keresztül történik, amelyből az első kettő a I. átmeneti támogatás és intézményfejlesztés, valamint a II. határokon átnyúló együttműködés. Az elmúlt években a támogatás mértéke 91,28 és 102,8 millió euró között mozgott, amely mind a két alkotóelemet magában foglalta. Az EU a közigazgatás, a belügyek és igazságszolgáltatás reformjait, a civil társadalom erősítését és a gazdasági fejlődés elősegítését támogatta (magában foglalva az oktatási rendszer reformjait). Emellett az eszköz az EU-val való jogharmonizációt is elősegítette (Európai Bizottság [2012a]).

Az IPA keretében megfogalmazott legutóbbi, 2011 és 2013 közötti boszniai nemzeti program főbb célkitűzései az alábbiakban foglalhatók össze:

1) a jogállamiság megerősítése az igazságszolgáltatás reformjának és a szervezett bűnözés és korrupció elleni harc elősegítésével,

2) a közigazgatás kapacitásának és hatékonyságának javítása, professzionális közszolgálat felállítása, valamint az ország erőfeszítéseinek támogatása, amelyek a kormányzati intézményrendszer működésének javítására irányulnak.

Végül, 3) a társadalmi és gazdasági fejlődés támogatása, kiemelten a kis-és középvállalkozások fejlesztése, munkanélküliség csökkentése, a munkaerő-piaci igényekhez igazodó oktatási reform támogatása, illetve a közlekedési és környezetvédelmi infrastruktúra területén történő beruházások megvalósítása (Európai Bizottság [2011a]).

Azonban kérdéses, hogy az ország hogyan képes lehívni a rendelkezésre álló összegeket, mivel mind a mai napig komoly vita van arról, hogy melyik kormányzati

szinten kérjék le a pénzt. A probléma leginkább a szövetségi állam, illetve a két entitás közötti felelősség-megosztás kapcsán merül fel (Jukic [2012]).

Az IPA- támogatások lehívásával kapcsolatban hatékonysági problémák is felmerülnek: sem az EU, sem Bosznia részéről nincs meg a kellő adminisztratív támogatás, valamint a szabályok és eljárások komplexek, amelyek bonyolulttá teszik értelmezésüket és alkalmazásukat. Emellett az érintett felek csupán alacsony szintű ismeretekkel bírnak, nem áll rendelkezésre elegendő információ, amely mind a központi, mind a helyi kormányzati köröket, valamint a civil szervezetek köreit is érinti. További probléma, hogy a szabályzatok angol nyelven vannak és sajnálatos módon sem a kormányzatok, sem az érintett intézmények nem képesek lefordítani/lefordíttatni saját anyanyelvükre. Sőt, a prioritások meghatározása egy szűk és zárt körben történik, amelynek során mellőzik a helyi önkormányzatokkal és civil szervezetekkel való konzultációt. Továbbá, mivel a nemzeti intézmények a projektmenedzselés folyamatában relatíve alacsony kapacitást mutatnak, az uniós küldöttségek felelős szerepet töltenek be a programozási folyamatban. A delegáció azokat a nemzeti programokat támogatja, amelyek összhangban vannak elképzeléseikkel, ezek azonban sokszor nem tükrözik az állam valódi szükségleteit. Ezek mellett annak ellenére, hogy a társfinanszírozási ráta alacsony (10-20%), a tapasztalatok azt mutatják, hogy a kis költségvetésekkel rendelkező önkormányzatoknak így sem áll rendelkezésre a projektekhez szükséges nemzeti hozzájárulás összege. Ez a pénzügyi válsággal, illetve annak következményeként megvalósított költségvetési megszorításokkal magyarázható. Emiatt sok projekt nem valósul meg az országban. Állandó problémának tekinthető a civil szervezetek korlátozott mértékű monitoring lehetősége, amelynek során csupán korlátozott mértékben képesek ellenőrizni az EU által finanszírozott projektek eredményeit. A monitoringgal kapcsolatos problémák pedig hatékonysági és átláthatósági problémákat okoznak az IPA keretein belül megvalósított projektek esetében (EMA [2013]).

2013-ra az EU 111,8 millió euró pénzügyi segítyt irányoz elő Bosznia számára. A 2014 és 2020 közötti költségvetési periódus keretszámairól még mindig tárgyalnak az Európai Unió tagállamainak vezetői. Érdemi döntés még nem született az ügyben, de az EU pénzügyi nehézségeit figyelembe véve valószínűleg az IPA keretszámai valamelyest csökkenni fognak a 2007 és 2013 közötti periódushoz képest (Woehrel [2013] és Európai Parlament [2013]).

A válság hatására az ország az IMF-hez fordult segítségért, mivel a válság hatására jelentős mértékben visszaesett az országba áramló tőke. Az IMF kétszer is (2009-ben és 2012-ben) több mint 400 millió eurós készenléti hitelt bocsájtott az ország rendelkezésére. Az ország gazdasági teljesítménye azóta sem stabilizálódott. Ez elsősorban az állam gazdaságban betöltött jelentős szerepének köszönhető, ami kiszorítja a gazdaságból a magánszektor, elriasztja a befektetőket, rontja az üzleti környezetet, végül magas munkanélküliséghez és alacsony foglalkoztatottsághoz vezet. A finanszírozást tovább nehezíti az euróválság, hiszen ennek hatására csökkent az ország exportja, az országba érkező tőke nagysága, valamint a hazautalásokban is mutatkozik egy visszaesés (IMF [2012]). A válság hatására az országba érkező FDI nagysága jelentősen (negyedére) visszaesett és azóta sem érte el a válság előtti szintet. A régió többi országához képest kevés FDI érkezik az országba (UNCTAD [2012a]). Ez csak részben a válság hatása, a kedvezőtlen üzleti környezetnek is nagyban köszönhető.

Összességében a fentiek alapján az ország nem tekinthető integrációérettnek, hiszen az ország pénzügyi helyzete a válság óta nem stabilizálódott, valamint üzleti, befektetői környezete sem kedvező.

9.7. Egyéb tényezők

9.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

A foglalkoztatottság területén hasonló tendenciák figyelhetők meg az országban, mint a régóban: a foglalkoztatottság szintje nagyon alacsony, a nők foglalkoztatottsága jóval alacsonyabb (nagy a szakadék: a férfiak 46,1%-os rátájához képest a nők foglalkoztatottsági rátája csupán 24%). A vizsgált időszakban enyhe növekedés figyelhető meg, az informális szektor szerepe magas. A részidős foglalkoztatás nem jellemző, csupán 11,2%, főleg a nők és a mezőgazdasági dolgozók körében meghatározóbb (ILO [2009]). Ezek mellett a nők és fiatalok munkanélküliségi rátája a válság előtti csökkenéshez képest a válság hatására újra növekedni kezdtek, 2011-ben elérte a 30,5, illetve az 57,9%-ot, amelyek a legmagasabbak közé tartoznak a régióban (lásd 5. melléklet 22. táblázat).

A demográfiai átalakulás elérte az országot is: egyre növekvő népességcsökkenés figyelhető meg, amely nem csak a születések számának

csökkenéséből adódik, hanem abból is, hogy az instabil politikai és gazdasági helyzet miatt egyre több állampolgár hagyja el az országot és próbál külföldön szerencsét; ez kifejezetten igaz a fiatalokra, akiknek a munkanélküliségi rátája nagyon magas. Emellett az is megfigyelhető, hogy annak ellenére, hogy 2011-ben a 15 és 64 év közöttiek aránya a lakosságon belül 67,45% volt, ez az arány folyamatosan csökkent a vizsgált időszakban. Ezzel párhuzamosan pedig csökkent a 15 éven aluliak (18,3%-ról 17,5%-ra), nőtt a 65 éven felüliek aránya (12,2%-ról 15,1%-ra) a lakosságon belül (lásd 5. melléklet 23. táblázat). A gazdasági helyzet stabilizálásával, javításával valószínűleg nem lehetne megfordítani a folyamatot, viszont bizonyára sikerülne lelassítani.

9.7.2. Bosznia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

Az elmúlt időszakban az ország kereskedelmi tevékenysége megélné vált és az EU-val illetve a régió országaival történő kereskedelmének intenzitása is fokozódott. Évek óta Bosznia legfontosabb kereskedelmi partnerei közé tartoznak az EU27-ek tagállamai, 2011-ben exportjának 55,65%-át, importjának 45,37%-át bonyolította le ezekkel az országokkal, elsősorban Németországgal, Olaszországgal, Szlovéniával és Ausztriával (Eurostat [2012] adatai alapján és UN Comtrade [2013]). A CEFTA részesedése jelentősnek mondható az ország és a régió szempontjából (lásd 6. melléklet 28. táblázat). Kiemelkedő kereskedelmi kapcsolatokat ápol Horvátországgal³⁵, 2011-ben exportjának 16,3%-át, importjának 21,5%-át bonyolította le a szomszédos országgal (ezzel legfontosabb külkereskedelmi partnere). Utána a régióban Szerbiával ápol még szoros kapcsolatokat (2. legnagyobb export, 4. legnagyobb importpartnere). Macedóniával és Montenegróval vannak még jelentősebb exportkapcsolatai, de Albániával is jó kapcsolatokat ápol. Oroszország a második legnagyobb importpartnere az országnak, elsősorban az energiahordozóknak köszönhetően.

Az ország az Európai Unióba elsősorban különböző ipari cikkeket (32,5%), alacsony feldolgozottságú termékeket (24,2%), valamint gépeket és szállítóeszközöket (18,9%) exportál (kiemelhetők a háztartási kellékek, valamint az autóiipari termékek). Jelentős exporttermékek még a különböző mezőgazdasági termékek (halászati termékek és nyersanyagok), valamint az üzemanyagok és bányászati termékek is (arányuk a

³⁵ Ebben nagy szerepe van a boszniai horvátoknak.

boszniai export esetében 8-9,5%, illetve 19% és 15,6% között mozgott a vizsgált időszakban) – elsősorban a nyersanyagok, ásványi anyagok és fémek exportja jelentős. Az Unióból származó import szempontjából utóbbi kettő, illetve a vegyipari termékek bírnak jelentőséggel (23,8%, 24,3, valamint 15,2% az arányuk az EU27-el folytatott importkereskedelemből) (Eurostat [2012] adatai alapján).

Összességében az Európai Unió szempontjából Bosznia-Hercegovina nem jelentős külkereskedelmi partner, export szempontjából csupán az 50, import szempontjából a 60. helyet foglalja el az ország, olyan távoli országok után mint Venezuela vagy Omán (Európai Bizottság [2013d]). Az ország jelentősége a horvát csatlakozást követően valószínűleg valamivel megnő, de továbbra sem lesz kulcsfontosságú kereskedelmi partnere az Európai Uniónak. Ezen a helyzeten a jövőben érdemes lenne változtatni, hiszen földrajzi közelsége és potenciális felvevőpiaca miatt kedvezőbb célpont lehetne, azonban ehhez elsősorban az lenne szükséges, hogy végre életbe lépjen a Stabilizációs és Társulási Megállapodás, hiszen ennek keretében kedvezőbb kereskedelmi feltételek valósulnának meg a két fél között. Ez azért is kulcsfontosságú, mivel Bosznia szempontjából az Európai Unió egyre fontosabb kereskedelmi partner lesz a horvát csatlakozásnak köszönhetően.

Az ország évről-évre növekvő folyó fizetési mérleg hiányokkal küzd, ami a világban lezajló tendenciákhoz hasonlóan a válság hatására mérséklődött, azonban 2010 óta újra folyamatosan nő (lásd 6. melléklet 28. táblázat). A növekvő külkereskedelmi hiány külső egyensúlytalanságokra utal (EBRD [2011]). A legnagyobb külkereskedelmi hiánya az EU27-ekkel szemben realizálódik (UN Comtrade [2013]), azonban ennek mértéke nagy ingadozásokat mutat.

Az integrációérettség szempontjából a jövőben a kereskedelmi kapcsolatokat érdemesebb lenne tovább erősíteni, az EU részesedését növelni a boszniai külkereskedelemben, illetve fordítva.

9.8. Összefoglalás

Amint a fentiekből kitűnik, az ország egyáltalán nem tekinthető integrációérettnek. A működő piaczgazdaság területén jelentős hiányosságok figyelhetők meg, alacsony a foglalkoztatottság mértéke, magas a munkanélküliség. Az ország

versenyképességét nagyban hátráltatja a korrupció magas mértéke, az államnak jelentős a szerepe, ami elriasztja a befektetőket, csökkenti az ország finanszírozhatóságát. Emellett a konvergencia területén majdnem minden vizsgált mutatószám alapján a vizsgált államok közül az egyik leggyengébben teljesít: jelentős hiányosságok fedezhetők fel az egy főre jutó GDP tekintetében, valamint a koppenhágai kritériumrendszer teljesítése során. Emellett az ország ipara jelentős modernizációra szorul, hiszen az egyik legsúlyosabban érintette a háború. A kereskedelem tekintetében elsősorban a régió országaival tart fent jelentősebb kapcsolatokat, valamint leginkább nyersanyagokat és alacsony feldolgozottságú ipari termékeket exportál. Az ország tekintetében jelentős a migráció az európai országokba, valamint a hazautalások szerepe. Ez a finanszírozásban is megmutatkozik, amelynek tekintetében az állam nem integrációérett: ezen túlmenően a válság hatására az IMF-hez kellett fordulnia segítségért, valamint az utóbbi években nagy mértékben visszaesett az országba érkező FDI nagysága, amely így is a legalacsonyabb a régió országainak viszonylatában.

Ennek ellenére a politikai és gazdasági orientálódás az Európai Unió felé megkezdődött: a kereskedelmi kapcsolatok fokozódtak, egyre több pénzügyi forrás érkezik az Unióból (bár a válság hatására visszaesés figyelhető meg), a hazautalások is leginkább a tagállamokból érkeznek, valamint a boszniai gazdaság teljesítménye nagyban függ az Európai Unió teljesítményétől. Azonban a gazdasági, üzleti folyamatok még nem kerültek teljesen szinkronba (lásd infláció és reál GDP változása), a külkereskedelem intenzitását érdemes növelni, számos reform várat még magára.

Emellett azt is érdemes kihangsúlyozni, hogy annak ellenére, hogy a Bizottság továbbra is ösztönözni fogja Bosznia uniós tagsági törekvéseit (Európai Bizottság [2011]), a tapasztalatok szerint az Európai Unió nem képes megfelelő eredményeket és fejlődést elérni az országban. Míg a koppenhágai kritériumrendszer világos politikai reformkövetelményeket fogalmaz meg Bosznia-Hercegovinával szemben, az EU tagállamai közötti belső nézeteltérések és érdekellentétek nem tesznek lehetővé egy egységes álláspontot Bosznia jövőjével kapcsolatban (Milardović [2009]). Továbbá, az Európai Unió hiába támogatja a gazdasági és átalakulási reformfolyamatokat, több területen is (például rendőrség reformja, bűnüldözés elleni harc) különböző megközelítéseket és eszközöket alkalmaz, amelyek nem mindig egészítik ki egymást. Hiányzik az EU esetében a külső koherencia (Tolksdorf [2011]).

Végül, az euróválság a függőség miatt komoly kihívások elé állítja az országot. Magának az államalakulatnak is kétséges a jövője, számos forgatókönyv létezik arról, hogy mi lesz az ország jövője. A legoptimistább scenáriók szerint a 2025-re az ország az Európai Unió tagállamává válik (Pasch [2012]), azonban fennáll annak veszélye is, hogy egy újabb erőszakos, fegyveres konfliktus, háború robban ki az országban (Azinović-Bassuener-Weber [2011]). Az Európai Unió nyilatkozatai alapján jelenleg a status quót szorgalmazza, azonban kijelenthető, hogy ezzel nem ér el jelentősebb eredményeket.

10. Albánia gazdasági integrációérettsége

10.1. Albánia és az Európai Unió kapcsolatának rövid áttekintése

Az Európai Unió 1991 júniusában, a parlamentáris köztársaság kikiáltása után három hónappal (Európai Bizottság [2010d]) kezdte kiépíteni bilaterális kapcsolatait az országgal, amelyek hasonlóan a többi nyugat-balkán államhoz, lassan fejlődtek és mélyültek. Az ország 1999-ben autonóm kereskedelmi kedvezményeket kapott és a Európai Tanács 2004-ben adoptálta az Európai Partnerségi programot. A Stabilizációs és Társulási Megállapodást 2006 júniusában írták alá és 2009. április 1-jén lépett életbe. Ugyanazon a napon Albánia beadta csatlakozási kérelmét, aminek elfogadását a Bizottság véleményében 12 kulcsfontosságú kritériumhoz, valamint az *acquis* átvételének szinte valamennyi területén való előrehaladásához kötött (Európai Bizottság [2012a]).

A 12 kritérium magában foglalja a Parlament működésének hatékonyabbá tételét, a választások tisztaságának növelését, a közszféra átláthatóbbá tételét és politikamentesítését, független, hatékony és átlátható bírósági intézmények kiépítését, a korrupció és szervezett bűnözés elleni harcot, valamint az emberi jogok biztosítását (kiváltképpen a nők, gyermekek és romák esetében) (Európai Bizottság [2010d]).

2010 decemberétől az albán állampolgárok vízummentesen utazhatnak a legtöbb tagállamba. Az ország folyamatos erőfeszítéseket tesz az elvárt kritériumok teljesítése érdekében, ennek eredményeképpen a Bizottság 2012 októberében javasolta a hivatalos tagjelölti státusz odaadását, azonban ehhez még további intézkedések szükségesek az igazságügy és közigazgatás területén, valamint a parlamenti ügyrend újjágondolása is várat magára (Európai Bizottság [2012a]).

10.2. Működő piacgazdaság

A működő piacgazdaság kiépítése területén az ország a régióban a középmezőnyt képviseli: a vizsgálat éveiben a harmadik legjobb helyezést éri el Horvátország és Macedónia után. Hasonlóan az utóbbi két országhoz, lassú, de folyamatos javulás figyelhető meg a működő piacgazdaság megvalósítása során. Az

ország a régiós átlaghoz képest viszonylag magas szintről indult, de nem is sikerült elérnie kimagaslóan jó eredményeket.

A vizsgálat első évében, 2002-ben az ország még komoly kihívásokkal szembesült: az országban bankpánik alakult ki a bankbetétek biztosítása területén bevezetett változásoknak köszönhetően, a fizikai infrastruktúra komoly hiányossággal küzdött annak ellenére, hogy a nagyprivatizáció az olaj és bányászat területén lényegében befejeződött, az albán vállalatok fejlődését komoly akadályok nehezítették: a jogi szabályozás hiányosságai és a korrupció. Kiemelt feladatnak tekintették az utolsó állami tulajdonban lévő bank (Savings Bank, legnagyobb albán bank), valamint az Albtelecom privatizálását. Előbbi privatizálása már második alkalommal vallott kudarcot a befektetői érdeklődés hiánya miatt. 2004-ben végül a Raiffeisen Csoport vásárolta meg, ezzel az egész bankrendszer irányítása magánkézbe került, valamint a pénzügyi szektor és hitelezés hatékonysága jelentősen nőtt (EBRD [2004]). Hasonló ok miatt az Albtelecomot sem sikerült eladni (csupán 2007-ben akadt érdeklődő, egy török konzorcium vette meg a vállalatot – EBRD [2007]). Előbbi esetét nehezítette az a tény, hogy a bank finanszírozta az albán államadósságot, a kincstárjegyek 80%-át ő vásárolta fel. Végül, de nem utolsó sorban ezen időszak alatt az energiaszektor megerősítése és az energiaellátás biztosítása mindvégig stratégiai jelentőségű. 2001-2002 telén volt egy komoly energiaválság, a villamosenergia területén súlyos fennakadások voltak. A háttérben az alacsony hatékonyság és lopások áltak. A kirobbant energiaválság súlyos termeléskimaradást okozott. A Világbankkal akcióttervet készítettek, amelynek céljai a veszteségek és költségvetési támogatások csökkentése, generátorok kapacitásának növelése és az energiaforrások kínálatának diverzifikálása voltak. 2002 januárjában fogadták el, de nem sikerült teljesíteni a kitűzött célokat (EBRD [2002]).

A következő évben a nagyprivatizáció leállt a választási bizonytalanságok miatt, a befektetők elvesztették érdeklődésüket. Ugyanakkor a villamosenergia-tartozások 93%-át sikerült behajtani és az áramlopásokat 37%-kal csökkenteni. 2003-ban a bankszektor iránti bizalom nőtt: az alacsony kamatok ellenére nőttek a helyi és külföldi valutabetétek összegei. A Bank of Albania kampányt kezdett annak érdekében, hogy az emberek egyre kevesebb készpénzt használjanak, helyette kártyával fizessenek (EBRD [2003]).

2004-ben az új versenytörvény bevezetése és egy független versenyhatóság felállítása hozott eredményt, valamint a bankfelügyelet és kamatláb liberalizációja

jelentett előrelépést (EBRD [2004]). Az elkövetkező években elsősorban az infrastruktúra területén ért el sikereket az ország: egy amerikai-német konzorcium elnyerte a tiranai reptér felújítását, amit végre is hajtott, 2007-ben új utasterminált nyitottak meg. Emellett a víz- és csatornarendszer kiépítése folytatódott. 2005-től külföldi támogatással új utak épültek, az állam segítségével a vasútvonal egy részét modernizálták, valamint az EIB segítségével a durresi kikötő is megújult. Júliusban pedig a Világbankkal kötött szerződést az ország a villamosenergiahálózat korszerűsítésére (EBRD [2005], [2007]). 2009-ig folyamatosan az infrastrukturális javulások, annak ellenére, hogy ez a pontszámokban nem mindig jelentkezik (EBRD [2009]).

A folyamatos javulások ellenére (például 2002 óta 50%-kal sikerült növelni az áramtermelést – EBRD [2005]) komoly áramkimaradások nehezítették az albán gazdaságot 2005 decemberében (akár 20 óra/napot is elérte). A fő kiváltó ok a nyári szárazság volt, illetve e nyomán az egyik fő vízi generátorban tűz ütött ki. Az energiaellátás helyzete a korábbi évekhez képest javult egy új importszerződés aláírásával, valamint a vízierőmű vízszintjének megnövelésével. A háztartások árkedvezményét 2006-ban megszüntették, ezzel 11%-kal nőtt számukra az áram ára (beindítottak egy kompenzációs programot az alacsony jövedelmű családok számára), a vállalkozásoké viszont kb. 28%-kal csökkent (EBRD [2006]). Ezek ellenére a kimaradások még mindig mindennaposak és a kínálat megbízhatósága sem felel meg a nemzetközi sztenderdeknek.

2006-ban a kormányzás és vállalatok átszervezése területén történtek reformok: egyszerűsítették a vállalatalapítást és csökkentették a vállalatok állami támogatását. 2008-ban a nagyprivatizáció területén figyelhető meg javulás (eladták az ARMO olajfinomítót egy amerikai-svájci konzorciumnak), valamint javult a bankrendszer átláthatósága egy új banktörvény hatékony végrehajtásának és egy új Hitelhivatal felállításának köszönhetően.

A válság a reformok végrehajtását is lelassította, csupán a versenypolitika, az úthálózatok és víz- és szennyvízrendszer kiépítése területén sikerült további előrelépést elérni.

Az ország előtt álló feladatok közül kiemelendő az állami vagyon további értékesítése (kiváltképpen az olaj-, energia és biztosítási szektorban), hiszen a tervezett privatizáció nem csupán bevételekhez juttatja az államot, hanem a piacorientált

reformok melletti elkötelezettséget is mutatja. Ez pedig a közvetlen külföldi beruházások megindulását eredményezheti a következő években, ami kiemelt fontosságú a további fejlesztések megvalósítása érdekében (EBRD [2010] és [2011]). Ilyen fejlesztések megvalósítása – az eddig elért eredményeken túl - leginkább az úthálózat, villamosenergia, valamint a víz- és szennyvízhálózat területén esedékes.

Mindezek ellenére az ország e szempontból nem tekinthető integrációérettnek, hiszen pontszáma nem éri el a 3,4-es átlagot, emellett pedig több területen is 3-masnál alacsonyabb értéket ért el (2011-ben a kormányzatok és vállalatok átszervezése és versenypolitika 2+; értékpapírpiac és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése 2-). Ezeken a területeken elengedhetetlen a további reformok megvalósítása. Még minimum 3-5 évet vesz igénybe, hogy Albánia teljesítse a felállított kritériumokat. A reformokat felgyorsítaná, ha az Európai Unió hivatalos tagjelölt állammá nyilvánítaná az országot, de úgy tűnik, hogy 2010 óta kapcsolatukban lényegesebb előrelépés nem történt.

10.3. Versenyképesség

Versenyképesség szempontjából a vizsgált időszakban Albánia kiemelkedő eredményeket ért el: korrigált adatok alapján öt év alatt közel 30 hellyel javította helyezését a Világgaazdasági Fórum ranglistájában, ezzel a vizsgált országok közül a legnagyobb javulást érte el (lásd 2. melléklet 8. táblázat). A tendenciát a világgazdasági válság sem tudta befolyásolni, aminek fő oka abban található, hogy az ország kevésbé integrálódott a világgazdaságba, mint szomszédjai (EBRD [2010]). Ezek mellett a WEF alapján Albánia versenyképessége fenntartható a jövőben (WEF [2011]).

A vállalatalapítás legproblémásabb területei évek óta a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés, a korrupció, az adóráták, adószabályozás és a bürokrácia. Az utóbbi években a politikai instabilitás és az infrastruktúra, mint gátló tényező háttérbe szorult, viszont szerepük még így is jelentős. Az ország kompetitív előnyei közül kiemelhető a vállalatalapítások száma, kormányzati szabályozás könnyűsége (9-9. hely), a beruházók védelme (15. hely), a munkaerőpiaci fizetés és termelékenység (17. hely), valamint a mobilelőfizetők száma (18. hely). A területek, amelyeken jelentősebb lemaradása van: innováció, infrastruktúra, valamint a pénzügyi piac fejlettsége (WEF [2010] és [2011]).

Amint a fentiekből is kitűnik, a korrupció a gazdasági élet mindennapjaiban komoly szerepet játszik annak ellenére, hogy összességében a vizsgált időszakban javulás figyelhető meg e téren is (lásd 2. melléklet 9. táblázat). Ennek ellenére mindkét mutatószám alapján igen jelentős a korrupció az országban, amely elleni harcra a jövőben is szükség lesz. Régiós összehasonlításban Bosznia-Hercegovina szintjén áll, és a vizsgált államok közül a legrosszabbul teljesít. A már tagállamokhoz képest pedig jóval magasabb a korrupció szintje, még a legutóbb csatlakozott két tagállam is jobb mutatókkal rendelkezik. Az üzletalapítást és a kedvező üzleti környezet kialakítását is nagyban hátráltatja a korrupció (EBRD [2010]).

A K+F-re fordított kiadásokról (GDP %-ában) csupán néhány évre vonatkozóan állnak rendelkezésre pontos adatok, de ezek, illetve a Világgazdasági Fórum innovációs indikátorai alapján kijelenthető, hogy ezen a területen az ország jelentős mértékben le van maradva, csupán tized részét fordítja K+F-re az uniós átlaghoz képest, de még a román és bulgár adatok is háromszor nagyobbak. A foglalkoztatottság alapján (lásd 2. melléklet 11. táblázat) az ország régiós szinten jól teljesít, második Horvátország után, azonban a körülbelül 50%-os foglalkoztatottsági ráta rendkívül alacsony, nagyon távol áll az uniós átlagtól illetve célkitűzéstől (de a legrosszabbul teljesítő tagállamokhoz képest is alulmarad).

A folyamatosan javuló versenyképesség ellenére nem tekinthető az ország versenyképesség szempontjából integrációérettnek, hiszen a tagállamok közül csupán a válsággal küszködő Görögországot előzi meg, még Románia és Bulgária is előrébb helyezkedik el a Világgazdasági Fórum rangsorában. Emellett komoly helyi versenyképességi problémákkal is küzd az ország, a korrupció is igen elterjedt.

10.4. Makrostabilitás

A 2000-es évek elején Albánia kedvező növekedési kilátásokkal rendelkezett, amely elsősorban az építőipari kereslet felfutásának, valamint az ország iránti külföldi érdeklődésnek volt köszönhető. Emellett segítette a stabilitás elérését az a tény is, hogy az új kormányt és elnököt is mindegyik párt jóváhagyásával választották meg (EBRD [2002]).

A 2003-ban bekövetkező aszály ellenére kiegyensúlyozott gazdasági növekedést produkált, a következő években pedig az erőteljes gazdasági növekedés mögött az erősödő belső kereslet és export állt (EBRD [2003], [2004] és [2005]). 2006-ban enyhe csökkenés figyelhető meg a korábbi évhez képest, ami az év második felében történt áramkimaradásoknak köszönhető. Becslések szerint ezek a termelés kiesésnek köszönhetően kb. 0,5%-kal csökkentették a gazdasági növekedést. Az így is jelentősnek mondható 5,43%-os növekedést elsősorban a fogyasztás és a beruházások növekedése indukálta, ami leginkább a hazautalásoknak és hirtelen felfutó lakossági hitelfelvételnek volt betudható.

A hazautalások az albán gazdaságban jelentős szerepet töltenek be (a régióban már csak Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban mondhatók jelentősebbnek), becslések szerint a GDP 18%-át adják. Az import növekedése is lassította a gazdasági növekedést; jellemzően a lakossági- illetve az áramimport szerepe a meghatározó tekintetben (EBRD [2006]).

2007-től az ipar és építőipar felfutása állapítható meg, valamint mind az export és turizmus jól teljesít annak ellenére, hogy a 2007-es aszály jelentős hatással volt az áramtermelésre, illetve a mezőgazdaságra is (EBRD [2007] és [2008]). A válság begyűrűződése előtti évben az ország rekordméretű, 7,5%-os gazdasági növekedést produkált. A válság az albán gazdaságot is elérte, a korábbi 5-5,7%-os gazdasági növekedés lelassult 3-3,7%-ra. A válság azért is érintette enyhébben az országot, mivel kevésbé integrálódott a világgazdaságba, mint szomszédjai. Ennek ellenére főbb exportpartnerei az eurózóna országai, gazdasági növekedésének alakulása nagyban az ő helyzetüktől függ (EBRD [2011]).

Összességében az ország stabil, de fejlettségi szintjéhez képest még így is alacsonynak tekinthető gazdasági növekedést produkált a vizsgált időszakban. Egy-egy kedvezőtlen belföldi jelenség nem volt nagy hatással az albán gazdaságra, és egy súlyos nemzetközi válság is csak mérsékelt mértékben érintette a gazdaságot, ami a viszonylag zárt gazdaságának, alacsony fokú világgazdasági integrálódottságának köszönhető. Ez a zártság megvédi a gazdaságot a kedvezőtlen nemzetközi hatásoktól, azonban kiemelkedő növekedésre nem ad lehetőséget, ami viszont elősegíthetné az ország gyorsabb felzárkózását.

Az albán munkanélküliség vizsgálatakor megfigyelhető, hogy 2002 és 2011 között összességében csökkent a munkanélküliségi ráta (15,8%-ról 13,8%-ra), valamint

néhány tagállam rátája is magasabb, azonban az uniós átlag alacsonyabb, illetve az alacsony foglalkoztatási ráta és a hazautalások jelentős szerepe miatt magasnak tekinthető. Emellett a válság hatására újra emelkedni kezdett (lásd 3. melléklet 13. táblázat), amit a válságból való kilábalás késlekedése csak tovább emelhet.

Az inflációs ráta alakulása – hasonlóan a gazdasági növekedéshez – viszonylag stabil képet mutat: 2002 és 2011 között 1,7 és 3,6% között mozgott. Az albán monetáris politika elkötelezett az alacsony infláció mellett, amit mutat az is, amint az infláció emelkedését prognosztizálják, az Albán Nemzeti Bank monetáris szigorítással válaszol. Ez történt többek között 2007-ben is, ami egyben a magánszféra hitelfelvételét is csökkentette (EBRD [2008]). 2010-ben az infláció 3,6%-ra emelkedett, ami mögött a növekvő élelmiszer-, nyersanyag- és energiaárak állnak (EBRD [2010]). Ennek ellenére az inflációs ráta itt az egyik legalacsonyabb a régióban, közelíti az európai uniós átlagot. Mindezek ellenére az ország makrogazdasági stabilitás szempontjából nem tekinthető integrációérettnek. A látszólagos stabilitás ellenére ez elsősorban a magas munkanélküliségi rátával indokolható, illetve azzal, hogy az ország viszonylagos zártsága miatt az Európai Unió tagállamaitól eltérően alakul az üzleti ciklusa. Ezek mellett a felzárkózás beindulása után magasabb gazdasági növekedés és megugró infláció is várható, utóbbit a monetáris politika valószínűleg nem tudja majd teljes mértékben semlegesíteni. Végül, az infláció esetében aggodalomra ad okot az ország energiaellátásában jelen lévő bizonytalanság, valamint a mezőgazdaság kitettsége az időjárás viszontagságainak.³⁶

10.5. Konvergencia

Az egy főre jutó GDP tekintetében az ország nagyon rosszul teljesít: 2011-ben az EU27-ek csupán 30%-án állt az ország és a vizsgált időszakban mindvégig a legalacsonyabb értékekkel rendelkezett a régió belül.³⁷ Románia és Bulgária is jóval kedvezőbb adatokkal rendelkezik e területen, a legutóbb csatlakozott 10+2 tagállam átlaga pedig több mint kétszerese az albánénak (lásd 4. melléklet 15. táblázat). Ennek ellenére lassú javulás is megfigyelhető.

³⁶ Mindezek mellett az ország magas és növekvő államadóssága is veszélyezteti a makrogazdasági stabilitását (ennek részletezését lásd később).

³⁷ Koszovóra vonatkozóan pontos, hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre.

A koppenhágai kritériumrendszer vizsgálatakor megállapítható, hogy az elért eredmények (például jogállamiság, emberi jogok biztosítása, kisebbségek tiszteletben tartása, igazságszolgáltatás, vízumliberalizáció) ellenére számos hiányosság fedezhető fel annak teljesítése során. Ezt tükrözi a Bizottság 2010-ben megfogalmazott 12 pontja is, amelyet a hivatalos tagjelölti státusz elnyerése feltételeként szabott meg. A 12 pont lényegében a demokráciát biztosító intézmények stabilitását és a jogállamiságot megkövetelő koppenhágai politikai kritériumoknak való megfelelés szükséges szintjét határozza meg a következők szerint:

- Albániának biztosítania kell a parlament megfelelő működését az összes politikai párt közötti konstruktív és tartós politikai párbeszédre építve.
- El kell fogadnia a függőben lévő, megerősített parlamenti többséget igénylő törvényjavaslatokat. További feladatai:
 - „Ombudsman kinevezése, valamint megfelelő, az alkotmánybírósági és a legfelsőbb bírósági kinevezésekhez szükséges meghallgatási és szavazási eljárások biztosítása a parlamentben.
 - A választásra vonatkozó jogi szabályozás módosítása az EBESZ-Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala ajánlásainak megfelelően.
 - A választások európai és nemzetközi normáknak megfelelő lebonyolításának biztosítása.”
 - A közigazgatási reform legfontosabb intézkedéseinek megvalósítása.
 - „A jogállamiság megerősítése az igazságszolgáltatásra irányuló reformstratégia elfogadásával és végrehajtásával, biztosítva az igazságszolgáltatási intézmények függetlenségét, hatékonyságát és elszámoltathatóságát.”
 - A kormány korrupcióellenes stratégiájának és cselekvési tervének hatékony végrehajtása.
 - A szervezett bűnözés elleni küzdelem erősítése.
 - „Az érintettekkel való széleskörű konzultációt követően és az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélkezési gyakorlatának figyelembe vételével a tulajdonjogokra vonatkozó nemzeti stratégia és cselekvési terv elkészítése, elfogadása és végrehajtása.
 - Konkrét lépések az emberi jogok megerősítése – különösen a nőket, a gyermekeket és a romákat illetően – és a megkülönböztetést tiltó politikák hatékony végrehajtása érdekében.

– További intézkedések megtétele a fogvatartott személyekkel való bánásmód javítására a rendőrőrsökön, az előzetes letartóztatáskor és a börtönökben. A rossz bánásmód eseteinek igazságügyi nyomon követésének megerősítése, és az ombudsman erre a területre irányuló ajánlásai alkalmazásának javítása.” (Európai Bizottság [2010a], p.30-31.).

Emellett a Bizottság megállapítja, hogy az utóbbi években a gazdasági kritériumok tekintetében Albánia bizonyos fokú makrogazdasági stabilitást ért el. Ennek ellenére ahhoz, hogy Albánia a koppenhágai kritérium által meghatározott működő piacgazdasággá váljon, még jobban meg kell erősítenie a gazdaság irányítását, javítania kell a munkaerőpiac működését, biztosítani kell a tulajdonjogok elismerését és meg kell erősítenie a jogállamiságot. Annak érdekében pedig, hogy középtávon helyt tudjon állni az Unión belüli versenynyomással és a piaci erőkkal szemben, meg kell erősítenie fizikai infrastruktúráját és humántőkéjét, és további strukturális reformokat kell végrehajtania. A stabilizációs és társulási megállapodás szerinti kötelezettségek végrehajtása terén elért eredmények általában pozitívak. Ezek mellett annak ellenére, hogy az ország jelentős és tartós erőfeszítéseket tesz a jogszabályok végrehajtásának és betartatásának biztosítása érdekében, további erőfeszítésekre van szükség az *acquis* minden területén. (Európai Bizottság [2010a]).

A következő évben a Bizottság megállapította, hogy azzal párhuzamosan, hogy megkapták a vízummentességet, Bosznia-Hercegovina mellett Albániában késnek leginkább a várt reformok. Ez elsősorban a belpolitikai fejleményeknek volt köszönhető (kormányellenes tüntetések zajlottak le, illetve komoly hiányosságokat fedeztek fel a helyhatósági választások során). Összességében Albánia korlátozott haladást tett a tagság politikai kritériumainak, valamint a csatlakozási tárgyalások megnyitásához elengedhetetlen tizenkét kulcsfontosságú prioritásnak a teljesítése felé. A Bizottság megállapítja, hogy „némi előrelépés történt a szervezett bűnözés elleni küzdelem, a börtönökben fogvatartott személyekkel szembeni bánásmód javítása és a gyermekek jogai terén, de az előrelépés nem elegendő az igazságszolgáltatás, a korrupcióellenes politika, a tulajdonjogok és a roma közösség életkörülményeinek javításával kapcsolatban, és a parlamenti eljárásokkal és a választásokkal kapcsolatban is vannak teendők” (Európai Bizottság [2011a], p.16).

A maastrichti kritériumok (lásd 4. melléklet 17. táblázat) jövőbeli teljesítésével kapcsolatban is hiányosságok fedezhetőek fel. Az infláció itt az egyik legalacsonyabb a

régióban. Ennek ellenére nem teljesítenék az inflációs követelményt, valamint komoly aggodalmakra ad okot a fenntarthatósággal kapcsolatban az energiafüggőség, illetve a mezőgazdasági modernizáció hiánya. A költségvetési deficit mértékét a vizsgált időszak során Albánia csupán 2010-ben teljesítette. Ennek ellenére nem rendelkezik az ország magas deficitértékekkel, valószínűleg megszorításokkal teljesíthetné ezt a kritériumot, azonban jelen esetben ez nem lenne szerencsés, hiszen elsősorban a konvergenciára, növekedésre kell koncentrálnia az országnak, amelyhez elengedhetetlenek a reformok, fejlesztések (kiváltképpen az infrastruktúra és oktatás területén), amelyhez szükségesek az állami források. Az államadósság kritériumát jelenleg teljesíti az ország, azonban aggodalomra ad okot az, hogy a 2008-ig tartó államadósságcsökkenés trendje a válság hatására megállt, és újra növekedni kezdett az államadósság, jelenleg majdnem eléri a 60%-ot. Ez megkérdőjelezi a jövőbeli teljesítést; a beruházások, fejlesztések megvalósításához pedig olyan forrásokat kell találnia az országnak, amely nem növeli túlzott mértékben az államadósságot. Végül, de nem utolsó sorban a nominális hosszú lejáratú kamatláb esetében kijelenthető, hogy jelenleg kb. 9%-os értékével magasan tekinthető.

Az albán gazdasági szektor elemzése során megállapítható, hogy a mezőgazdaság rendkívül fontos szerepet játszik a GDP alakulásában, bár szerepe lassan, fokozatosan visszaszorul. 2011-ben a mezőgazdaság a GDP 20,05%-át adta, amely régiós összehasonlításban kimagaslóan a legmagasabb. Ennek oka Albánia történelmi fejlődésében, kialakult földbirtokszerkezetében található. Az országban történelmileg a kisparaszti gazdálkodás a jellemző. A második világháború előtt a földek felét félféudális nagybirtokok uralták, 28%-a volt kisparasztnak kezén és 19%-a az állam tulajdonában. 1945 után két földreformot is végrehajtottak, ezek eredményeképpen a földek elaprózódtak, a birtokok 92%-a kisebb volt 3 ha-nál. Ekkor a lakosság kb. 85%-a dolgozott ebben az ágazatban. 1946-tól kollektivizálás zajlott le (talajjavítással és teraszosítással), ami 1978-ben fejeződött be, magángazdálkodás egyáltalán nem volt, 1989-ig a háztáji gazdálkodás nem létezett (Kovács [2010]). A mezőgazdaság dekollektivizálása 1990-ben indult el spontán földfoglalásokkal, az 1990-es évek közepére a földek 95%-a újra magántulajdonba került. A termelőszövetkezetek földjeit a termelőszövetkezeti családok között egyenlő, egy főre jutó mértékben osztották ki. Ezzel az országban visszaállt a kisparaszti gazdálkodás (Hall [1996]). Becslések szerint a lakosság több mint 50%-át foglalkoztatja ez a szektor. A mezőgazdaság

versenyképességét a kialakult birtokszerkezet hátráltatja, hiszen a termelés döntően a magángazdálkodás keretei között, sok elaprózott családi gazdaságban folyik. Az önellátó gazdaságok aránya pedig Albániában az egyik legmagasabb. Emellett az ország a régió belül a legkisebb mezőgazdasági területtel rendelkezik (összes terület csupán 24,3%-a), országterületének nagy része hegyvidék, erdőterület (55,7%) (Kovács [2010]). Annak ellenére, hogy a dekollektivizálás után termelésnövekedés figyelhető meg (egyedülként a régióban), az évszázados élelmiszerhiány és az állami kereskedelem szétesése miatt a kereskedelembé kerülő termékmennyiség csökkent (Kodderitzsch [1999] és Kovács [2010]). Ezért is elengedhetetlen a mezőgazdaság támogatása, fejlesztése, modernizálása, hiszen amellet, hogy a társadalom nagy része e szektorban dolgozik, hatására csökkenhet a vidéki szegénység, segíthet a felzárkózásban, világgazdasági integrációban is (Kodderitzsch [1999]).

Az ipar Albánia történelme során nemigen kapott nagy szerepet, hagyományosan alulfejlett, alacsony hozzáadott értékű termékeket állít elő. A szocializmus évei alatti elzárkózás sem kedvezett iparának, illetve annak versenyképességének. Nem rendelkezik erős ipari hagyományokkal, emiatt a rendszerváltás után hamar visszaesett az ipari termelés és napjainkban sem bír meghatározó szereppel az albán ipar (Lux [2010]). Élelmiszerfeldolgozóipara és textilipara jelentősebb, építőipara és nyersanyag kitermelő ipara (olaj, cement, vegyi anyagok, fémek, bányászat) emelhető még ki. Az ipar körülbelül a lakosság 15%-át foglalkoztatja (Helse [2009]). A jövő szempontjából kiemelt jelentőséggel bírhat a szolgáltatási szektor szerepének növelése (jelenleg az albán GDP kb. 60%-át adja), hiszen a fejlett piacgazdaságokban jóval nagyobb a szektor GDP-hez való hozzájárulása, a lakosság foglalkoztatásában is javulást hozhat (jelenleg az albán lakosság 27%-át foglalkoztatja – Helse [2009]). Ehhez elengedhetetlen többek között az oktatás színvonalának növelése, az átképzési lehetőségek biztosítása.

Az időszakra vonatkozó pontos munkatermelékenységi adatok Albánia esetében sincsenek, ezért tanulmányokra támaszkodom. Az Európai Bizottság [2008c] 2001 és 2006 között vizsgálta a térségben a munkatermelékenység és reálbérek alakulása közötti viszonyt. Albánia esetében megállapította, hogy 2001 és 2003 között a munkatermelékenység növekedése (átlagosan 10,7% volt) meghaladta a reálbérek növekedését (ami átlagosan 8,5% volt évente). Ez a csökkenő foglalkoztatásnak tudható

be. Azonban 2004 és 2006 között a munkabérek nagyobb mértékben emelkedtek, mivel a korábbi 10%-os munkatermelékenységnövekedés 5%-ra csökkent.

A tanulmány azt is megállapítja, hogy a régiótól eltérően Albániában nem a kereskedelmi forgalomba kerülő javak esetén történt nagyobb (reálbérekkel korrigált) termelékenységnövekedés, hanem éppen a non-tradable szektor (szolgáltatások) esetében. Ennek okát a tanulmány nem tárja fel, de valószínűleg az állhat a háttérben, hogy a lakosság túlnyomó többsége ezekben a szektorokban dolgozik. Ennek ellenére a mezőgazdaságban, bányászat és energiaipar területén is megfigyelhető, hogy a bérek emelkedése jóval meghaladta a termelékenység növekedését. Çeliku és Metani [2011] 2003 és 2011 között vizsgálta az albán munkatermelékenységet. Tanulmányukban megállapítják, hogy annak növekedési üteme folyamatosan csökken. Kijelentik, hogy a munkatermelékenység a tradable szektorban mutat emelkedő tendenciát, míg a non-tradable szektor jobban részesedik a csökkenő tendenciából. Emellett mértéke elmarad az európai uniós átlagtól. Ajánlásaik szerint az albán versenyképesség növeléséhez a munkatermelékenység további növekedése szükséges, azonban figyelni kell rá, hogy a béremelkedés ne legyen magasabb a munkatermelékenységnél (azonban egyik növekedése elősegítheti a másik növekedését). Az IMF egy jelentésében [2011c] megerősíti, hogy az albán termelékenység növekedése az utóbbi években még jobban lelassult, pedig a magas szintű fenntartható gazdasági növekedés, béremelkedés, jólétnövelés elengedhetetlen összetevője. A termelékenység növekedését a minél több közvetlen külföldi beruházás segíthet megindítani, a modern technológiákhoz való hozzáférés; amelyekhez elengedhetetlen az üzleti környezet további javítása, amit az EBRD [2010 és 2011] is szorgalmaz az országról szóló jelentéseiben.

Internetelőfizetők száma alapján (lásd 4. melléklet 20. táblázat) kijelenthető, hogy Albánia nem tekinthető integrációérettnek, hiszen a 100 főre jutó internetelőfizetők száma 2011-ben 49 volt, ami több mint 30%-kal elmarad az uniós átlagtól és a harmadik legalacsonyabb érték a régióban Montenegró és Szerbia után. Viszont egy jelentős növekedési tendencia figyelhető meg e téren, 2002-ben Albániában volt a legalacsonyabb az előfizetők száma (0,39/100 fő) és a vizsgált időszakban rohamos mértékben nő számuk. Ennek dinamikáját a válság lelassította, de visszafordítani a trendet nem tudta. Ezért elképzelhető, hogy pár éven belül az ország utoléri az uniós átlagot.

Várható élettartam szempontjából nincs jelentősebb lemaradása az országnak, mind a nők, mind a férfiak átlagéletkora csupán két évvel magasabb az Európai Unióban (lásd 4. melléklet 21. táblázat). Emellett a régiós államok közül itt az egyik legmagasabb az átlagéletkor, és néhány tagállam hasonló adatainál is magasabbak (balti államokat, Magyarországot, Szlovákiát, Romániát és Bulgáriát megelőzi e tekintetben – Eurostat [2012] adatai alapján). Ebből a szempontból tehát integrációérettnek tekinthető az ország, habár összességében a konvergencia tekintetében a fentebb felsorolt hiányosságok miatt nem az.

10.6. Finanszírozás és finanszírozhatóság

Az ország 1991 óta kap pénzügyi támogatásokat az Európai Uniótól. Összességében 1999 és 2010 között több mint 567,5 millió euró támogatás érkezett Albániába: 1999 és 2006 között a CARDS keretében 259,6, 2000 és 2007 között az IPA program keretében pedig 306,1 millió eurót kapott. A 2007 és 2013 közötti költségvetési időszakban pedig több mint 530 millió euró áll a rendelkezésére. Az Unió, hasonlóan a többi potenciális tagjelölt államhoz, elsősorban a csatlakozáshoz végrehajtandó reformokat támogatja: intézményépítést, acquis átvételét, olyan társadalmi-gazdasági feltételek javítását, mint a környezetvédelem, fenntartható fejlődés és a civil társadalom támogatása (Európai Bizottság [2010d] és Európai Bizottság [2012f]).

A legutóbbi Többéves Indikatív Tervezési Dokumentum (2011-2013) szerint az első komponens keretében elsősorban a bel- és igazságügyet, a közigazgatási reformot, a környezetvédelmet, társadalmi fejlődést, valamint a mezőgazdaság- és vidékfejlesztést támogatják. A második komponens keretében pedig három régióbeli állammal (Macedóniával, Montenegróval, valamint Koszovóval), illetve Görögországgal való határmenti együttműködést erősítik. A hivatalos tagjelölti státusz még több forrás elérését tenné lehetővé, tehát mindenképpen erre kellene törekednie az országnak. Az Eszköz minél hatékonyabb felhasználása érdekében az országnak tovább kell erősítenie adminisztratív kapacitásait. A tervezés, programozás, monitoring és a támogatással kapcsolatos fontos területeken az utóbbi években képzést valósítottak meg, valamint új, képzett munkaerőt vettek fel, ezzel ezek hatékonysága javult. Ezek ellenére komoly

működési gyengeségek fedezhetőek fel, elsősorban a szakértelem hiánya, valamint a személyzet továbbra is a minisztériumok alá tartozik (Európai Bizottság [2012f]).

Az EBRD az ország versenyszférájának egyik legnagyobb befektetője. A Bank elsősorban az albán pénzügyi szektort (pénzügyi közvetítést, hitelezést), a termelő kis- és középvállalkozásokat, az infrastruktúra fejlesztését, valamint a természeti erőforrásokkal való hatékony gazdálkodást támogatja (megújuló energiaforrások felhasználását, hiszen ebben könnyen a régió vezető államává válhat). Összességében az átalakuláshoz szükséges hiányosságokat szeretné megszüntetni, a versenyszektor fenntarthatóságát biztosítani, a vállalkezési szellemet erősíteni. 1992 és 2011 vége között a Bank 56 projektet valósított meg az országban 667 millió euró értékben. A legtöbb projekt az infrastruktúra, valamint az energiaszektor területén valósult meg, tükrözve az albán igényeket. Átlagban pedig 1 euró EBRD beruházás 2,5 további beruházást vonzott. A projektek értékelése során elmondható, hogy azok átalakulási kihívásokra adnak választ, azonban további, elsősorban külföldi beruházások is elengedhetetlenek a további eredmények eléréséhez, amihez pedig a jogállamiság megerősítése szükséges (tisztá választások, elszámoltatható kormány, bírói függetlenség, emberi jogok, vállásszabadság területén további eredmények elérése) (EBRD [2012c]).

Albánia 1992-es Világbankhoz való csatlakozása óta körülbelül 1,2 milliárd dollárt kapott szektorainak finanszírozására, jelenleg futó 16 projektje 288,28 millió IDA és IBRD kölcsönt ölel fel, melyek között fellelhető vízgazdálkodási és öntözési projekt, munkahelyteremtés, erdősítés is. Az eddigi projektek elsősorban a központi kormányzás és adminisztráció modernizációját, a bankszektor, valamint utak építését támogatták. A leginkább támogatott szektor az energia és bányászat. A Világbank értékelése szerint Albánia jó úton halad a nemzetközi illetve európai közösségbe való újraintegrálódás felé, valamint a Milleneumi Fejlesztési Célok nagy részét teljesíti. A projektek hatására csökkent a szegénység, nőtt a várható élettartam, valamint jelentősen javult a beiskolázási arány. Ennek ellenére az oktatás és egészségügy területén jelentősen elmarad európai szomszédaitól. Összességében sikersztorinak tekinthető Albánia pénzügyi IDA-beli támogatása, hiszen mára már hitelképesnek tekinthető az IBRD szempontjából (Világbank [2013c]).

Az ország külföldi beruházás szempontjából felszálló ágban van, az utóbbi években több FDI érkezett az országba mint várták. Az utóbbi hat évben

megháromszorozódott az országba érkező külföldi beruházás (324 millió dollárról 1031 millió dollárra), 2011-re a régió országai közül a harmadik legvonzóbb célpont volt Szerbia és Horvátország után. Emellett a válság éveiben is egyre több FDI érkezett az országba, nem tapasztalható visszaesés.³⁸ Ennek ellenére az FDI állomány tekintetében a legrosszabbul teljesít az ország (UNCTAD [2012a] adatai alapján). Ez a folyamatosan javuló üzleti környezetnek köszönhető. A Világbank „doing business” rangsorában is az előbb említett két ország között helyezkedik el, bár az utóbbi évben három helyet esett vissza és a régiós átlag alatt teljesít. Az ország jól teljesít a befektetők védelme és hitelhez való jutás szempontjából, azonban jelentős reformok kellenek az építési engedélyekhez való hozzáférés, adózás, elektromos áramhoz való hozzáférés valamint a tulajdon regisztrálása területén (Világbank [2013c]). Ha ezeken javítani tudna, az ország versenyképessége is javulna.

Összességében finanszírozhatóság szempontjából nem tekinthető integrációérettnek, hiszen annak ellenére, hogy a befektetők egyik kedvelt célpontja és a válság kevésbé érintette, nem kellett az IMF-hez fordulnia segítségért, az országban lévő FDI állomány alacsony, valamint tőkehiányban szenved az ország, ami a további reformok, infrastruktúrafejlesztés szempontjából elengedhetetlen lenne. Ezt mutatja az is, hogy a kétezres évek közepéig az ország nem volt igazán kedvező célpont, privatizációs trendjei befektető hiányában megghiúsultak, a privatizáció lassan halad. Az üzleti környezete kedvezőnek tekinthető, viszont további javulások szükségesek ahhoz, hogy jövőben is fenntartható legyen az ország finanszírozhatósága, valamint régiós szint alatt teljesít e tekintetben. Emellett az IPA tekintetében kedvező fordulat lenne a hivatalos tagjelölti státusz, azonban a hatékony forrásfelhasználáshoz további erőfeszítések kellenek, elsősorban a szakmai hozzáértés javítása érdekében.

10.7. Az elemzésbe bevont egyéb tényezők vizsgálata

10.7.1. A munkaerőpiac helyzete, demográfiai kihívások

Az ország munkanélküliség területén nem teljesít rosszul, bár az utóbbi évekre vonatkozó hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre. Emellett az Eurostat [2012]

³⁸ Kimenő FDI szempontjából – a régió többi államához hasonlóan – nem jelentős az ország; 6 és 61 millió dollár között ingadozott a 2006 és 2011 között.

adatai alapján megállapítható, hogy a nők munkanélküliségi rátája (2009-ben 15,9%) az egyik legalacsonyabb a régió államai közül és nem haladja meg számottevően a férfiak munkanélküliségi rátáját. Hasonló észrevételek tehetők a fiatalok esetében is (27,2% volt 2009-ben; lásd 5. melléklet 22. táblázat), bár a képet árnyalja, hogy arányuk így is jelentős és számukat csökkenti az országra jellemző magas migrációs arány (ennek kifejtését lásd később). A nők és fiatalok munkanélkülisége kirívó vidéken, valamint a fiatalok egyre nehezebben találnak munkát. A fiatalok csupán 39%-ának van középfokú végzettsége és 19,6%-uknak felsőfokú (bár utóbbiak aránya folyamatosan csökken). Ez utóbbi tény, valamint az, hogy kevés munkahely van Albániában, arra ösztönözte a Világbankot, hogy egy projekt keretében támogassa az albán fiatalok gyakorlati tapasztalatszerzését, elhelyezkedését, valamint saját vállalkozás indítását (Világbank [2013d]).

Hasonlóan a többi vizsgált Nyugat-Balkán államhoz, Albániát is elérte a demográfiai átmenet, mivel 2002 és 2011 között jelentősen csökkent a népszaporulat, valamint nőtt a várható élettartam is. Megfigyelhető, hogy Albániában a legnagyobb a népesség növekedésének üteme, de egyben a leggyorsabb mértékben is csökken a vizsgált országok közül (2002-ben 9,5% volt, 2011-ben már csak 4,6%), de még így is jóval meghaladja mind a régiós, mind az európai uniós átlagot. A 15 éven aluliak aránya itt a legmagasabb (körülbelül 25%), valamint a legalacsonyabb a 65 éven felüliek aránya a népességen belül (8,62%) (lásd 5. melléklet 23. táblázat). Ezek a számok arra utalnak, hogy a vizsgált államok közül Albániában fog a legkésőbb lezajlani a népesség számának és korstruktúrájának lényeges átalakulása, az idősödő népesség számának drámai megugrása, ami komolyabb gazdasági és társadalmi problémákat okozhat a régióban. Albánia az egyetlen ország a régióban, ahol az idős népesség 10% alatt van, tehát az ENSZ besorolása alapján nem tekinthető „idősödő népességűnek”. Azonban érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a magas népességszaporodást ellensúlyozza az Albániában megfigyelhető erős negatív migrációs arány: 2000 és 2010 között az ezer főre jutó migránsok száma 5,6 volt, ami habár a korábbi évtizedhez képest csökkent (21,8), de a régiós összehasonlításban csak Montenegró rendelkezik (8,8) magasabb értékkel (Chizalli [2010]). Ez a trend tükröződik a népességstruktúra alakulásában is (a fiatalok aránya nagyobb mértékben növekszik, mint az idősek aránya), hiszen elsősorban a fiatalok emigrálnak.

10.7.2. Albánia és az Európai Unió közötti kereskedelem vizsgálata

Albánia és az Európai Unió közötti külkereskedelmi kapcsolatokat a 2009-ben életbe lépett Stabilizációs és Társulási Egyezmény határozza meg. A kereskedelmi könnyítések eredményeképpen 2010-től rohamos ütemben bővül az ország kereskedelme, mind az export, mind az import mértéke a válság ellenére is jelentősen megnövekedett az utóbbi években.

Albánia külkereskedelme nagyban függ az Európai Unió piacaitól, gazdasági teljesítményétől: az EU27 részesedése mind az exportból mind az importból kiemelkedik a többi vizsgált államhoz képest. A 2000-es évek elején kereskedelmének még több mint 90%-át bonyolította le a tagállamokkal (Világbank [2008]), 2009-re ez az arány 80%-ra csökkent (Európai Bizottság [2010d]), ami igencsak jelentősnek mondható. 2010 és 2011-ben ez az arány valamivel alacsonyabb (2011-ben csupán 66%), de 2011-ben megint egy kisebb növekedés figyelhető meg 2010-hez képest (lásd 6. melléklet 29. táblázat). Az albán külkereskedelem habár csökkenő, de még így is túlzott mértékben függ az Európai Unió, elsősorban Olaszország (és Görögország) piacától, gazdasági teljesítményétől. Az ország legfontosabb exportpartnerei: Olaszország (43,74%), Görögország (8,35%) és Spanyolország (6,8%). Ezen kívül jelentős Kína (6,14%), valamint Szerbia (4,4%) szerepe is. Import szempontjából ugyancsak Olaszország (52,1%) és Görögország (12,88%) emelkedik ki, majd Koszovó (8,6%), Kína (6,4%) és Törökország (4,7%). Albánia elsősorban ruházati termékeket (lábbeliket és részeit, felsőruházati termékeket) és nyersanyagokat, üzemanyagokat (kőolaj, 2011-ben 36,6%) exportál. Az Európai Uniónak az állam azonban kevésbé fontos kereskedelmi partnere, összességében a 68. helyet foglalja el az ország, valamint nincs olyan kiemelkedő exportterméke sem, ami miatt fontosabb kereskedelmi partnernek tekinthető (Európai Bizottság [2013e] adatai alapján).

A fentiekből következik, hogy az ország sem külkereskedelmi partnerei, sem exporttermékei területén nem diverzifikál, ami igencsak sebezhetővé teszi a gazdaságot - kiváltképpen a nyersanyagok exportjának jelentősége jelenthet problémát, hiszen a kőolaj világpiaci ára meglehetősen volatilis. Az Európai Unió több terméket, árucsoportot is exportál az országba: leginkább ipari termékeket (59,6%), azon belül is gépeket és szállítóeszközöket (17,3%), de a nyersanyagok és üzemanyagok, valamint

mezőgazdasági termékek exportja is jelentős az országba (24,7% illetve 14,4% volt ezek aránya 2011-ben) (Eurostat [2012] adatai alapján).

A külkereskedelmi mérleg alapján hasonló megállapítás tehető, mint a többi vizsgált állam tekintetében: 2002 és 2011 között majdnem megduplázódott a deficit mértéke (1240 millió euróról 2477 millió euróra növekedett – lásd 6. melléklet 29. táblázat), aminek jelentős, bár egyre inkább csökkenő része az Európai Unió országaival szemben realizálódik.

Összességében megállapítható, hogy annak ellenére, hogy jelentős az Európai Unió részesedése az albán külkereskedelemben, a függés egyoldalú, bár csökkenő tendenciájú. Az ország nem diverzifikálja kellőképpen sem kereskedelmi partnereit, sem exporttermékeit és döntő többségben alacsony hozzáadott értékű termékeket exportál. Emiatt nem tekinthető integrációérettnek.

10.8. Összegzés

Albánia gazdaságának megítélése integrációérettség szempontjából meglehetősen ambivalens. Működő piacgazdaság tekintetében az ország az elmúlt években jelentős reformokat hajtott végre, és ha ezek tovább folytatódnak, közép távon teljesítheti a felállított kritériumokat. Ennek ellenére évek óta folyamatos problémát jelent az áramkimaradások kezelése az országban.

Versenyképesség szempontjából az ország egyáltalán nem integrációérett, a foglalkoztatottsági ráta kivételével az utolsók között van a mutatószámok teljesítése kapcsán annak ellenére, hogy az elmúlt években jelentős javulást ért el a Világgazdasági Fórum versenyképességi rangsorában. A korrupció igen elterjedt, a vizsgált államok közül itt a legnagyobb mértékű, valamint a K+F kiadások tekintetében is gyengén teljesít.

A makrostabilitást az ország csak látszólag teljesíti: a magasnak tekinthető gazdasági növekedés, az alacsony infláció és munkanélküliségi mögött súlyos problémák húzódnak: alacsony foglalkoztatási ráta, valamint az, hogy az ország kevésbé integrálódott a nemzetközi munkamegosztásba, túlzottan függ az energiaimporttól.

Konvergencia tekintetében is igen rosszul teljesít: alacsony az egy főre jutó GDP mértéke, a koppenhágai kritériumok teljesítése vontatottan halad, magas költségvetési

hiánnyal és államadóssággal rendelkezik, a mezőgazdaság jelentősége pedig itt a legnagyobb a vizsgált államok közül. Ennek ellenére a várható élettartam itt a legmagasabb és az országot a kevésbé fenyegetik a demográfiai átmenet kedvezőtlen gazdasági hatásai, nem jellemző a nők diszkriminációja a munkaerőpiacon és a fiatalok munkanélkülisége is itt a legkisebb mértékű (bár ebben az erőteljes migrációnak is szerepe van).

Finanszírozás szempontjából az ország nem teljesít rosszul, bár jelentős tőkehiánnyal küzd. Külkereskedelem tekintetében szoros kapcsolatokat ápol az Európai Unióval, azonban mégsem tekinthető integrációérettnek, mivel a függés túlzottan egyoldalú.

11. Összefoglalás, konklúziók levonása, ajánlások megfogalmazása

A fentiekből kitűnik, hogy az Európai Unió figyelme a térség felé viszonylag későn, egy súlyos háború kirobbanása után irányult. Azóta az Unió számára felértékelődött a térség országainak szerepe, hiszen mára közvetlen szomszédjává váltak és emiatt is fontos a régió stabilitása. A legutóbbi bővítések kapcsán pedig még inkább felértékelődött szerepük, az Unió számos tagállamának fontos kereskedelmi és beruházási partnerei. Emellett átalakuló jellegüknel fogva kitűnő gazdasági célponttá válhatnak a jövőben. Szerepük felértékelődésének eredményeképpen a csatlakozási folyamat az utóbbi években beindult, valamint folyamatosan halad előre (bár lassú ütemben).

Hipotéziseimet a csatlakozási tárgyalások jelenlegi állása és előremenetele alapján állítottam fel. Ezek alapján egyik fő hipotézisem az volt, hogy Horvátország gazdaságilag integrációérettnek tekinthető, tehát készen áll(t) a 2013. július 1-jei csatlakozásra. Ezen belül alhipotéziseimet a Palánkai Tibor által alkotott és általam kiegészített módszertan alapján specifikáltam (részletesebben lásd 2. fejezet). Másik fő hipotézisem pedig az volt, hogy a többi nyugat-balkán állam (Szerbia, Macedónia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, valamint Albánia) nem tekinthető gazdaságilag integrációérettnek. Ezt a hipotézisemet elsősorban arra alapoztam, hogy esetükben a csatlakozási folyamatok lassan haladnak, illetve az érdemi tárgyalások el sem kezdődtek. Koszovót a korábban részletezett indokok miatt nem vizsgáltam. Kutatásom során részletesebben is elemeztem a nyugat-balkán régió országainak gazdasági integrációérettségét, felkészültségét egy esetleges csatlakozásra. Értékelésem során több fontos eredményre is jutottam, amelyek közül néhány meglepőnek is bizonyult.

Horvátország egyértelműen kiemelkedik a térség államai közül, habár az is kijelenthető, hogy integrációérettség szempontjából megfigyelhető néhány hiányosság, amely miatt csak fenntartások mellett tekinthető integrációérettnek. Ezek többsége a gazdasági és pénzügyi válság hatásainak tudható be és elsősorban a makrogazdasági adatok romlásában mutatkozik meg. Emellett az országnak növelnie kellene a foglalkoztatottak számát és a K+F-re költött összegeit, valamint jelentősebb elkötelezettségre lenne szükség a korrupció elleni harc mellett.

Szerbia annak ellenére, hogy évről-évre javulásokat ér el, egyik vizsgált szempontból sem tekinthető integrációérettnek. További, jelentős reformok kellenek ahhoz, hogy legalább Horvátország gazdasági helyzetét elérje. Kiemelendő az üzleti környezet javítása, hiszen a külföldi beruházások elengedhetetlenek a reformok, átalakulás és beruházások megvalósulása szempontjából. Ez a folyamat elkezdődött, azonban Szerbia nagyobb lehetőségeket rejt magában. Ez segíthetne leküzdeni a magas munkanélküliséget, további infrastrukturális beruházásokat végrehajtani, valamint befejezni az ipar átalakítását, fejleszteni az ország mezőgazdaságát.

Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság esetében elfogadhattam legtöbb hipotézisemet, azaz a kereskedelemre vonatkozó feltételezésem kivételével, egyik vizsgált szempontból sem tekinthető integrációérettnek. Az ország Európai Unióval szoros kereskedelmi kapcsolatokat épített ki, igyekszik mind exporttermékeit, mind kereskedelmi partnereit diverzifikálni. Emellett annak ellenére, hogy nem teljesíti a felállított kritériumokat, a többi területen is pár éven belül teljesítheti azokat, ha tovább folytatja a már megkezdett reformokat. A működő piacgazdaság tekintetében az utóbbi évek reformjai jó út felé terelik az országot, pár éven belül teljesítheti azokat, a térség többi államához képest (kivétel Horvátország) kiemelkedik. Makrogazdasági stabilitás szempontjából a nagyon magas munkanélküliség okoz jelentős kihívást, a konvergencia területén pedig a lassú felzárkózás. Versenyképesség területén nem teljesít rosszul az ország (kedvező üzleti környezet, reformok), de további reformok szükségesek ahhoz, hogy a jövőben állni tudja majd az uniós versenyt. Mindenképpen folytatni kell a korrupció elleni harcot. FDI szempontjából az ország potenciálja nagyban behatárolt, az ország finanszírozása jelentős mértékben függ az Európai Unió, illetve a nagy nemzetközi szervezetek pénzügyi támogatásaitól. Előbbi esetében pedig a válság következtében a pénzügyi források nagyban behatároltak. Az ország helyzetén segítene az, ha végleg sikerülne rendeznie névvitáját Görögországgal, hiszen akkor a külföldi befektetők beruházási kedve is kedvezőbb lenne, a kereskedelmi kapcsolatai tovább fejlődhetnének, ezzel is tovább javítva üzleti környezetét. A macedón gazdasági teljesítmény alapján igencsak indokolt a csatlakozási tárgyalások megkezdése, ezt elsősorban politikai, területi igények hátráltatják, nem pedig a gazdaság helyzete.

Montenegró 2006-ban vált külön Szerbiától. A különválás után megítélése és mutatói javultak. Ez leginkább a későn jövők előnyének tekinthető, a válság kirobbanása után ez a tendencia megállt, azóta lényegi változás nem történt. Működő

piacgazdaság szempontjából nem integrációérett, Szerbiával egy, viszonylag alacsony szinten áll. Versenyképesség szempontjából viszont kiemelkedően teljesít (még a K+F tekintetében is), ezt az alhipotézist elvettem, integrációnak tekinthető. A konvergencia területén azonban számos lemaradás figyelhető meg, elsősorban az egy főre jutó GDP, munkatermelékenység területén, tehát nem tekinthető az ország integrációérettnek. Finanszírozás és finanszírozhatóság szempontjából sem az, hiszen az IPA felhasználása területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, Montenegró finanszírozása pedig nagyban függ a befektetési kedv alakulásától (elsősorban a turizmus területén). Emellett a válság komolyabban érintette és hatására jelentősen megnőtt a költségvetési deficit és államadósság. Végül, a kereskedelmi kapcsolatok szempontjából sem tekinthető integrációérettnek; kereskedelmének alakulása jelentős mértékben ki van téve a nyersanyagárak ingadozásának, valamint alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket exportál és az Unióval való kereskedelmi kapcsolatait is érdemesebb még szorosabbra fűznie, inkább a régióbeli kereskedelme a jelentősebb.

Bosznia-Hercegovina a működő piacgazdaság tekintetében a régióban a leggyengébben teljesít, habár a vizsgálati időszakban jelentős javulások figyelhetők meg (ez a későn jövők előnyének köszönhető). Versenyképesség szempontjából sem integrációérett, a régió országaihoz viszonyítva a legkevésbé tekinthető annak. Makrostabilitás szempontjából sem integrációérett, mivel jelenlegi stabilitását a válság következményeként meginduló IMF-programnak köszönheti, a valutarögzítés ellenére pedig nehezen tudja kezelni az inflációs nyomást. Konvergencia szempontjából is az egyik leggyengébben teljesítő államként könyvelhető el. Finanszírozás és finanszírozhatóság tekintetében sem integrációérett az ország, hiszen a válság súlyosan érintette, az IMF-hez fordult segítségért, az FDI-vonzó képessége a legalacsonyabb a régióban és jelentősen visszesett az országba áramló tőke a válság hatására. Ez elsősorban az állam gazdaságban betöltött jelentős szerepének köszönhető, ami kiszorítja a gazdaságból a magánszektor, elriasztja a befektetőket, rontja az üzleti környezetet, végül magas munkanélküliséghez és alacsony foglalkoztatottsághoz vezet.

Albánia a vizsgált országok közül kis mértékben eltér, megítélése kettős. A működő piacgazdaság kiépítése területén viszonylag komoly eredményeket könyvelhet el, azonban mégsem tekinthető integrációérettnek. Nagy problémákat okoz mind a mai napig a villamosenergia biztosítása. Ennek ellenére, a nyugat-balkán államokhoz hasonló területeken marad el: kormányzatok és vállalatok átszervezése, versenypolitika,

valamint értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése. Versenyképesség területén nagyon rosszul teljesít, sok esetben Bosznia-Hercegovinával hasonló szinten, a korrupció tekintetében pedig a legrosszabbul. A foglalkoztatottság és makrogazdasági stabilitás szempontjából meglepően jól teljesít az ország, azonban előbbi folyamatosan csökken, utóbbi meg csak látszólagos, mivel Albánia kevésbé integrálódott a világgazdasági folyamatokba. Konvergencia tekintetében az ország nagyon gyengén teljesít, finanszírozás szempontjából pedig jelentős tőkehiánnyal küzd. Kereskedelmi kapcsolatai egyoldalúak, alacsony hozzáadott értékű termékeket exportál.

Amint a fentiekből is következik a térség országai rendkívül heterogénnek tekinthetők gazdasági szempontból. Ennek ellenére megfigyelhető számos közös jellemző is, amelyeket érdemes kiemelni a következőkben.

A működő piacgazdaság kiépítése területén Horvátország kivételével mindegyik országnak jelentős hiányosságai akadnak. Horvátország már a vizsgálat kezdő évében, 2002-ben majdnem teljesíti a feltételeket, 2007-től egyértelműen. A többi vizsgált állam még távol áll ettől. Közös problémának tekinthető az infrastruktúra elmaradottsága, a versenypolitika területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, a kormányzatok és vállalatok átszervezése vontatottan halad, valamint az értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése területén is jelentős reformokra van szükség. Néhány ország tekintetében (Horvátország, Montenegró és Albánia) pedig bizonyos (korábbi vagy jelenleg is állami tulajdonban lévő) nagyvállalatok támogatása is megfigyelhető, habár ennek mértéke csökkenő, még ma is jelentősnek mondható. Végül megállapítható, hogy az összes vizsgált államban a reformok csupán lassan haladnak, kiváltképpen a gazdasági és pénzügyi válság kirobbanása óta.

A versenyképesség területén vegyes képet mutatnak a régió államai, néhány országban kedvező az üzleti környezet (például Macedóniában és Montenegróban), máshol jelentős javulásokra van még szükség (például Szerbia esetében). Közös, hogy a korrupció mértéke mindegyik vizsgált országban jelentős (még Horvátországban is), egyre csökkenő mértékű, de a korrupció elleni harc melletti erőteljesebb elköteleződés elengedhetetlennek tekinthető. Emellett az is közös jellemzője a régiónak, hogy a foglalkoztatottság meglehetősen alacsony mértékű, a munkahelyteremtés minden ország legfontosabb feladata és egyben kihívása is.

Ez utóbbi tükröződik a munkanélküliségi adatokban is. A térségre jellemző, hogy az uniós átlagnál magasabb a munkanélküliségi ráta, sőt számos ország esetében

(Macedónia, Bosznia-Hercegovina és Szerbia) komoly kihívások elé állítja az országot. Ennek ellenére néhány vizsgált államban - például Horvátországban vagy Albániában – alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, mint néhány uniós tagállamban. (Azonban a foglalkoztatottsági ráták is meglehetősen alacsonyak).

A makrostabilitás szempontjából egyik vizsgált állam sem tekinthető napjainkban integrációérettnek. Horvátország a válság begyűrűződése előtt teljesítette a makrostabilitáshoz szükséges kritériumokat, azonban a válság jelentős mértékben rontott makrogazdasági mutatóin és a kilábalástól függ az ország stabilitása. Szerbia egyáltalán nem tekinthető stabilnak, elsősorban a magas munkanélküliségi és inflációs adatoknak köszönhetően. Emellett üzleti ciklusai nem követik az uniós üzleti ciklust. A makrostabilitás szempontjából Macedónia sem tekinthető integrációérettnek, mivel a munkanélküliségi ráta, amely a legmagasabb a régióban, háromszorosa az Unió átlagának - a vizsgált időszakban mindvégig jelentős maradt, nem sikerült érdemben csökkentenie. Emellett az inflációs folyamatok, a rögzített árfolyam ellenére, kiszámíthatatlanok az országban, összességében nem követik az uniós folyamatokat. Albániában a makrostabilitás pedig csak látszólagosnak tekinthető.

Konvergencia terén mindegyik országnál komolyabb hiányosságok figyelhetők meg. A legtöbb országban a mezőgazdaságnak kiemelkedő szerepe van, a lakosság legnagyobb részét foglalkoztatja, ún. puffer szerepet tölt be a nyugat-balkán államok életében. Albánia gazdasága esetében a mezőgazdaság rendkívül fontos. Ennek ellenére mindenhol megfigyelhető részesedésének csökkenése a GDP-n belül. Mindegyik ország mezőgazdasága illetve ipara jelentős reformokra szorul, rengeteg tőkére és beruházásra lenne szükség. Emellett – Horvátország kivételével – az egy főre jutó GDP és munkatermelékenység az EU27-ek százalékában meglehetősen alacsony, sőt a válság hatására még vissza is esett. Továbbá, a reálbérek növekedése meghaladja a munkatermelékenység növekedését, ami rontja ezen gazdaságok versenyképességét.

A legtöbb országban komoly gazdasági problémákat okozott a válság begyűrűződése. Szerbia és Bosznia-Hercegovina rögtön, Macedónia 2011-ben fordult az IMF-hez segítségért, Montenegró 2009-ben és 2011-ben is foglalkozott a gondolattal, végül nem fordult segítségért, de jelzi, hogy az ország finanszírozásával kapcsolatban hiányosságok lelhetők fel. Összességében mindegyik nyugat-balkán állam jelentős mértékben függ a külföldi tőkétől, elsősorban az EU pénzügyi támogatásaitól (amelyek lehívása mindegyik országnak gondokat okoz), illetve a közvetlen külföldi beruházások

alakulásától. Jelenleg minden ország tőkehiánytól függ, ez elengedhetetlen az átalakulás további folytatásához, a szükséges reformok végrehajtásához, valamint az infrastruktúra fejlesztéséhez.

Mindegyik vizsgált nyugat-balkán államra jellemző, hogy a földrajzi közelség miatt szoros külkereskedelmi kapcsolatokat ápolnak az unió tagállamaival, valamint évről-évre jelentős külkereskedelmi deficitet halmoznak fel vele szemben. Albánia kiemelkedő e tekintetben, a függés túlzottan egyoldalú. Bosznia-Hercegovina és Montenegró esetében pedig a régiós kereskedelem tekinthető jelentősebbnek, fontos lenne a kapcsolatok további erősítése. Összességében Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró és Macedónia a legnagyobb intraregionális kereskedők, viszont a Horvátország és Szerbia közötti kereskedelem nem tekinthető intenzívnek. További közös jellemző, hogy az exporttermékek tekintetében mindegyik országnak a magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására kellene koncentrálnia, amelyhez viszont elengedhetetlen az oktatás fejlesztése.

A régió jövőbeli kihívásai között kiemelkedő helyen szerepel a demográfiai átmenet, illetve ennek kezelése. A régió mindegyik államát – bár különböző mértékben – de elérte a demográfiai átmenet, azaz megfigyelhető a népesség csökkenése mellett a várható élettartam emelkedése valamint az idősek arányának növekedése a lakosságon belül (a legkevésbé a magas népesedési rátával rendelkező Albániát és Montenegrót érinti a jelenség). Ezzel párhuzamosan mindegyik államban jelentős a fiatalok munkanélkülisége (kivételnek talán Albánia tekinthető, de csak a fentebb említett fenntartással). Ez részben köszönhető csak a felsőoktatás térnyerésének, leginkább a munkalehetőségek hiányának tudható be, valamint annak, hogy a mezőgazdaság szívja fel a munkaerőt, ahol jelentős mértékű a feketegazdaság. Ennek eredményeképpen egyre több fiatal próbál külföldön, elsősorban az unió tagállamaiban szerencsét. Ennek komoly gazdasági következményei lehetnek a jövőben, ezért is kiemelkedően fontos ezekben az országokban a munkanélküliség csökkentése, a munkahelyteremtés.

A legtöbb vizsgált nyugat-balkán államot erős külföldi függőség jellemzi, a jogállamiság hiányosságokkal küzd, gyenge az igazságszolgáltatás, a közigazgatás hatékonysága alacsony, valamint jelentős az informális szektor szerepe. Ezért mindenképpen fontos az elkezdett reformok továbbvitele, a gazdaság további liberalizálása, kedvező üzleti környezet megteremtése, a korrupció további csökkentése

–ezzel is növelve a külföldi források mértékét, amely elengedhetetlen a további fejlesztések továbbviteléhez.

A téma további kutatási lehetőségeket is rejt magában a jövőre nézve. Érdekes lenne ezt a vizsgálatot pár év múlva ismét elvégezni annak érdekében, hogy megfigyelhető-e javulás, illetve milyen mértékű haladást sikerült elérnie ezen országoknak. Emellett közép-hosszú távon már érdemes a kutatást Koszovóra is kiterjeszteni, esetleg külön megnézni azt, hogy Horvátország integrációérettsége hogyan alakul az Európai Unió tagállamaként, milyen tapasztalatok figyelhetők meg esetében, amelyek fontos tanulságként szolgálhatnak a régió többi államára nézve is.

Mellékletek

1. melléklet: A működő piacgazdaság kritériumának vizsgálatához szükséges adatok és számítások

1. táblázat: Horvátország átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

Horvátország	Vállalatok			Piacok és kereskedelem		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár-liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Verseny-politika
2002	3	4+	3-	4	4+	2+
2003	3+↑	4+	3-	4	4+	2+
2004	3+	4+	3↑	4	4+	2+
2005	3+	4+	3	4	4+	2+
2006	3+	4+	3	4	4+	2+
2007	3+	4+	3	4	4+	3-↑
2008	3+	4+	3	4	4+	3-
2009	3+	4+	3	4	4+	3↑
2010	3+	4+	3	4	4+	3
2011	3+	4+	3+↑	4	4+	3

Horvátország	Pénzügyi intézmények		Infrastruktúra	Átlag*
	Bankreform és kamatláb-liberalizáció	Értékpapírpiac és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
2002	4-	3-	3-	3,33
2003	4-	3-	3-	3,33 ↑
2004	4↑	3-	3↑	3,33 ↑↑↑↑
2005	4	3-	3	3,33 ↑↑↑↑
2006	4	3↑	3	3,33↑↑↑↑↑↑
2007	4	3	3	3,44
2008	4	3	3	3,44
2009	4	3	3	3,44 ↑
2010	4	3	3	3,44 ↑
2011	4	3	3	3,44 ↑↑

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján saját táblázat. Megjegyzés: *Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megegyező átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés (például ha 2-ről 2+-ra változott

az index, az nem jelentkezik az átlagban, viszont a nyilak jelzik a pozitív változást). A megjegyzés a következő, hasonló táblákra is érvényes.

2. táblázat: Szerbia átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

<i>Szerbia</i>	<i>Vállalatok</i>			<i>Piacok és kereskedelem</i>		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár- liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Versenypolitika
<i>2002</i>	2-	3	2	4	3+	1
<i>2003</i>	2+↑	3	2	4	3+	1
<i>2004</i>	2+	3+↑	2	4	3+	1
<i>2005</i>	3-↑	3+	2+↑	4	4-↑	1
<i>2006</i>	3-	4-↑	2+	4	3+	2- ↑↑
<i>2007</i>	3-	4-	2+	4	3+	2↑
<i>2008</i>	3-	4-	2+	4	4-↑	2
<i>2009</i>	3-	4-	2+	4	4↑	2
<i>2010</i>	3-	4-	2+	4	4	2+ ↑
<i>2011</i>	3-	4-	2+	4	4	2+

<i>Szerbia</i>	<i>Pénzügyi intézmények</i>		<i>Infrastruktúra</i>	<i>Átlag</i>
	Bankreform és kamatláb-liberalizáció	Értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
<i>2002</i>	2+	2-	2	2,33
<i>2003</i>	2+	2↑	2	2,33 ↑↑
<i>2004</i>	2+	2	2	2,33 ↑↑↑
<i>2005</i>	3-↑	2	2	2,67
<i>2006</i>	3-	2	2	2,78
<i>2007</i>	3-	2	2	2,78 ↑
<i>2008</i>	3↑	2	2+↑	2,89
<i>2009</i>	3	2	2+	2,89 ↑
<i>2010</i>	3	2	2+	2,89 ↑↑
<i>2011</i>	3	2	2+	2,89

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010], [2011] alapján saját táblázat, Megjegyzések: a nyilak az előző évhez képest történt változtatásokat mutatják. A 2005-ös évig Szerbia és Montenegró adatai egyben kezelendők, valamint a jelentések nem választják külön Koszovót Szerbiától. Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megegyező átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés.

3. táblázat: Macedónia átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

<i>Macedónia</i>	<i>Vállalatok</i>			<i>Piacok és kereskedelem</i>		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár- liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Verseny- politika
<i>2002</i>	3	4	2+	3	4	2
<i>2003</i>	3	4	2+	4	4+↑	2
<i>2004</i>	3+↑	4	2+	4	4+	2
<i>2005</i>	3+	4	2+	4	4+	2
<i>2006</i>	3+	4	3-↑	4+↑	4+	2
<i>2007</i>	3+	4	3-	4+	4+	2+↑
<i>2008</i>	3+	4	3-	4+	4+	2+
<i>2009</i>	3+	4	3-	4+	4+	2+
<i>2010</i>	3+	4	3-	4+	4+	2+
<i>2011</i>	3+	4	3-	4+	4+	3-↑

<i>Macedónia</i>	<i>Pénzügyi intézmények</i>		<i>Infrastruktúra</i>	<i>Átlag*</i>
	Bankreform és kamatláb- liberalizáció	Értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
<i>2002</i>	3	2-	2	2,78
<i>2003</i>	3	2-	2	2,89
<i>2004</i>	3-	2↑	2	2,89
<i>2005</i>	3-	2	2	2,89
<i>2006</i>	3-	2+↑	2+	3
<i>2007</i>	3-	2+	2+	3↑
<i>2008</i>	3↑	2+	2+	3↑↑
<i>2009</i>	3	3-↑	3-↑	3,22
<i>2010</i>	3	3-	3-	3,22
<i>2011</i>	3	3-	3-	3,33

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján saját táblázat. Megjegyzés: *Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megegyező átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés.

4. táblázat: Montenegró átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

Montenegró	Vállalatok			Piacok és kereskedelem		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár- liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Verseny- politika
2002	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2003	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2004	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2005	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2006	3	3+	2	4	3+	1
2007	3+↑	4-↑	2	4	4↑	2-↑↑
2008	3+	4-	2	4	4	2-
2009	3↓	4-	2	4	4	2↑
2010	3+	4-	2	4	4	2
2011	3+	4-	2+↑	4	4	2

Montenegró	Pénzügyi intézmények		Infrastruktúra	Átlag*
	Bankreform és kamatláb- liberalizáció	Értékpapírpia és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
2002	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2003	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2004	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2005	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2006	3-↑	2-	2-	2,56
2007	3-	2-	2↑	2,89
2008	3↑	2-	2	2,89↑
2009	3	2-	2+↑	2,89↑↑
2010	3	2-	2+	2,89↑↑
2011	3	2-	2+	2,89↑↑↑

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján saját táblázat. Megjegyzés: *Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megegyező átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés.

5. táblázat: Bosznia-Hercegovina átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

<i>Bosznia-Hercegovina</i>	<i>Vállalatok</i>			<i>Piacok és kereskedelem</i>		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár- liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Versenypolitika
<i>2002</i>	2+	3	2-	3	3	1
<i>2003</i>	2+	3	2↑	4	4-↑↑	1
<i>2004</i>	2+	3	2	4	4-	1
<i>2005</i>	3-↑	3	2	4	4-	1
<i>2006</i>	3-	3	2	4	4-	2-↑↑
<i>2007</i>	3↑	3	2	4	4-	2↑
<i>2008</i>	3	3	2	4	4↑	2
<i>2009</i>	3	3	2	4	4	2
<i>2010</i>	3	3	2	4	4	2
<i>2011</i>	3	3	2	4	4	2+↑

<i>Bosznia-Hercegovina</i>	<i>Pénzügyi intézmények</i>		<i>Infrastruktúra</i>	<i>Átlag*</i>
	Bankreform és kamatláb- liberalizáció	Értékpapírpiac és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
<i>2002</i>	2+	2-	2+	2,22
<i>2003</i>	2+	2-	2+	2,44
<i>2004</i>	3-	2-	2+	2,56
<i>2005</i>	3-	2-	2+	2,67
<i>2006</i>	3-	2-	2+	2,78
<i>2007</i>	3-	2-	2+	2,78↑
<i>2008</i>	3↑	2-	2+	2,78↑↑↑
<i>2009</i>	3	2-	2+	2,78↑↑↑
<i>2010</i>	3	2-	3-↑	2,89
<i>2011</i>	3	2-	3↑	2,89↑↑

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján saját táblázat. Megjegyzés: * Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megegyező átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés.

6. táblázat: Albánia átalakulási indexének változása 2002 és 2011 között

Albánia	Vállalatok			Piacok és kereskedelem		
	Nagy privatizáció	Kis privatizáció	Kormányzatok és vállalatok átszervezése	Ár- liberalizáció	Külgazdasági- és árfolyamrendszer	Verseny- politika
2002	2+	4	2	3	4+	2-
2003	2+	4	2	4-↑	4+	2-
2004	2+	4	2	4+↑	4+	2↑
2005	3↑	4	2	4+	4+	2
2006	3	4	2+↑	4+	4+	2
2007	3	4	2+	4+	4+	2
2008	3+↑	4	2+	4+	4+	2
2009	4-↑	4	2+	4+	4+	2
2010	4-	4	2+	4+	4+	2
2011	4-	4	2+	4+	4+	2+↑

Albánia	Pénzügyi intézmények		Infrastruktúra	Átlag*
	Bankreform és kamatláb- liberalizáció	Értékpapírpiac és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése	Infrastruktúra reformja	
2002	2+	2-	2	2,56
2003	2+	2-	2	2,67
2004	3-↑	2-	2	2,78
2005	3-	2-	2	2,89
2006	3-	2-	2	2,89↑
2007	3-	2-	2+↑	2,89↑↑
2008	3↑	2-	2+	2,89↑↑↑
2009	3	2-	2+	3
2010	3	2-	2+	3
2011	3	2-	3	3,11

Forrás: EBRD [2002], [2003], [2004], [2005], [2006], [2007], [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján saját táblázat. Megjegyzés: *Az átlagok saját számítások, a nyilak azt jelzik, hogy a megelőző átlagok ellenére az előző évhez képest történt-e előrelépés.

2. melléklet: A versenyképesség kritériumának vizsgálatához szükséges mutatószámok

7. táblázat: Horvátországnak a Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet versenyképességi rangsorában elfoglalt helye 2007 és 2012 között

<i>Helyezés</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>Összteljesítmény</i>	53	49	53	56	58
<i>Gazdasági teljesítmény</i>	50	40	43	53	56
<i>Kormányzati hatékonyság</i>	50	50	51	54	54
<i>Üzleti hatékonyság</i>	55	51	55	58	59
<i>Infrastruktúra</i>	43	40	41	42	43

Forrás: IMD [2011] adatai alapján

8. táblázat: A Nyugat-Balkán országainak a Világgazdasági Fórum rangsorában elfoglalt helye 2007 és 2012 között

<i>Ország/hely</i>	<i>Rangsorban elfoglalt hely</i>	<i>Vizsgált országok száma</i>	<i>Előző években vizsgált országok száma szerinti korrigálás</i>
<i>Horvátország</i>			
<i>2007-2008</i>	57	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	61	134	60
<i>2009-2010</i>	72	133	72
<i>2010-2011</i>	77	139	76
<i>2011-2012</i>	76	142	76
<i>Szerbia</i>			
<i>2007-2008</i>	91	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	85	134	84
<i>2009-2010</i>	93	133	94
<i>2010-2011</i>	96	139	92
<i>2011-2012</i>	95	142	95

A táblázat folytatása:

<i>Ország/hely</i>	<i>Rangsorban elfoglalt hely</i>	<i>Vizsgált országok száma</i>	<i>Előző években vizsgált országok száma szerinti korrigálás</i>
<i>Macedónia</i>			
<i>2007-2008</i>	94	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	89	134	88
<i>2009-2010</i>	84	133	84
<i>2010-2011</i>	79	139	78
<i>2011-2012</i>	79	142	79
<i>Montenegró</i>			
<i>2007-2008</i>	82	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	65	134	64
<i>2009-2010</i>	62	133	62
<i>2010-2011</i>	49	139	49
<i>2011-2012</i>	60	142	60
<i>Bosznia-Hercegovina</i>			
<i>2007-2008</i>	106	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	107	134	105
<i>2009-2010</i>	109	133	108
<i>2010-2011</i>	102	139	98
<i>2011-2012</i>	100	142	100
<i>Albánia</i>			
<i>2007-2008</i>	109	131	n.a.
<i>2008-2009</i>	108	134	106
<i>2009-2010</i>	96	133	95
<i>2010-2011</i>	88	139	86
<i>2011-2012</i>	78	142	78

Forrás: WEF [2008], [2009], [2010] és [2011] alapján

9. táblázat: A Nyugat-Balkán és a korrupció mérőszámai

Ország, év/mutatók	Korrupció				
	Transparency International (CPI)			Világbank (WGI)	
	TI rangsor hely	Pontszám	Vizsgált államok száma	Pontszám	WB rangsor hely (0-100)
Horvátország					
2007	64	4,1	179	0,08	59
2008	62	4,4	180	0,03	59
2009	66	4,1	180	-0,01	58
2010	62	4,1	178	0,04	59
2011	66	4	183	0,02	59
Szerbia					
2007	79	3,4	179	-0,35	45
2008	85	3,4	180	-0,27	49
2009	83	3,5	180	-0,2	52
2010	78	3,5	178	-0,21	51
2011	86	3,3	183	-0,2	55
Macedónia					
2007	84	3,3	179	-0,34	46
2008	72	3,6	180	-0,19	52
2009	71	3,8	180	-0,12	56
2010	62	4,1	178	-0,05	56
2011	69	3,9	183	-0,02	57
Montenegró					
2007	84	3,3	179	-0,31	49
2008	85	3,4	180	-0,19	52
2009	69	3,9	180	-0,16	55
2010	69	3,7	178	-0,24	50
2011	66	4	183	-0,21	53

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon...

<i>Ország, év/mutatók</i>	<i>Korrupció</i>				
<i>Bosznia- Hercegovina</i>	Transparency International (CPI)	Világbank (WGI)	Transparency International (CPI)	Világbank (WGI)	Transparency International (CPI)
<i>2007</i>	84	3,3	179	-0,38	43
<i>2008</i>	92	3,2	180	-0,35	45
<i>2009</i>	99	3,0	180	-0,37	46
<i>2010</i>	91	3,2	178	-0,32	47
<i>2011</i>	91	3,2	183	-0,27	50
<i>Albánia</i>					
<i>2007</i>	105	2,9	179	-0,66	30
<i>2008</i>	85	3,4	180	-0,55	35
<i>2009</i>	95	3,2	180	-0,49	38
<i>2010</i>	87	3,3	178	-0,49	37
<i>2011</i>	95	3,1	183	-0,56	35

Forrás: Transparency International [2012] és Világbank [2012a] adatai alapján

10. táblázat: A K+F kiadások (GDP %-ában) alakulása a Nyugat-Balkán államaiban és néhány uniós tagállamban 2002 és 2011 között

<i>Ország/év</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>EU 27</i>	1,83	1,86	1,83	1,82	1,85	1,85	1,95	2,04	n.a.	n.a.
<i>Horvátország</i>	0,96	0,96	1,05	0,87	0,75	0,80	0,89	0,83	n.a.	n.a.
<i>Szerbia</i>	0,72	0,56	0,32	0,43	0,49	0,36	0,38	0,89	n.a.	n.a.
<i>Macedónia</i>	0,26	0,23	0,25	0,25	0,21	0,17	0,23	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Montenegró</i>	n.a.	0,80	1,02	0,92	1,24	1,15	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Bosznia- Hercegovina</i>	n.a.	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03	0,02	0,02	n.a.	n.a.
<i>Albánia</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	0,09	0,15	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Bulgária</i>	0,48	0,48	0,49	0,46	0,46	0,45	0,47	0,53	n.a.	n.a.
<i>Románia</i>	0,38	0,39	0,39	0,41	0,45	0,53	0,59	0,48	n.a.	n.a.
<i>Görögország</i>	n.a.	0,57	0,55	0,59	0,58	0,58	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Szlovénia</i>	1,47	1,27	1,40	1,44	1,56	1,45	1,65	1,86	n.a.	n.a.
<i>Magyarország</i>	1,00	0,93	0,88	0,94	1,00	0,97	1,00	1,15	n.a.	n.a.

Forrás: Világbank [2012c] adatai alapján

11. táblázat: A foglalkoztatottság (15 és 64 év közöttiek) alakulása a Nyugat-Balkán államaiban és néhány kiemelt uniós tagállamban 2002 és 2011 között

Ország/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU 27	62,4	62,6	63,0	63,4	64,4	65,3	65,8	64,5	64,1	64,3
<i>Horvátország</i>	53,4	53,4	54,7	55,0	55,6	57,1	57,8	56,6	54,0	52,4
<i>Szerbia++</i>	n.a.	n.a.	n.a.		n.a.	n.a.	n.a.	62,8/45,9	n.a.	n.a.
<i>Macedónia</i>	40,1***	39,8***	37***	38***	39,6	40,7	41,9	43,3	43,5	43,9
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	n.a.	41**	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	45,9*
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	35**	33***	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Albánia***</i>	n.a.	50,1	49	47,24	48,46	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Bulgária</i>	50,6	52,5	54,2	55,8	58,6	61,7	64,0	62,6	59,7	58,5
<i>Románia</i>	57,6	57,6	57,7	57,6	58,8	58,8	59,0	58,6	58,8	58,5
<i>Görögország</i>	57,5	58,7	59,4	60,1	61,0	61,4	61,9	61,2	59,6	55,6
<i>Szlovénia</i>	63,4	62,6	65,3	66,0	66,6	67,8	68,6	67,5	66,2	64,4
<i>Magyarország</i>	56,2	57,0	56,8	56,9	57,3	57,3	56,7	55,4	55,4	55,8

Forrás: Eurostat [2012], * MONSTAT [2013], **Európa Tanács [2009], *** Európai Bizottság [2008c], ++ UNSTATS [2012]

3. melléklet: A makrostabilitás kritériumának vizsgálatához szükséges adatok

12. táblázat: A reál GDP növekedése a Nyugat-Balkán államaiban és néhány kiemelt európai államban 2002 és 2011 között (%)

Ország/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU 27	1,3	1,5	2,5	2,1	3,3	3,2	0,3	-4,3	2	1,5
EU 25	1,3	1,4	2,5	2,1	3,3	3,2	0,2,	-4,3	2,1	1,5
<i>Horvátország</i>	4,9	5,4	4,1	4,3	4,9	5,1	2,1	-6,9	-1,4	0
<i>Szerbia</i>	4,3	2,5	9,3	5,4	3,6	5,4	3,8	-3,5	1	1,6
<i>Macedónia</i>	0,9	2,8	4,6	4,4	5,0	6,2	4,9	-0,9	2,9	2,8
<i>Montenegró</i>	1,9	2,4	4,4	4,2	8,6	10,7	6,9	-5,7	2,5	2,8
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	5,1	3,9	6,3	3,9	5,9	6,1	5,6	-2,9	0,7	1,3
<i>Albánia</i>	4,2	5,8	5,7	5,7	5,4	5,9	7,5	3,3	3,7	3,0
<i>Bulgária</i>	4,7	5,5	6,7	6,4	6,5	6,4	6,2	-5,5	0,4	1,7
<i>Románia</i>	5,1	5,2	8,5	4,2	7,9	6,3	7,3	-6,6	-1,6	2,5

Forrás: Eurostat [2012]

13. táblázat: A nyugat-balkán és néhány kiemelt európai állam munkanélküliségi rátájának alakulása 2002 és 2011 között (%)

<i>Ország/év</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>EU 27</i>	8,9	9,1	9,3	9	8,3	7,2	7,1	9,0	9,7	9,7
<i>EU25</i>	8,8	9,1	9,3	9,1	8,3	7,3	7,2	9,1	9,8	9,7
<i>Horvátország</i>	14,7	14,1	13,6	12,6	11,1	9,6	8,4	9,1	11,8	13,5
<i>Szerbia</i>	14,5	16,0	18,5	20,8	20,9	18,1	13,6	16,3	19,2	22,9
<i>Macedónia</i>	31,9	36,7	37,2	37,3	36,1	34,9	33,8	32,2	32,0	31,4
<i>Montenegró</i>	20,7	22,7	27,7	30,3	29,6	19,3	16,8	19,1	19,7	19,7
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	41,1	41,6	41,8	43,9	31,1	29,0	23,4	24,1	27,2	28,0
<i>Albánia</i>	15,8	15,0	14,4	14,1	13,8	13,5	13,0	13,8	n.a.	n.a.
<i>Bulgária</i>	18,2	13,7	12,1	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3
<i>Románia</i>	7,5	6,8	8,0	7,2	7,3	6,4	5,8	6,9	7,3	7,4

Forrás: Eurostat [2012]

14. táblázat: A nyugat-balkán országok és néhány kiemelt európai állam inflációs rátájának alakulása 2002 és 2011 között

<i>Ország/év</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>Európai Unió</i>	2,1	2,0	2,0	2,2	2,2	2,3	3,7	1	2,1	3,1
<i>Horvátország</i>	2,5	2,4	2,2	3	3,3	2,7	5,8	2,4	1,1	2,3
<i>Szerbia</i>	16,6	9,9	11,4	16,2	11,7	7,0	13,5	8,6	6,8	11,0
<i>Macedónia</i>	1,80	1,20	-0,40	0,50	3,20	2,30	8,30	-0,80	1,60	3,9
<i>Montenegró*</i>	18,2	6,7	2,2	2,6	3,0	4,2	9,2	3,4	0,5	3,1
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	0,4	0,6	0,4	3,8	6,1	1,5	7,4	-0,4	2,1	3,7
<i>Albánia</i>	1,7	3,3	2,2	2,0	2,5	3,1	2,2	2,3	3,6	3,4
<i>Bulgária</i>	5,8	2,3	6,1	6,0	7,4	7,6	12,0	2,5	3,0	3,4
<i>Románia</i>	22,5	15,3	11,9	9,1	6,6	4,9	7,9	5,6	6,1	5,8

Forrás: Eurostat [2012], * 2002 és 2006 közötti adatok az EBRD [2007] adatai

4. melléklet: A konvergencia méréséhez szükséges mutatószámok és adatok

15. táblázat: Egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) (EU-27 = 100)

Ország/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU 27	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Horvátország	52	55	56	57	58	61	63	62	61	61
Szerbia	n.a.	n.a.	n.a.	32	32	33	36	36	35	35
Macedónia	25	26	27	29	30	31	34	36	36	36
Montenegró	n.a.	n.a.	n.a.	31	36	40	43	41	42	42
Bosznia-Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	25	27	28	30	31	30	30
Albánia	n.a.	n.a.	n.a.	22	23	23	26	28	27	30**
EU10*	62,2	64,3	65,8	67,3	68,7	70,9	72,8	71,8	71,9	73
EU12 átlag*	56,92	59,00	60,58	62,08	63,58	65,92	68,25	67,42	67,50	68,67
Bulgária	32	34	35	37	38	40	44	44	44	45
Románia	29	31	34	35	38	42	47	47	47	49

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások, ** Eurostat becslése

16. táblázat: Az egy főre jutó GDP alakulása 2002 és 2011 között Szerbiában és az Európai Unióban (euró)

Ország/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU 27	20 500	20 700	21 700	22 500	23 700	25 000	25 000	23 500	24 400	25 100
EU 15	23 400	23 600	24 500	25 400	26 600	27 900	27 700	25 900	26 900	27 500
EU 12*	11 667	12 208	13 092	13 958	15 058	16 467	17 075	15 792	16 475	18 556
Szerbia	2 137	2 313	2 549	2 729	3 144	3 857	4 445	3 945	3 841	n.a.
Szerbia (EU27=100, PPS)	n.a.	n.a.	n.a.	32	32	33	36	36	34	35

Forrás: Eurostat [2012] adatai alapján, * saját számítás

17. táblázat: A maastrichti kritériumok mutatószámai 2002 és 2011 között a Nyugat-Balkán államaiban

Ország/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Költségvetési deficit a GDP %-ában</i>										
<i>Horvátország</i>	-4,1	-4,5	-4,3	-4,0	-3,0	-2,5	-1,4	-4,08	-4,9	-5,16
<i>Szerbia</i>	n.a.	n.a.	n.a.	1	-1,6	-1,9	-2,6	-4,5	-4,7	-5,0
<i>Macedónia</i>	n.a.	n.a.	0,39	0,22	-0,53	0,59	-0,93	-2,64	-2,43	-2,60
<i>Montenegró</i>	n.a.	-2,39	-2,18	-1,96	2,94	6,65	-0,39	-3,57	-4,87	-5,35
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	n.a.	0,70	1,59	2,39	2,85	1,18	-2,18	-4,45	-2,49	-1,27
<i>Albánia</i>	-6,09	-4,89	-5,07	-3,46	-3,33	-3,53	-5,53	-7,00	-2,90	-3,50
<i>Államadósság a GDP %-ában</i>										
<i>Horvátország</i>	34,61	35,05	36,78	38,28	35,30	32,90	28,90	35,98	41,64	46,11
<i>Szerbia</i>	71,90	63,70	50,90	50,60	40,10	31,20	26,90	34,10	42,70	47,4*
<i>Macedónia</i>	42,89	37,92	35,64	38,41	32,00	23,97	20,64	23,83	24,24	27,80
<i>Montenegró</i>	84,31	47,03	48,90	38,55	32,56	27,50	29,00	38,25	40,94	45,20
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	30,76	27,33	25,29	25,19	21,06	18,14	17,13	21,76	25,58	26,09
<i>Albánia</i>	63,92	61,53	58,33	56,83	56,77	54,78	53,82	59,50	58,50	58,90
<i>Nominális hosszú lejáratú kamatláb</i>										
<i>Horvátország</i>	n.a.	n.a.	n.a.	4,30	4,80	5,50	6,69	6,85	n.a.	n.a.
<i>Szerbia</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Macedónia</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	9,60	8,00	8,40	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
<i>Albánia</i>	12,62	9,56	8,11	6,91	7,88	8,26	8,56	9,14	n.a.	n.a.

Forrás: Eurostat [2012] adatai alapján, *Európai Bizottság [2012b]

Megjegyzés: A fogyasztói árindexszel márt infláció alakulását lásd 14. táblázatban (fentebb)

**18. táblázat: A GDP százalékos megoszlása a szektorok között 2002 és 2011 között
a Nyugat-Balkánon és az Európai Unióban**

Ország-szektor/év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Horvátország										
<i>Mezőgazdaság</i>	6,36	5,23	5,58	5,04	5,18	4,87	5,18	5,41	5,51	5,46
<i>Ipar</i>	27,74	28,15	29,15	28,54	28,1	27,49	27,89	26,36	27,29	27,45
<i>Szolgáltatások</i>	65,90	66,62	65,27	66,42	66,72	67,64	66,93	68,23	67,20	67,09
Szerbia										
<i>Mezőgazdaság</i>	15,24	13,3	13,81	12,05	11,25	10,33	10,64	9,64	9,05	9,04
<i>Ipar</i>	28,71	28,63	29,64	29,05	29,05	28,29	28,19	27,95	26,65	26,64
<i>Szolgáltatások</i>	56,05	58,07	56,55	58,9	59,7	61,38	61,17	62,41	64,3	64,32
Macedónia										
<i>Mezőgazdaság</i>	12,36	12,91	12,76	12,32	12,13	10,56	11,56	11,18	11,27	11,12
<i>Ipar</i>	30,19	29,27	27,82	28,17	28,58	30,96	29,78	27,47	27,85	n.a.
<i>Szolgáltatások</i>	57,45	57,82	59,42	59,51	59,29	58,48	58,66	61,35	60,88	n.a.
Montenegró										
<i>Mezőgazdaság</i>	12,19	11,60	10,88	10,46	10,17	9,11	9,31	9,98	9,19	10,1
<i>Ipar</i>	24,11	22,63	22,29	20,71	20,41	20,87	21,15	20,09	19,55	20,00
<i>Szolgáltatások</i>	63,7	65,77	66,83	68,83	69,42	70,02	69,54	69,93	71,26	69,9
Bosznia- Hercegovina										
<i>Mezőgazdaság</i>	10,09	8,96	10,74	10,55	10,42	8,80	7,91	7,84	7,60	8,70
<i>Ipar</i>	21,68	23,40	24,91	25,09	24,69	28,59	29,65	28,26	28,01	26,17
<i>Szolgáltatások</i>	68,23	67,64	64,35	64,36	64,89	62,61	62,44	63,90	64,39	65,13
Albánia										
<i>Mezőgazdaság</i>	26,31	23,99	23,50	22,80	22,00	21,12	20,30	20,40	20,16	20,05
<i>Ipar</i>	18,52	21,09	21,20	21,50	20,30	19,66	19,09	19,36	19,31	19,38
<i>Szolgáltatások</i>	55,17	54,92	55,30	55,70	57,70	59,22	60,61	60,24	60,53	60,57
Európai Unió										
<i>Mezőgazdaság</i>	2,12	2,02	2,03	1,72	1,64	1,68	1,6	1,48	1,47	n.a.
<i>Ipar</i>	26,78	26,26	26,22	26,19	26,43	26,46	25,99	24,05	25,53	n.a.
<i>Szolgáltatások</i>	71,1	71,72	71,75	72,09	71,93	71,86	72,41	74,47	73	n.a.

Forrás: Világbank, WDI Database [2012a]

19. táblázat: A munkatermelékenység alakulása Horvátországban, Macedóniában és az Európai Unió tagállamaiban 2002 és 2011 között

<i>Ország/év</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>EU27</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>EU12 átlag*</i>	59,7	61,0	62,5	63,7	64,6	66,4	68,4	68,6	69,2	70,3
<i>EU10 átlag*</i>	65,3	66,6	68,0	69,2	70,0	71,6	73,2	73,4	74,1	75,0
<i>Horvátország</i>	67,2	69,6	70,4	71,3	73,6	75,6	78,2	76,9	75,6	78,4
<i>Bulgária</i>	34,0	34,7	34,8	35,8	36,4	37,5	39,6	40,1	41,3	43,5
<i>Románia</i>	29,4	31,3	34,6	36,1	39,7	43,4	49,1	49,2	48,9	51,0
<i>Macedónia</i>	46,7	49,7	53,1	56,2	57,0	56,7	58,4	60,1	59,1	57,7

Forrás: Eurostat [2012], *Eurostat [2012] alapján saját számítások

20. táblázat: 100 főre jutó Internet-előfizetők száma a Nyugat-Balkán államaiban és az Európai Unióban 2002 és 2011 között

<i>Internet- használók száma (/100 fő)</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
<i>Horvátország</i>	17,86	22,83	30,98	33,13	37,92	41,34	50,42	56,04	60,12	70,53
<i>Szerbia</i>	n.a.	n.a.	31,15	28,71	28,09	34,35	37,09	39,91	45,56	47,19
<i>Macedónia</i>	17,33	19,07	24,44	26,45	28,62	36,30	46,04	51,77	51,90	56,70
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	25,35	27,1	28,90	30,80	32,90	35,10	37,50	40,0
<i>Bosznia- Hercegovina</i>	2,65	3,97	15,47	21,33	25,12	27,92	34,66	37,74	52,00	60,00
<i>Albánia</i>	0,39	0,97	2,42	6,04	9,61	15,04	23,86	41,20	45,00	49,00
<i>Európai Unió</i>	35,16	41,82	46,76	50,97	54,54	60,26	63,96	67,07	70,78	72,12
<i>Bulgária</i>	9,1	12,0	18,1	20,0	27,1	33,6	39,7	45,0	46,2	51,0
<i>Románia</i>	6,6	8,9	15,0	21,5	24,7	28,3	32,4	36,6	39,9	44,0
<i>Szlovénia</i>	27,8	31,9	40,8	46,8	54,0	56,7	58,0	64,0	70,0	72,0

Forrás: Világbank, WDI Database [2012c] adatai alapján

21. táblázat: A várható élettartam alakulása a Nyugat-Balkán államaiban és az Európai Unióban

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Férfiak várható életkora										
<i>Horvátország</i>	71,20	71,40	72,00	71,80	72,50	72,30	72,40	72,90	73,50	73,90
<i>Szerbia</i>	69,70	69,90	70,00	70,20	70,80	70,90	71,30	71,40	71,40	71,60
<i>Macedónia</i>	70,60	70,90	71,50	71,60	71,70	71,90	72,10	72,50	72,70	n.a.
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	n.a.	71,40	71,50	72,10	72,80	72,90	73,50	n.a.
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	71,30	71,30	71,30	72,10	72,10	72,10	72,40	72,40	72,40	72,40
<i>Albánia*</i>	72,11	72,46	72,76	73,01	73,22	73,39	73,55	73,71	73,86	74,01
<i>EU27</i>	74	74,1	74,7	74,8	75,2	75,4	75,7	76	76,4	76,8
Nők várható életkora										
<i>Horvátország</i>	78,30	78,10	78,80	78,80	79,30	79,30	79,70	79,70	79,60	80,00
<i>Szerbia</i>	75,00	75,10	75,50	75,60	76,10	76,50	76,60	76,70	76,60	76,80
<i>Macedónia</i>	75,60	75,70	75,80	75,90	76,20	76,10	76,30	76,70	77,00	n.a.
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	n.a.	77,00	76,60	77,20	78,10	77,60	78,40	n.a.
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	76,70	76,70	76,70	77,50	77,50	77,50	77,70	77,70	77,70	77,70
<i>Albánia*</i>	78,37	78,78	79,11	79,37	79,56	79,71	79,84	79,97	80,09	80,22
<i>EU27</i>	80,3	80,2	80,9	80,9	81,4	81,5	81,7	81,9	82,2	82,5

Forrás: Eurostat [2012] adatai alapján, * WDI Database [2012a]

5. melléklet: A Nyugat-Balkán legfontosabb munkaerőpiaci és demográfiai mutatói

22. táblázat: A Nyugat-Balkán főbb munkaerőpiaci statisztikái

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Nők munkanélküliségi rátája										
<i>Horvátország</i>	16,50	15,60	15,60	13,80	12,70	11,20	10,10	10,30	12,20	13,20
<i>Szerbia</i>	16,50	17,20	23,10	26,50	24,92	21,22	15,84	17,82	20,21	23,69
<i>Macedónia</i>	32,30	36,30	37,80	38,40	37,20	35,50	34,20	32,80	32,20	30,80
<i>Montenegró</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	20,90	17,90	20,40	20,70	20,00
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	34,90	32,90	26,80	25,60	29,90	30,50
<i>Albánia</i>	19,10	18,20	17,50	17,20	16,80	12,20	13,50	15,90	n.a.	n.a.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fiatalok (25 év alattiak) munkanélküliségi rátája										
<i>Horvátország</i>	36,30	35,80	32,80	32,30	28,90	24,00	21,90	25,10	32,60	36,10
<i>Szerbia</i>	45,30	44,80	48,10	47,70	47,84	43,73	35,15	41,59	46,19	50,86
<i>Macedónia</i>	58,40	65,70	64,80	62,60	59,70	57,70	56,40	55,10	53,70	55,30
<i>Montenegró*</i>	n.a.	n.a.	n.a.	58,1	59,5	38,3	30,5	35,6	42	n.a.
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	62,30	58,40	47,50	48,70	57,50	57,90
<i>Albánia</i>	26,80	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	20,13	27,20	27,20	n.a.	n.a.

Forrás: Eurostat [2012], MONSTAT [2013], megjegyzés: A munkanélküliség adatait lásd korábbi táblázatban.

23. táblázat: A Nyugat-Balkán államainak főbb demográfiai statisztikái

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Népesség növekedési üteme (per 1000 fő)										
<i>Horvátország</i>	-2,40	-2,90	-2,10	-2,10	-2	-2,40	-1,90	-1,80	-2	-2,2
<i>Szerbia</i>	-3,30	-3,30	-3,50	-4,60	-4,30	-4,70	-4,60	-4,60	-4,80	-5,10
<i>Macedónia</i>	4,80	4,40	2,70	2,00	1,90	1,50	1,90	2,30	2,50	1,60
<i>Montenegró</i>	4,80	4,30	3,40	2,40	2,50	3,00	4,10	4,40	2,90	2,21
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	1,40	0,90	0,70	0,10	0,20	-0,30	0,00	-0,10	-0,40	-1,00
<i>Albánia</i>	9,50	9,30	8,10	7,20	5,50	5,90	6,30	n.a.	n.a.	4,60
15 éven aluliak aránya a lakosságon belül										
<i>Horvátország</i>	17,86	17,59	17,30	17,08	16,92	16,74	16,66	15,37	15,28	15,15
<i>Szerbia</i>	16,11	16,01	15,88	15,82	15,69	15,55	15,41	15,28	15,18	15,05
<i>Macedónia</i>	21,55	21,01	20,45	19,96	19,45	18,92	18,46	18,08	17,71	17,45
<i>Montenegró</i>	n.a.	21,06	20,77	20,48	20,14	19,79	19,51	19,38	19,60	19,27
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	18,30	18,30	17,30	17,30	17,30	17,50	17,50	17,50	17,50	17,50
<i>Albánia</i>	n.a.	n.a.	27,29	26,51	25,66	25,56	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

A táblázat folytatása:

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
15 és 64 év közöttiek aránya a lakosságon belül										
<i>Horvátország</i>	66,90	66,86	66,94	66,94	67,24	67,03	66,98	67,04	67,16	67,39
<i>Szerbia</i>	67,32	67,19	67,14	67,08	67,09	67,22	67,37	67,57	67,79	68,14
<i>Macedónia</i>	67,98	68,37	68,80	69,11	69,41	69,84	70,13	70,39	70,65	70,81
<i>Montenegró</i>	n.a.	67,20	67,15	67,09	67,13	67,36	67,56	67,67	67,64	68,05
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	69,50	69,50	68,72	68,72	68,72	67,45	67,45	67,45	67,45	67,45
<i>Albánia</i>	n.a.	n.a.	64,61	65,17	65,72	66,33	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
65 év felettek aránya a lakosságon belül										
<i>Horvátország</i>	15,93	16,27	16,51	16,75	16,94	17,08	17,24	17,30	17,26	17,16
<i>Szerbia</i>	16,57	16,79	16,98	17,10	17,21	17,23	17,22	17,15	17,02	16,81
<i>Macedónia</i>	10,40	10,57	10,72	10,90	11,10	11,21	11,38	11,51	11,62	11,72
<i>Montenegró</i>	n.a.	11,74	12,08	12,42	12,73	12,85	12,93	12,96	12,73	12,65
<i>Bosznia-Hercegovina</i>	12,20	12,20	14,00	14,00	14,00	15,10	15,10	15,10	15,10	15,10
<i>Albánia</i>	n.a.	n.a.	8,10	8,32	8,62	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

Forrás: Eurostat [2012]

6. melléklet: A Nyugat-Balkán országainak legfontosabb kereskedelmi mutatói

24. táblázat: Horvátország exportja és importja (javak és szolgáltatások), külkereskedelmi mérlege célrégiók szerint 2002 és 2011 között (millió euróban)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összexport	11527	12874	14169	15258	17022	18343	19996	16388	17655	18756
<i>EU27-részesedése (%)*</i>	64,78	66,61	64,34	62,02	62,71	59,09	57,79	58,89	59,79	58,27
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	18,7**	n.a.
Összimport	13834	15202	16215	17500	19696	21486	23687	17974	17883	18799
<i>EU27 részesedése (%)*</i>	72,45	73,06	71,19	68,95	68,38	64,74	57,55	62,77	60,55	62,95
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	5,3**	n.a.

A táblázat folytatása:

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Külkereskedelmi mérleg	-2307	-2328	-2046	-2242	-2674	-3143	-3691	-1586	-228	-43
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)	-4718	-5452	-5231	-5678	-6182	-6628	-6189	-4938	-3670	-4328

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások, ** Horvát Statisztikai Hivatal [2011] adatai alapján, p. 374.

25. táblázat: Szerbia exportja, importja (javak) és külkereskedelmi mérlege célrégiók szerint 2002 és 2011 között (millió euróban)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
Összexport, ebből	2192	2442	3119	3944	5102	6433	7429	5961	7393	8439
<i>EU27 részesedése (%)**</i>	59,49	53,89	51,43	49,11	52,55	56,01	54,23	53,62	57,28	57,62
<i>EU15 részesedése (%)**</i>	43,70	40,01	36,29	37,5	40,91	38,21	35,62	34,61	35,93	35,29
<i>CEFTA részesedése (%)**</i>	27,81	30,67	36,33	33,57	30,44	32,21	33,09	31,56	28,76	27,23
Összimport, ebből	5919	6589	8769	8564	10463	13952	16478	11505	12622	14450
<i>EU27 részesedése (%)**</i>	59,59	58,31	57,03	48,76	48,53	55,10	55,06	56,78	56,01	55,61
<i>EU15 részesedése (%)**</i>	42,39	42,75	40,87	36,24	35,63	37,06	35,72	38,00	34,23	35,34
<i>CEFTA részesedése (%)**</i>	6,2	5,75	7,26	8,57	8,19	8,18	7,83	8,1	8,68	8,49
Külkereskedelmi mérleg**	-3727	-4147	-5650	-4620	-5361	-7519	-9049	-5544	-5229	-6011
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)**	-2223	-2526	-3397	-2239	-2397	-4084	-5044	-3337	-2834	-3168
Külkereskedelmi mérleg (EU15-ökkel)**	-1551	-1840	-2452	-1625	-1641	-2713	-3240	-2309	-1665	-2128

Forrás: Szerb Nemzeti Bank [2012] adatai alapján (* Előrejelzések, ** Saját számítások)

**26. táblázat: Macedónia exportja és importja (javak és szolgáltatások),
külkereskedelmi mérlege célrégiók szerint 2002 és 2011 között (millió
euróban)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összexport	1177	1203	1345	1643	1917	2446	2697	1925	2534	3197
<i>EU27részesedése (%)*</i>	55,90	58,85	60,29	56,97	61,29	65,17	59,55	56,21	60,42	60,62
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	18,39*
Összimport	2105	2031	2354	2601	2979	3795	4587	3615	4137	4986
<i>EU27 részesedése (%)*</i>	61,66	60,27	60,83	54,71	52,97	49,57	49,05	52,17	52,89	54,57
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	25,5*
Külkereskedelmi mérleg	-928	-828	-1009	-958	-1062	-1349	-1890	-1690	-1603	-1789
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)	-640	-516	-621	-487	-403	-287	-644	-804	-657	-783

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások

**27. táblázat: Montenegró exportja és importja (javak és szolgáltatások),
külkereskedelmi mérlege célrégiók szerint 2002 és 2011 között (millió
euróban)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összexport	n.a.	n.a.	n.a.	461	441	455	416	277	330	454
<i>EU27részesedése (%)*</i>	n.a.	n.a.	n.a.	53,36	66,67	69,23	62,26	48,38	56,06	50
<i>CEFTA részesedése (%)**</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	38,25**
Összimport	n.a.	n.a.	n.a.	974	1457	2073	2529	1654	1657	1823
<i>EU27 részesedése (%)*</i>	n.a.	n.a.	n.a.	45,38	47,36	45,39	42,74	37,55	37,72	39,17
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	52,4**
Külkereskedelmi mérleg	n.a.	n.a.	n.a.	-513	-1016	-1618	-2113	-1377	-1327	-1369
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)	n.a.	n.a.	n.a.	-196	-396	-626	-822	-487	-440	-487

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások, ** The Observatory (2013) alapján saját számítás

28. táblázat: Bosznia-Hercegovina exportja és importja (javak és szolgáltatások), külkereskedelmi mérlege 2002 és 2011 között (millió euró)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összexport	n.a.	1237	1537	1919	2730	3029	3413	2835	3623	4202
<i>EU27-részesedése (%)</i> *	n.a.	38,97	45,80	54,75	59,70	57,29	54,99	53,96	54,41	55,65
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	32,82**
Összimport	n.a.	4264	4807	5669	6020	7092	8287	5996	6957	7938
<i>EU27 részesedése (%)</i> *	38,38	43,76	53,92	53,05	47,87	48,00	49,06	45,89	45,37	38,38
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	42,01**
Külkereskedelmi mérleg	n.a.	-3027	-3270	-3750	-3290	-4060	-4874	-3161	-3334	-3736
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)*	n.a.	-1154	-1399	-2005	-1564	-1659	-2100	-1411	-1221	-1262

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások, **** The Observatory (2013) alapján saját számítás

29. táblázat: Albánia exportja és importja (javak és szolgáltatások), külkereskedelmi mérlege célrégiók szerint 2002 és 2011 között (millió euróban)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összexport	350	395	484	529	631	786	921	780	1169	1399
<i>EU27-részesedése (%)</i> *	92,53	93,92	90,95	89,45	88,62	83,14	79,68	84,70	70,06	72,73
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	6,6**
Összimport	1590	1648	1850	2101	2435	3065	3569	3260	3471	3876
<i>EU27 részesedése (%)</i> *	76,98	74,33	70,47	67,17	65,47	59,92	60,75	64,93	64,59	63,97
<i>CEFTA részesedése (%)</i>	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	9,11**
Külkereskedelmi mérleg	-1240	-1253	-1364	-1572	-1804	-2279	-2648	-2480	-2302	-2477
Külkereskedelmi mérleg (EU27-ekkel)	-900	-854	-863,5	-938	-1035	-1183	-1434	-1456,2	-1423	-1462

Forrás: Eurostat [2012], * Eurostat [2012] alapján saját számítások, The Observatory (2013) alapján saját számítás

Irodalomjegyzék

- Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2008), elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:hu:PDF> (letöltés dátuma: 2012-03-12).
- Arcotrass-Conzorcium (2006): *Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Country Report: Montenegro*, Germany.
- Azinović, Vlado – Bassuener, Kurt – Weber, Bodo (2011): A risk security analysis: Assessing the potential for renewed ethnic violence in Bosnia and Herzegovina, *Atlantic Initiative Democratization Policy Council*, Sarajevo.
- Balázs Péter (2009): Lassult az EU-bővítés folyamata, *MTI*, 2008. október 19. (Letöltés dátuma: 2013-06-25)
- Balázs Péter (2002): *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar - EU kapcsolatok fejlődése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs Péter (1996): The EU as a bargaining process and negotiation party, *Külgazdaság*, Vol. 9.
- Baldwin, R. E. - Berglöf, E. - Giavazzi, F. - Widgren, M. (2001): *Nice Try: Should the Treaty of Nice be Ratified?*, London: Centre for Economic Policy Research.
- Baldwin, Richard - Wyplosz, Charles (2004): *The Economics of European Integration*, McGraw Hill, New York.
- Balkans.com (2013): Montenegro selects Chinese companies for the construction of the Bar-Boljare highway, *Balkans.com*, 2013-07-11 (letöltve: 2013-07-14).
- Békés Gábor (1998): Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlatosság, az Európai Unió példája, *Közgazdasági Szemle*, XLV. évf. 1998. július-augusztus, p. 709-737.
- Berglöf, Erik – Burkart, Mike – Friebe, Guido – Paltseva, Elena (2008): Widening and Deepening: Reforming the European Union, *American Economic Review*, 98:2, p. 133-137.
- Bianchini, Stefano (2012): The resurgence of Nationalism in Times of Crisis, The Yugoslav Collapse, the EU uncertain Future, and the Prospect of Reconciliation in the Balkans, *European University Institute Paper*, Badia Fiesolana, Italy.
- Bianchini, Stefano (1990): The Adriatic Southeast European Area: The Balkans, *The International Spectator*, Vol. XXV, No. 4, October-December 1990.
- Blahó András (2005): Működő piacgazdaság kritériumai, in: PALÁNKAI Tibor [2005] koordinátor: *A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége alakulása*, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági tanszék, Európai Tanulmányi és Oktatási Központ p. 7-66.
- Chizalli, Roberto (2010): A népesség szerkezetének átalakulása, in: Horváth Gyula - Hajdú Zoltán szerk.: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p.145-167.
- Çeliku, Evelina – Metani, Iris (2011): Competitive Position of the Albanian Economy in terms of Productivity and Labour Cost, *Bank of Albanian Paper*, Tirane.

- DeGrauwe, Paul – Mongelli, Francesco Paolo (2004): *The Enlargement of the Euro area and Optimum Currency Areas*, Preliminary draft, 8th CEPR/ESI Annual Conference on 'EMU Enlargement to the East and the West'.
- De Witte, B. (2002): Anticipating the Institutional Consequences of Expanded Membership of the European Union, *International Political Science Review*, Vol. 23, No. 3, p. 235-248.
- Downs, George W. – Rocke, David M. (1995): *Optimal Imperfection? Domestic Uncertainty and Institutions in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Downs, George - Rocke David M. – Barsoom, Peter (1998): Managing the Evolution of Multilateralism *International Organization* 52(2) :397– 419.
- EBRD (2013): Strategy for the former Yugoslav Republic of Macedonia, *Document of EBRD*, London.
- EBRD (2012a): Croatia, *EBRD Factsheet*, 2012. April, London.
- EBRD (2012b): *Transition Report 2012, Integration Across Borders*, London.
- EBRD (2012c): *Strategy for Albania*, London.
- EBRD (2011): *Transition Report 2011, Crisis and Transition: The People's Perspective*, London.
- EBRD (2010): *Transition Report 2010, Recovery and reform*, London.
- EBRD (2009): *Transition Report 2009, Transition in crisis?*, London.
- EBRD (2008): *Transition report 2008, Growth in Transition*, London.
- EBRD (2007): *Transition Report 2007, People in Transition*, London.
- EBRD (2006): *Transition Report 2006, Finance is Transition*, London.
- EBRD (2005): *Transition Report 2005, Business in Transition*, London.
- EBRD (2004): *Transition Report 2004, Infrastructure*, London.
- EBRD (2003): *Transition Report 2003, Integration and Regional Cooperation* London.
- EBRD (2002): *Transition Report 2002, Agriculture and Rural Transition*, London.
- Economist (2013): A Balkan dysfunction, *Economist*, 16th March, 2013, Sarajevo, <http://www.economist.com/news/europe/21573595-politicians-need-work-together-if-bosnia-join-european-union-balkan-dysfunction> (letöltés dátuma: 2013-03-30)
- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről (1950), elérhető az Európa Tanács honlapján: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CM=8&DF=05/07/2012&CL=ENG> (letöltés dátuma: 2012-07-05).
- EMA (2013): *Assessing Integration, Problems and Solutions to Adapting IPA in Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Macedonia*, European Movement in Albania, Tirana.

- Endrődi-Kovács Viktória – Hegedűs Krisztina (2011): A közvetlen külföldi befektetések és a korrupció közötti kapcsolat, *Vezetéstudomány*, 42. évfolyam, november, 2011. különszám, p. 4-14.
- Európai Bizottság (2013b): *Macedonia FYR, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013c): *Montenegro, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013d): *Bosnia-Herzegovina, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013e): *Albania, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012b): *European Economic Forecast, Spring 2012*, European Union, Brussels.
- Európai Bizottság (2012c): *Croatia, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012d): *Serbia, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012e): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2012-2013.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2012f): *Albania, Progress Report 2012*, Brussels.
- Európai Bizottság (2011a): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2011-2012.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2011b): *Interim Report from the Commission to the Council and the European Parliament on Reforms in Croatia in the Field of Judiciary and Fundamental Rights* (Negotiation Chapter 23), Brussels.
- Európai Bizottság (2011c): *Montenegro 2011 Progress Report, Commission Staff Working Paper*, Brussels.
- Európai Bizottság (2011d): *Commission Implementing Decision of 18.11.2011 on a Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) 2011-2013 for Montenegro*, Brussels.
- Európai Bizottság (2010a): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2010-2011.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2010b): *Commission Opinion on Montenegro's application for membership of the European Union*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2010c): *Assessment of the Labour Market in Montenegro*, European Communities, Brussels.
- Európai Bizottság (2010d): *Commission Opinion on Albania's application for membership of the European Union*, 9.11.2010, Brussels.
- Európai Bizottság (2009): *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council 2009-2010.*, Brussels.

- Európai Bizottság (2008a): *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Western Balkans: Enhancing the European Perspective*, Brussels.
- Európai Bizottság (2008b): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2008-2009.*, Brüsszel.
- Európai Parlament (2008c): *European economy, Adjustment capacity of labour markets of the Western Balkan countries*, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2007a): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2007-2008.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2007b): *A kohéziós politika 2007-2013, Kommentárok és hivatalos szövegek*, Európai Bizottság, Belgium.
- Európai Bizottság (2006): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2006-2007.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2005): *A Bizottság közleménye, A 2005-ös bővítésről szóló stratégiai dokumentum*, Brüsszel.
- Európai Beruházási Bank (EIB) (2011): *The European Investment Bank in Croatia and in the Western Balkans*, EIB, New Belgrad.
- Európai Parlament (2013): *Long-term EU budget negotiations: EP sets out its stance*, European Parliament News, 13th March 2013, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20130312IPR06440/html/Long-term-EU-budget-negotiations-EP-sets-out-its-stance> (letöltés dátuma: 2013-03-20).
- Európai Parlament (2012): *The shortcomings of OCA theory*, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/econ/104/chap3_en.htm# (letöltés dátuma: 2012-07-09).
- Európai Parlament (2003): *The European Parliament in the Enlargement Process – An Overview*, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/positionep/pdf/ep_role_en.pdf (letöltés dátuma: 2012-07-15).
- Európai Parlament (2001a): *Resolution on the enlargement of the EU - adopted in plenary on 5 September 2001*, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/positionep/pdf/annex1_en.pdf (letöltés dátuma: 2012-07-15).
- Európai Parlament (2001b): *Candidate country resolutions 2001*, Resolutions adopted in plenary on 5 September 2001: Bulgaria's membership application, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/positionep/pdf/annex1_en.pdf (letöltés dátuma: 2012-07-15).
- Európai Parlament (2001c): *Candidate country resolutions 2001*, Resolutions adopted in plenary on 5 September 2001: Hungary's membership application, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/positionep/pdf/annex1_en.pdf (letöltés dátuma: 2012-07-15).

- Európai Tanács (1993): *European Council in Copenhagen – 21-22 June 1993 – Conclusions of the Presidency*, Europa Press Releases.
- Európai Tanács (1995): *Madrid European Council 15 and 16 December 1995 Presidency Conclusions*, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm (letöltés dátuma: 2012-07-07).
- Európai Tanács (2006): *A Tanács rendelete az egy előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) létrehozásáról szóló, 2006. július 17-ei 1085/2006/EK tanácsi rendelet módosításáról*, elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=hu&ihmlang=hu&lng1=hu,hu&lng2=b g,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=503213:cs&page> (letöltés dátuma: 2012-07-14).
- Faber, A. (2006): Theoretical Approaches to the EU deepening and widening: A Multi-disciplinary Overview and Some Tentative (Hypo)theses, *EU-Consent*, October 2006.
- Garde, Paul (2007): *A Balkán*, Háttér Esszék, Háttér Kiadó, Budapest.
- Glatz Ferenc (2005): *A Balkán-politika és a Balkán-kutatás reneszánsza*, 2005 in: GLATZ Ferenc (szerk.) [2008]: *A Balkán és a Magyarország, Váltás a külpolitikai közgondolkodásban?*, MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet, Budapest, p. 19-32.
- Guérot, Ulrike (2004): *The European Paradox: Widening and Deepening in the European Union*, The Brookings Institution U.S.-Europe Analysis Series, June 2004, Washington.
- Habib, Mohsin – Zurawicki, Leon (2002): Corruption and Foreign Direct Investment, *Journal of International Business Studies* Vol 33. No. 2 (Second Quarter 2002), pp. 291-307.
- Hajdú Zoltán (2010): Etnikai összetétel, nemzeti konfliktusok, in: Horváth Gyula - Hajdú Zoltán szerk.: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p.119-145.
- Hall, D.R (1996): Albania: Rural development, migration and uncertainty, *GeoJournal* 38:2, p. 185-189.
- Helse, Thomas (2009): *Legal and Economic Basis for Performing Mining Activities in Southeast Europe*, GRIN, Verlag, Germany.
- Huntington, Samuel P. (2008): *A civilizációk összecsapása és a világrend kialakulása*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Huszka Beáta (2010): The Next Enlargement Round – the Balkan Challenge, *Center for Enlargements Studies*, CEU-ENS No.1., February 2010, Budapest.
- ILO (2009): *Employment Policy Review, Bosnia and Herzegovina*, International Labour Organisation and Council of Europe, Geneva.
- IMD (2011): *World Competitiveness Yearbook*, IMD, Switzerland.
- IMF (2013a): Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2012 Article IV Consultation and First Post-Program Monitoring Discussions, *IMF Country Report No. 13/178*, June 2013, Washington.

- IMF (2013b): IMF Concludes Article IV Mission to Montenegro, *Press Release No. 13/183*, 20th May, 2013.
- IMF (2012) Bosnia and Herzegovina: 2012 Article IV Consultation and Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Informational Annex; Public Information Notice; Press Release; and Statement by the Executive Director for Bosnia and Herzegovina, *IMF Country Report No. 12/282*, October 2012, Washington.
- IMF (2011a): Former Yugoslav Republic of Macedonia: First Review Under the Precautionary Credit Line, *IMF Country Report No. 11/280*, Washington.
- IMF (2011b): Montenegro: 2011 Article IV Consultation, *IMF Staff Country Report*, Washington.
- IMF (2011c): Albania: 2011 Article IV Consultation, *IMF Country Report No. 11/313*, October 2011, Washington.
- IMF (2008): Republic of Montenegro: Selected Issues, *IMF Country Report No.08/49*, February 2008, Washington.
- Inotai András (2002): Some Reflections on Possible Scenarios for EU Enlargement, *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institut Budapest*, Band 16 pp.89-104.
- Inotai András (1995): *From the Association Agreements to Full Membership?*, The Dynamics of Relations Between the Central and Eastern European Countries and the European Union, Paper presented at the Fourth Biennial International Conference of the European Community Studies Association, May 11-14, 1995, Charleston, South Caroline, USA.
- Inotai András (1994): Looking forward to full membership, *Hungarian Economic Review*, June-August, pp.64-69.
- Institute for Advanced Studies (2012): *Economic Forecast for Serbia 2011 and 2012* című 2012. február 22-én tartott előadása Újvidéken.
- IPA (2011a): *Multi-annual Indicative Planning Document, 2011-2013, the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, European Commission, Brussels.
- IPA (2011b): *National Programme for Montenegro 2011*, European Commission, Brussels.
- IPA (2009a): *Multi-annual Indicative Planning Document, Republic of Croatia 2009-2011*, European Commission, Brussels.
- IPA (2009b): *Multi-annual Indicative Planning Document, Republic of Serbia 2009-2011*, The Delegation of European Union to the Republic of Serbia, Brussels.
- Judge, David – Earnshaw, David (2003): *The European Parliament*, Palgrave Macmillan.
- Juhász József (1999): *Volt Egyszer egy Jugoszlávia*, Aula, Budapest.
- Juhász, József - Márkus, László (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*, Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Jukic, Elvira (2012): Bosnia's access to EU's IPA funds remains in doubt, *BalkanInsight*, 15th May, 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-uncertain-over-projects-for-ipa-funds> (letöltés dátuma: 2013-03-20).

- Kahler, Miles (1992): Multilateralism with Small and Large Numbers, *International Organization* 46(3): 681–708.
- Kardos Gábor – Lattmann Tamás szerk. (2010): *Nemzetközi jog*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2008): *Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2007*; June 24, 2008; World Bank Policy Research Working Paper No. 4654, elérhető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1148386, (letöltés dátuma: 2011. november 9.).
- Kecmanovic, Nenad (2012): The uncertain future of Bosnia, *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies*, <http://www.balkanstudies.org/articles/uncertain-future-bosnia> (letöltés dátuma: 2013-03-24).
- Kelemen, Daniel R – Menon, Anand – Slapin, Jonathan (2011): *Wider and Deeper? Enlargement and Integration in the European Union*, APSA 2011 Annual Meeting Paper. Elérhető: <http://ssrn.com/abstract=1901962> (letöltés dátuma: 2012-07-07).
- Kenen, Peter B. (1969): *The Optimum Currency Area: An Eclectic View*, In: Mundell and Swoboda, (eds.), *Monetary Problems of the International Economy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kodderitzsch, Severin (1999): *Reforms in Albanian Agriculture, Assessing a Sector in Transition*, World Bank Technical Paper No. 431, Washington.
- Kovács Teréz (2010): A Balkán mezőgazdasága, in: Horváth Gyula - Hajdú Zoltán szerk.: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p.384-409.
- Lakos István Dr. – Szivi József Dr. (2005): *Külgazdaságtan*, KOTK, Budapest.
- Lux Gábor (2010): Dezintegráció és újrászerveződés a Nyugat-Balkán iparában, in: Horváth Gyula - Hajdú Zoltán szerk.: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p.363-383.
- Maastrichti szerződés (1992), elérhető: http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html#anArt6 (letöltés dátuma: 2012.03.12.).
- Majoros Pál (1997): The role of the CEFTA in member states' EU integration efforts, *Külkereskedelmi Főiskolai Füzetek* 7, BGF, Budapest.
- Milardović, Anđelko (2009): The International Community and Future Scenarios for Bosnia and Herzegovina, *Political Science Research Centre, Contemporary Issues*, Vol. 2, No. 1, Zagreb, p. 94-97.
- Milošević (2012): Pomoć Evropske unije stanovnicima kampa „Konik“, *Balkan Insight*, 13.03.2012, Podgorica.
- Molle, Willem (2006): *The Economics of European Integration*, Theory, Practice, Policy, Ashgate, England.

- Mongelli, Francesco Paolo (2002): „New” views on the optimum currency area theory: What is EMU telling us?, *European Central Bank Working Paper Series*, No. 138, April 2002, Germany.
- Mongelli, Francesco Paolo (2008): *European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory*, European Commission, Brussels.
- Morrison, Kenneth (2011): Change, Continuity and Consolidation: Assessing Five Years of Montenegro’s Independence, *Research on South East Europe*, London School of Economics and Political Science, London.
- Mundell, R. A. (1961) “A Theory of Optimum Currency Areas”, *American Economic Review* 51, p. 657- 665.
- Nagy Sándor Gyula (2010): Szabályosság, hatékonyság, eredményesség az uniós támogatások esetében, *Köz-gazdaság*, 5(4): 117-136.
- NATO (1995): *The General framework Agreement*, elérhető: <http://www.nato.int/ifor/gfa/gfa-home.htm>.
- Novák Tamás (2008): *A délkelet-európai országok EU-csatlakozási lehetőségei*, in: GLATZ Ferenc (szerk.): *A Balkán és a Magyarország, Váltás a külpolitikai közgondolkodásban?*, MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet, Budapest.
- Noyer, Christian (2000): *How to combine a deepening and widening of the European Union?*, 2000 novemberében elhangzott beszéde az Oxford Egyetemen, elérhető: <http://www.ecb.int/press/key/date/2000/html/sp001122.en.html> (letöltés dátuma: 2012-07-10).
- Olson, Mancur (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.
- Palánkai Tibor (2013): *Megjegyzések, javaslatok a disszertációval kapcsolatban*, Budapest.
- Palánkai Tibor – Kengyel Ákos – Kutasi Gábor – Benczes István – Nagy Sándor Gyula (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Palánkai Tibor (2006): Integrációérettségünk elméleti összefüggései, *Pénzügyi Szemle*, LI: évfolyam, p.302-319.
- Palánkai Tibor (2005b): Versenyképesség, in: PALÁNKAI Tibor (2005) koordinátor: *A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége alakulása*, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági tanszék, Európai Tanulmányi és Oktatási Központ, Budapest, p. 291- 344.
- Palánkai Tibor (2005a): A csatlakozás és a tagság politikai (gazdaságpolitikai), intézményi kritériumai és érettsége, in: PALÁNKAI Tibor (2005) koordinátor: *A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége alakulása*, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági tanszék, Európai Tanulmányi és Oktatási Központ, Budapest, p. 291- 344.
- Palánkai Tibor (2004): *Az európai integráció gazdaságtana*, Aula Kiadó, Budapest.
- Pasch, Paul (ed.) (2012): *Bosnia and Herzegovina 2025: Scenarios on future developments*, *Friedrich Ebert Stiftung*, Sarajevo.

- Pollack, Mark A. (2009): Europe United? The impact of the EU's eastern enlargement, five years on, *European View*, Vol. 8, p. 239-54.
- Práger László (2005): Konvergencia-divergencia, felzárkózás-leszakadás, in: Palánkai Tibor (koordinátor): *A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége átalakulása című kutatás*, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági tanszék, Európai Tanulmányi és Oktatási Központ, Budapest, p.161-206.
- Rácz Margit (2007): A sikeres EU-tagság integrációs (belső) tényezői, Csatlakozás az euró-övezethez, előfeltételek és következmények, vitaanyag, *Center for EU Enlargement Studies és Világgazdasági Kutatóintézet*, Budapest.
- Rehn, Ollie (2006): *Deepening and widening: the false dichotomy*, Public lecture at the Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), Athens, 9 March 2006.
- Réti György (2000): *Albánia sorsfordulói*, Aula, Budapest.
- Schmitter, Philippe (1998): Imagining the Future of the Euro-Polity with the Help of New Concepts, in Marks, G.- Scharpf, F.W. - Schmitter, P.C., Streeck, W. (szerk.): *Governance in the European Union*, London: Sage Publications, 1998; p. 141.
- Stehn, Jürgen (1997): Deepening and widening of the EU : a contradiction?, In: Fritsch, Michael Hansen, Hendrik (Ed.): *Rules of competition and East-West integration*, Kluwer Acad. Publ., Boston, Mass, p. 39-52.
- Szabó Márton (2008): *The Agriculture of Macedonia – a Small Tiger or just a Cat?*, in: Glatz Ferenc (ed.): *The European Union, the Balkan Region and Hungary*, Volume 2, Europa Institut Budapest.
- Szalayné Sándor Erzsébet (2010): Új távlatok az európai alapjogvédelemben, Hatályba lépett az Egyezmény 14. Kiegészítő Jegyzőkönyve, *Közjogi Szemle*, 2010/3.
- Szentes Tamás (2005): *Világgazdaságtan 1. kötet*, Elméleti és módszertani alapok, Aula, Budapest.
- Szentes Tamás és mk (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció*, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tilford, Simon – Whyte Philip (2010): *The Lisbon Scoreboard X, The road to 2020*, Centre for European Reform, London.
- Tiongson, Erwin, R. – Yemtsov, Ruslan (2008): Bosnia and Herzegovina 2001-2004: Enterprise Restructuring, Labor Market Transitions and Poverty, *World Bank Policy Research Working Paper No. 4479*, Washington.
- Tolksdorf, Dominik (2011): Stuck between State-and Member State-Building Processes: the Difficulties of the European Union in Supporting the Europeanization of Bosnia-Herzegovina, *Center for Enlargements Studies*, CEU-ENS No.7., June 2011, Budapest.
- UN Comtrade (2013): *Bosnia and Herzegovina*, United Nations, New York.
- UNCTAD (2012a): *World Investment Report*, United Nations, New York.

- UNCTAD (2012b): *Investment Policy Review The former Yugoslav Republic of Macedonia*, United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2011): *Handbook of Statistics 2011*, United Nations, New York.
- USAID (2009): *Republic of Macedonia, Employment and Labor Market*, Washington.
- Uvalic, Milica (2003): *Trade Liberalisation in the Balkans – A Blessing in Disguise?*, CEU Policy Documentation Center, Budapest.
- Világbank (2013a): *Economy Profile: Macedonia FYR*, Doing Business 2013, 10th Edition, Washington.
- Világbank (2013b): *Economy Profile: Montenegro*, Doing Business 2013, 10th Edition, Washington.
- Világbank (2013c): *Economy Profile: Albania*, Doing Business 2013, 10th Edition, Washington.
- Világbank (2013d): Standing on Their Own: Youth Employment Opportunities in Albania, *World Bank Feature Story*, 16th May, 2013 (letöltés dátuma: 2013-07-27)
- Világbank (2011): International Bank for Reconstruction and Development and International Finance Corporation: Country Partnership Strategy Progress Report for Republic of Croatia for the period FY2009-FY2012, *World Bank*, August 22, 2011.
- Világbank (2008): FYR Macedonia Labor Market Profile 2004-2007, *Document of World Bank*, Washington.
- Világbank (2006): Labor market reform for growth and competitiveness, *World Bank Working Paper*, Washington.
- WEF (2011): *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, Switzerland.
- WEF (2010): *The Global Competitiveness Report 2010-2011*, Geneva, Switzerland.
- WEF (2009): *The Global Competitiveness Report 2009-2010*, Geneva, Switzerland.
- WEF (2008): *The Global Competitiveness Report 2008-2009*, Geneva, Switzerland.
- Woehrel, Steven (2013): *Bosnia and Herzegovina: Current Issues and U.S. Policy*, Congressional Research Service.
- Zeković, Slavka (2009): Regional Competitiveness and Territorial Industrial Development in Serbia, *SPATIUM International Review*, No. 21, December 2009, p 27-38.
- Zielonka, Jan. (2007): Plurilateral Governance in the Enlarged European Union. *Journal of Common Market Studies* 45(1): 187-209.
- Zimmer, Christina – Schneider Gerard - Dobbins, Michael (2005): The contested council: Conflict dimensionsof an intergovernmental EU institution. *Political Studies* 53: 403–422.

Internetes portálok:

A szerbiai kormány honlapja (2011): <http://www.srbija.gov.rs> (letöltés dátuma: 2011-01-20).

CFCA (Central Finance and Contracting Agency) (2012) honlapja: <http://www.safu.hr/en/> (letöltés dátuma: 2012-08-15).

EUFOR (2013): http://www.euforbih.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1268&Itemid=163 (letöltés dátuma: 2013-03-14).

EurActiv (2010): EU-Bosnia and Herzegovina relations, <http://www.euractiv.com/enlargement/eu-bosnia-herzegovina-relations-links dossier-494638> (letöltés dátuma: 2013-03-14).

Európa Tanács honlapja (2012): <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG> (letöltés dátuma: 2012-07-05).

Európai Bizottság (2013a): Single Market Scoreboard-ról szóló honlapja: http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/index_en.htm (letöltés ideje: 2013-08-18)

Európai Bizottság (2012a) bővítéssel kapcsolatos honlapja: http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_en.htm (Letöltés dátuma: 2012-05-01).

Európai Bizottság (2012c) Balkánnal folytatott kétoldalú kereskedelemmel kapcsolatos honlapja: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/balkans/> (Letöltés dátuma: 2012-08-12).

Európai Unió delegációja a Szerb Köztársaságba (2012): http://www.europa.rs/en/srbija/Eu/eu_assistance_to_serbia/ipa.html (letöltés dátuma: 2012-07-29).

Eurostat adatbázisa (2012): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (adatok lekérdezésének dátuma: 2012-12-28).

Horvát Nemzeti Bank adatbázisa (2012): <http://www.hnb.hr/statistika/estatistika.htm> (letöltés dátuma: 2012-08-14).

HVG (2011): Megszorításokat terveznek Horvátországban is, 2011.12.18, http://hvg.hu/vilag/20111228_horvatorszag_megszoritasok (letöltés dátuma: 2012-08-08).

HVG (2012): Csak akkor megy az IMF Szerbiába, ha lesz új kormány, 2012.07.26, http://hvg.hu/gazdasag/20120726_szerbia_imf_uj_kormany (letöltés dátuma: 2012-07-29).

ICTY honlapja: www.icty.org (letöltve: 2011.06.23.).

IMD World Competitiveness Yearbookról szóló honlapja: <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/index.cfm> (letöltés dátuma: 2011-01-18)

- IPA (2012) honlapja: http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/ipa/index_en.cfm (letöltés dátuma: 2012-08-15).
- ITDH (2006): Horvátország magyar üzletember szemével, www.itd.hu/resource.aspx?ResourceID=kapcs_hr_01 (letöltés dátuma: 2010-03-19).
- ITDH (2008): Horvátország, alapadatok, www.itd.hu/resource.aspx?ResourceID=alapadatok_hr (letöltés dátuma: 2012-08-08).
- MONSTAT (2013): Montenegró Statisztikai Hivatalának adatbázisa: <http://www.monstat.org/cg/> (letöltés dátuma: 2013-07-28)
- Napi gazdaság (2012): Kivár Horvátország az IMF-fel, 2012. július 22. http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/kivar_horvatorszag_az_imf-fel.526034.html (letöltés dátuma: 2012-08-15).
- Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) (2012) adatbázisa: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm> (letöltés dátuma: 2012-08-01).
- Origo (2012): Igent mondott az EU csatlakozásra a horvátok kétharmada: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20120122-a-horvat-eucsatlakozasrol-szolo-nepszavazas-eredmenye.html> (letöltés dátuma: 2013-08-20).
- Portfolio.hu (2010): Bevált a horvát nyugdíjreform, 2010. december 28, http://www.portfolio.hu/users/elofizetes_info.php?t=cikk&i=143424 (letöltés dátuma: 2012-08-11).
- SIEPA (2012a): http://www.siepa.gov.rs/site/en/home/1/investing_in_serbia/strong_fdi_figures/ (letöltés dátuma: 2012-07-30).
- SIEPA (2012b): http://www.siepa.gov.rs/site/en/home/1/investing_in_serbia/liberalized_trade/#top (letöltés dátuma: 2012.04.08).
- SIEPA (2012c): http://www.siepa.gov.rs/site/en/home/1/importing_from_serbia/foreign_trade_data/foreign_trade_by_countries/ (letöltés dátuma: 2012.04.08).
- Szerb Nemzeti Bank (2012) adatbázisa: <http://www.nbs.rs/internet/english/> (letöltés dátuma: 2012.04.08).
- Transparency International (2012): Corruption Perception Index: <http://www.transparency.org/research/cpi/overview> (letöltés dátuma: 2012-07-31).
- Transparency International (TI) honlapja: CPI 2008 módszertana: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2008/methodology (letöltés dátuma: 2011-06-01).
- The Observatory (2013): Learn about more: Montenegro, <http://atlas.media.mit.edu/country/mne/> (letöltés dátuma: 2013-07-24)
- UNSTATS (2012a): Serbia, <http://unstats.un.org/unsd/pocketbook/PDF/Serbia.pdf> (letöltés dátuma: 2012-08-15).

UNSTATS (2012b): <http://unstats.un.org/unsd/trade/sitcrev4.htm> (letöltés dátuma: 2012.04.20).

Világbank (2013c) honlapja: Országadatok, <http://data.worldbank.org/country> (letöltés dátuma: 2013-07-27)

Világbank (2012a): Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp> (letöltés dátuma: 2012-07-31)

Világbank (2012b): Doing Business, <http://doingbusiness.org/rankings> (letöltés dátuma: 2012-08-14).

Világbank (2012c): World Development Indicators: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20398986~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419~isCURL:Y,00.html> (letöltés dátuma: 2012-12-29).